Music Academy Series 1

THE

SAṄGĪTA SUDHĀ

OF

KING RAGHUṆĀTHA

OF TANJORE

Sri P. S. SUNDARAM AIYAR, B.A., L.T.
Pandit S. SUBRAHMANYA SASTRI

सङ्गीतविद्वत्सभाग्रन्थमाला १.

श्री रघुनाथभूपविरचिता

सङ्गीतसुधा

श्री. पी. एस्. सुन्दरार्यैः
पण्डित एस्. सुब्रह्मण्य शास्त्रिभिश्च
सम्पादिता

मद्रपुरी सङ्गीतविद्वत्सभया

मुद्रयित्वा प्रकाशिता

१९४०

मूल्यं रूप्यकद्वयम्

SRI GOVINDA DIKSHITA, AUTHOR OF THE SANGITA SUDHA

(Portrait-sculpture from Pattisvaram: Courtesy, Supt. of Epigraphy, Madras.)

PREFACE

The *Saṅgītasudhā* is ascribed to Raghunātha Nāyaka who was king of Tanjore bet-een the years 1614-28 A.D. There is no reason to doubt the scholarship and accomplish-ent of the king, but from an explicit mention and quotation in the *Caturdaṇḍīprakāśikā* : Veṅkaṭamakhin (*see* p. 14, Music Academy Edition), we have to take that it was eṅkaṭamakhin's father, Govinda Dīkṣita, the preceptor and minister of Raghunātha and s two predecessors Cevvappa and Acyuta, that really wrote the *Saṅgītasudhā*.[1] The troduction to the *Saṅgītasudhā* contains information pertaining to the history of the ınjore Nāyak kings which can be collated by historians with that available in the poetic mpositions of the time, such as the *Sāhityaratnākara*[2] of Yajñanārāyaṇa, eldest son of ɔvinda dīkṣita, and the *Raghunāthābhyudaya*[3] of Rāmabhadrāmbā, a mistress of king ıghunātha.

According to the enumeration of topics which the work itself gives at the beginning *ee* pp. 8-10), the *Saṅgītasudhā* dealt with the subjects, Svaras, Rāgas, Prakīrṇaka, abandhas, Tālas, Vādyas and Nartana (Dance), in seven chapters. Unfortunately, ınuscripts of the work that are available take us only as far as the fourth chapter.

The work is written on the plan of the *Saṅgīta Ratnākara* of Śārṅgadeva, though it ıdemns that work. Large portions of it are practically a recast in Upajāti metre of the :t of the *Ratnākara* and of the commentary on it by Kallinātha. This fact helped us to onstruct many portions of the text. The *Sudhā* has also used extensively the work of ıāpati and the *Saṅgītasāra* ascribed to sage Vidyāraṇya, which latter is unfortunately : available.

The Music Academy took up this work for serial publication in the pages of the rnal in 1930 and completed the publication in 1939 in volume IX of the journal. as in charge of the publication of the latter half of the text. The text that appeared in journal was based mainly on a manuscript in the Sarasvati Mahal Library at Tanjore. llated that text with the manuscript in the Adyar Library and have issued it now in kform with corrections and additions, variant readings, index of authorities cited and iled table of contents. The Academy is thankful to Mr. P. S. Sundaram aiyar and dit S. Subrahmanya Sastri. The thanks of the Academy are also due to the erintendent of Epigraphy, Madras, for supplying the block of the sculpture-portrait ;ovinda Dīkṣita at Paṭṭīśvaram and permitting its reproduction in this publication.

dras
-1940

V. RAGHAVAN

---

1. For an account of the life of Govinda dīkṣita, see N. K. Venkatesan, M.A.,L.T., terly Journal of the Andhra Historical Research Society, Vol. II, pp. 220-241.
2. and 3. Editions, University of Madras.

Works and Authors cited

अत्र स्मृता ग्रन्था ग्रन्थकाराश्च

अर्जुनः २९९-२८८, २९१, २९४, २९६, २९९
अञ्जनेयसंहिता १५२-४०५
उमापतिः १५२-४०६
कल्लिनाथः १५२-४०८
काश्यपः १८-१२६, १२८, २५-२२३
केशवः रत्नाकरव्याख्याता १५२-४०८
तुम्बुरुः २५-२२१
दत्तिलः १८-१३७, २५-२२०
दुंर्गा १८-१२७, १९-१३९, १०२-९, ११, १२
नान्दिन् २५-२२२, १५२-४०६, २७९-३१, २९७-२७२
नारदः २५-२२१
पार्वती २९७-२७१
पार्श्वदेवः २७४-३०३, २७९-२९, २८०-४०, ४३
बृहद्देशी १५२-४०५
भरतः १८-१३३, १०२-१०, २७९-३०
मतङ्गः २०-१५८,.१०२-११, १५२-४०५, २८५-११६, ३०३-३४४
(भट्ट)माधवः १५२-४०७
याष्टिकः १८-१२८, १३५, २०-१५८, २१-१६६, २५-२२०, १०२-१२
याष्टिकसंहिता १५२-४०५
विद्यारण्यः १५२-४०६, ४१३, २८१-५३
शार्ङ्गदेवः १०२-१२, १५२-४०७
शार्दूलः १७-१२२, २०-१५८, २१-१६५, १०२-१२, २७९-३१
शिवः २९९-२९५
सङ्गीतचन्द्रिका १५२-४०७
सङ्गीतसारः १५२-४०६
हनूमान् २५-२२२, १५२-४०५, २११-९७६

CORRECTIONS AND ADDITIONS

पृष्ठम्	पद्यम्	पादः	शुद्धपाठः
१	१	२	प्रथिताभिधाना
		३	रमानटी-
		४	-परिणीहरीणाम्
	२	३	-भद्रपद्या
		४	-विधानवद्या
	६	३	-रेखाच्छल-
	८	३	-मुख्याः
		४	सभाः
	९	२	रम्या
२	११	४	वर्गैः
	१५	४	निषेव्यमाणः
	२३	१	ब्रुवाणान्
३	३०	३	-गिरीश्वरस्य
	३६	४	अभृत राज्यभारम्
४	३९	२	स गोपुराणि
	४९	४	इमामवोचत्
५	५४	४	सद्गोपुर-
	५७	२	-पूर्वकाणि
	५९	३	परस्सहस्र-
	६१	४	क्षुद्रान्
	६३	२	प्रबन्धान्
		४	विद्वत्कवीनाम्
६	७२	३	प्रहर्षः
	६३	२	शास्त्रं तु
७	५	३	धीमन्थरेण
	७	३	मार्गितः
	८	४	रुच्या
	११	४	तुष्टो व्यतारीत्
८	१५	४	तिरश्चाम्
	१७	१	शरीरप्रभवप्रभेदः

पृष्ठम्	पद्यम्	पादः	शुद्धपाठः
	१९	२	ततः स्वराणां
९	२६	३	शब्दस्य
			-जोम्बलाद्याः
	२७	३	स्थायाः
			तथाल्प्तिः
	२८	४	तथाभोग इति
	२९	१	तथा तदङ्गानि
		३	पाटोऽपि
			तालः
	३०	२	सूडः
			-सूडकः
		३	आलिक्रमश्चैव
	३२	१	चच्चत्पुटाद्याः
	३४	४	पादभेदाः
	३७	१	लघुः प्लुतश्च
		३-४	उल्लोप्यकादीनि च मद्रकादिगीताङ्ग जातानि
	३८	४	-मेरुकश्च
१०	४०	२	-हीनाः
		४	पाञ्चमिकेऽर्थजातम् (?)
	४४	२	नादेरितं
११	५४	१	नानानुमानै-
	५५	४	जीवः स्थितो भूत-
	५६	३-४	स्वप्नोपलब्धे सुकुमारदेहः समीरितस्तैजस एष जीवः ।
	५७	३	हरणश्रुतेः
	५८	२	तस्य स तण्डुलाख्यः
	६०	१	विवर्तरूपश्च भवेत्
१२	७२	३	पुण्येष्वथ
	७३	१	अथैतमाकाशं
	७६	४	योनीरथ
	Add after ७७		मासे तु पूर्णे कठिनत्वमेति मासि द्वितीये समुपैति शीर्षम् । पादप्रदेशो भवतीह मास- त्रयेण जीवस्य विभक्तरूपैः

पृष्ठम	पद्यम्	पादः	शुद्धपाठः
	७८	१	चतुर्थेऽङ्गुलि-
१३	८४	३	तरिष्याम्यथ
१५	९२	२	शारीरतत्त्वम्
	९८	१	नदेर्वा घ्नि
१६	१११	३	सारणास्याम्
१७	११२	३	,,
	११३	२	ध्रुवाख्य-
	११४	१	ध्रुवास्थ-
	११५	३	सारणा या
		४	तस्यां
	Add here :		कृता तृतीया खलु सारणा या तस्यां हि लब्धाः श्रुतयः षडेव । कृता तु तुर्या खलु सारणा या स्युर्द्वादशास्यां श्रुतयः सुलब्धाः ॥
	११६	४	श्रुतीनां
	११७	३	श्रुतीश्च
	११८	१	सारणानां
	११९	line ८	ढक्कजन्यभाषारागाः २१
१८	१३०	१	मृदुमन्द्रिका
	१३३	३	जातीः
		४	भरतोपदिष्टाः
	१३४	३	मृदुः
	१३५	१	उपविश्य
		३	जातीः
		४	याष्टिकोक्ताः
	१३६	३	आलापिनी
	१३७	३	जातीः
		४	दत्तिलोक्ताः
१९	१३९	१	जातीः
		२	दुर्गाभिहितक्रमेण
	१४१	२	मुखानि
	१४४	१	-ऽप्यृषभः
	१४६	१	तदन्त्य-
	१४७	१	गान्धार-
	१४८	२	,,

पृष्ठम्	पद्यम्	पादः	शुद्धपाठः
	Add after १४८		अन्त्यां श्रुतिं मध्यमसंज्ञकस्य प्राप्नोति चेत् पञ्चम एष नित्यम् ।
	१४९	६	अच्यवनान्निमित्तात्
२०	१५५	१	उक्ताः
	१६१	३	बहुधानुवृत्तिः
२२	१८०	३	सधयोर्निषादः
२३	Add after १८९		आरभ्यते मन्द्रकपञ्चमेन चेच्छुद्धषड्जा कथिता चतुर्थी । आरोहणं मध्यगमध्यमान्त- मापञ्चमं स्याद्वरोहणं च ॥
	१९१	३-४	किलाश्वक्रान्ता
	१९२	२	गान्धारमध्यान्त-
	१९६	२	मध्यगतर्षभेण
	२००	१	सा
		३	मध्यमान्तं
२४	Add after २०६		तां मूर्छना पूरयते तु संख्यां निरीतिरेषोत्तरमन्द्रकादौ । तन्मध्यमग्रामगमूर्छनासु यां मध्यमः पूरयतेऽत्र संख्याम् ॥
	२०८	१	पञ्चमेनारम्भाच्च
	२१२	१	सप्तापि
		२	,,
२५	२१४	१	हीनाः
	२१५	१	रिधाभ्यां
		२	तानाः
	२१८	१	पूर्णाः
	२२७	३	प्रकारेण
२६	२३१	४	(तत्) स्याच्छतं
	२३३	३	तानाः (?)
	२३४	४	तत्रापि च त्रिश्रुतिपञ्चमोऽस्ति ।
	२४०	२	पूर्णैरपूर्णैश्च
२७	२४३	१	आद्येन
		२	तृतीयं
	२४६	३	ऋषभाद् विलेख्यः
	२४८	३	तानः
		४	विलेख्यः

पृष्ठम्	पद्यम्	पादः	शुद्धपाठः
	२५१	३	मध्यमान्ताः
२८	२६१	१	षडङ्कं (?)
२९	२६९	४	द्वितयं
	२७०	३	पङ्क्तित्रया-
३१	२७२	३	-कोष्ठे
	२७३	१	द्विगुणां
	२८०	१	शतञ्च
३२	२८३	१	,,
	२८४	२	कश्चित्
	२८७	१	-कोष्ठ-
	२८९	३	,,
	२९१	,,	,,
	२९२	१	त्यक्त्व-
	२९३	२	-कोष्ठे
		४	मगौ च
	२९५	१	-युक्कोष्ठ-
३३	३०३	३	निहतं तु
	३०५	१	-उपान्त्यतया
	३०७	१	मसगर्यभिख्यः
३४	३१२	१	-अंककदम्बकस्य
	३१७	२	-संमितानि
		३	सप्तस्वपि
३६	३३५	२	अपरस्तु नान्दी
		४	एष तानः
३७	३४७	३	जात्या च
	३४८	३	चतुर्विधं
३८	३६६	४	अलंकारैर्नितान्तं
३९	३७७	१	कलात्रयाढ्यं
		२	कलास्वरूपं
		३	मूर्छनिकादिमौ चेत्
		४	तदन्तराले यदि तद्द्वितीयः ।
Add after the above			आद्या कला साऽथ भवेद्द्वितीया तृतीयतुर्यौ यदि मध्यमौ स्तः ॥
	३७८	२	सा कथिता तृतीया
४०	३८७	१	त्रिरादिमं तत्र
४१	३८९	२	चतुश्चतुर्थम्

पृष्ठम्	पद्यम्	पादः	शुद्धपाठः
	३९४	१	कलाद्वये
	३९५	१	स्वरत्रयीभाजि कलात्रयेऽस्मिन्
४२	३९७	२	अलङ्कारतया प्रगीताः
	४०० A	१	अन्यः
	४०२	१	चतुर्विंशतया
४२	४०४	४	सप्तममत्र
	४०५	१	एवं भवेत्पञ्चसु यत्र गान-
४३	४१२	१	कला निदध्याद्
		२	गीत्वा
	४१७	४	-युक् तृतीयम्
४५	४३१	२	तुर्यं पुनर्गायति चेत् तृतीया
	Add after that		तुर्यं यदा पञ्चममत्र षष्ठं तं पञ्चमं गायति सा चतुर्थी ।
	४३२	३	षट् कलाः
४७	४३४	२	षष्ठः
	४३६	२	-नामानमुदीरयन्ति
४८	४४१	४	-स्वरास्साद्य-
	४४९	१	आद्यस्वराः
		३	-त्रयेणेति महाकला
४९	४५२	१	प्रगायेत्
	४५५	४	-द्वितीयं च
	४५७	१	मंद्रं तृतीयं
		३	द्विरेतान्
	४५८	४	-रञ्जितः
५०	४६४	१	द्विः
	४६५	२	द्वितीयमाद्यं
	४६९	३	अवरोहेत्
		४	आरभ्य
५२	४८६	१	तृतीयात्
	४८८	१	आरुह्य सप्तापि यदाष्टमानं
	४९२	३	मन्द्रात्तु गीत्वा यदि सप्तमाद्धि
	५१८	४	षट् च भिदाः
	५२२	४	अष्टोत्तर-
५७	५३७	२	षाडवतौडुवत्वे
	५४२	३	त्र्यंशयुताः

पृष्ठम्	पद्यम्	पादः	शुद्धपाठः
	५४३	१	न्यंशयुताः
५९	५५२	२	यश्च
	५५९	२	मन्द्रगनी निरुक्तौ
६०	५६१	१	षाड्ज्या-
	५७१	२	ऋषभेण
६२	५८९ Add the line		जातावमुष्य निगयोः प्रसक्तौ गस्याल्पभावः परिसंख्ययैव ।
	५९१ heading		षाड्जी
९१	६९७	२	ध्रुवायां
१०२	२३	२	लक्ष्म स्वरूपं च
१०५	५०	४	गायक
१२३	२००	२	ईरिताः
१२५	२१७	२	-षड्जयोः
१३६	२९७	२	ते
१३९	३१३	३	चाङ्गं
१४२	३३१	३	निषादे
१४६	३६२	२	पूर्वक्रम-
		३	षष्ठी
१६०	४९१ Add this as second line		त्यजेत्पुनर्मध्यगषड्ज एव स्थायी पुनर्मध्यगषड्ज एवम् ।
	४९२	३	आमध्यषड्जं
१७६	६५२	१	गौलरागं
१७७	After 661 first line add the following		॥ न्यासः ॥ न्यासं तु रागस्य ततो वदाम- स्त्वारभ्य मध्यस्थितपञ्चमं तम् । मध्यर्षभान्तं त्ववरुह्य तस्मा- दारुह्य तारस्थितमध्यमान्तम् ॥
१९२	७०३	१	तारस्थित-
१९३	After 812, first line, insert		॥ वर्तनी ॥ अथोच्यते वर्तनिका क्रमेण त्वारभ्य मध्यस्थितषड्जमादौ ।
२०४	After 912 add		आमध्यगान्मध्यमतोऽवरुह्य गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् । न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव सा रागवर्धन्यभिधीयतेऽन्या ॥

पृष्ठम्	पद्यम्	पाद:	शुद्धपाठ:
२०९	After 953 add		केचिन्नवीना: खलु भैरवीं तु श्रीरागमेले परिकल्पयन्ति ।
२२१	१०५५	४	पुनरुक्तिदोषम्
२२३	१०७८	२	मध्यस्थितपञ्चमम्
२३६	१२००	४	हापि गीत्वा
२५७	७५	Read the first line as two lines as follows:	विवक्षितस्थानविवर्जनेन स्थानात्परिभ्रष्टममुं वदन्ति । य: स्वीकृतस्थानविवर्जनेन स्थानान्तरं प्राप्य पुनश्च गायेत्
२६२	१४४	२	स्याद्यौचलं
२६५	१७७	१	काका:
	१७८	१	कथिता-
२६६	१९२	१	येषु ध्वने:
,,	After 197 first line add		तत्रान्यरागस्य भवेद्धि काकु: छायाऽथ सोंऽशोऽवयवस्त्विह स्यात्
२६८	२१९	२	विस्तार-
२६९	२३५	२	विलम्ब्य
२७०	११	४	लक्षणमात्रवेद्यम्
	१४	२	प्रहर्षोदय-
२८०	५०	३	सञ्चरणैकहेतू
२९७	Add after 270		सा वह्निजा संप्रति वारुणी च भेदद्वयं वा सविताश्रिता स्यात्
३४०	७९६	१	प्रवदन्ति
,,	४०७	Add two verses	एलादिमाश्चापि तथा प्रबन्धा: षड्जातिसादृश्यवशेन शुद्धा: । शुद्धास्समस्ता: खलु पूर्वमुक्त्वा वक्ष्ये युतास्सालगसूडगाश्च ॥ आद्यो ध्रुवस्स्यादपरस्तु मण्ठ: ततस्तृतीय: प्रतिमण्ठसंज्ञ: । निस्सारुसंज्ञश्च भवेत्तृतीय: स्यादड्डुताल: किल पञ्चमश्च ॥
३४१	८३०	४	प्रगेय:
३४६	८८४	२	खलोत्तरं

पाठभेदाः—VARIANT READINGS

पृष्ठम्	पद्यम्	पादः	पाठभेदाः
४	४४	२	श्रीदक्षिणावर्तमुखस्थलेषु
५	५६	२	श्रीनागनाथस्य
,,	६४	२	रचयन्नवीनान्
१०	४७	४	उक्तः
१३	८६	१	इड्यादियोगेन
३८	३५९	२	प्रयोगभेदो मतभेदरीत्या
६३	५९७	३	विनियोग उक्तः
६४	६०२	२	ध्रुवादिगाने
	६०४	२	ततस्तयोः स्फूर्तिरिहोचितैव
१०१	१	१	पूर्वं ह्यलङ्कार-
२२१	१०५७		पञ्चश्रुतिः स्यादृषभोऽथ स्युः षड्जगान्धारकमध्यमाश्च । सपञ्चमो धैवतको निषादः स शङ्कराद्याभरणस्य मेलः ॥
२३४	११८०	१	आतारगान्मध्यमतः
२४७	१२९२	४	तारगधैवतान्ताः
२४९	१३१७	१	आमध्यनिष्ठाद्
२९०	१७९	१	चतुरोऽपि वर्णान्
२९२	१९८	२	लघुं गृहीत्वा
३११	४५६	४	सह लक्ष्म वक्ष्ये
३३५	७४१	१-२	तालत्रयाढ्यो बिरुदैश्च बद्धः खण्डस्तथाभोगपदाभिधेयः ।

DETAILED TABLE OF CONTENTS.

		pag
Introduction-Historical	...	
Enumeration of topics	...	8
Nāda	...	10
Śruti	...	16
Svara	...	17
Śrutis	...	18
Vikṛtasvaras	...	19
Method of distinguishing svaras	...	20
Grāmas	...	22
Tānas	...	24
Kūṭatānas	...	33
Śuddhatānas	...	34
Auḍuva śuddhatānas	...	36
Sādhāraṇa-svara and jāti	...	37
Varṇas	...	
Alaṁkāras	...	
Sthāyī-alaṁkāras	...	
Ārohi-alaṁkāras	...	40
Sañcāri- ,,	...	42
Prasiddha ,, - Tāramandraprasanna, Mandratāraprasanna, Āvartaka, Sampradāna, Vidhṛta, Upalolaka, Ullāsita	...	5
Jātis	...	5
Aṁśa svaras	...	
Thirteen characteristics of Rāga	...	5
Ṣāḍjī jātiḥ	...	6
Ārṣabhī ,,	...	6
Gāndhārī ,,	...	6
Madhyamā ,,	...	6
Pañcamī ,,	...	7
Dhaivatī ,,	...	7
Naiṣādī ,,	...	
Ṣaḍjakaiśikī ,,	...	
Ṣaḍjodīcyavatī ,,	...	
Ṣaḍjamadhyamā ,,	...	
Gāndhārodīcyavatī ,,	...	
Rakta gāndhārī ,,	...	
Kaiśikī ,,	...	

Madhyamodīcyavatī jātiḥ ... 85-86
Kārmāravī ,, ... 86-88
Gāndhāra pañcamī ,, ... 88-89
Āndhrī ,, ... 89-90
Nandayantī ,, ... 91-93
Tālas for the Jātis ... 94
Merit of singing Jātis ... 94
Kapālas, Ṣāḍjī, Ārṣabhī, Gāndhārī, Madhyamā, Pañcamikā, Dhaivatī, Naiṣādī, Kapālas ... 94-96
Kambalas ... 96
Kapāla padas ... 96-97
Gītis,—Māgadhī, Ardhamāgadhī, Sambhāvitā, Pṛthulā ... 98-99
Tālas for the Gītis ... 99-100

RĀGAS—CHAPTER TWO.

What is Rāga? ... 101
Ten kinds of Rāgas ... 101
Five styles of Rāga singing (Gīti),—
Śuddhā, Bhinnā, Gauḍī, Vesarā and Sādhāraṇī ... 101-102
The number of Rāgas in each of the ten classes,—Grāmarāgas 30
Uparāgas 8
Rāgas 20
Bhāṣās 96
Vibhāṣās 20
Antara bhāṣās 4
Rāgāṅgas 21
Bhāṣāṅgas 20
Upāṅgas 30
Kriyāṅgas 15 ... 102
Ālāpa lakṣaṇa ... 102
Seven Śuddha grāma rāgas,—Śuddha Kaiśikamadhyama, Śuddha Sādhārita, Ṣaḍjagrāma, Śuddha pañcama, Madhyama grāma, Ṣāḍava, Śuddha Kaiśika 102-105
Five Bhinna Rāgas—Bhinna kaiśika madhyama, Bhinna ṣaḍja, Bhinna tāna, Bhinna kaiśika, Bhinna pañcama, ... 105-6
Three Gauḍa Rāgas,—Gauḍakaiśika madhyama, Gauḍa pañcama, Gauḍa kaiśika 106-107
Eight Vesara Rāgas,—Ṭakka, Vesara ṣāḍava, Sauvīra, Boṭṭa, Mālavakaiśika, Mālavapañcama, Ṭakkakaiśika, Hindola ... 107-109
Seven Sādhāraṇa Rāgas,—Rūpa sādhārita, Śaka, Bhammāṇa pañcama, Narta, Gāndhāra pañcama, Ṣaḍjakaiśika, Kakubha ... 109-111
Eight Uparāgas,—Śakatilaka, Ṭakka saindhava, Kokilāpañcama, Revagupta, Pañcamaṣāḍava, Bhāvanā pañcama, Nāgagāndhāra, Nagapañcama ... 112-113
Twenty Rāgas (Śuddha Rāgas),—
Śrī, Naṭṭa, ... 113
Baṅgāla A, Baṅgāla B, Bhāsa, Madhyama ṣāḍava, Balahaṁsa, Kollahāsa 114

Prasava, Bhairava, Dhvani, Megha, Soma, Kāmoda A ... 1
Kāmoda B, Āmrapañcama Kandarpa, Deśa, Kaiśikakakubha, Naṭṭanārāyaṇa 1

Ninety-six Bhāṣā Rāgas

4 from Sauvīra,—Sauvīrī, Vegamadhyamā, Sādhāritā, Gāndhārī ... 117-1
6 from Kakubha,—Bhinnapañcamī, Kāmbhojī, Madhyamagrāmā, Ragantī, Madhurī, Śakamiśrā ... 118-1
21 from Ṭakka,—Travaṇā, Travaṇodbhavā, Verañjikā, Madhyamagrāmadehā, Mālavavesarī, Chevāṭī, Saindhavī, Kolāhalā, Pañcamalakṣitā, Saurāṣṭrikā, Pañcamī, Vegarañjī, Gāndhārapañcamī,Mālavī, Tānavalitā, Lalitā, Ravicandrikā, Tānā, Ambāherikā, Deśā, Vesarikā ... 119-1
10 from Pañcama,—Kaiśikī, Trāvaṇikā, Tānodbhavā, Ābhīrikā, GurjarīSaindhavī, Dākṣiṇātyā, Āndhrī, Māṅgalī, Bhāvarī ... 123-
4 from Bhinna pañcama,—Dhaivata bhūṣitā, Śuddhabhinnā, Varāṭī, Viśālā ... 124-
2 from Ṭakkakaiśika,—Mālavā, Bhinna valitā ...
9 from Hindola,-Vesarikā, Cūtamañjarī, Ṣaḍjamadhyamā, Madhurī, Bhinnapaurālī, Gauḍī, Mālavavesarī, Chevāṭī, Piñjarī ... 12
1 from Boṭṭa,—Māṅgalī ...
13 from Mālava kaiśika,-Vāṅgālī, Māṅgalī, Harṣapurī, Mālava vesarī Mañjarī, Gurjarī, Gauḍī, Paurālī, Ardhavesarī, Śuddhā, Mālavarūpā, Saindhavī, Ābhīrī ... 127-
1 from Gāndhāra pañcama,—Gāndhārī ...
17 from Bhinna ṣaḍja—Gāndhāravallī, Kacchelī, Svaravallī, Niṣādinī Travaṇā, Madhyamā, Śuddhā, Dākṣiṇātyā, Pulindikā, Tamburā Ṣaḍjabhāṣā, Kālindī, Lalitā, Śrīkaṇṭhī, Vāṅgālī, Gāndhārī, Saindhvī ... 130
2 from Vesara Ṣāḍava,—Nādyā, Bāhyaṣāḍavā ...
3 from Mālava pañcama,—Tānodbhavā, Bhinnatānodbhavā ...
1 from Pañcamaṣāḍava,—Potā ...
1 from Revagupta,—Śakā ...

Vibhāṣās

3 from Kakubha—Bhogavardhanī, Ābhīrī, Madhukarī, ...
4 from Ṭakka—Devāravardhanī, Āndhrī, Gurjarī, Bhairavī ...
2 from Pañcama,—Bhammāṇī, Āndhālī ...
1 from Bhinna pañcama,—Kauśalī ...
1 from Ṭakka Kaiśika,—Drāviḍī ...
2 from Mālava kaiśika,—Kāmbhōjī, Devāravardhanī ...
4 from Bhinna ṣaḍja,—Paurālikā, Mālavī, Kālindī, Devāravardhanī
1 from Vesaraṣāḍava,—Pārvatī ...
2 from Mālava pañcama,—Bhāvanī, Vibhāvanī ...

A Vibhāṣā not assigned to any,—*Pallavī* ...

Antarabhāṣās
4 from Kakubha,—Sālavāhinī, Bhāsavalitā, Kiraṇāvalī, Śakalalitā ... 138
Rāgāṅgas—21
Śaṅkarābharaṇa, Ghaṇṭārava, Haṁsaka, Dīpaka, Rīti, Karṇāṭikā, Lāṭī, Pāñcālī, Madhyamādi, Mālavaśrī, Toḍī, Vaṅgāla, Bhairava ... 140
Varāli, Gurjarī, Gauḍa, Kolāhala, Vasanta ... 141
Dhanyāsi, Desī, Deśākhyā ... 142
Bhāṣāṅgas—20
Gāmbhīrī, Vehāri ... 142
Svasitā, Utpalī, Gaulī, Nādāntarī, Nīlotpalī, Chāyā ... 143
Taraṅgiṇī, Gāndhāragati, Verañjikā, Ḍombakriyā, Sāveri, Velāvalī ... 144
Prathamamañjarī, Ādikāmodī, Nāgadhvani, Varāṭī, Naṭṭā, Karṇāṭavaṅgāla 145
Kriyāṅgas—15
Bhāvakriyā, Svabhāvakriyā, Śivakriyā, Makarakriyā, Triṇetrakriyā, Kumudakriyā, Danukriyā, Ojakriyā, Indrakriyā, Nāgakriyā, Dhanyakriyā, Vijayakriyā ... 146
Rāmakriyā, Gauḍakriyā and Devakriyā ... 146-147
Upāṅgas—30
Pūrṇāṭikā, Devāla, Kurañjī ... 147
6 upāṅgas of Varāṭī,—Kauntalikā, Drāviḍī, Saindhavī, Upasthāna varāṭī, Hastasvaravarāṭī, Pratāpavarāṭī ... 147-148
2 of Toḍi,—Chāyātoḍi, Turuṣkatoḍi ... 148-149
4 of Gurjarī,—Mahārāṣtra g, Saurāṣtra g, Dakṣiṇa g, Drāviḍa g, ... 149
4 of Velāvalī,—Bhunji, Stambhāvatī, Chāyāvelāvalī, Pratāpavelāvalī 149-150
Bhairavī of Bhairava ... 150
Siṁhalī of Kāmodā ... ,,
Chāyā Naṭṭā of Naṭṭa ... ,,
Kolāhala of Ṭakka ... ,,
Bhallātikā of Hindola ... 151
Malhārī, Malhāsa, from Āndhālī ... 151
Karṇāṭa gauḍa, Turuṣka gauḍa and Drāviḍa gauḍa ... 151-152
Authorities from whose texts the above Rāgas and their descriptions were derived; criticism of Ratnākara and its commentators, *Keśava* and Kallinātha ... 152
Vidyāraṇya's view as given in his Saṅgīta sāra: 15 Melas and 50 Rāgas ... 152-153
15 *Melas mentioned by Vidyāraṇya*, Naṭṭā, Gurjarī, Varāṭī, Śrīrāga, Bhairavi, Śaṅkarābharaṇa, Āhiri, Vasantabhairavī, Sāmanta, Kāmbodi, Mukhāri, Śuddharāmakriyā, Kedāragauḍa, Hejjujji, Deśākṣi ... 153
3 *Kinds of Vīṇā*,—Śuddhamelavīṇā, Madhyamelavīṇā, Acyuta Raghunātha melavīṇā ... 153
Descriptions of these 3 Vīṇās ... 153-155
Reference to Āñjaneya's view on Naṭṭā and other Deśi rāgas ... 155-156
Naṭṭā Mela (born of Piñjarī, the bhāṣā of Hindola) ... 156-160

Āyitta explained as Ākṣiptikā ... 15
Eḍuppu, Muktāyi explained as Rāgavardhanī and Vidārī ... 15
Gurjarī Mela, the sourse of 15 other Rāgas; criticism of Rāmāmātya ... 160-16
Saurāṣṭra ... 163-16
Mecabauli ... 165-16
Chāyā gaula ... 167-16
Guṇḍakriyā ... 169-17
Sālaga nāṭikā; criticism of Rāmāmātya ... 170-17
Śuddha vasanta ... 172-17
Nādarāmakriyā, criticism of Rāmāmātya ... 175-17
Gaula ... 176-17
Bauli ... 179-18
Karṇāṭa baṅgāla ... 181-18
Lalita ... 182-18
Malaharī ... 184-18
Pāḍī; criticism of Rāmāmātya ... 186-18
Sāverī ... 188-18
Revagupti ... 190-19
Varāṭī Mela ... 191-19
Śrīrāga Mela ... 193-19
Sālaga Bhairavī ... 195-19
Ghaṇṭārava; criticism of Rāmāmātya ... 197-19
Velāvalī ... 199-20
Devagāndhārī ... 200-20
Rītigaula ... 202-20
Malavaśrī ... 204-20
Madhyamādi ... 205-20
Dhanāśī ... 207-20
Bhairavī Mela ... 209-2
Jayantasenā, *king Raghunātha's invention* ... 211-2
Bhinna ṣaḍja ... 213-2
Hindola Vasanta ... 215-2
Hindola ... 217-2
Bhūpāla ... 219-2
Śaṅkarābharaṇa Mela ... 221-2
Ārabhī ... 223-2
Pūrva gaula ... 224-2
Nārāyaṇī ... 225-2
Nārāyaṇa Deśākṣī ... 228-2
Āhirī Mela ... 229-2
Ābherī ... 231-2
Vasanta Bhairavī Mela ... 233-2
Sāmanta Mela ... 235-2
Kannaḍa gaula ... 237-2

Kāmbodi Mela ... 238-240
Mukhārī Mela ... 240-242
Śuddha Rāmakriyā Mela ... 242-244
Kedāra gāula Mela ... 244-245
Nārāyaṇa gaula ... 246-247
Hijjujī Mela ... 247-249
Deśākṣī Mela .. 249-251

PRAKĪRṆAKA—CHAPTER THREE

Vāggeyakāra .. 252-255
Ubhayakāra and Bayakāra explained as Vāggeyakāra
Gāyaka .. 255-257
Śabda, its varieties and qualities .. 257-262
Śārīra .. 262-263
Gamaka .. 263-264
Sthāyās .. 264-273
Ālapti .. 273
Rūpakālapti .. 274
Vṛnda .. 274-276

PRABANDHAS—CHAPTER FOUR

Several varieties or manners of singing .. 278-
Sama, Vyakta, Madhura etc. Nibaddha and Anibaddha; limbs of Anibaddha .. 279
Names and Limbs of Nibaddha, Svara, Biruda, Pada, Tennaka, Pāṭa, Tāla .. 280-282
Sūḍa prabandhas .. 82-283
Elā ,, (views of Nandin, Arjuna and Śiva) .. 283-304
Karaṇa prabandha .. 304-306
Ḍheṅkī Prabandha ... 306-307
Vartanī ,, ... 307-
Jhombaḍa ,, ... 307-309
Lambha ,, ... 309-310
Rāsa ,, ... 310-311
Ekatāli ,, ... 311-
Ālikrama Prabandhas numbering 25: Varṇa, Varṇasvara, Gadya, Kaivāḍa, Aṅkacāriṇī, Kanda, Turaṅgalīlā, Gajalīlā, Dvipadī, Cakravāla, Krauñcapada, Svarārtha, Dhvanikuṭṭanī, Āryā, Gāthā, Dvipada, Kalahaṁsa, Toṭaka, Ghaṭa, Vṛtta, Mātṛkā, Rāgakadamba, Pañcatāleśvara, Talārṇava 311-329
Miscellaneous compositions
Śrīraṅga ... 329-330
Śrīvilāsa ... 330-331
Cātuṣpadī ... 331-
Ṣaṭpadī ... 331
Vastu ... 332
Vijaya ... 332
Tripatha ... 332

Caturmukha ...
Siṁhalīla ...
Haṁsalīla ...
Daṇḍaka ...
Jhampaṭa ... 333-
Kanduka ...
Tribhaṅgī ...
Haravilāsa ...
Sudarśana ...
Svarāṅka ..
Śrīvardhana ...
Harṣavardhana ...
Vadana ... 335-
Caccarī ...
Caryā .. 336-
Paddhaṭī ...
Rāhaḍī ...
Vīraśrī ... 337-
Maṅgalācāra ...
Dhavala ... 338-
Maṅgala ...
Ovī ...
Lolī ...
Dhollarī ...
Dantī ...
Sālaga sūḍa prabandhas; Sālaga explained as Chāyalaga: Dhruva, Maṇṭha, Pratimaṇṭha, Nissāru, Aḍḍa, Rāsa, Ekatālī, Rūpaka ... 340-
Guṇas and Doṣas of Gīta ... 346-

॥ श्रीः ॥

रघुनाथभूपविरचिता ॥

सङ्गीतसुधा

॥ चरित्रम् ॥

श्रीचोलदेशाभरणं चकास्ति तञ्जापुरीति प्रथिताभिधानम्।
रमानदीनर्तनरङ्गशाला पुरी दरी भूपरिणी हरीणाम् ॥ १ ॥

मणिस्फुरन्मन्दिरबृन्दहृद्या सामन्तभूपालकुलैरभेद्या ।
भद्रादिदन्तावलभद्रवन्द्या वर्णाश्रमाचारविधानपद्या ॥ २ ॥

अजस्रमाकल्पितसर्वकामा रामाभिरामा रमणीयधामा ।
सौभाग्यभूम्ना हसितान्यसीमा सौधावलीसंभृतरत्नदामा ॥ ३ ॥

शार्दूलकण्ठीरव शौर्यसंपत्समुद्धतैर्वीरभटैः समग्रा ।
विचित्रवर्णैर्विविधैस्तुरङ्गैः खुराङ्कित क्षोणितलैः समग्रा ॥ ४ ॥

विनिर्जितैरावतपुण्डरीकमुखाखिलाशाद्विरदैर्द्विपेन्द्रैः ।
कपोलनिष्यन्दिमदाम्बुधारा जम्बालित क्षोणितलैः समेता ॥ ५ ॥

निरन्तरावासिरमावलोकसमागताम्भोनिधिचारुखेया ।
प्राकाररेखोच्चलचक्रवाल परिष्कृताविष्कृतसैन्यलक्ष्मीः ॥ ६ ॥

तस्यां नगर्यां तरुणार्कबिम्बद्विरुक्तिसौधाग्रसुवर्णकुम्भम् ।
उत्तुङ्गसालैरुपशोभमानमनन्तकक्ष्याञ्चितमस्ति धाम ॥ ७ ॥

लक्ष्मीविलासोऽपि च भद्रशाला श्रीरामसौधोऽपि च हेमकूटः ।
अन्याश्च यत्राच्युतरङ्गमुख्या सभा सुधर्मोपमिता जयन्ति ॥ ८ ॥

सम्भावनीयाहतशातकुम्भस्तंभावलीसम्भृतनूत्नरत्नैः ।
रम्या विशेषेण सभा विभाति तत्रेन्दिरामन्दिरनामधेया ॥ ९ ॥

यस्याः समीपे शतशो विभान्ति नृपाङ्गनारत्ननिवासयोग्याः ।
गृहा विचित्रोपवनीविहारप्रासादकेलीसरसीसमेताः ॥ १० ॥

तत्रेन्दिरामन्दिरनामधेये सभाविशेषे सह मन्त्रिवर्यैः ।
कर्णाटसिंहासनमुख्यराजकुमारवर्गैरुपसेव्यमानः ॥ ११ ॥
मदावलाश्वप्रकराधिनाथैर्धौरेयवर्गैरपि पार्श्वभागे ।
निषादिभिः सादिभिरप्यनेकैः खलूरिकाकेलिविशारदैश्च ॥ १२ ॥
चिरन्तनैर्नैगमवृद्धवर्गैरन्यैश्च धन्यैर्विनयावनम्रैः ।
षट्दर्शिनीसागरपारगैश्च महीसुरैर्भूषितपार्श्वभागः ॥ १३ ॥
कविप्रवेकैरपि कालिदासमयूरसौमिल्लमुरारिदेश्यैः ।
कर्णाटकान्ध्रद्राविडप्रबन्धनिर्माणविद्यानिपुणैश्च कैश्चित् ॥ १४ ॥
वाग्गेयकारप्रमुखैरनेकैर्विचित्रगीतादिकलाप्रवीणैः ।
तथैव वीणादिमवाद्यविद्याविचक्षणैः क्वापि निषेवमाणैः ॥ १५ ॥
नानाविधाशानरपालवर्गैः सन्देशकृद्भिः समुपास्यमानः ।
आस्तेऽपि भद्रासनमच्युतेन्द्रतनूभवः श्रीरघुनाथभूपः ॥ १६ ॥
द्वाःस्थस्तदा सत्वरमभ्युपेत्य विनम्य विज्ञापितवाग्विनीतः ।
दिदृक्षमाणा विबुधा भवन्तं द्वारि स्थितं मां त्वरयन्त्यभीक्ष्णम् ॥१७॥
इतीरितं तस्य वचो निशम्य समुत्थितः प्राञ्जलिरित्यवोचत् ।
आनीयतामन्तिकमादरेण वैतानिकार्यप्रमुखो बुधौघः ॥ १८ ॥
आज्ञप्तिमेनां शिरसा प्रगृह्य प्रावेशयत्सोऽपि बुधान्समस्तान् ।
मन्त्राक्षतालङ्कृतपाणिपद्मान् फलोपहाराञ्चितपूर्णकुम्भान् ॥ १९ ॥
विलोक्य दूरे विबुधान्प्रणम्य मन्त्राक्षतान्मूर्ध्नि मुदा विधाय ।
विकीर्यमाणान्बहुमानपूर्वमादाय तेषां सफलोपहारान् ॥ २० ॥
अभ्युक्ष्य तीर्थाम्बुभिरुत्तमाङ्गं न्यवेशयत्तानुचितासनेषु ।
यथोचितं स्वानि समर्चयन्तमस्ताविषुस्तं विबुधाः समस्ताः ॥ २१ ॥
यथा मुनीन्द्रान्यमुनोपकण्ठनिवासिनो दाशरथिः पुरस्तात् ।
अपूजयत्तद्वदिह त्वमस्मानाराधयस्यादरपूर्वमेव ॥ २२ ॥
एवं ब्रुवाणान्विबुधाग्रगण्यान्ब्रूते स्म मोदाद्रघुनाथभूपः ।
क्षोणीसुरा वः कुशलानि कच्चित्पुत्रेषु दारेषु तपोभरेषु ॥ २३ ॥
अप्यग्निहोत्रव्रतसाधनानि सुखानि किं सम्प्रति गोधनानि ।
प्रवर्तते वः किमु पञ्चयज्ञक्रियान्तरायं पुनरन्तरेण ॥ २४ ॥

इतीरितं वाक्यमिमे निशम्य मुदावदन्भूमिभृदाशयज्ञाः।
आसेतुभागीरथि भूमिभागादभ्यागतानामवनीसुराणाम् ॥ २५ ॥

अन्नैः सुवर्णैरपि वस्त्रजालैः स्तनन्धयानां च पयः प्रदानैः।
आतन्वतो रक्षणमादरेण तवैव राज्ये वसतां चिरं नः ॥ २६ ॥

भवत्कटाक्षैरभिरक्षितानां क्षेमं समस्तीति किमत्र चित्रम्।
पितामहस्ते चिनचेव्वभूपः समृद्धतेजाः सकलानरक्षत् ॥ २७ ॥

कर्णाटसिंहासनकार्यधुर्यः पराक्रमाक्रान्तपरावनीकः ।
शोणाद्रिनाथस्य स चेव्वभूपो निर्माय चत्वार्यपि गोपुराणि ॥ २८ ॥

प्राकारपङ्क्तीर्नवमण्टपानि तडागदिव्योपवनानि भूयः ।
ग्रामाननेकानुपकण्ठसीम्नि दत्वा विचित्राणि च भूषणानि ॥ २९ ॥

रथाननेकान्विरचय्य रम्यांश्चक्रे महाराजविभूतिमस्य ।
न केवलं शोणगिरीश्वरस्य कैङ्कर्यमेवं कृतवान्स भूपः ॥ ३० ॥

एकाम्रनाथस्य च दीर्घशैलनिवासिनश्चापि रघूद्वहस्य ।
वृद्धाचलेशस्य समस्तमेतत्प्राकारमुख्यान्व्यतनोद्विशेषात् ॥ ३१ ॥

श्रीशैलनाथस्य च वेङ्कटाद्रिनिवासिनः पद्मविलोचनस्य ।
हैमं विमानं विरचय्य हर्षादन्यच्च कैङ्कर्यमसावतानीत् ॥ ३२ ॥

चोलेष्वयं किं बहुना नरेन्द्रः स्थानेषु सर्वेषु हरेर्हरस्य ।
प्राकारसौधप्रमुखाननेकान्निर्माय धर्मान्मुमुदे नरेन्द्रः ॥ ३३ ॥

महीसुरान्किञ्च महाग्रहारैरहर्निशं सादरमन्नदानैः ।
दानैरनेकैरपि भक्तिपूर्वं संप्रीणयामास स चेव्वभूपः ॥ ३४ ॥

तत्तादृशै धर्मभरैरमुष्मादाविर्बभूवाच्युतभूमिपालः ।
मूर्त्यम्बिकायां जगदम्बिकायां बालेन्दुमौलेरिव बाहुलेयः ॥ ३५ ॥

आरभ्य बाल्यादतिभक्तिशाली मुदा सदाऽसेवत रङ्गनाथम्
अवाप्य तञ्जापुरमप्रतीपः कौमार एवाऽऽहृतराज्यभारम् ॥ ३६ ॥

गजैरनेकैस्तुरगैर्भटैश्च निर्जित्य सामन्तनृपालवर्गम् ।
सम्पाद्य दत्ते स्म समस्तमर्थं श्रीरङ्गनाथाय तथा द्विजेभ्यः ॥ ३७ ॥

रङ्गेशितुर्दिव्यमसौ विमानं हिरण्मयं रत्नमयं किरीटम् ।
मणीमयं वर्म च निर्मिमीते सिंहासनं स्म क्षितिपाल एषः ॥ ३८ ॥

तस्यैव पूर्वोत्तरपश्चिमानि सगोपुराण्यप्रतिमप्रभाणि ।
प्राकारमध्यष्टममातनिष्ट महानसं चापि महीमहेन्द्रः ॥ ३९ ॥

लक्ष्म्याश्च सर्वाण्यपि मण्डपानि दिव्यानि रत्नाभरणान्यतानीत् ।
आरोहमार्गं च मरुद्वृधायामलङ्क्रियाभावमुपेयिवांसम् ॥ ४० ॥

आरामसीमामपि रङ्गभर्तुर्ग्रामाननेकानपि संव्यतानीत् ।
दानं तुलापूरुषमच्युतेन्द्रो हिरण्यगर्भं प्रतिवर्षमेव ॥ ४१ ॥

हेमाद्रिकल्पे कथितानि सम्यक् सर्वाणि दानानि मुहुर्व्यतानीत् ।
रामेश्वरस्यापि च गोपुराणि तीर्थानि सर्वाणि नवीचकार ॥ ४२ ॥

सन्दर्शनं किञ्च स रामसेतोरसावकार्षीदनुवर्षमेव ।
दिने दिनेऽभोजयदेव लक्षा (न्गोसायि) कानच्युतभूमिपालः ॥ ४३ ॥

मायूर मध्यार्जुन कुम्भघोण श्रीचम्पकारण्य मुखस्थलेषु ।
महत्तरं मण्डपमाततान भक्त्या महत्या परमच्युतेन्द्रः ॥ ४४ ॥

अन्याननेकानपिचाग्रहारानसौ व्यतानीदवनीसुरेभ्यः ।
धैर्ये च शौर्येऽपि च दानकेल्यां समो न कश्चिद्धरणीभृदस्य ॥ ४५ ॥

पार्थश्च कर्णश्च परे नरेन्द्राश्चिरन्तना एव तुलां लभन्ते ।
एतादृशैः पुण्यभरैरमुष्य पुत्रत्वमासीद्रघुनाथभूपः ॥ ४६ ॥

अजाद्यथा पङ्क्तिरथश्च तस्माद्रघूद्वहोऽजायत रम्यकीर्तिः ।
श्रीचेव्वभूपाच्च तथाऽच्युतेन्द्रस्तथाऽभवस्त्वं रघुनाथ भूप ॥ ४७ ॥

पूर्वं समेता वयमत्र युष्मत्पितामहं चेव्वमहीमहेन्द्रम् ।
आशीर्भिरानन्दयितुं तदग्रे त्वय्यादधाने खुरलीषु केलिम् ॥ ४८ ॥

तदा भवन्तं स विलोक्य हर्षादस्मान्मुदा वाचमिमावोचत् ।
अस्माकमेतेन भवत्प्रतिष्ठा धर्तुं समर्थश्च स एव राज्यम् ॥ ४९ ॥

आशीर्विशेषाच्चिनचेव्वनेतु रासीरिदानीमधिकस्ततोऽपि ।
प्रीतिप्रकर्षं चिनचेव्वभूमीपतेरकार्षीः स्वगुणप्रकर्षैः ॥ ५० ॥

पितुस्तथैवाच्युतभूवलारेः कृतानुवृत्तिश्चिरमादधास्त्वम् ।
मदावलारोहणकौशलेन तुरङ्गधाटीष्वपि पाटवेन ॥ ५१ ॥

कृपाणिकाखेटकनैपुणेन शार्ङ्गस्यचाकर्षणचातुरीभिः ।
सङ्गीतसाहित्यकलाविलासैर्भाषाप्रबन्धेषु भृशं पटिम्ना ॥ ५२ ॥

चित्तानुवृत्त्या चिरमच्युतेन्दुरमन्दमानन्दभरं बभार ।
तदीयधर्मान्परिपालयंस्त्वं चोलावनिं पालयसि प्रकर्षात् ॥ ५३ ॥

श्रीरामसेतावपि कुम्भघोणे श्रीरङ्गधामन्यपि रामभद्रम् ।
देवं प्रतिष्ठाप्य तरामतानीः प्राकारसङ्गोपुरमण्डपानि ॥ ५४ ॥

रथोत्सवादिं महतीं विभूतिं रसादकार्षीरघुनायकस्य ।
जप्येशितुः पञ्चनदेश्वरस्य श्रीधेनुनाथस्य महेश्वरस्य ॥ ५५ ॥

श्री श्रीनिवासस्थलसीम्नि विष्णोः श्रीरङ्गनाथस्य वरप्रदातुः ।
महत्तरं मण्डपमादधास्त्वं श्रीकुम्भघोणेश्वरगोपुराख्यम् ॥ ५६ ॥

हेमाद्रिकल्पप्रतिपादितानि मुहुस्तुलापूरुषपूर्वकाणि ।
सर्वाणि दानानि महान्ति तन्वन्महीसुरान्पालयसे विशेषात् ॥ ५७ ॥

दत्तैस्त्वयार्थैः परितुष्टचित्ताश्चोलेषु काश्यामखिलेऽपि देशे ।
भवज्जयस्तम्भनिभा द्विजेन्द्राः कृताग्निहोत्राः कृतिनो जयन्ति ॥५८॥

क्रमेण दत्तानपि तातपादैर्नानाग्रहारानतिशय्य भूष्णून् ।
एकत्रचैकत्र पुरस्सहस्रकुटुम्बभाजः कुरुषेऽग्रहारान् ॥ ५९ ॥

एवं प्रकुर्वन्स महाग्रहारान्पूर्वैः कृतान्पालयसे च सम्यक् ।
नित्यान्नदानं कुरुषे द्विजानामसङ्ख्यकानामनिवारितस्त्वम् ॥ ६० ॥

सम्पाद्य सेनां बहुधाऽत्युदग्रां जित्वा सपत्नानपि भूमिपालान् ।
समुद्रमध्याश्रयणैः समस्तान्क्षुद्रं निराकृत्य सुखं विधत्से ॥ ६१ ॥

श्रीपारिजाताहरणप्रबन्धं चित्रं च वाल्मीकिचरित्रकाव्यम् ।
तथाऽच्युतेन्द्राभ्युदयं गजेन्द्रमोक्षं चरित्रं च नलस्य चित्रम् ॥ ६२ ॥

श्रीरुक्मिणीकृष्णविवाहयक्षगानप्रबन्धनापि नैकभेदान् ।
निर्माय वाग्भिर्निपुणार्थभाग्भिर्विद्वत्कवीनां विदधासि हर्षम् ॥ ६३ ॥

जयन्तसेनादिमरागरामानन्दादितालान्रचयन्विशेषान् ।
सङ्गीतविद्यां समुपादिशस्त्वं विपञ्चिकावादविचक्षणानाम् ॥ ६४ ॥

किंच त्वमश्रान्तवदीयनाममेलान्तरं सम्प्रति कल्पयित्वा ।
मेलान्तरे तत्र समस्तरागान् प्रकाशयोग्यान्सुलभान्करोषि ॥ ६५ ॥

वक्तव्यमन्यच्च वयं वदामस्तदेतदाकर्णय सादरं त्वम् ।
सदाशिवाद्यैः सकलैः प्रणीतं सङ्गीतशास्त्रं हि सपादलक्षैः ॥ ६६ ॥

ग्रन्थैर्निबद्धं तदिदं गभीरं विस्तीर्णभावादपि दुर्विगाहम् ।
तत्सङ्ग्रहे कैश्चन सम्प्रवृत्तैर्दुर्बोधमेतत्सुतरामकारि ॥ ६७ ॥

लक्ष्यस्वरूपे हि विचिन्त्यमाने नानाप्रभेदः परिदृश्यतेऽत्र ।
नैकोऽपि शास्त्रानुगुणो विभाति कथं प्रवृत्तिः किल वैणिकानाम् ॥

यथाहि लक्ष्यस्य च लक्षणस्य कश्चिद्विरोधो न भवेत्तथैव ।
यथैकवारश्रवणेन बोधः सम्यग्भवेद्गायकगायकीनाम् ॥ ६९ ॥

यथा च सङ्गीतरहस्यबोधो जायेत सद्यः सुमनोजनानाम् ।
तथैव सङ्गीतसुधाप्रबन्धं विधेहि हृद्यैरुपजातिपद्यैः ॥ ६० ॥

सङ्गीतमात्रेऽत्र कथं नियोगो ममोचितः स्यादिति मैव मंस्थाः ।
प्राधान्यतः प्रस्तुतमेतदेव रामायणे राघवसद्गुणेषु ॥ ७१ ॥

गान्धर्वशास्त्रे भरताग्रजातः श्रेष्ठो बभूवेत्यवदन्मुनीन्द्राः ।
अतो भवेद्दाशरथेः प्रकर्षः सदाशिवस्यापि भवेत्प्रमोदः ॥ ७२ ॥

सर्वोपकाराय ततो विधेहि शास्त्रेन्दुसङ्गीतसुधाभिधानम् ।
पुरा सुरार्थं भगवान्मुकुन्दो मन्थानशैलेन महाम्बुराशिम् ॥ ६३ ॥

विमथ्य सङ्गृह्य सुधां व्यतानीत्तेभ्यः प्रमोदं चिरजीवितं च ।
अथापि वैषम्यकथा बभूव सर्वेश्वरस्यापि च पक्षपातात् ॥ ७४ ॥

भवानिदानीं रघुनाथ एव वैषम्यवार्तामपनुद्य विष्णोः ।
सुरासुराणामवनीसुराणां राज्ञां विशां चैव तथेतरेषाम् ॥ ७५ ॥

सङ्गीतशास्त्राम्बुनिधिं विमथ्य धीमन्थरेणाकृतपक्षपातः ।
प्रदेहि सङ्गीतसुधामतस्ते श्रेयांसि भूयांसि भवन्ति नित्यम् ॥ ७३ ॥

आकर्ण्य तद्वाक्यमतीव हर्षात्कृताञ्जलिः श्रीरघुनाथभूपः ।
श्रेयस्करेष्वेव नियुञ्जते मां भवादृशा इत्यभिधाय भक्त्या ॥ ७७ ॥

—•••—

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

रघुनाथभूपविरचिता ॥

॥ सङ्गीतसुधा ॥

उपोद्घातः ॥

सीतासहायं हृदि रामचन्द्रं भक्त्या कुलस्वामिनमाकलय्य ।
कीर्त्यै च धर्माय च शाश्वताय तनोति सङ्गीतसुधां तदग्रे ॥ १ ॥

वक्ष्यामि गन्धर्वमतप्रणेतृनामानि शास्त्रप्रचयाय सम्यक् ।
उच्चारणेनैव भवन्ति येषां श्रेयांसि भूयांसि जनस्य नित्यम् ॥ २ ॥

सदाशिवः शैलसुता विरिञ्चिः शिलादसूनुर्भरतश्च दुर्गा ।
शक्तिश्च शार्दूलककोहलौ च समीरणः काश्यपमाहती च ॥ ३ ॥

रम्भार्जुनौ नारदतुम्बुरू च पौलस्त्यविश्वावसुदत्तिलाश्च ।
पुरद्विषत्कुण्डलकम्बलाश्वतरावुभौ याष्टिकदेवराजौ ॥ ४ ॥

एतैस्समस्तैरपि च प्रणीतं सङ्गीतशास्त्राम्बुनिधिं मथित्वा ।
धीमन्तरेणाखिलमानवेभ्यः सङ्गीतसाराख्यसुधां ददामि ॥ ५ ॥

नृत्ते च वाद्ये च निरूप्यमाणे सङ्गीतमात्रस्य कथं प्रतिज्ञा ।
अत्रोच्यते नृत्तमिदं च वाद्यं गीतं च सङ्गीतमितीरयन्ति ॥ ६ ॥

मार्गश्च देशीतिच नामभेदात्सङ्गीतमेतद्द्विविधं प्रतीतम् ।
विरिञ्चनाद्यैरिह मार्गतो यः सम्यक्प्रयुक्तो भरतादिभिश्च ॥ ७ ॥

देवस्य शम्भोः पुरतश्च नित्यं श्रेयस्करश्चात्र स एव मार्गः ।
देशेषु देशेषु भवेज्जनानां रुचा मनोरञ्जनकारणं यत् ॥ ८ ॥

नृत्तञ्च वाद्यञ्च तथैव गीतं देशीति शब्देन निगद्यते तत् ।
नृत्तं तु वाद्यानुगतं वदन्ति वाद्यं तु गीतानुगतं तथैव ॥ ९ ॥

अतः प्रधानं भवतीह गीतमादौ तदेव प्रतिपादयामः ।
उद्धृत्य धाता किल सामवेदात्सङ्गीतशास्त्रं विशदीचकार ॥ १० ॥

यज्ञेन दानेन तपोभिरुग्रैर्न प्रीयते यो न चिरान्महेशः ।
स रावणे रावणहस्तगानाद्धृष्यतारीदचिरादभीष्टम् ॥ ११ ॥

स ज्येष्ठसाम्ना च रथन्तरेण संस्तूयमानो हरिणा विधात्रा ।
वृषध्वजः प्रीतमना व्यतानीदभीष्टमाभ्यामचिरात्क्रमेण ॥ १२ ॥

बृन्दावने तत्र च नन्दसूनोराकर्ण्य वंशध्वनिमादरेण ।
गावः सवत्साः सकलाश्च गोपा गोप्यश्च सन्तुष्टहृदो बभूवुः ॥ १३ ॥

वाणीच वीणां परिगृह्य नित्यं गानेन मोदं कुरुते सुराणाम् ।
यक्षाश्च नागा अपि किन्नराश्च गान्धर्वमुख्या अपि गानलोलाः ॥

बालोऽपि डोलाशयने शयालुराकर्ण्य गीतं रुदितं जहाति ।
नकेवलं मानवमोदमात्रं तनोति गीतं प्रमदं तिरश्चाम् ॥ १५ ॥

अतश्च गीतं भवति प्रधानमित्येतदादौ प्रतिपादयामः ।
सङ्गीतसारस्य वदन्ति सप्ताध्याय्यां क्रमेण प्रतिपाद्यमर्थम् ॥ १६ ॥

पदार्थसङ्ग्रहः ॥

1. आदौ शरीरप्रभवोपभेदौ नादस्य तस्मादथ सम्भवश्च ।
स्थानानि चैव श्रुतयश्च पश्चात्ततः स्वरास्सप्त च षड्जमुख्याः॥१७॥

स्वराः पुनर्द्वादशवैकृताश्च कुलानि तेषामथ जातयश्च ।
वर्णाश्च तत्सम्भवहेतुभूतद्वीपाश्च तेषामृषिदैवतानि ॥ १८ ॥

छन्दांसि तेषां विनियोगभेदास्तत्तत्स्वराणां श्रुतिजातयश्च ।
ग्रामावथ द्वावपि मूर्छनाश्च शुद्धास्ससंख्या अपि कूटतानाः ॥ १९ ॥

प्रस्तारभेदोऽपिच खण्डमेरुरुद्दिष्टनष्टप्रतिबोधहेतुः ।
ततश्च साधारणकं स्वराणां तज्जातिसाधारणमित्यथैकम् ॥ २० ॥

अपि द्वयोः काकलिनोऽन्तरस्य सम्यक्प्रयोगोऽपि च वर्णलक्ष्म ।
त्रिषष्ट्यलङ्कारभिदा च जातेस्त्रयोदशैतानि हि लक्षणानि ॥ २१ ॥

ततः कपालानि च कम्बलं च चतुर्विधास्तत्र तु गीतयश्च ।
एवं स्वराध्यायनिरूप्यमाणवस्तूनि सङ्गृह्य समीरितानि ॥ २२ ॥

2. द्वितीयके रागविवेकनामाध्यायेऽथ वस्तूनि निरूपयामः ।
ग्रामादिरागाश्च तथोपरागा रागाश्च भाषाश्च विभाषिकाश्च ॥ २३ ॥

ततः परं त्वन्तरभाषिकाश्च रागाङ्गभूतानखिलान्क्रमेण ।
तथैव भाषाङ्गमुपाङ्गकश्च क्रियाङ्गमेतत्किल वस्तुजातम् ॥ २४ ॥

3. प्रकीर्णकाख्येऽपि ततस्तृतीयेऽध्याये निरूप्याणि निरूपयामः।
वाग्गेयकारः प्रथमं निरुक्तो गान्धर्वनामा च ततः स्वरादिः॥२५॥
स्याद्गायनो गायनिका च पश्चात्तयोश्च सभ्यग्गुणदोषभेदाः ।
शब्दाश्च ते बाहुलजास्बलाद्या भेदाश्च तस्यैव गुणाश्च दोषाः॥ २६ ॥
शारीरमेतस्य गुणाश्च दोषाः स्वरस्य कम्पा गमकाभिधानाः ।
स्थायीस्तथा लप्तिरतश्च बृन्दमेतन्निरूप्यं किल वस्तुजातम् ॥ २७ ॥

4. तुर्ये निरूप्याणि तथा प्रबन्धाध्याये समस्तानि निरूपयामः ।
उद्ग्राहमेलापकनामधेयो ध्रुवस्तथा भोग इति प्रसिद्धाः ॥ २८ ॥
तथा तपोऽङ्गानि च षड्विधानि स्वराभिधानं बिरुदं पदं च ।
तेन्नश्च पाठोऽपि ततश्च तालप्रबन्धकानामपि जातिभेदाः ॥ २९ ॥
स च प्रबन्धस्त्रिविधश्च शुद्धः सूलस्तथा साळकसूडगश्च ।
आळीक्रमाश्चैव ततः प्रकीर्णा गीतस्य तस्याथ गुणाश्च दोषाः ॥
तत्तत्स्वरूपाणि च तत्प्रभेदास्त्वेतच्चतुर्थे किल वस्तुजातम् ।

5. ततःपरं पञ्चमके तु तालाध्याये निरूप्याणि वयं वदामः ॥ ३१ ॥
चञ्चत्पदाद्याः किल मार्गतालाः भेदान्वितास्तेष्वथ वक्ष्यमाणान् ।
कराभिघातेन विना तु संज्ञा निःशब्दनामा तु कलोपदिष्टा ॥ ३२ ॥
कराभिघातप्रभवा सशब्दनामक्रिया तालगतिप्रभेदात् ।
ध्रुवश्च चित्रोऽपि च वार्तिकश्च सदक्षिणश्चेति चतुर्विधोऽयम् ॥
मार्गश्च तस्यैव कलाष्टकंच गुरोर्लघोरप्यथ मानभेदः ।
तालास्तथैकद्विचतुष्कलाश्च प्रोक्तेषु तालेषु च पातभेदाः ॥ ३४ ॥
तालेष्वथो पातकलाभिधानं तालेऽङ्गुलीनां नियमश्च पश्चात् ।
चञ्चत्पुटादेरपरेऽथ भेदास्त्वावृत्तयो गीतविभाजिकाश्च ॥ ३५ ॥
द्रुतश्च मध्यश्च विलम्बितश्च लयाश्च विच्छेदविवेचकास्ते ।
लयप्रवृत्तेर्नियमो यदि स्याद्गीतान्यहो मध्यकपूर्वकाणि ॥ ३६ ॥
द्रुतो लघुश्चापि लघुप्लुतश्चेत्येते तु तालावयवाः समस्ताः ।
उल्लोप्यकादीनी च मध्यगादी गीताङ्गजातानि च देश्यतालाः ॥३७॥
शतं च विंशत्यधिकं तथादितालादिमाः प्रस्तृतिपूर्वकाश्च ।
प्रस्तारसंख्ये कथिते च नष्टमुद्दिष्टपातालकमेरुकश्च ॥ ३८ ॥

द्रुतश्च मेरुश्च लघोर्गुरोश्च प्लुतश्च तेषामपि योगमेरुः ।
प्रस्तारकः खण्डपदादिमश्च प्राचस्तथा मेरुचतुष्टयस्य ॥ ३९ ॥
नष्टं तथोद्दिष्टमितिक्रमेण ते प्रत्यया विंशतिरेकहीना ।
एतावदेवात्र निरूपणीयं निरूपितं पाञ्चमिके च जातम् ॥ ४० ॥
6. षष्ठे च नानाविधवाद्यजातं निरूपणीयं सह तद्विशेषैः ।
7. तत्सप्तमे नर्तनभेदजातं रसाश्च भावाश्च निरूपणीयाः ॥ ४१ ॥

॥ इति पदार्थसङ्ग्रहः ॥

गीतञ्च नादात्मकमित्युपेतं वाद्यञ्च नादानुगतं भवेत्तत् ।
एतद्द्वयेनानुगतञ्च नृत्तं नादस्त्रयाणामपिहेतुरस्मात् ॥ ४२ ॥
न केवलं तत्त्रितयञ्च नादमपेक्षते किन्तु जगच्च सर्वम् ।
नादेन वर्णाः स्फुटतां प्रयान्ति वर्णैः पदं तेन च वाक्यमेव ॥ ४३ ॥
वाक्येन सर्वो व्यवहार एष नादेशितं तेन जगच्च सर्वम् ।
नादो यदि स्यात्तु तदादि गीतं नादात्किल स्यात्स्वरसम्भवोऽपि ॥
सव्यञ्जनं चापि तथैव नादादिदं मतङ्गेन समीरितञ्च ।
सनादरूपोहि भवेद्विरिञ्चः सदाशिवश्चैव जनार्दनश्च ॥ ४५ ॥
स एव शक्तिश्च परा जगत्यां तदेष सर्वात्मक एव नादः ।
द्वेधा हतानाहतभेदतः स त्वनाहतो योगिभिरेव गम्यः ॥ ४६ ॥
स्यादाहतः सर्वशरीरवर्तीऽत्यतः शरीरं पुरतो निरूप्यम् ।
नादोपलब्धिस्तु यतः शरीरात्तस्याभिमानी खलु जीव एकः ॥४७॥
तस्यापि तत्त्वं परमात्मरूपं यतो भवेद्ब्रह्म निरूपणीयम् ।
शरीररूपे च विचार्यमाणे चत्वारि भूतानि विना नचान्यत् ॥४८॥
तदेव चात्मेति वदन्ति केचिच्चार्वाकमुख्याः सकलानुभूत्या ।
मानान्तरस्वीकरणेन केचिद्विज्ञानमात्रं क्षणिकं वदन्ति ॥ ४९ ॥
सन्तानपत्यादि च लोकयात्रां नीलादिकं संविदभिन्नमाहुः ।
तेष्वेव केचित्प्रवदन्ति शून्यतत्त्वं परे माध्यमिकाः समस्तम् ॥५०॥
स्यादस्ति नास्ती च वादिनोऽन्ये तां सप्तभङ्गीं प्रतिपादयन्तः ।
आम्नायमार्गप्रतिरोधकेषु सौत्रान्तिकाख्यप्रमुखेषु सत्सु ॥ ५१ ॥

जाग्रत्तु जीवो भवतामभीष्टः कथं तथा ब्रह्म च पञ्च सिध्येत् ।
अत्रोच्यते किं न कुमारिलेन निर्जित्य सर्वानपि बौद्धमुख्यान् ॥५२॥

प्रामाण्यमाम्नायगिरां निरूप्य तदर्थजातानि विचारितानि ।
वेदानपेक्षश्च कुतर्कमार्गो निराकृतश्चोदयनाध्वनिष्ठैः ॥ ५३ ॥

नादानुमानैरनुकूलतर्कसमन्वितैः साधित ईश्वरश्च ।
एवं कणादेन च गौतमेन गङ्गेशमुख्यैरपि शास्त्रविद्भिः ॥ ५४ ॥

निराकृता एव कुयुक्तयस्तत्कौमारिलोक्तिर्जयदुन्दुभिः स्यात् ।
अतश्च सिद्धे सति वेदमार्गे जीवस्तिरोभूतचतुष्टयान्यः ॥ ५५ ॥

स एव जीवो व्यवहारकाले भवेज्जनैर्विश्व इति प्रतीतः ।
स्वप्नोपलब्धे तु............सन्नारतस्तैजस एष जीवः ॥ ५६ ॥

सुषुप्तिकाले सकले विलीने विक्षेपशक्त्यावरणैकशेषे ।
प्राज्ञः प्रतीतो हरविश्रुतेस्सत्संपन्नभावं भजते सदासौ ॥ ५७ ॥

व्रीहिस्तुषेणोपहितो यथास्यान्निर्मोकतःस्यात्स तु तण्डुलाख्यः ।
अज्ञानतत्कार्ययुतस्तु जीवः समूलकाषङ्कषिते तु तस्मिन् ॥ ५८ ॥

भवत्यसौ ब्रह्म परं स वेद ब्रह्मैव चेद्ब्रह्म तदेति वाक्यात् ।
ब्रह्मस्वरूपे च निरूप्यमाणे सर्वस्वरूपं च निरूपितं स्यात् ॥ ५९ ॥

विवर्तरूपस्य भवेत्प्रपञ्चजातस्य चाधिष्ठितमात्रहेतोः ।
ब्रह्माप्युपादानमिदं तु सृज्यकर्मानुरोधेन भवेच्च कर्तृ ॥ ६० ॥

वैषम्यनैर्घृण्यमतोऽस्य नैव भवेदुपादाननिमित्तमेकम् ।
जीवस्य तत्त्वप्रतिपादनाय ब्रह्मस्वरूपं प्रतिपादयामः ॥ ६१ ॥

सत्यं चिदानन्दमयं विशुद्धं स्वबोधसंसाधितलोकतन्त्रम् ।
श्रुत्यन्तवाक्यैः प्रतिपाद्यमानं स्वयं प्रकाशं च चकास्ति वस्तु ॥६२॥

जातेश्च जीवात्कमलासनाच्च वेदाच्च यत्स्याद्विनिवृत्तरूपम् ।
साजात्यवैजात्यविहीनरूपं महत्तरं ब्रह्मपदाभिधेयम् ॥ ६३ ॥

तत्प्रत्यगात्मैकरसस्वरूपं तदेव जिज्ञास्यमिति प्रकर्तुम् ।
प्रायुङ्क्त सूत्रे भगवा 'नथातो ब्रह्मे' ति यत्सत्यवतीतनूजः॥ ६४ ॥

चराचरस्यास्य तु नामरूपद्वयेन तु व्याकृतरूपभाजः ।
युक्तस्य नानाविधकर्तृभोक्तृगुणैरचिन्त्यस्य च मानसेन ॥ ६५ ॥

सृष्टौ तथा वाप्युपसंहृतौ च ऋक्सामवेदादिमशास्त्रक्लप्तौ ।
अणोस्तटस्थस्य तथेश्वरस्य शक्तिः प्रधानस्य न यद्भिनास्ति ॥६६॥

क्षेत्रज्ञरूपं च तदेव सर्वे वदन्ति वेदाः पुनरैककण्ठ्यात् ।
अनाद्यविद्योपहिताश्च जीवा नानाविधोपाधिवशेन भिन्नाः॥ ६७ ॥

वह्नेः सकाशादिव विस्फुलिङ्गाः स्फुरन्ति तस्माच्च तदंशभूताः ।
एवं च जीवा न पराद्भिभिन्ना नजन्मवन्तश्च न नाशवन्तः ॥ ६८ ॥

अथाऽपि सोपाधितयाऽत्र जीवा देहद्वयं प्राप्य तु जन्मवन्तः ।
अनादिजन्मार्जितपुण्यपापफलानुरोधेन भजन्ति सर्वे ॥ ६९ ॥

सुखं च दुःखं च तथैव चायुर्विचित्रनानाविधजातिजन्म ।
आमोक्षमेकं त्वनुवर्ततेऽमुं लिङ्गं शरीरं किल सूक्ष्मरूपम् ॥ ७० ॥

जरायुजं स्वेदजमण्डजं च तथोद्भिदं स्थूलशरीरमेषाम् ।
चतुर्विधं तेषु जरायुजस्य नादोपयोगाज्जननं वदामः ॥ ७१ ॥

पुरा नराः पुण्यफलोपभुक्त्यै चन्द्रस्य लोकं समवाप्य सम्यक् ।
क्षीणेषु पुण्येष्वथ भोगयोग्ये लीने शरीरे निपतन्त्यधस्तात् ॥ ७२ ॥

अथैतदाकाशमनुप्रविष्टं ततोऽपि वायुं तत एव धूमम् ।
अभ्रं ततो मेघमथो विशन्तो महीतलं वर्षमुखाल्लभन्ते ॥ ७३ ॥

प्रविश्य भूमिं पुनरोषधीश्च वनस्पतीनप्यभिधाय सम्यक् ।
तदौषधीनां लवनावघातप्रदाहनिष्पेषणशोषणाद्यैः ॥ ७४ ॥

जनस्तु नाशं लभते स जीवः संश्लेषमात्रेण यथान्तरिक्षम् ।
तत्तत्फलाकारतयाऽदनीयवेषं प्रपन्नाः प्रविशन्ति कुक्षिम् ॥ ७५ ॥

कुक्षिप्रवेशादथ रेतसस्ते रूपं प्रपन्ना निजकर्मपाकात् ।
विशन्ति पुण्याद्रमणीययोनिं कपूययोनीनथ पापयोगात् ॥ ७६ ॥

द्रवत्वमादौ भजते स जीवः स्यादेकरात्रे कललात्मकोऽसौ ।
स्यात्सप्तरात्रेण तु बुद्बुदात्मा स्यादर्धमासेन तु पिण्डरूपः ॥ ७७ ॥

मासे चतुर्थेऽपिच कुक्षिभागकटिप्रदेशं लभते स जीवः।
स पञ्चमे मासि च पृष्ठवंशं षष्ठेऽक्षिनासाश्रवणं लभेत ॥ ७८ ॥

स्यात्सप्तमे मास्यसुभिः समेतस्ततोऽष्टमे मासि च पूर्तिमेति ।
प्रयाति सर्वैरपि लक्षणैश्च संपूर्णभावं नवमे हि मासि ॥ ७९ ॥

आरभ्य मासादथ सप्तमात्स स्मरेत्स्वकर्मार्जितकर्मभेदान् ।
स्मृत्वा पुनर्योनिशतत्रयं चाप्याहारभेदान्विविधास्तनूश्च ॥ ८० ॥
जरायुमध्ये विनिपात्यमानो विज्ञोऽत्र सम्मर्दविभग्नगात्रः ।
अत्यम्लकट्वोदनभक्षणादप्युपोषितान्मातुरुपैति दुःखम् ॥ ८१ ॥
पुरा मया पुत्रकलत्रहेतोः कृतानि कर्माणि विनिन्दितानि ।
गतास्समस्ताः फलभोगिनस्ते वसाम्यथैकः पुनरत्र गर्भे ॥ ८२ ॥
मयाऽनुभूता यमचोदितेन ते रौरवाद्या नरकप्रभेदाः ।
तेभ्योऽधुना कोटिगुणाधिकानि दुःखानि पश्याम्युदरे बताहम् ॥८३॥
गर्भादमुष्मात्पतितो यदिस्यां ततश्च गर्भे न विशेय भूयः ।
कथं चरिष्याम्यहमद्य दुःखपरंपरामम्बुधिवद्दुरापाम् ॥ ८४ ॥
इतः परं यद्यपतिष्यमस्माद्गर्भात्स्ववर्णाश्रमधर्मयुक्तः ।
द्वेषादिदोषानपहाय पत्नीपुत्रार्थमित्रादिषु वीतरागः ॥ ८५ ॥
भक्त्यादियोगेन च तोषयिष्ये महेश्वरं सर्वजनैकसेव्यम् ।
विचिन्तयन्नेवमनन्तमन्तः पूर्णे तु मासे दशमे तदानीम् ॥ ८६ ॥
प्रसूतिवातैः परिपीड्यमानस्त्वधोमुखोऽसौ भवतीऽह सद्यः ।
निशातधार क्रकचोपमेन सयोनियन्त्रेण निपीड्यमानः ॥ ८७ ॥
निस्सारितोऽसौ पतितो धरण्यां पश्चाद्विसंज्ञो भवतीऽह सद्यः ।
बाह्यानिलस्पर्शवशेन बालः कृताकृतं कर्म न वेद किञ्चित् ॥ ८८ ॥
स्तन्यप्रवृत्तिः प्रथमं हि तस्य प्राग्जन्मसंस्कारवशादुदेति ।
अतश्च जीवो भवतीहनित्यो जन्मादि चोपाधिशरीरनिष्ठम् ॥ ८९ ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

॥ रघुनाथभूपविरचिता ॥

॥ संगीतसुधा ॥

एवंविधं देहमुपाश्रितास्तु प्रसादलेशात्परमेश्वरस्य ।
यज्ञेन दानेन तपोभिरन्यैर्योगैश्च सर्वेश्वरमर्चयन्ति ॥ ९० ॥

यदा तु गानेन च वीणया च महेश्वरं तोषयितुं प्रवृत्ताः ।
सद्रञ्जनं संसृतिभञ्जनं च नादाद्भवेदित्युदितं मुनीन्द्रैः ॥ ९१ ॥

नादोपयोगेन शरीररूपं शरीरतत्त्वं च निरूप्य पश्चात् ।
नादस्य तस्य प्रभवं च सम्यक् श्रुत्यादिभेदं च निरूपयामः ॥ ९२ ॥

— नादः —

अशेषभूतेषु च चित्स्वरूपं विवर्तभावेन जगत्स्वरूपम् ।
सदेव सर्वं प्रतिभाति यत्र ब्रह्मात्मकं तं प्रणमामि नादम् ॥ ९३ ॥

एको हि नादो बहुधाऽत्र भिन्नो दीप्तादिसामान्यविशेषभेदात् ।
षट्षष्टिसंज्ञाः समुपेत्य पश्चात्स्वरादिहेतुः श्रुतितामुपैति ॥ ९४ ॥

एकस्य नादस्य कथं विभेदः प्रतीतितो वा व्यवहारतो वा ।
अत्रोच्यते व्यञ्जनमात्रभेदादनेकधा व्यज्यत एव नादः ॥ ९५ ॥

तरङ्गभेदेन यथा विवस्वानग्नेः सकाशादिव विस्फुलिङ्गाः ।
यथा सुवर्णात्कटकादि भेदास्तथैव नादो बहुधा विभिन्नः ॥ ९६ ॥

नादस्वरूपं प्रवदन्ति केचित्प्राणं नकारं ज्वलनं दकारम् ।
प्राणाग्नियोगादुदितो हि नादः स नादसंज्ञां समुपैति नित्यम् ॥

धातोर्नदेर्घञि नादशब्दो व्युत्पाद्य इत्येव च केचिदाहुः ।
शारीरकस्यास्य यदा विवक्षा तदा मनः प्रेरयते स नित्यः ॥ ९८ ॥

मनोऽपि देहस्थितमग्निमाशु निहन्ति स प्रेरयते समीरम् ।

ग्रन्थौ स्थितो ब्रह्मपदादिसंज्ञे क्रमाच्चरन्नूर्ध्वपथे समीरः ।
स नाभिहृत्कण्ठशिरोमुखे तु क्रमादथाविष्कुरुते स नादम् ॥ ९९ ॥
नादोऽतिसूक्ष्मोऽथ च सूक्ष्मसंज्ञः पुष्टो ह्यपुष्टोऽपि च कृत्रिमश्च ।
एतानि नामानि स एव नादः स्थानेषु पञ्चस्वपि याति भेदान् ॥
आद्यान्तिमस्थानविवर्जनेन स्थानत्रयस्थो व्यवहारयोग्यः ।
मन्द्रो हृदि स्यादथ कण्ठदेशे मध्याह्वयो मूर्धनि तार उक्तः ॥ १०१ ॥
मन्द्रात्तु मध्यो द्विगुण स्ततोऽपि तारो निरुक्तो द्विगुणो मुनीन्द्रैः ।
द्वयोत्तरा विंशतिरत्र मन्द्रे तथैव मध्येऽपि च तारदेशे ॥ १०२ ॥
षट्षष्टिभिन्नाः श्रुतयो भवन्ति ह्यानन्त्यमन्ये प्रतिपादयन्ति ।
हृदि त्विलापिङ्गलयोस्तु मध्ये नाडी सुषुम्ना विततोर्ध्वदेशे ॥ १०३ ॥
तत्रैव तिर्यग्वितातास्तु नाड्यः प्रवालवल्ल्याकृतयो विलग्नाः ।
अशेषनाडीषु समीरघातात्षट्षष्टि संख्याः श्रुतयो भवन्ति ॥ १०४ ॥

— श्रुति–निरूपणम् —

शास्त्रैकवेद्यं किल रूपमासां वीणाद्वये ताः प्रकटीकरोमि ।
तन्त्रीसमेतं सुदृढं विधाय वीणाद्वयं स्वादु समाननादम् ॥ १०५ ॥
द्वाविंशतिश्चैव तयोस्तु तन्त्र्यस्ताः स्थापनीयाः पृथगेव सम्यक् ।
तास्वादिमा मन्द्रतमध्वनिः स्यात्ततो द्वितीयोच्चरवा च किञ्चित् ॥
श्रुत्योर्विधेयं च निरन्तरत्वं यथा विजाती यरवो न मध्ये ।
तन्त्र्यस्त्वथो या निहिताश्च तीव्रास्तज्जन्यनादः श्रुतिरीरितः स्यात् ॥
सप्तस्वरास्तत्र निवेशनीयास्तन्त्रीषु तस्याश्च यथा स्वदेशम् ।
ध्रुवाख्यवीणा पुनरादिमा स्याच्चलाख्यवीणा तु ततो द्वितीया ॥
यस्यां स्वराणामपकर्षणं स्याच्चलाख्यवीणा खलु सा निरुक्ता ।
यत्रापकर्षो न भवेत्स्वराणां ध्रुवाख्यवीणां खलु तां वदन्ति ॥ १०९ ॥
चलाख्यवीणा खलु या त्रितन्त्री तां सारयेत्तस्य विधिं वदामः ।
स्वोपान्त्यतन्त्र्यां विनिवेशनीयाः सप्तस्वरास्तत्र बुधैः क्रमेण ॥ ११० ॥
ध्रुवाख्यवीणा स्वरतश्चलायां सप्तापिचैकश्रुतितोऽपकृष्टाः ।
कार्या द्वितीयाऽपि च सारणायां तस्यां कृतायां स्वरयुग्महान्या ॥

चलास्थगान्धारनिषादकौ तौ लीनौ ध्रुवास्थर्षभधैवतान्तः ।
ततस्तृतीयाऽपि च सारणायां ततश्चलास्थर्षभधैवतौ द्वौ ॥ ११२ ॥
लीनौ तु षड्जे खलु पञ्चमे च ध्रुवाख्यवीणा वसतौ क्रमेण ।
कार्याहि तुर्याऽपि च सारणाऽस्यां षड्जस्ततो मध्यमपञ्चमौ च ॥
लीनाश्चलास्थाः क्रमतो ध्रुवास्थ निषादगान्धारक मध्यमेषु ।
तत्सारणायां च चतुष्टयेन द्वाविंशतौ यच्छ्रुतिषु प्रकाशम् ॥ ११४ ॥
ध्रुवाश्रुतिष्वेव तिरोहितायां ज्ञेयश्रुतीनां विबुधैर्व्यधत्त ।
कृता द्वितीया खलु सारणाया मस्यां चतस्रः श्रुतयः सुलब्धाः ॥ ११५ ॥
अतः परं न ह्यपकर्षणं स्याद्रक्तिप्रहाण्यां स्वरताविघातात् ।
ततोऽन्वयेन व्यतिरेकतश्च संख्या श्रुतीनामिह वेदितव्या ॥ ११६ ॥
वीणा विधेया व्यहारयोग्या द्वाविंशतिप्रोज्ज्वलपर्वयुक्ता ।
तत्रैव षट्षष्टिविधाः श्रुतीश्च मन्द्रादिभेदानपि कल्पयन्ति ॥ ११७ ॥
चतुष्टयेनापि च सारणायां तद्गायकानां परिभाषया च ।
निश्चित्य सम्यग्गणनां श्रुतीनां तद्वत्स्वरोत्पत्तिविधिं वदामः ॥ ११८ ॥

— स्वरः —

श्रुतेः स्वरस्यापि न भेदलेशं पश्यामि तस्याः कथमस्य जन्म ।
अत्रोच्यतेऽध्यक्षवशेन भेदो दुग्धस्य दध्यादि विकाररीत्या ॥ ११९ ॥
गाढान्धकारापिहितप्रदेशे प्रकाश्यते दीपवशाद्घटादि ।
तथा च पक्षद्वितयाश्रयेण श्रुतेः सकाशात्स्वरसंभवोऽसौ ॥ १२० ॥
अनन्तरं यःश्रुतितः प्रभूतस्त्वन्त्यश्रुतिस्थोऽप्यनुराणरूपः ।
एवं स्वतो रञ्जकतामवाप्तः स्वराह्वयोऽसौ कथितो मुनीन्द्रैः ॥ १२१ ॥
श्रुतिस्वरूपं रणनात्मकं स्यात्स्वरस्ततस्स्यादनुराणरूपम् ।
ततः श्रुतीनामपि पञ्च जातीर्वक्ष्यामि शार्दूलमतानुसारात् ॥ १२२ ॥
दीप्तायता स्यात्करुणा मृदुश्च मध्येति नामानि च कीर्तितानि ।
जातिस्वरूपे कथिते च पश्चात्प्रत्येकमासां कथयामि भेदान् ॥ १२३ ॥
चतुर्विधाद्या खलु तत्र दीप्ता तीव्रा च रौद्रीति च रञ्जिकोग्रा ।
तत्राऽयता पञ्चविधा प्रसिद्धा कुमुद्वती प्राथमिकी द्वितीया ॥ १२४ ॥

क्रोधा प्रसारिण्यपरा चतुर्थी सन्दीपिनी स्यादथ रोहिणीति ।
जातिस्तृतीया करुणा त्रिधा स्याद्दयावती प्राथमिकी द्वितीया ॥
आलापिनी चैव मदन्तिका च त्रैविध्यमुक्तं किल काश्यपेन ।
मृदुश्चतुर्थी कथिता च मन्दा तत्रादिमा स्याद्रतिका द्वितीया ॥ १२६ ॥
प्रीतिः परा क्षमा कथिता चतुर्थी दुर्गामतज्ञैः कथितं किलैवम् ।
मध्या च षोढा परिकीर्तिताद्या च्छन्दोवती रञ्जनिका द्वितीया ॥
स्यान्मार्जनी तत्र च रक्तिकाऽन्या रम्यापरा क्षोभिणिका तथाऽन्या ।
द्वाविंशतिः काश्यपयाष्टिकाद्यैः श्रुतिप्रभेदाः कथिताः स्युरेवम् ॥

— जा ति ना मा नि —

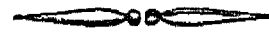
स्वरस्य संबन्धितया स्थितानां वक्ष्ये श्रुतीनामपि नामभेदान् ।
आद्या श्रुतिस्तत्र च दीप्ततीव्रा कुमुद्वती चायतिका द्वितीया ॥
ततस्तृतीया मृदुमन्दिका च च्छन्दोवती चान्तगता तु मध्या ।
षड्जस्य चैताः श्रुतयः चतस्रस्तत्रान्तिमायां स्वरराड्विभाति ॥
अथर्षभस्थानसमाश्रितानां वक्ष्ये श्रुतीनां तिसृणां च जातिम् ।
आद्योपदिष्टा करुणा दयावत्यथास्यमध्या रजनी द्वितीया ॥ १३१ ॥
ततस्तृतीया मृदुरक्तिका च निवेश्य तस्यामृषभो विभाति ।
श्रुत्योश्च गान्धारजुषोस्तु दीप्ता रौद्री पुरस्तात्कथिता मुनीन्द्रैः ॥ १३२ ॥
क्रोधायता स्यात्तदनु द्वितीया गान्धार एष प्रतिभाति तस्याम् ।
जातिं ततो मध्यमसंश्रयाणां वक्ष्ये श्रुतीनां भरतोपदिष्टाम् ॥ १३३ ॥
आद्या तु दीप्ता खलु वज्रिका स्यात्प्रसारिणी चायतिका द्वितीया ।
प्रीतिर्मृदुस्तत्र भवेत्तृतीया मध्ये भवेन्मार्जनिका चतुर्थी ॥ १३४ ॥
अस्यां चतुर्थीमुपवेश्य सम्यक्स मध्यमाख्यः स्वर एष भाति ।
जातिं ततः पञ्चमसंश्रयाणां वक्ष्ये श्रुतीनामपि याष्टिकोक्ताम् ॥ १३५ ॥
आद्या मृदुक्ष्मा कथिताऽथ मध्या रक्ता द्वितीयाऽथ भवेत्तृतीया ।
सन्दीपनी चायतिका ततः स्यादालापिनी स्यात्करुणा चतुर्थी ॥ १३६ ॥
तस्यां श्रुतौ सन्ततमन्तिमायां स पंचमाख्यः स्वर एष भाति ।
जातिं ततो धैवतसंश्रयाणां वक्ष्ये श्रुतीनामथ दत्तिलोक्ताम् ॥ १३७ ॥

तत्रादिमा स्यात्करुणा मदन्ती स्यादायता रोहिणिका द्वितीया ।
मध्या तु रम्याऽत्र भवेत्तृतीया तस्यां स्थितो धैवत एष भाति ॥
श्रुत्यो निषादाश्रययोस्तु जाती वक्ष्यामि दुर्गाभिहिते क्रमेण ।
दीप्तोग्रिका स्यात्प्रथमोपदिष्टा मध्या मता क्षोभिणिका द्वितीया ॥
तस्यां निविष्टः स्वर एष नित्यं निषादनामाऽतितरां विभाति ।
एवं स्वराः सप्त तदाश्रयाश्च यथोपदेशं श्रुतयोऽधुनोक्ताः ॥ १४० ॥
शुद्धाः स्वराः षड्जमुखा निरुक्ता मुख्यानि रागैकनिदानभूताः ।

— विकृतस्वराः —

रागान्तरोत्पत्तिनिमित्तभूतान्स्वरान्वदामो विकृतान्क्रमेण ॥ १४१ ॥
आदित्यसंख्या विकृतस्वराश्च तेषां च लक्ष्म प्रतिपादयामः ।
तत्रादिमः स्याच्च्युतषड्जनामा तत्सारणायां विहितक्रमेण ॥ १४२ ॥
मन्द्रो निषादः स्वसमीपवर्ती मध्यस्थषड्जश्रुतिमाश्रयेत ।
त्यक्त्वा निजान्त्यश्रुतिमेष षड्जः स्वोपान्त्यभूतां श्रुतिमाश्रयेत ॥
तदन्तिकस्थो वृषभस्तदानीं गृह्णाति षड्जश्रुतिमन्तिमां चेत् ।
षड्जस्वरो द्विश्रुतितामुपेत्य तदा लभेत च्युतषड्जसंज्ञाम् ॥ १४४ ॥
यदा निषादः श्रयते श्रुती द्वे षड्जोपविष्टां च तदन्तरां च ।
त्यक्त्वा श्रुती द्विश्रुति तत्र युक्तः षड्जोऽच्युताख्यो गदितो मुनीन्द्रैः ॥
षड्जेऽच्युते तत्र तदन्यभूतां श्रुतिं श्रयेच्चेदृषभस्तदानीम् ।
स्वभावतस्त्रिश्रुतिरेव सोऽयं चतुःश्रुतिः सन्विकृताख्य एकः ॥
गन्धारसंज्ञः स्वसपीमभाजं श्रुतिं प्रयायाच्च्युतमध्यमस्य ।
साधारणाख्यां लभते तदानीं गान्धार एष श्रुतयः श्रुतीनां ॥ १४७ ॥
श्रुतिद्वयं चेदथ मध्यमस्य गन्धारनामा लभते तदानीम् ।
स्यादन्तराख्यः कथितो मुनीन्द्रैस्तन्मध्यमे च च्युतनामभाजि ॥
अन्त्यां श्रुतिं चेच्छ्रयते तदानीं गान्धारसंज्ञश्च्युतमध्यमः स्यात् ।
श्रुतिद्वयं चेदथ मध्यमस्य गान्धारकोऽसौ लभते तदानीम् ।
स्यादच्युतो मध्यम एष नित्यं स्वान्त्यश्रुतेरप्यथ तन्निमित्तात् ॥

श्रुतित्रयेणैव तु मध्यमाख्यग्रामे समेतं खलु पंचमाख्यः ।
तदाच्युताख्यः कथितो मुनीन्द्रैः स्वान्त्यश्रुतेः प्रच्यवनात्स्वरोऽयम् ॥
यदादशायां च्युतमध्यमस्य तदान्तिमां गच्छति पंचमोऽयम् ।
चतुःश्रुतिः सन्विकृताभिधानः स पंचमः स्यात्कथितो मुनीन्द्रैः ॥
स्याद्धैवतस्त्रिश्रुतिको यदा तु तुर्यश्रुतिं गच्छति पंचमस्य ।
चतुःश्रुतिः सन्विकृतो लभेत सधैवतो भेदमथैकमेव ॥ १५२ ॥
आद्यां श्रुतिं षड्जगतां निषादः समाश्रयेच्चेदथ कैशिकी स्यात् ।
षड्जश्रुतिद्वन्द्वमवाप्त एव प्रोक्तो निषादः किल काकलीति ॥ १५३ ॥
एवं स्वरा द्वादश ते निरुक्ताः सदाशिवाद्यै विकृताभिधानाः ।
शुद्धाः स्वराः सप्त विनिश्चिताः स्युस्ते द्वादश स्युर्विकृताश्च भेदाः ॥
रक्तास्तु ते विंशतिरेकहीनाः समस्तरागोद्भवहेतुभूताः ।

— स्वरभेदनिर्णयः —

षड्जादिभेदा विधिनाऽथवा किंचाथर्वणप्रोक्तविधानतो वा ॥ १५५ ॥
गान्धर्वशास्त्रैकविचारणाद्वा युज्येत भेदोऽत्र कथं नु तेषाम् ।
अत्रोच्यते शास्त्रविचक्षणानां प्रत्यक्षगम्यः स च शास्त्रवेद्यः ॥ १५६ ॥
क्रुष्टादयः सप्त च सामवेदे षड्जादयः सप्त तथाऽत्र शास्त्रे ।
उदात्तनीचप्रचयादिभेदः संगीतशास्त्रेऽप्यनवेक्ष्य एव ॥ १५७ ॥
गान्धर्वशास्त्रे परिनिष्ठिता ये मतङ्गशार्दूलकयाष्टिकाद्याः ।
आदेवतिर्यङ्मनुजप्रमोदहेतु प्रभेदं कथयांबभूवुः ॥ १५८ ॥
तदुक्तमार्गेण विचारणायां नादे तिरश्चां प्रथते स भेदः ।
शिखावलश्चातकमेषकौ च क्रौञ्चान्यपुष्टावविदर्दुरेभौ ॥ १५९ ॥
सप्ताऽपि षड्जप्रमुखान्वदन्ति स्वरानसंकीर्णतया क्रमेण ।
स्वराश्चतुर्धा खलु वाद्ययं संवादी विवादी च तथाऽनुवादी ॥ १६० ॥
वाद्यादिमानामिह लक्षणानि क्रमाच्चतुर्णां प्रतिपादयामः ।
यस्मिंश्च गीते बहुधा निवृत्तिः स्वरस्य यस्यास्ति स एव वादी ॥
स एव राजा भवति प्रधानं श्रुत्यष्टकेनान्तरितस्त्वमात्यः ।
आदित्यसङ्ख्यैर्व्यवधीयमानः श्रुतिप्रभेदैरथ सोऽप्यमात्यः ॥ १६२ ॥

संवादिनौ द्वावपि सन्निविष्टौ श्रुत्यष्टकादूर्ध्वमितश्चतुर्थात् ।
निषादगान्धारपदाभिधेयौ पंचस्वरी रक्तिविघातकौ द्वौ ॥ १६३ ॥
अतो विवादीत्यभिधां लभेते स्वराविमावित्युदितौ मुनीन्द्रैः ।
सामान्यतः पंच विवादिनौ तौ परस्परं तौ च रिधौ सपत्नौ ॥ १६४ ॥
इदं च पक्षान्तरमभ्युपेत्य शार्दूलशास्त्रार्थविदो वदन्ति ।
ये वादिसंवादिविवादिभिन्नास्त्वमात्यराजानुगतिं प्रपन्नाः ॥ १६५ ॥
स्वरास्त एते त्वनुवादिनः स्युरिति प्रतीतं किल याष्टिकाद्यैः ।

— स्वर वंशादयः —

षड्जो भवेद्देवकुलप्रसूत स्तथैव गान्धारकमध्यमौद्वौ ॥ १६६ ॥
सपंचमः स्यात्पितृवंशजातो रिधौ भवेतामृषिवंशजातौ ।
निषाद एकोऽसुरवंशजातस्त्वेवं कुलं सङ्गदितं स्वराणाम् ॥ १६७ ॥
चतुःश्रुति ब्राह्मणजातिरेषु स्यात्त्रिश्रुतिः क्षत्त्रियजातिरुक्तः ।
यो द्विश्रुतिः स्यात्सभवेत्तुवैश्यः शूद्रौ मतौ काकलिकान्तरौ द्वौ ॥
पद्मप्रभः षड्ज इति प्रतीतः स पिञ्जरः स्यादृषभस्वरश्च ।
गान्धारनामा च सुवर्णवर्णः स्यान्मध्यमः कुन्दसमानवर्णः ॥ १६९ ॥
हरित्प्रभः स्यादथ पंचमश्च स धैवतो राजति पीतवर्णः ।
भवेन्निषादोऽपि च कर्बुराभ इतीरितो वर्णविभाग एषः ॥ १७० ॥
स्वरास्तु सप्तस्वपि जातवन्तो द्वीपेषु जम्ब्वादिषु षड्जमुख्याः ।
वह्निर्विधाता च निशाकरः च लक्ष्मीपतिश्चाप्यथ नारदश्च ॥ १७१ ॥
सप्त स्वरांस्ते ददृशुर्मुनीन्द्राः स तुम्बुरुर्यक्षपतिः क्रमेण ।
हुताशनः पद्मभवश्च वाणी हरो हरिश्चैव गणेश्वरश्च ॥ १७२ ॥
सहस्रभानुश्च यथाक्रमेण प्रोक्ताः स्वराणामधिदेवताः स्युः ।
अनुष्टुबाद्यस्य तथा परस्य गायत्रिका त्रिष्टुबथापरस्य ।
बृहत्यभिख्या खलु पंक्तिरुष्णिकछन्दांस्यतोऽन्त्यस्य जगत्यभिख्या ॥
सरी तु वीराद्भुतरौद्रभाजौ तथैव बीभत्सभयानके धः ।
गनी तु योज्यौ करुणे रसे स्तस्तौ हास्यशृङ्गारकयोर्मपौ च ॥ १७४ ॥
सप्तस्वराणामिति कीर्तितानि च्छन्दांसि देवा ऋषयो रसाद्याः ।

— ग्रामाः —

स मूर्छनाद्याश्रयतामुपेतो ग्रामः स्वराणां समुदायरूपः ॥ १७५ ॥
सामन्यलक्ष्मैतदिति ब्रुवन्ति संगीतशास्त्रार्थविदो मुनीन्द्राः ।
ग्रामेषु तेषु त्रिविधेषु षड्जग्रामाभिधानं प्रथमं वदन्ति ॥ १७६ ॥
ततो द्वितीयं खलु मध्यमादिं गान्धारपूर्वं च तृतीयमाहुः ।
गान्धारपूर्वो न महीतलेऽस्ति स गानयोग्यः खलु नारदादेः ॥ १७७ ॥
तुर्यश्रुतौ पंचम एष तिष्ठेत्स्वस्यां यदा तेन समन्वितोऽयम् ।
संघः स्वराणां समुपैति षड्जग्रामाभिधानं मुनिभिः प्रणीतम् ॥ १७८ ॥
स पंचमाख्यस्तु यदा तृतीयश्रुतौ स्वतुर्यश्रुतिमप्यपास्य ।
वर्तेत तत्संमिलितः स्वरौघः स्यान्मध्यमग्राम इति प्रतीतः ॥ १७९ ॥
गान्धारकश्चेद्रिमयोः श्रुती स गृह्णाति गृह्णाति च पश्रुतिं धः ।
श्रुतीश्रितश्चेत्सधयोर्निषादो गान्धारकग्राममम्ं गृणन्ति ॥ १८० ॥
षड्जो भवेदाद्यतया प्रधानं ग्रामेषु संवादिबहुत्वतश्च ।
अग्रेसरः स्यादथ मध्यमोऽपि लोपाच्छ्रुतेरौडवषाडवेषु ॥ १८१ ॥
तद्धेतुदेवान्वयसंभवत्वाद्गान्धारकाख्योऽपि भवेत्प्रधानम् ।
ग्रामत्रयेऽप्यत्र मतास्तु देवा विरिंचिलक्ष्मीशमहेश्वराः स्युः ॥ १८२ ॥
हेमन्तके ग्रीष्मऋतौ च वर्षाकाले क्रमात्ते खलु गानयोग्याः ।
पूर्वाह्णमध्याह्नपराह्णकालेष्वेते शुभाश्चैव भवन्ति योग्याः ॥ १८३ ॥
ग्रामत्रयं तु प्रतिपाद्य सम्यङ्निरूपयामः खलु मूर्छनादीन् ।
सप्तस्वराणां क्रमतोऽधिरोहावरोहणे ते खलु मूर्छना स्यात् ॥ १८३ ॥
ग्रामद्वये ता अपि सप्त सप्त चतुर्दशैता मिलिताः प्रभिन्नाः ।
सा मूर्छनासु प्रथमाथ षड्जग्रामे भवेदुत्तरमन्द्रकाख्या ॥ १८४ ॥
ततो द्वितीया रजनी तृतीयोत्तरायताथो खलु शुद्धषड्जा ।
स्यान्मत्सरीकृत्तत ऊर्ध्वमश्वक्रान्ता ततः स्यादभिरुद्गतान्त्या ॥ १८५ ॥
स्यान्मध्यमग्रामजमूर्छनाद्या सौवीरिका स्यादथ हारिणाश्वा ।
ततस्तृतीया तु भवेत्कलोपनता चतुर्थी त्वथ शुद्धमध्या ॥ १८६ ॥
मार्गी च पौरव्यथ हृष्यकान्त्येत्येवं निरुक्ताः किल याष्टिकाद्यैः ।
मध्यस्थषड्जेन तु मूर्छनाद्या प्रारभ्यते चोत्तरमन्द्रिकाख्या ॥ १८७ ॥

आरोहणं स्यादिह चानिषादमाषड्जमस्मादवरोहणं च ।
तत्र द्वितीया रजनी निषादमारभ्य चारोहणमत्रचोक्तम् ॥ १८८ ॥
आधैवतं स्यादवरोहणं तु स्याद्धैवतादत्र किलानिषादम् ।
आरभ्य मन्द्रस्थितधैवतं तूत्तरायतामूर्छनिका तृतीया ॥ १८९ ॥
आपंचमं रोहणमत्र कार्यमाधैवतं स्यादवरोहणं च ।

* * * * * *

आरभ्य मन्द्रस्थितमध्यमं चेत्स्यात्पंचमी तत्र च मत्सरीकृत् ॥ १९० ॥
आरोहणं गान्तमिहोपदिष्टमामध्यमं स्यादवरोहणं च ।
आरभ्य मन्द्रस्थितगं किलाशक्रान्ता भवेन्मूर्छनिकात्र षष्ठी ॥ १९१ ॥
आरोहणं मध्यगतर्षभान्तं गान्धारयध्मान्तमथावरोहः ।
आरभ्य चेन्मन्द्रगतर्षभान्तं सा मूर्छना स्यादभिरुद्गताख्या ॥ १९२ ॥
आषड्जमारोहणमुत्तमं स्यान्मन्द्रर्षभान्तः कथितोऽवरोहः ।
अथोच्यते लक्षणमत्र सम्यक्तन्मध्यमग्रामगमूर्छनानाम् ॥ १९३ ॥
आरभ्यते मध्यगमध्यमेन सौवीर्यसौ मूर्छनिकादिमा सा ।
आरोहणं तारगगान्तमस्यामामध्यमं स्यादवरोहणं च ॥ १९४ ॥
गान्धारमारभ्य तु मध्यगं चेत्सा हारिणाश्वा कथिता द्वितीया ।
आरोहणं तारगतर्षभान्तमामध्यगान्धार मथावरोहः ॥ १९५ ॥
आरभ्यते मूर्छनिका कलोपनता ततो मन्यगतर्षभेण ।
आरोहमातारगषड्जमाहुर्मध्यर्षभान्तं मुनयोऽवरोहम् ॥ १९६ ॥
मध्यस्थषड्जेन तु शुद्धमध्या प्रारभ्यते मूर्छनिका चतुर्थी ।
आरोहणं प्राहुरिहानिषादमाषड्जमस्मादवरोहणं च ॥ १९७ ॥
आरभ्य मन्द्रस्थनिषादमुक्ता स्यात्पंचमी मूर्छनिकात्र मार्गी ।
आरोहणं मध्यगधैवतान्तं तथा निषादावधिकोऽवरोहः ॥ १९८ ॥
आरभ्यते मन्द्रगधैवतेन पौरव्यसौ मूर्छनिकात्र षष्ठी ।
आरोहणं मध्यगपंचमान्तमत्रावरोहोऽपि च धैवतान्तः ॥ १९९ ॥
स हृष्यका मन्द्रगपंचमाख्यस्वरे समारम्भवती तथान्त्या ।
आरोहणं मध्यगमध्यमातं स्यात्पंचमान्तस्तु तथावरोहः ॥ २०० ॥
ग्रामद्वये सम्यगुदीरिताः स्युस्तन्मूर्छनास्त्वत्र चतुर्दशैव ।
षड्जस्य तु स्थानगते निषादे भवेद्द्रजन्याह्वयवमूर्छना सा ॥ २०१ ॥

स्थाने तु षड्जस्य तु धैवताद्यस्वरेष्ववस्थानमुपागतेषु ।
ता मूर्छनाः स्युः क्रमतस्तथैवोत्तरायताद्या इह वेदितव्याः ॥ २०२ ॥

स्वरांस्तु षड्जप्रमुखांस्तदूर्ध्वमुत्सारयेत्तत्र तथा क्रमेण ।
गान्धार आसेदुषि मध्यमस्यस्थानं तथा सा खलु हारिणाश्वा॥ २०३ ॥

तथर्षभादावपि तान्कलोपनतादिमान्मध्यमदेशभाजि ।
तान्मध्यमादींस्तु पुनस्तदूर्ध्वमुत्सारयेदित्यपि केचिदाहुः ॥ २०४ ॥

प्रत्येकमेताश्च चतुर्विधाः स्युः शुद्धास्तथा काकलिकासमेताः ।
ताः सान्तरास्तद्द्वयसंयुताश्च संभूय पंचाशदिमाश्च षट्च ॥ २०५ ॥

सप्तस्वथैतासु च मूर्छनासु प्राकारभेदाद्गणनां वदामः ।
षड्जाह्वयग्रामगमूर्छनासु षड्जो हि यां पूरयतेऽत्र संख्याम् ॥ २०६ ॥

तां मूर्छना पूरयतीहसंख्यां सौवीरिकादिष्विति तन्नयः स्यात् ।
ता मूर्छनाः सप्तविधाः स्वरेष्वाद्येन द्वितीयेन तृतीयकेन ॥ २०७ ॥

तुर्येण वा स्यादथ पंचमेन रम्भाच्च षष्ठेन च सप्तमेन ।
षड्भिः समेता इह मूर्छनायाः पंचाशदेताः खलु सप्तधेति ॥ २०८ ॥

एवं च सर्वास्वपि मूर्छनासु शतत्रयं द्वानवतिश्च संख्या ।

— तानाः —

यथाक्रमोच्चारणतः स्वराणां त्यक्ते स्वरे सिध्यति शुद्धतानः ॥ २०९ ॥

तं च द्विधा षाडवमौडवं च तानं विदुर्दत्तिलकोहलाद्याः ।
स्वरं विनैकं खलु षाडवः स्याद्द्वाभ्यां विहीनः पुनरौडवः स्यात् ॥

वर्ज्यस्वरानत्र विशिष्य षड्जग्रामे तु सम्यक्प्रतिपादयामः ।
षड्जर्षभौ पंचमसप्तमौ च प्रयोगभेदेन च ते विवर्ज्याः ॥ २१० ॥

तद्वर्जितत्वेन चतुर्विधास्ते सप्तापि चाष्टोत्तरविंशतिः स्यात् ।
एवं च पंचस्वरयुक्ततानाः प्रयोगभेदात्पुनरौडवाः स्युः ॥ २११ ॥

सप्तापि ते पंचमषड्जहीनाः सप्तापि गान्धारनिषादवर्ज्याः ।
सप्तोज्झिताश्चर्षभधैवताभ्यामेवं तथैकाधिकविंशतिः स्युः ॥ २१२ ॥

एकोनपंचाशदितीह षड्जग्रामे भवेयुः किल शुद्धतानाः ।
तन्मध्यमग्रामिकशुद्धतानान्विविचिन्त्य सर्वान्प्रतिपादयामः ॥ २१३ ॥

त्रिंशत्सहस्रं च चतुःसहस्रमुपेयुषी पञ्चशतीं च पश्चात् ।
षष्टिश्च संख्या किल मूर्छनानामितीरिता गायकबोधहेतोः ॥ २२८ ॥

उक्तप्रकारेण तथौडवानां गान्धारके धैवतके च मुख्ये ।
एकस्वरीप्राथमिकक्रमेण चतुःसहस्री च शतानि चाष्टौ ॥ २२९ ।

चतुःस्वरावृत्तिककूटताने निषादसाहित्यविवर्जनाभ्याम् ।
शतानि सप्ताथ तथाष्टषष्टिः संख्याविशेषः कथितो मुनीन्द्रैः ॥ २३० ।

उक्तप्रकारेण चतुःस्वराणां त्यागात्तथा त्रिस्वरकूटताने ।
स्यान्मध्यमादित्वविवर्जनाभ्यां स....शतं षट्सहितं च लब्धम् ॥

तथा भवेद्द्विस्वरकूटताने द्वे विंशती स्तश्चतुरुत्तरे च ।
एकस्वरा मूलगताः स्वभेदाश्चतुर्दशैवेति विनिश्चितोऽर्थः ॥ २३२

यदिच्छया गायाकवैणिकानां क्रमेण वाप्युत्क्रमतोऽपि गाने ।
अनेन वेदाः प्रभवन्ति तानां (?) तत्रैव ताने पुनरुक्तिरुक्ता ॥ २३३

षड्जे भवेदुत्तरमन्द्रिकाद्या षड्जादिका माध्यमिकी चतुर्थी ।
स्याच्छुद्धमध्या च समानभेदस्तत्र.....................पञ्चमोऽस्ति ॥ २३४

चतुःस्वरीत्वं च समक्रमत्वं भवेत्समं पञ्चमवर्जनं च ।
स्युस्त्रिस्वरा द्विस्वरकास्तथैकस्वराश्च तानाः सदृशीकृतास्ते ॥ २३५

भवेद्द्वितीया रजनी तु षड्जग्रामे मता सा च निषादपूर्वा ॥
स्यात्पञ्चमी माध्यमिकी तु मार्गी पञ्चस्वरास्तत्प्रभवाः समाः स्युः ॥

चतुःस्वरास्त्रिस्वरकास्तथा द्विस्वरास्तथैकस्वरकाश्च तुल्याः ।
षड्जे तृतीया खलु मूर्छना योत्तरायता धैवतपूर्विका सा ॥ २३७

स्यान्मध्यमग्रामगपौरवी च स्यात्पञ्चमी धैवतपूर्विका च ।
तानास्तु षट्पञ्च चतुस्त्रिका द्विस्वरास्तथैकस्वरका सदृक्षाः ॥ २३८

तिसृष्वपीमासु च मूर्छनासु कूटाह्वयाः स्युः पुनरुक्ततानाः ।
एकाधिकाशीतियुता निरूनं चतुःसहस्राणि भवन्ति संख्याः ॥ २३९

तानान्द्विरुक्तानिह वर्जयित्वा पूर्णैरपूर्णैश्च सह क्रमैश्च ।
एषा मता स्यादवशिष्टकूटतानौघसंख्येति मता मुनीनाम् ॥ २४०

लक्षत्रयं सप्तदशोदितानि पुनः सहस्राणि पुनः शतानि ।
न वापि च त्रिंशदुपाश्रितानि तत्रैवमुक्ताः खलु कूटतानाः ॥ २४१

निश्चित्य संख्यामथ गायकानां तज्ज्ञानहेतुं कथयाम्युपायम् ।

— मेरुप्रकरणम् —

एकं द्वयं च त्रितयं चतुष्कं पञ्चाथ षट्कं च निधाय सप्त ॥ २४२ ॥
द्वितीयमद्येन विवर्धनीयं तृतीयामेतेन विवर्धनेन ।
विवर्धितेनाथ तृतीयकेन तुर्यं तथेत्याद्युदितं क्रमेण ॥ २४३ ॥
पूर्वेण पूर्वेण पुरः पुरोऽङ्को विवर्धनीयः सकलस्तथैव ।
गण्यास्तु सर्वास्वपि मूर्छनासु चैकस्वराद्या इह कूटतानाः ॥ २४४ ॥
मूलक्रमं साधु निवेशयेत्प्राक्सप्तस्वरं वाथ च षट्स्वरं वा ।
पञ्चस्वरं वाथ चतुःस्वरं वा द्राक्त्रिस्वरं द्विस्वरमेव वापि ॥ २४५ ॥
चतुःस्वरं तत्र निवेश्य पूर्वं प्रस्तारभेदं प्रतिपादयामः ।
सरीगमौ च प्रथमं लिखित्वा षड्जादधस्तादृषभो विलिख्यः ।
षड्जस्त्वधस्तादृषभा द्विलिख्यः शिष्टौ गमौ पूर्ववदेवलेख्यौ ॥ २४६ ॥
मन्द्रस्थषड्जस्य तथाऽदिमत्वात्स्वरान्तरं प्राङ्न विलेखनीयम् ।
पूर्वस्वरो येन परादधस्ताद्विलेखनीयस्तत एष तानाः ॥ २४७ ॥
प्रस्तारमार्गेणकृतोऽत्र तानो रिसौ गमौ चेति मतो द्वितीयः ।
तमेव तानप्रकृतिं विधाय तानान्तरः स्यात्तदधो विलिख्यः ॥ २४८ ॥
विसृज्य षड्जमृषभं च पश्चाद्गान्धारतो यस्त्वृषभो विलेख्यः ।
मूलक्रमन्यायवशात्तु पूर्वं विलेखनीयौ च सगौ क्रमेण ॥ २४९ ॥
स्यान्मध्यमस्यापि च मध्यमोऽधो यथोपरिन्यायवशाद्विलेख्यः ।
लेख्यः स्वरो यद्युपरिस्थितःस्यात्तत्पूर्वकस्तत्र विलेखनीयः ॥ २५० ॥
एतावतान्यायवशेन तानाः सर्वेऽपि चान्ते क्रमतो विलेख्याः ।
प्रोक्ताः षडेवं खलु मध्यमान्तात्तथैवगान्ता रिषभान्तिमाश्च ॥ २५१ ॥
ततस्तुसान्ताः च षडेव तेन प्रोक्ताः चतुर्विंशतिरत्रतानाः ।
पञ्चस्वरी प्रस्तरणे भवन्ति पान्ताः चतुर्विंशतिरत्रमान्ताः ॥ २५२ ॥
गान्तर्षभान्ताश्च तथैवसान्ताः संख्याऽत्र विंशत्ययुतं शतं स्यात् ।
ते षट्स्वरी प्रस्तारणेऽत्र ताना धान्ताः च पान्ताः च तथैवमान्ताः ॥
गान्तर्षभान्ताः च ततैव सान्ता एकैकशो विंशतिकं शतं स्युः ।
आहृत्य विंशत्यधिका च सप्तशतीऽह संख्या गदिता मुनीन्द्रैः ॥

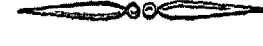
सप्तस्वरीप्रस्तरणेऽत्र ताना न्यन्ताः च धान्ताः च तथैव पान्ताः ।
मान्ताः च यान्ताः च तथर्षभान्ताः सान्ता च ये तद्गणनां वदामः ॥
एकैकशो विंशतियुक्त सप्तशतिं मिलित्वा तु भवेदमीषाम् ।
संख्या पुनः पञ्चसहस्रिकाऽत्र द्वे विंशती चेत्युदिता मुनीन्द्रैः ॥ २५६ ॥
दिङ्मात्रमेवाऽत्र निरूपितं स्याच्छिष्टाश्च तानाः पुनरेवमूह्याः ।
प्रस्तारलब्धा खिल तानसंख्या बोधायवक्ष्याम्यथ खण्डमेरुम् ॥ २५७ ॥

— खण्डमेरुः —

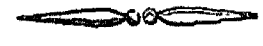
आद्यातु पंक्तिः किल सप्तकोष्ठा षट्कोष्ठिका चैव ततो द्वितीया ।
स्यात्पञ्चकोष्ठा च ततस्तृतीया तुर्याचतुष्कोष्ठ युताच वेद्या ॥ २५८ ॥
स्यात्पञ्चमी तत्र पुनस्त्रिकोष्ठा षष्ठी च कोष्ठद्वितयेन युक्ता ।
स्यात्सप्तमी पंक्तिरिहैककोष्ठा तासुक्रमादङ्क विलेखनं स्यात् ॥ २५९ ॥
आद्याद्यकोष्ठे विलिखेदिहैकं षट्स्वन्यकोष्ठेषु लिखेत्ततश्च ।
द्वितीयपंक्तेः प्रथमे तु कोष्ठे लिखेदिहैकं द्वितयं द्वितीये ॥ २६० ॥
ततस्तृतीये विलिखे त्षडङ्कतुर्ये चतुर्विंशतिलेखनं स्यात् ।
स्यात्पञ्चमे विंशतियुक्छतं च सविंशतिः सप्तशती च षष्ठे ॥ १६१ ॥
तृतीयपंक्तेः प्रथमे तु कोष्ठे चत्वार्यथ द्वादश तु द्वितीये ।
द्वितीयकोष्ठे पुनरष्टयुक्ते द्वेविंशती तत्र विलेखनीये ॥ २६२ ॥
चतुर्थकोष्ठे तु विलेखनीयं शतंद्वयं विंशति युग्मयुक्तम् ।
तदन्तकोष्ठे तु सहस्रमेकं शतानिचत्वारि च विंशती द्वे ॥ २६३ ॥
तुरीयपंक्तौ प्रथमे तु कोष्ठे त्वष्टादशाङ्कः प्रविलेखनीयः ।
द्वासप्ततिस्तत्र भवेद्द्वितीये शतत्रयं षष्ठियुतं तृतीये ॥ २३४ ॥
तुर्ये सहस्रद्वितयंशतेन षष्ठ्या च युक्तं प्रविलेखनीयम् ।
तत्रादिमे पञ्चमपंक्तिकायां कोष्ठेविलेख्यानवतिश्च षट् च ॥ २६५ ॥
द्वितीय कोष्ठेऽत्र चतुःशतीस्या दशीतियुक्ता प्रविलेखनीया ।
भवेत्सहस्रद्वितयं तथाऽष्टशती तथाऽशीतियुता तृतीये ॥ २६६ ॥
षष्ठ्याद्यकोष्ठे खलु षट्शतीस्याद्विलेखनीया च ततो द्वितीये ।
भवेत्सहस्रत्रितयं तथा षट्छनी समेतं प्रविलेखनीयम् ॥ २६७ ॥

कोष्ठेलिखेत्सप्तमपंक्तिकायां चतुःसहस्रं त्रिशतिं तथैव ।
सविंशकं तत्र पृथङ्निवेशः कस्मात्प्रमाणादवगम्यतेऽसौ ॥ २६८ ॥

— तत्त न्याय: —

अत्रोच्यतेन्यायतयैवलब्धस्तन्न्यायमेव प्रतिपादयामः ।
पङ्क्तिद्वयाद्यस्थितमेकमेकं संयोज्यकुर्याद्द्वितय द्वितीये ॥ २६९ ॥
तृतीयपंक्तेः पुनराद्य कोष्टे द्वयं तदेव द्विगुणं निदध्यात् ।
पंक्ति प्रयाद्यङ्क समन्वयात्षट् द्वितीयपंक्तौ विलिखे त्तृतीये ॥ २७० ॥
तृतीयपंक्तौ विलिखेद्द्वितीये षडङ्कमेक द्विगुणं विदध्यात् ।
ततः षडंकं प्रतियोज्य तस्मिन्नष्टादशाद्ये विलिखेच्चतुर्थ्याः ॥ २७१ ॥

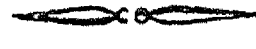
— खण्डमेरुः —

1						
	1	2	6	24	120	720
		4	12	48	240	1440
			18	72	360	2160
				96	480	2880
					600	3600
						4320

॥ रघुनाथभूपविरचिता ॥

॥ संगीतसुधा ॥

ततश्चतुर्थ्यर्थगताङ्क संख्यां हृत्वा चतुष्कं गतिरत्रलब्ध
द्वितीयपंक्तेस्तु चतुर्थकोष्टे लब्धाञ्च संख्यां विनिवेशयेच्च ॥ २७२ ॥

तामेव संख्यां द्विगुणं विधाय तृतीयपंक्तौ विलिखेत्तृतीये ।
तस्यां चतुर्विंशतिमेलनेन द्वासप्ततिस्तुर्य गतद्वितीये ॥ २७३ ॥

पुनश्चतुर्विंशतिमेलनेन षड्डुत्तरं स्यान्नवतिस्ततोऽथ ।
सा पञ्चमस्यादिमकोष्टसंख्या द्वितीयपंक्तेरथ पञ्चमे स्यात् ॥ २७४ ॥

शतं तु विंशत्यधिकं निविष्टं द्वैगुण्ययुक्तं विलिखेदधस्तात् ।
अत्रापि विंशत्यधिकं शतं च संयोज्य तस्मिन्विलिखेत्ततोऽधः ॥२७५ ॥

शतत्रयीं षष्टियुताञ्च लब्धां शतेन विंशत्यधिकेन युक्ताम् ।
द्वितीयके पञ्चमपंक्तिकायामशीतियुक्तञ्च चतुश्शतञ्च ॥ २७६ ॥

ताञ्चापि संख्यां विलिखेदधस्ताच्छतेन विंशत्यधिकेनयुक्ताम् ।
तां षट्छतिप्राप्य पुनश्चसम्यक् षट्पंक्तिनिष्ठादिमकोष्टसंख्या ॥२७७ ॥

संयोज्य सर्वां विलिखेत्समग्रं द्वितीय पंक्त्यन्तिमकोष्टदेशे ।
सविंशतिं सप्तशतीं च लब्धां संख्यामिमांञ्च द्विगुणां विधाय ॥ २७८ ॥

तृतीयपंक्त्यन्तिमकोष्टदेशे सहस्रमेकं च चतुश्शतीञ्च ।
द्वे विंशती चापि विलिख्य सम्यक्सविंशतिं सप्तशतीं प्रयोज्य॥ २७९ ॥

लब्ध्वा सहस्रद्वितयं शतञ्च षष्टिं च संख्या तदधोविलिख्य ।
सविंशतिं सप्तशतीं च तस्यां संयोज्य पश्चात्तदधो विलेख्यः ॥ २८० ॥

लिखेत्सहस्रद्वितयं तथाष्टशतीमशीत्या मिलितां क्रमेण ।
सविंशतिं सप्तशतीं पुनश्च संयोज्य तस्यां विलिखेत्ततोऽधः ॥ २८१ ॥

लब्धं सहस्रत्रितयं तथा षट्छतीयुतं संविलिखेदधस्तात् ।
सविंशतिं सप्तशतीं पुनश्च संयोज्य तस्यां विलिखेदधस्तात् ॥ २८२ ॥

चतुस्सहस्राणि शतंत्रयञ्च तस्यां लिखेद्विंशतिसंयुतञ्च ।
ताः सप्तपंक्त्यादिमकोष्ठसंख्या द्वेविंशती पञ्चसहस्रिकाच ॥ २८३ ॥

गान्धर्वशास्त्रे निपुणः कदाचिदुक्तेषु तानेषु विलिख्य कश्चित् ।
एतस्य संख्या कतमेति पृच्छेत्तस्योत्तरं तावदुदीरयामः ॥ २८४ ॥

उद्दिष्टशब्देन तदेवचोक्तं तस्याप्युपायः कथितो मुनीन्द्रैः ।
सगौ रिमौ चापि विलिख्य पृष्टः सरी गमौ चापि विलिख्यचोर्ध्वम् ॥

अथाद्यपंक्त्याः सकलेऽपि कोष्ठे निधाय लोष्टानि यथाक्रमेण ।
मूलक्रमात्तस्य पुनःस्वरस्य पृष्टोऽन्तिमस्यापि तथैकभावात् ॥ २८६ ॥

नचालयेदन्तिमकोष्ठलोष्टं तल्लोपनञ्चापि तथैवकार्यम् ।
कृते तु लोपे सरिगेति मूलक्रमेस्थितस्त्रिस्वरमात्रशिष्टः ॥ २८७ ॥

निर्दिष्टतानः सगरीति सिद्धस्तस्मिन्पुनर्लोष्टविचालनंस्यात् ।
मूलस्थगान्धारकतो द्वितीय उद्दिष्टतानान्त्यगतो यतो रिः ।
द्वितीयकोष्टे चलिते ह लोष्टे स्याद्द्वित्वसंख्या खलु तेन लब्धा॥ २८८॥

उद्दिष्टमूलक्रमयोः स गत्वा तत्रापि लोष्टं न विचालनीयम् ।
अद्याद्यकोष्ठस्थितमेकमंकं द्वित्वेन संयोज्य पुनस्त्रिसंख्या ॥ २८९ ॥

सगौरिमौ चेति तृतीयभेदं गृहाणचेत्युत्तरमत्रवाच्यम् ।
मगौ सरी चापि विलिख्य तानं मूलक्रमात्तत्र विलिख्यचोर्ध्वम् ॥२९०॥

उद्दिष्टतानान्तगतर्षभस्य मूलक्रमान्त्यस्य च मध्यमस्य ।
तृतीयभावेन तृतीयकोष्ठे लोष्टागते द्वादशकाङ्कलाभः ॥ २९१ ॥

त्यक्तर्षभं चाप्युभयत्र शिष्टान्स्वराँल्लिखेत्त्रीनुभयत्र साधु ।
उद्दिष्टतानान्तिमषड्जको हि मूलक्रमान्त्यस्वरतस्तृतीयः ॥ २९२ ॥

तस्मात्पुनर्लोष्टविचालनं स्यात्तृतीयकोष्टे चतुरङ्कयुक्ते ।
षड्जस्य लोपेऽप्युभयत्रजाते शिष्टावुभौ तत्र गमौ गमौच ।
उद्दिष्टतानान्तिमगः च मूलक्रमान्तिमान्मध्यमगाद्द्वितीया ॥ २९३ ॥

द्वितीयकोष्टे खलुतेन कार्यं त्वेके पुनर्लोष्टविचालनं च ।
आद्याद्यकोष्टे खलु लोष्टयुक्ते चैकाङ्कमादाय च योजयेत्तम् ॥ २९४ ॥

तल्लोष्टयुक्तोऽष्टगताङ्कयोगादष्टादशोऽयं कथितस्तुतानः ।
उक्तेषु तानेषु चतुः स्वरेषु त्वष्टादशं तानमधो विलिख्य ॥ २९५ ॥

प्रदर्शय त्वं यदि शास्त्रवक्तेत्युक्ते विलिख्याऽत्रनिरूपयामः ।
तदेव 'मष्टादश' मामनन्ति वक्ष्येऽधुनाष्टादशतानरूपम् ॥ २९६ ॥
तत्राद्यपंक्तेरपि कोष्ठकेषु चतुर्षु लोष्टानि निधायपूर्वम् ।
अत्राद्यपंक्तेस्तु चतुर्थकोष्ठे बिन्द्वङ्किते स्थापितमत्र लोष्टम् ॥ २९७ ॥
तस्याप्यधस्तात्तु षडङ्कयुक्तं विहायकोष्ठं तदधो नयेत्तत् ।
द्वितीयकोष्ठे तु तृतीयपंक्तेरादित्यसंख्याकसमन्विते च ॥ २९८ ॥
तत्रैव लोष्टं च निधाय पश्चाल्लोष्टान्तरस्याप्यथ चालनं स्यात् ।
तृतीयकोष्ठे विनिविष्टलोष्टं द्वितीयपंक्ते द्वितयाङ्कयुक्तम् ॥ २९९ ॥
द्वितीयकोष्ठं प्रविहाय तस्मात्तृतीयपंक्तेः प्रथमेतु कोष्ठे ।
लोष्टं निदध्याच्चतुरङ्कयुक्ते त्वाद्यद्वितीयस्थितलोष्टकं तु ॥ ३०० ॥
द्वितीयपंक्तेः प्रथमेतुकोष्ठे नीत्वाङ्कयुक्तेऽपि ततोनिदध्यात् ।
विचाल्यकोष्ठे (*) लोष्टकानि मौलिस्थलोष्टं न विचालनीयम् ॥ ३०१ ॥
सलोष्टकोऽष्टाङ्कसमन्वयेन भवेदिहाष्टादशतैव संख्या ।
एवं च संख्यावगमे च सिद्धे तानस्वरूपं प्रतिपादयामः ॥ ३०२ ॥
सरी गमौ चापि विलिख्य मूलक्रमं त्वधस्तस्य विलेखनीयः ।
यतस्तृतीये निहितस्तु लोष्टं ततस्तदन्ते त्वृषभो विलेख्यः ॥ ३०३ ॥
ततो रिलोपे सगमेति मूलं त्रिभिः स्वरैः शिष्यत एव सद्यः ।
तृतीयकोष्ठे यतएव लोष्टं भवेत्तृतीयो हि समध्यमात्सः ॥ ३०४ ॥
लब्धर्षभोपान्त्यतमो विलेख्यः षड्जस्य लोपः खलु मूलतः स्यात् ।
ततो द्वितीयाङ्कित कोष्ठलोष्ट द्वितीयकोष्ठे विनिवेशनेन ॥ ३०५ ॥
गान्धार एवात्र भवेद्द्वितीयः षड्जानुपूर्वं विनिवेशयेत्तम् ।
शिष्टं तु तं मध्यममादिभूतं विधायताने विनिवेशयेत्तु ॥ ३०६ ॥
ततस्तु तानो समगर्यभिख्यो विलिख्य सम्यक् परिदर्शनीयः ।
कृत्स्नस्यतानस्य निरूपणेतु ग्रन्थस्य भूयानिह विस्तरः स्यात् ॥ ३०७ ॥
कुशाग्रबुद्धेः कुशलस्य चैतत्सन्दर्शनेनाखिलतानबोधः ।

— कूटतानाः —

मौलिस्थितैकाङ्कपरिग्रहेण ह्येकस्वरः स्यादयमेक एव ॥ ३०८ ॥

पंक्तिद्वयं चैकविमिश्रणेन द्वौ सम्मतौ द्विस्वरकूटतानौ ।
तृतीयपंक्त्यादिचतुष्टयेन प्राक् पंक्तिकैकैकविमिश्रितस्य ॥ ३०९ ॥

षडेव ते त्रिस्वरकूटतानाः क्रमेण चैवं प्रतिबोधनीयम् ।
चतुर्थपंक्त्यादिमकोष्ठदिव्यदष्टादशत्वाङ्कविमिश्रणेन ॥ ३१० ॥

उक्ताङ्कजालस्य चतुःस्वराणां तानाश्चतुर्विंशतिरत्रवेद्याः ।
तथैव तत्पञ्चमपंक्तिकादौ षड्त्तराया नवतेस्तु योगात् ॥ ३११ ॥

प्राक्पंक्तिजाद्यङ्कक दण्डितस्य पञ्चस्वरा विंशतियुक्छतं स्युः ।
षष्ठाद्यकोष्ठे स्थितषट्छतेन प्राक्पंक्तिकाद्याङ्कविमिश्रणेन ॥ ३१२ ॥

सविंशतिः सप्तशतीति वेद्या भवन्त्यमी षट्स्वरकूटतानाः ।
तथाऽन्त्य पंक्त्यादिमकोष्ठदेशे चतुः सहस्रीच शतत्रयी च ॥ ३१३ ॥

ततः च विंशत्यधिकं मिलित्वा षट्पंक्तिकाद्यांककदंबकेन ।
भवन्ति सप्तस्वरकूटताना द्वे विंशती पञ्च सहस्रिका च ॥ ३१४ ॥

एवंच सर्वास्वपि मूर्छनासु प्रत्येकमेवं किल कूटतानाः ।
यदृच्छयाऽप्युत्क्रमतोऽभिगीताः स्वरा मतास्ते खलु कूटतानाः ॥

— षाडवशुद्धतानाः —

पञ्चाशतः षट्सहितस्य तासामनन्ततानप्रकृतित्वमुक्तम् ।
आरोहणेचाप्यवरोहणेच स्वरक्रमेणैव हि शुद्धतानाः ॥ ३१६ ॥

चतुर्युताशीतिक शुद्धतान नामानि वक्ष्ये श्रुतिसम्मतानि ।
संस्थासु सप्तस्वपि चादिमोऽग्निष्टोमस्तथैव प्रथमस्तुतानः ॥ ३१७ ॥

द्वितीयतानस्त्वतिपूर्वकोऽग्निष्टोमस्तृतीयः खलु वाजपेयः ।
स्यात्षोडशी तत्र मतश्चतुर्थः स्यात्पञ्चमस्तत्र हि पौण्डरीकः ॥ ३१८ ॥

षष्ठोऽश्वमेधः कथितस्तु तेषु स्यात्सप्तमस्तत्र च राजसूयः ।
षड्जेन हीना इति तेषु षड्जग्रामोद्भवाः षाडवशुद्धतानाः ॥ ३१९ ॥

आद्यो भवेत्स्विष्टकृदाह्वयोऽसौ सुवर्णकः स्याद्बहुपूर्वकोऽन्यः ।
स्याद्गोसवस्तत्र मखस्तृतीयो महाव्रताख्यस्तु भवेच्चतुर्थः ॥ ३२० ॥

स्यात्पञ्चमोविश्वजिदाह्वयोऽसौ स्याद्ब्रह्मयज्ञः कथितोऽत्र षष्ठः ।
ततः प्रजापत्यधिदेवताकयागाभिधः सप्तमएषतानः ॥ ३२१ ॥
एते क्रमेणर्षभहीनषड्जग्रामोद्भवाः षाडवशुद्धतानाः ।

आद्योमुनीन्द्रैः परिकीर्तितोऽश्वक्रान्तो रथक्रान्त इति द्वितीयः ॥ ३२२ ॥
तृतीयतुर्यावपि विष्णुसूर्यक्रान्ताभिधानौ कथितौ मुनीन्द्रैः ।
ततो गजक्रान्त इति स्मृतोऽन्यः षष्ठस्ततः स्याद्बलभित्समाख्यः ॥
स्यात्सप्तमस्तत्र च नागयज्ञः षाड्जे मताः पञ्चमहीनतानाः ।

आद्योमुनीन्द्रैः कथितोऽत्र चातुर्मास्याऽथ संस्थाख्य इति द्वितीयः ॥
शस्त्रोक्थसंज्ञौ तु तृतीयतुर्यौ सौत्रामणिः पञ्चमशुद्धतानः ।
चित्राह्वयस्तत्रच षष्ठतानश्चोद्भित्समाख्यस्तु च सप्तमः स्यात् ॥ ३२५ ॥
निषादहीनाः खलु तत्र षड्जग्रामोद्भवास्तत्र हि कूटतानाः ।

सावित्र्यभिख्यः प्रथमोऽर्धसावित्राख्यो द्वितीयस्तु ततस्तृतीयः ॥३२६॥
स्यात्सर्वतोभद्र इति प्रसिद्धस्त्वादित्यकानामयनश्चतुर्थः ।
अन्यो प्ययनो मतः स्यात्स्यात्सर्पकाणामयनस्तु षष्ठः ॥ ३२७ ॥
स्यात्सप्तमस्तत्रच कौण्डपायनाख्यो मुनीन्द्रैः परिकीर्तितोऽयम् ।
ते मध्यमग्रामिकषड्जहीनाः प्रवर्तिताः षाडवशुद्धतानाः ॥ ३२८ ॥

आद्योऽग्निचित्तत्र मतो द्वितीयः स्याद्द्वादशाहोऽथतृतीयतुर्यौ ।
उपांशुसोमौ कथितौ परोऽश्वप्रतिग्रहो बर्हिरितीह षष्ठः ॥ ३२९ ॥
स्यात्सप्तमः चाभ्युदयाख्य एते हीनर्षभा मध्यमशुद्धतानाः ।

आद्यस्तु सर्वस्वकदक्षिणा स्याद्दीक्षा द्वितीयस्त्वपरोऽपि सोमः ॥ ३३० ॥
समिच्चतुर्थस्त्वथ पञ्चमोऽपि स्वाहाकृतिर्नाम भजेत सोऽयम् ।
तनूनपात्षष्ठ इति प्रसिद्धो गोदोहनाह्वोऽपि च सप्तमः स्यात् ॥ ३३१ ॥
गान्धारहीना इति मध्यमाख्यग्रामोद्भवाः षाडवशुद्धतानाः ।

— औडवशुद्धतानाः —

वक्ष्यामहेऽथौडवशुद्धताननामानि (षाड्जानि) निरूपितानि ॥ ३३२ ॥

आद्यस्त्विडाख्यः पुरुषादिमस्तु मेधो द्वितीयोऽथ मतस्तृतीयः ।
श्येनः चतुर्थोऽपि च वज्रनामा भवेदिषुः पञ्चमतान एषः ॥ ३३३ ॥

षष्ठोऽङ्गिरास्सप्तम एष कङ्क एते हि षड्जेन च पञ्चमेन ।
रिक्ता मुनीन्द्रै रुदितास्तु षड्जग्रामोद्भवा स्त्वौडव शुद्धतानाः ॥३३४॥

ज्योतिर्युतस्तोम इहादिमः स्याद्दर्शो द्वितीयस्त्वपरस्तुतानः ।
स्यात्पौर्णमासस्त्वपरो मतोऽश्वप्रतिग्रहः पञ्चम ऐषतानः ॥ ३३५ ॥

रात्रिस्तु षष्ठोऽपि च सौभरस्तु स्यात्सप्तमश्चेति मताः क्रमेण ।
निषादगान्धारवियुक्तषड्जग्रामोद्भवा स्त्वौडवशुद्धतानाः ॥ ३३६ ॥

सौभाग्यकृत्स्यात्प्रथमोऽथ कारीर्यसौ द्वितीयस्त्वथ शान्तिकृच्च ।
मतस्तृतीयोऽथ तु पुष्टिकृत्स्यात्तुर्यः परः स्यादथ वैनतेयः ॥ ३३७ ॥

उच्चाटनस्तत्र भवेत्तु षष्ठो वशीकृतिः सप्तमइत्युपात्तः ।
एते रिपाभ्यां रहितास्तु षड्जग्रामोद्भवास्त्वौडवशुद्धतानाः ॥ ३३८ ॥

त्रैलोक्यपूर्वोऽपि च मोहनः स्यादाद्यो द्वितीयस्त्वथ वीरसंज्ञः ।
कन्दर्पपूर्वो वलशातनः स्यादन्यः चतुर्थस्त्वथ शंखचूडः ॥३३९॥

अन्यो गजच्छायतया प्रसिद्धो रौद्राभिधेयोऽपि च षष्ठतानः ।
विष्णुक्रम .... ॥ ३४० ॥

स्याद्भैरवः प्राथमिको द्वितीयः स्यात्कामदः चावभृथस्तृतीयः ।
अष्टाकपालश्चमसः चतुर्थः स्यात्पञ्चमः स्विष्टकृदाह्वयः च ॥ ३४१ ॥

षष्ठो वषट्कार इति प्रतीतः स्यात्सप्तमो मोक्षदनामधेयः ।
रिक्तानिगाभ्यामिति मध्यमाख्यग्रामोद्भवस्त्वौडव शुद्धतानाः॥ ३४२ ॥

नकेवलं मोदकरा जनानां ताना इमेऽभीष्टफलप्रदाः च ।
यद्यन्नामा भवतीह तानस्तत्तत्फलं साधयतीह सम्यक् ॥ ३४३ ॥

गानोपयुक्ताः खलु कूटतानाः संमूर्छनास्ते त्वथ शुद्धतानाः ।
औद्गात्रके कर्मणि चापिगाने ह्यथोपयुक्ता इति शास्त्रसिद्धाः ॥ ३४४ ॥

निरूपिताः सम्यगिति क्रमेण ग्रामौ तथा मूर्छनिकाक्रमाः च ।
ते शुद्धताना अपि कूटतानाः नामानि तेषामपि कीर्तितानि ॥ ३४५ ॥
स्वरस्वरूपं किल सप्रपञ्चं निरूपितं रागविभागसिद्ध्यै ।

— साधारणविषयः —

प्रयोगभेदाद्विकृतिस्वराणां विचित्रितां गानसमानतां च ॥ ३४६ ॥
रागेषु संदर्शयितुं विविच्य साधारणं साधु निरूपयामः ।
स्वरैश्च जात्याश्च विशेषितं तत्साधारणं तत्र भवेद्द्विरूपम् ॥ ३४७ ॥

— स्वरसाधारणम् —

समस्तरागैकनिदानभूतः स्वरादिसाधारणमाद्यमुक्तम् ।
चतुष्टयं काकलिकान्तराभ्यां षड्जेन योगादपि मध्यमेन ॥ ३४८ ॥
षड्जश्रुतिद्वन्द्वमवाप्त एषः प्रोक्तो निषादः किल काकलीति ।
स्वरद्वयस्याश्रयणादिसाम्यात्तदेव साधारणमामनन्ति ॥ ३४९ ॥
श्रुतिद्वयं चेदथ मध्यमस्य स्याद्गान्धारकोऽसौ लभते तदानीम् ।
स्यादन्तराख्यः कथितस्तदेव साधारणं द्विस्वरसाम्ययोगात् ॥ ३५० ॥
मन्द्रो निषादस्तु समीपवर्तिमध्यस्थ षड्ज श्रुतिमाश्रयेत ।
त्यक्त्वा निजान्त्यश्रुतिमेष षड्जश्चोपान्त्यभूतां श्रुतिमाश्रयेत ॥ ३५१ ॥
तदन्तिकस्थोप्यृषभस्तदानीं गृह्णाति षड्जश्रुतिमन्तिमां चेत् ।
स्यात्षड्जसाधारणमेतदेव स्वरद्वयस्यापि समानभावात् ॥ ३५२ ॥
गान्धारकश्चेदथ मध्यमस्य त्वाद्यां तथान्त्यामपि पञ्चमश्चेत् ।
श्रुतिं प्रगृह्णाति यदा तदैष साधारणं तत्खलु मध्यमस्य ॥ ३५३ ॥

— जातिसाधारणम् —

एकस्वरांशासु भवेद्यदेकग्रामासु जातिष्वपि यत्समानम् ।
गानं तदेव प्रवदन्ति जातिसाधारणं गीतिविधानदक्षाः ॥ ३५४ ॥

अन्येऽपि केचित्प्रवदन्ति रागांस्ताञ्जातिसाधारणमित्यभिज्ञाः ।

एवंच साधारणभेद उक्तो निरूपितो यो निगयोः प्रयोगः ॥ ३५५ ॥
विघातकत्वादितरस्वराणां निषादगान्धारकयोः प्रयोगः ।
उच्चार्य षड्जं प्रथमं तु मध्ये तां काकलीं धैवतकं तदन्ते ॥ ३५६ ॥
गायेत्प्रयोगे पुनरीदृशी स्यान्नरक्तिहानि र्न च रागदोषः ।
केचित्तु पक्षान्तरमानयन्ति स्याद्धैवतस्थानगतोऽत्र षड्जः ॥ ३५७ ॥
यद्वा समुच्चार्य तु षड्जमादौ संस्पृश्य तां काकलिकां च मध्ये ।
विहाय षड्जंत्वथ धैवतं च शिष्टस्वरेष्वन्यतमंच गायेत् ॥ ३५८ ॥
इतीरितः काकलिका निषादप्रयोगभेदोऽपि निरूपितोऽथ ।
उच्चार्य तन्मध्यममेव पूर्वं संस्पृश्य गान्धारकभेदरीत्या ॥ ३५९ ॥
गान्धारकस्यान्तर संज्ञकस्य प्रयोग भेदोऽपि निरूपितोऽथ ।
उच्चार्य तन्मध्यममेव पूर्वं संस्पृश्य गान्धारकमन्तराख्यम् ॥ ३६० ॥
गायेत्ततश्चर्षभमेव चान्ते यद्वा पुनर्मध्यममेव गायेत् ।
तदुत्तरेष्वन्यतमस्वरं वा गायेत्तदा नैव च रतिहानिः ॥ ३६१ ॥

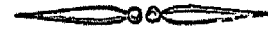
— वर्णाः —

निरूप्य साधारणमत्र सम्यगथोच्यते वर्णगतस्वरूपम् ।
गानक्रिया स्यादथ वर्णसंज्ञा चतुर्विधः सोऽपि निगद्यतेऽत्र ॥ २६२ ॥
स्थायी तथाऽरोह्यवरोहिणौ च तथैव सञ्चार्यपि वर्णभेदाः ।
स्थायी तु गाने कथितो विलम्ब्य विलम्ब्य चैकस्य मुहुः स्वरस्य॥ ३६३॥
यथा त्रिरुक्ते स-स-से ति षड्जे स मध्यमे स्यान्म-म-मेति गाने ।
आरोहणं यत्र भवेत्स्वराणामारोहिवर्णः कथितः स एव ॥ ३६४ ॥
यत्रस्वराणामवरोहणं स्यात्तमेव विद्यादवरोहिवर्णम् ।
आरोहिणश्चाप्यवरोहिणश्च सञ्चारिवर्णस्तु विमिश्रणे स्यात् ॥ ३६५ ॥

— अलङ्काराः —

वर्णप्रभेदं प्रतिपाद्य चात्रालङ्कारलक्ष्म प्रतिपादयामः ।
ताटंकहारप्रमुखै र्यथाऽलंकारं नितान्तै र्वनिता समिन्धे ॥ ३६६ ॥

उल्लासितान्तैरिह वर्णपंक्तिस्तथा प्रसन्नादिमुखैस्त्रिषष्ट्या ।
तं वर्णसन्दर्भविशेषमेव अलंकारमाहुर्मुनयोऽपि षष्टिम् ॥ ३६७ ॥

— स्थायिगतालंकाराः —

तस्य त्रिषष्टिः कथिताः प्रभेदास्तत्राऽपि च स्थायिगतान्वदामः ।
आद्यन्तयोः स्यात्स्वर एक एव येषां हि ते स्थायिगता भवन्ति ॥३६८॥
एतादृशाः स्थायिगताः किलालंकाराः पुनः सप्तविधा भवन्ति ।
आद्यः प्रसन्नादिरिह प्रतीतो भवेत्प्रसन्नान्त इति द्वितीयः ॥ ३६९ ॥
ततस्तृतीयः कथितः प्रसन्नाद्यन्ताभिधानश्च ततश्चतुर्थः ।
प्रसन्नमध्यः क्रमरेचितस्तु स्यात्पञ्चमस्तत्रभवेत्तुषष्ठः ॥ ३७० ॥
प्रस्तारनामा प्रथितः प्रसादः स्यात्सप्तमः स्थायिगताः किलैते ।
अत्र ह्यलङ्कारनिरूपणे तु यो मूर्छनायाः प्रथमः स्वरः स्यात् ॥ ३७१ ॥
मन्द्रः स उक्तो द्विगुणः स एव तारोऽथवा स्यादिह पूर्वपूर्वः ।
मन्द्रोऽथ तारस्तु परः परःस्यान्मन्द्रः प्रसन्नश्च मृदुः समर्थः ॥ ३७२ ॥
तारश्च दीप्तश्च तथा समर्थौ मन्द्रं लिखेद्बिन्दु शिरस्कमत्र ।
तथोर्ध्वरेखा शिरसस्तु तारस्वर स्त्रिरुच्चारणतः प्लुतःस्यात् ॥ ३७३ ॥
मन्द्रं द्विरुच्चार्य सकृत्तु तारे गीते प्रसन्नादिमुदाहरन्ति ।
यथा,— स-स-सं ।
तारं द्विरुच्चार्य सकृत्तु मन्द्रे गीते प्रसन्नान्तमुदाहरन्ति ॥ ३७४ ॥
यथा,— सं-सं-स ।
गीत्वा तु मन्द्रं प्रथमं ततस्तु तारं च गायेत्पुनरेव मन्द्रम् ।
यस्मिन्नलङ्कारममुं प्रसन्नाद्यन्तं त्वलङ्कारविदो वदन्ति ॥ ३७५ ॥
यथा,—स-सं-स ।
तारं समुच्चार्य ततस्तु मन्द्रमन्ते च तारं पुनरेव गायेत् ।
प्रसन्नमध्यं तमुदाहरन्ति सर्वेऽप्यलङ्कारविदो मुनीन्द्राः ॥ ३७६ ॥
यथा,—सं-स-सं ।
कालत्रयाढ्यः क्रमरेचितः स्यात्कालस्वरूपं प्रतिपादयामः ।
आद्यन्तयो मूर्छनिकादिमश्चेत्तदन्तराले यदिमध्यमौ स्तः ॥ ३७७ ॥
तन्मध्यगः पञ्चम एष षष्ठः स सप्तमः तत्कथितस्तृतीयः ।

यथा,—स रि सं, स-ग-म-सं, स-प-ध-नि-सं ।

कालत्रयेऽस्मिन्यदि तारकोऽन्ते प्रस्तारमेतं प्रवदन्ति सन्तः ॥ ३७८ ॥

यथा,—स रि सं स ग म सं स-प-ध-नि-सं ।

आद्यः कलानां यदि तारकः स्यादन्त्यश्च मन्द्रस्त्रिसृणाममूषाम् ।

प्रसादनामा स भवेदितीहालङ्कारकाः स्थायिगता निरुक्ताः ॥ ३७९ ॥

यथा,—सं रि स, सं-ग-म-स, सं-प-ध-नि-स ।

— आरोहिगतालङ्काराः —

यथावदारोहिगतानथालङ्कारान्ब्रुवे द्वादशभिन्नभेदान् ।

विस्तीर्णसंज्ञः प्रथमो द्वितीयो निष्कर्षको बिन्दुरत स्तृतीयः ॥ ३८० ॥

अत्युच्चयोऽन्यो हसिताभिधानः स्यात्पञ्चमः प्रेङ्खितकस्तु षष्ठः ।

आक्षिप्तकं सप्तममत्र सन्धिः प्रच्छादनाख्यः पुनरष्टमः स्यात् ॥ ३८१ ॥

उद्गीथनामा नवमस्ततः स्यादुद्वाहिताख्यो दशमस्तु वेद्यः ।

त्रिवर्ण एकादश इत्युदीरितः स्याद्द्वादशो वह्निरिति प्रसिद्धः ॥ ३८२ ॥

एषां पुनर्लक्षणमत्र वक्ष्ये यथाक्रमं गायकबोधहेतोः ।

स्वरं समारभ्य तु मूर्छनाद्यं दीर्घान्स्वरान्यत्र मुहुर्विलम्ब्युः ॥ ३८३ ॥

आरोहयन्गायति चेत्क्रमेण विस्तीर्णनामा कथितः स एषः ।

यथा, सा–री–गा–मा–पा–धा–नि ।

ह्रस्वान्स्वरान्सप्तच यत्र गायेदारुह्यच द्वन्द्वमथैकमेकम् ॥ ३८४ ॥

निष्कर्ष एष त्रिरथो चतुर्वा गाने स्वराणामिह गात्रवर्णः ।

निष्कर्षभेदाः प्रवदन्ति केचिदेतौद्विधोक्तावपि गात्रवर्णौ ॥ ३८५ ॥

यथा, सस रिरि गग मम पप धध निनि ।

ससस रिरिरि गगग ममम पपप धधध निनिनि ।

ससस्स रिरिरिरि गगगग मममम पपपप धधधध निनिनिनि ॥

त्रिरादिमन्द्रंच सकृद्द्वितीयंत्रिर्वै तृतीयंच सकृच्चतुर्थम् ।

त्रिः पञ्चमं षष्ठमथो सकृच्च त्रिः सप्तमं गायतिचेत्सबिन्दुः ॥ ३८७ ॥

यथा, ससस रि गगग म पपप ध निनिनि ।

आद्यं तृतीयं पुरतः प्रगायेत् द्वितीयतुर्यौ च ततस्तृतीयम् ।

सपञ्चमं किञ्च तुरीयषष्ठौ ततः परं पञ्चमसप्तमौ च ॥ ३८८ ॥

षष्ठञ्च गायेत्क्रमशो यदा तमत्युच्चयाख्यं मुनयो वदन्ति ।

यथा, सग-रिम-गप-मध-पनि ।

आद्यं सकृद्द्विश्च ततोद्वितीयं त्रिश्चेत्तृतीयञ्च चतुर्थतुर्यम् ॥ ३८९ ॥

तं पञ्चधा पञ्चममत्र षोढा षष्ठं ततोऽन्त्यं किल सप्तकृत्वः ।

आरुह्य गायेद्धसिताभिधानालङ्कारमेतं प्रवदन्ति सन्तः ॥ ३९० ॥

यथा,

स, रिरि, गगग, मममम, पपपपप, धधधधधध,

निनिनिनिनिनिनि ।

आद्यं द्वितीयौ तदनु द्वितीयतृतीयकौ किञ्च तृतीयतुर्यौ ।

ततस्तुरीयं सहपञ्चमेन समन्वितं पञ्चमतश्च षष्ठः ॥ ३९१ ॥

षष्ठं यदागायति सप्तमेन स प्रेङ्खितस्तं क्रममाहुरेके ।

यथा, सरि रिग गम मप पध धनि ।

आद्यं तृतीयञ्च ततस्तृतीयं सपञ्चमं पञ्चमसप्तमौच ।

आरुह्य गायेत्क्रमशो यदा तमाक्षिप्तसंज्ञं मुनयो वदन्ति ॥ ३९२ ॥

यथा, सग, गप, पनि ।

स्यात्त्रिस्वराद्या तु कला तदन्त्यं स्वरं समारुह्य भवेद्द्वितीया ।

तदन्त्यमारभ्य पराच सन्धिःप्रच्छादनोऽतस्त्रिकलान्वितः स्यात् ॥

यथा, सरिग, गमप, पधनि ।

कालत्रये त्रिस्वरभाजि यस्मिन्नावर्त्तित स्त्रिः प्रथमस्वरस्तु ।

संगीयते चेत्क्रमशस्तमेनं मुद्गीथनामानमुशन्ति सन्तः ॥ ३९४ ॥

यथा, ससस सरिग । मम मपध ।

स्वरत्रयी भाजित(त)त्त्रयेऽस्मिन्नावर्त्तितो मध्यगतः स्वरस्त्रिः ।

संगीयते यत्र किल क्रमात्तमुद्वाहिताख्यं प्रवदन्ति सन्तः ॥ ३९५ ॥

यथा, सरिरिरिग, मपपपध ।

अन्त्यस्वरे यत्र कलाद्वये त्रिरावर्त्तितः स्यात्सभवेत्त्रिवर्णः ।

यथा सरिगगग, मपधधध ।

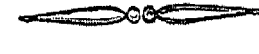
स्वरद्वयं यत्र कलाद्वये त्रिरावर्त्यते वेणिमसुंवदन्ति ॥ ३९६ ॥

यथा, ससस, रिरिरि, गगग, ममम, पपप, धधध,

उद्गीथ उद्वाहितके त्रिवर्णे वेण्यां निषादो नकदापि गेयः ।

उक्तास्तथारोहिणि वर्णकेऽलङ्काराः पुनर्द्वादश ते विविच्य ॥ ३९७ ॥

एते ऽवरोहक्रमतो मताश्चावरोह्यलङ्कारगताः प्रगीताः ।
यथा, विस्तीर्णालङ्कारे, निधपमगरिस ।

— सञ्चारिगतालङ्काराः —

एवं किलारोह्यवरोहिभेदालङ्कारजालानि निरूपितानि ।
अतः परं गायकबोधहेतोः सञ्चार्यलङ्कारभिदां वदामः ॥ ३९८ ॥

मन्द्रादिराद्यो भवतीह मन्द्रमध्यो द्वितीयस्तु ततस्तृतीयः ।
मन्द्रान्तिमः किञ्च भवेच्चतुर्थः प्रस्तारनामाथ परः प्रसादः ॥ ३९९ ॥

व्यावर्तकोऽन्यत्स्खलितः परःस्यात्ततोऽष्टमोऽसौ परिवर्तसंज्ञः ।
आक्षेपकोऽन्यो दशमस्तु बिन्दुरुद्वाहितोऽन्योऽथ पुनः किलोर्मिः ॥

त्रयोदशश्चापि समस्ततोऽन्यः प्रेङ्खश्च निष्कूजितकःपरः स्यात् ।
श्येनः परः सप्तदशः क्रमःस्यादुद्घाटितोऽष्टादशकस्तथैव ॥ ४०० ॥

स्याद्रञ्जितोऽन्योऽप्यथ सन्निवृत्त प्रवर्त्तको विंशतिमः प्रतीतः ।
वेणुः परः स्याल्ललितस्वरो द्वाविंशोऽथ हुङ्कार इति प्रतीतः ॥ ४०१ ॥

भवेच्चतुर्विंशतमा प्रतीतः सह्लादमानस्त्ववलोकितोऽन्त्यः ।
पञ्चाधिका विंशतिरेवमेते सञ्चार्यलङ्कारतया प्रसिद्धाः ॥ ४०२ ॥

अथो यथोद्देशमुदीरितानामाचक्ष्महे लक्षणमप्यमीषाम् ।
आद्यं तृतीयञ्च ततो द्वितीयं गीत्वा कलायां पुनरादिमायाम् ॥ ४०३ ॥

द्वितीयतुर्यौ च ततस्तृतीयं तृतीयकं पञ्चमकं चतुर्थम् ।
तुरीयषष्ठावपि पञ्चमञ्च सपञ्चमं सप्तमतश्च षष्ठम् ॥ ४०४ ॥

एवं भवे यत्रगानकलासु मन्द्रादिरयं प्रदिष्टः ।
यथा, सगरि, रिमग, गपम, मधप, पनिध ।

तृतीयमाद्यञ्च ततो द्वितीयं तुर्यं द्वितीयञ्च ततस्तृतीयम् ।
तं पञ्चमञ्चापि तृतीयतुर्यौ षष्ठं चतुर्थं त्वथ पञ्चमञ्च ॥ ४०५ ॥

तं सप्तमं पञ्चमषष्ठकौच गायेत्कलास्वासु स मन्द्र मध्यः ।

यथा, गसरि, मरिग, पगम, धमप, निपध ।

गायेद्द्वितीयं तु ततस्तृतीयमाद्यं ततःतत्र तृतीयतुर्यौ ॥ ४०६ ॥

अथ द्वितीयञ्च ततश्चतुर्थं तं पञ्चमञ्चापि पुनस्तृतीयम् ।
तं पञ्चमं षष्ठमथो चतुर्थं षष्ठं तथा सप्तमपञ्चमौ च ॥ ४०७ ॥

एवं विधं यत्र कलासु गानं भवेत्स मन्द्रान्त इति प्रतीतः ।
यथा, रिगस, गमरि, मपग, पधम, धनिप ।

आद्यं तृतीयञ्च ततो द्वितीयं तुर्यौ तृतीयं त्वथ पञ्चमञ्च ।
चतुर्थषष्ठं त्वथ पञ्चमञ्च तं सप्तमं गायति चेत्कलासु ॥ ४०८ ॥

स्वरद्वयेनैव युतासु तासु प्रस्तारनामा प्रथितः स एषः ।
यथा, सग, रिम, गप, मध, पनि ।

आद्यद्वितीयौ पुनरेव चान्त्यं ततो द्वितीयं च पुनस्तृतीयः ॥ ४०९ ॥

पुनर्द्वितीयञ्च तृतीयतुर्यौ पुनस्तृतीयञ्च ततश्चतुर्थम् ।
तं पञ्चमं प्राप्य पुनश्चतुर्थं तं पञ्चमं षष्ठकपञ्चमौ च ॥ ४१० ॥

षष्ठं पुनः सप्तमषष्ठकौ च गायेत्क्रमाद्यत्र स तु प्रसादः ।
यथा, सरिस, रिगरि, गमग, मपम, पधप, धनिध ॥ ४११ ॥

चतुःस्वरास्तत्र कलामिदध्याद्गत्वा तृतीयं तदनुद्वितीयात् ।
तुर्यं ततश्चादिममेव गायेत्ततो द्वितीयाच्च पुनश्चतुर्थम् ॥ ४१२ ॥

तृतीयकात्पञ्चमकं पुनश्च गायेद्द्वितीयं तु कलाद्वितीया ।
अथोतृतीयादपि पञ्चमञ्च पुनश्चतुर्थादपि षष्ठमेव ॥ ४१३ ॥

पुनस्तृतीयं तु कलातृतीया तुर्यं च षष्ठं त्वथ पञ्चमाच्च ।
तं सप्तमञ्चापि पुनश्चतुर्थं व्यावर्तसंज्ञं तमुदाहरन्ति ॥ ४१४ ॥

यथा, सगरिमस, रिमगपरि, गपमधग, मधपनिम ।

आद्यं तृतीयंतदनु द्वितीयं द्विस्तुर्यकं किञ्च ततो द्वितीयम् ।
तृतीयमाद्यञ्च पुनश्च गायेदष्टस्वरासौ प्रथमाकलेष्टा ॥ ४१५ ॥

द्वितीयतुर्यौ तु ततस्तृतीयं तं पञ्चमं द्विश्च तृतीयतुर्यौ ।
गायेद्द्वितीयञ्च यदा द्वितीया कलेयमष्टस्वरमेलनेन ॥ ४१६ ॥

तृतीयमादावपि पञ्चमञ्च तुर्यं पुनः षष्ठमनन्तरं द्विः ।
तुर्यं पुनः पञ्चमकं तृतीयं भवेत्कलाष्टस्वरयुक्तृतीयम् ॥ ४१७ ॥

तुरीयषष्ठावथ पञ्चमञ्च द्विसप्तमं पञ्चमषष्ठतुर्यान् ।
गायेद्यदेयंतु कला चतुर्थी तं पञ्चमं सप्तमषष्ठकौ च ॥ ४१८ ॥

द्विरादिमं षष्ठकसप्तमौच तं पञ्चमं गायति सा कलान्त्या ।
एवं विधाः पञ्चकलाश्च यत्रालङ्कार एष स्खलिताभिधानः ॥ ४१९ ॥

यथा, सगरिम मरिगस रिगमप पगमरि गपमध धमपग
मधपनि निपधम पनिधस सधनिप ।

आद्यं तृतीयञ्च ततश्चतुर्थं गायेद्यदासा प्रथमा कलास्यात् ।
द्वितीयतुर्यावथ पञ्चमञ्च गायेद्द्वितीया तु मता कलेयम् ॥ ४२० ॥

तृतीयमादावथ पञ्चमञ्च षष्ठञ्च गायेत्तु कलातृतीया ।
तौ तुर्यषष्ठावथ सप्तमञ्च गायेद्यदासा त्रिकला चतुर्थी ॥ ४२१ ॥

तं पञ्चमं सप्तममादिमञ्च स्वरं यदा गायति पञ्चमीयम् ।
एवं कलाः पञ्च भवन्ति यत्रालङ्कार उक्तः परिवर्त एषः ॥ ४२२ ॥

यथा, सगम, रिमप, गपध, मधनि, पनिस ।

आद्यस्वराणां त्रितयं कलाद्या स्वरेषु सप्तस्वपिच क्रमेण ।
द्वितीयमारभ्य भवेत्तृतीया तृतीयमारभ्य ततस्तृतीया ॥ ४२३ ॥
चतुर्थमारभ्य तुर्या स्यात्पञ्चमाद्या किल पञ्चमीसा ।
षष्ठं समारभ्य तथादिमान्ता षष्ठीकलेयं गदिता मुनीन्द्रैः ॥ ४२४ ॥
तास्त्रिस्वरा यत्रकलाः षडेवाक्षेपाभिधानं तमुदीरयन्ति ।

यथा, सरिग, रिगम, गमप, मपध, पधनि, धनिस ।

गीत्वा त्रिराद्यं तदनु द्वितीयं स्पृष्ट्वाग्निवद्गायति चादिमञ्चेत्॥ ४२५ ॥
साद्या कला त्रिस्तदनु द्वितीयं स्पृष्ट्वातृतीयं तु पुनर्द्वितीयम् ।
गायेद्यदा साहि कलाद्वितीया गायेत्तृतीयं त्रिरथो चतुर्थम् ॥ ४२६ ॥
स्पृष्ट्वा पुनर्गायति चेत्तृतीयमेषा तृतीयातु कलाप्रदिष्टा ।
त्रिस्तुर्यमुद्गायति पञ्चमन्तु स्पृष्ट्वाथतुर्यं यदि सा चतुर्थी ॥ ४२७ ॥
त्रिः पञ्चमं गायति षष्ठकन्तु स्पृष्ट्वा पुनः पञ्चममेव सान्या ।
त्रिः षष्ठमादावथ सप्तमञ्च स्पृष्ट्वा पुनर्गायति यत्र षष्ठम् ॥ ४२८ ॥
षष्ठी कलास्यादथ सप्तमं त्रिराद्यन्तु संस्पृश्य तु सप्तमञ्च ।
पुनश्च गायेद्यदि सप्तमी सा प्रोक्ता कला यत्र हि बिन्दुरेषः ॥ ४२९ ॥

यथा, ससससरि रिरिरि रिग, गगगं गम, ममम मप,

पपप पध, धधध धनि, निनिनि निस ।

गीत्वा स्वरांस्त्रीन्क्रमतोऽवरुह्य द्वितीयकं गायति चेत्कलाद्या ।

अथ द्वितीयं च तृतीयतुर्यौ गायेद्द्वितीयं यदिसाद्वितीया ॥ ४३० ॥

तृतीयतुर्यावथ पञ्चमञ्च तुर्यं पुनर्गायति सा चतुर्थी ।

तं पञ्चमं षष्ठकसप्तमौच षष्ठं यदा गायति पञ्चमीयम् ॥ ४३१ ॥

षष्ठं यदा सप्तममादिमञ्चेत्तं सप्तमं गायति सात्र षष्ठी ।

ताः षष्ठकला यत्र भवन्ति सोऽयमुद्वाहिताख्यः कथितो मुनीन्द्रैः ॥

यथा, सरिगरि, रिगमग, गमपम , मपधप, पधनिध, धनिसनि ।

॥ रघुनाथभूपविरचिता ॥

॥ संगीतसुधा ॥

(*Continued from page 210*).

आद्यश्चतुर्थस्तु यदाभवेत्त्रिराद्यः सकृत्किञ्च सकृच्चतुर्थः ।
साद्याकलाः स्युस्तदनुद्वितीया त्रिःपञ्चमाः किञ्च सकृद्द्वितीयः॥ ४३३॥

स्यात्पञ्चमश्चापि सकृद्द्वितीया कला तृतीया त्रिरपीह षष्ठः ।
तृतीयषष्ठौ च सकृत्तृतीया कला चतुर्थादपि सप्तमस्त्रिः ॥ ४३४ ॥

सकृन्मतौ तुर्यकसप्तमौ चेदेषा चतुर्थी तु कलोपदिष्टा ।
स्यात्पञ्चमोऽत्र प्रथमस्वरश्चेत्तौ पञ्चमाद्यावथ पञ्चमीयम् ॥ ४३५ ॥

एताः कलाः पञ्चभवन्ति यत्र तमूर्मिनामा तमुदीरयन्ति ।

समममसम । रिपपपरिप । गधधधगध ।

मनिनिनिमनि । पससससपस ॥

स्वरेषु सप्तस्वपि चाद्यमादावरभ्य गायेच्चतुरः स्वरांश्चेत् ।
आरोहणेनाप्यवरोहणेन साष्टस्वराः प्राथमिकी कलास्यात् ॥ ४३६ ॥

द्वितीयमारभ्य तथाद्वितीया तृतीयमारभ्य तथा तृतीया ।
चतुर्थमारभ्य तथा चतुर्थी स्यात्पञ्चमाद्यापि च पञ्चमीसा ॥ ४३७ ॥

एताः कलाः पञ्चभवन्ति यत्र त्रयोदशः स्यात्तु समाभिधानः ।

सरिगम मगरिस । रिगमप पमगरि ।

गमपध धपमग । मपधनि निधपम ।

पधनिस सनिधप ।

क्रमेण च व्युत्क्रमतो यदाद्याद्वितीयकौ गायति सा कलाद्या ।
तथा द्वितीयञ्च तृतीयमेवं चतुःस्वरा सा तु कला द्वितीया ॥ ४३८ ॥

तृतीयतुर्यौ यदि चैवमेव चतुःस्वरा सा तु कला तृतीया ।
तृतीयतुर्यौ यदि चैवमेव तदा भवेत् सा तु कला चतुर्थी ॥ ४३९ ॥

तुर्यं तथा पञ्चममेवमेव चतुःस्वरा पञ्चमिकाकलेयम् ।

तं पञ्चमं षष्ठमथैवमेव चतुःस्वरास्तत्र कला हि षष्ठी ।
षष्ठं यदा सप्तममेवमेवं चतुःस्वरा सप्तमिका कलेयम् ॥ ४४० ॥

एताः कलाः सप्तभवन्ति यत्र प्रेङ्खाभिधं तं मुनयो वदन्ति ।
सरिरिस, रिगगरि; गममग, मपपम, पधधप, धनिनिस,
निससनि ।

भेदस्तु तारः प्रथमो द्वितीयं पुनश्च मन्द्रः प्रथमस्तृतीयः ।
पुनश्च तारः प्रथमो यदिस्यात् पञ्चस्वरास्याद्यकला प्रतीता ॥ ४४१ ॥

तारो द्वितीयश्च ततस्तृतीयो मन्द्रो द्वितीयश्च ततश्चतुर्थः ।
तारो द्वितीयश्च पुनर्यदिस्यात्पञ्चस्वरा सा तु कला द्वितीया ॥ ४४२ ॥

तारस्तृतीयोऽथ भवेच्चतुर्थो मन्द्रस्तृतीयोऽप्यथ पञ्चमश्च ।
तारस्तृतीयः पुनरेव यत्र पञ्चस्वरा सा तु कला तृतीया ॥ ४४३ ॥

तारश्चतुर्थः किल पञ्चमः स्यान्मन्द्रश्चतुर्थः पुनरेव षष्ठः ।
तारश्चतुर्थस्तु पुनर्भवेच्चेत्पञ्चस्वरा सा तु कला चतुर्थी ।
तारः पुनः पञ्चमकोऽथ षष्ठस्तारः पुनः पञ्चमकस्ततोऽन्त्यः ॥ ४४४ ॥

तारः पुनः पञ्चमको यदिस्यात्पञ्चस्वरा पञ्चमिका कलेयम् ।
तारस्तु षष्ठोऽथ च सप्तमश्च तारस्तु षष्ठः पुनरादिमश्च ॥ ४४५ ॥

तारस्तु षष्ठः पुनरेवचेत्स्यात् पञ्चस्वरा सप्तमिका कलेयम् ।
एताः कलाः सप्तभवन्ति यत्र निष्कूजितं तन्निगदन्ति सन्तः ॥ ४४६ ॥

सरि सगस, रिग रिमरि, गम गपग, मप मधम,
पध पनिप, धनि धसध ।

स्वरांश्च गीत्वा चतुरःक्रमात्तत्संवादिनौ द्वावपि यत्र गायेत् ।
आद्या कलेयं कथिता द्वितीयमारभ्य गायेच्चतुरः स्वरांश्चेत् ।
संवादिनौ द्वावपि सा द्वितीया तृतीयमारभ्य चतुःस्वरीं चेत् ॥ ४४७ ॥

संवादिनौ द्वावपि चेत्तृतीया चतुर्थमारभ्य चतुःस्वरीं च ।
संवादिनौ द्वावपि चेच्चतुर्थी श्येनस्त्विमा यत्र कलाश्चतस्रः ॥ ४४८ ॥

यथा, सरिगम सप, रिगमप रिध, गमपध गनि, मपधनि मस ।
आद्यात्स्वरा द्विस्वरिकादिमात्र स्वरा द्वितीयाथ चतुःस्वरान्या ॥
कालत्रयेणान्तिमका कलान्या तथाद्वितीयाच्च कलात्रयेण ॥ ४४९ ॥

महाकला तत्र भवेद्द्वितीया तृतीयमारभ्य कला त्रयेण ।
महाकला तत्र भवेत्तृतीया चतुर्थमारभ्य कला त्रयेण ॥ ४५० ॥
महाकला तत्र भवेच्चतुर्थी स्यात्पञ्चमात्तत्र कला त्रयेण ।
महाकला पञ्चमिकातु यत्र महाकलाः पञ्चभवेत्क्रमोऽयम् ॥ ४५१ ॥

यथा, सरि सरिग सरिगम । रिग रिगम रिगमप । गम गमप गमपध । मप मपध मपधनि । पध पधनि पधनिस ।

आद्यात्स्वराद्द्वन्द्वमथ प्रयोगाच्चतुःस्वरीं पञ्चमतोऽवरुह्य ।
गायेद्यदा साद्यकला द्वितीयात्स्वरद्वयं प्राप्य ततस्तु षष्ठात् ॥ ४५२ ॥
यदावरोह्य कलाद्वितीय तृतीयमारभ्य तथा स्वरौ द्वौ ।
गीत्वा यदा सप्तमतोऽवरोहे कला तृतीया कथिता किलैषा ॥ ४५३ ॥
चतुर्थमारभ्य यदास्वरौ द्वौ गीत्वा तथाद्यादवरुह्य गायेत् ।
तुर्या कलेयं कथिता कलाभिरेताभिरुद्घाटितमीरयन्ति ॥ ४५४ ॥

यथा, सरि पमगरि, रिग धपमग, गम निधपम, मपं सनिधप ।

मन्द्रं यदाद्यञ्च ततस्तृतीयं ततो द्वितीयं द्विरिमांश्चगायेत् ।
आद्यं पुनर्मन्द्रमियं कलाद्याः मन्द्रद्वितीयश्च ततस्तृतीयम् ॥ ४५५ ॥
ततस्तृतीयं द्विरिमांश्च गायेन्मन्द्र द्वितीयं च कला द्वितीया ।
मन्द्रात्तृतीयादथ पञ्चमञ्च पुनस्तुरीयं द्विरिमांश्च गायेत् ॥ ४५६ ॥
मन्द्रतृतीयश्च कला तृतीया तुरीयकं षष्टकपञ्चमौ च ।
गायेद्द्विरेतानथ मन्द्रतुर्यं कला तृतीया कथितेयमार्यैः ।
मन्द्राद्यथा पञ्चमगात्तथान्त्यं षष्ठं द्विरेतान्मृदुपञ्चमञ्च ॥ ४५७ ॥
गायेत्कला सा किल पञ्चमीस्यात्षष्ठं मृदोरादिमसप्तमौ च ।
गायेद्द्विरेतानथ मन्द्रषष्ठं षष्ठीकलारञ्जित एषताभिः ॥ ४५८ ॥

यथा, सगरि सगरिस, रिमग रिमगरि, गपम गपमग, मधप मधपम, पनिध पनिधप, धसनि धसनिध ।

आद्याद्यदा पञ्चममत्र गायेत्तुर्यात्स्वरात् त्रीन्क्रमतोऽवरोहेत् ।
साद्या कलास्यात्तदनुद्वितीयात् षष्ठं तु गायेदथ पञ्चमात् त्रीन् ॥ ४५९॥
यथाऽवरोहे तु कला द्वितीया तृतीयमारभ्य यदा किलान्त्यम् ।
षष्ठाद्यदा त्रीनवरुह्य गायेत्तदा तृतीया तु कलोपदिष्टा ॥ ४६० ॥

तुर्यं किलाद्यं किलसप्तमादीन् स्वरान्यदा त्रीनवरुह्यगायेत् ।
तुर्या कला सा किल सन्निवृत्ता प्रवर्तनामात्र कलाभिराभिः ॥ ४६१ ॥

यथा, सपमगरि, रिधपमग, गनिधपम, मसनिधप ।

गायेद्द्विराद्यं तदनु द्वितीयं तुर्यं तृतीयं च तदा कलाद्या ।
गायेद्द्वितीयं द्विरथो तृतीयं तं पञ्चमं तुर्यमियं द्वितीया ॥ ४६२ ॥

गायेद्द्वितीयं द्विरतः चतुर्थं षष्ठं पुनः पञ्चमकं तृतीया ।
तुर्यं द्विरादावथ पञ्चमान्त्यं षष्ठं च गायेद्यदि सा चतुर्थी ॥ ४६३ ॥

द्विपञ्चमं षष्ठमथादिमान्त्यौ गायेद्यदा पञ्चमिका कलेयम् ।
पञ्चस्वराभिस्तु कलाभिराभिः परिष्कृतो वेणुरिहैकविंशः ॥ ४६४ ॥

यथा, ससरिमग, रिरिगपम, गगमधप, ममपनिध, पपधसनि ॥

गीत्वादिमौ द्वौच ततःचतुर्थं द्वितीययाद्यं च यदाप्रगायेत् ।
आद्या कलेयं तदनुद्वितीय तृतीयकौ पञ्चमकं तृतीयम् ॥ ४६५ ॥

गायेद्द्वितीयं च कला द्वितीया तृतीयतुर्यावथ षष्ठतुर्यौ ।
गायेत्तृतीयं च कला तृतीया तुर्यं तथा पञ्चमसप्तमौ च ॥ ४६६ ॥

तं पञ्चमं तुर्यमपि प्रगायेत्तुर्या कलेयं कथिता मुनीन्द्रैः ।
तं पञ्चमं षष्ठमथादिमं च षष्ठं तथा पञ्चममेव गायेत् ॥ ४६७ ॥

सापञ्चमीस्यात्तु कलाभिराभि र्द्वाविंशकोऽयं ललितस्वराख्यः ।

यथा, सरिमरिस, रिगपगरि, गमधमग, मपनिपम, पधसधप ॥

आद्यं द्वितीयं च पुनस्तमाद्यं गायेद्यदा सा प्रथमा कलास्यात् ।
गीत्वा स्वरांस्त्रीन् क्रमशो द्वितीयमाद्यं च गायेद्यदि सा द्वितीया ॥४६८॥

गायेद्यदाद्यांश्चतुरस्तृतीयाद्यथावरोहे कथिता तृतीया ।
क्रमात्स्वरान्पञ्च यदावरोहेद्यारभ्य तुर्यादवरोहयेच्च ॥ ४६९ ॥

कलाचतुर्थीयमुदीरिता स्यादाद्याद्यदारोहणमाच षष्ठात् ।
भवेत्तथा पञ्चमतोऽवरोहः सा पञ्चमी सद्भिरुदीरिता स्यात् ॥ ४७० ॥

आद्याद्यदारोहणमान्तिमंस्यात्षष्ठं समारभ्य तथावरोहः ।
षष्ठी कलाद्य पुनरादिमान्तमारोहणं सप्तमतोऽवरोहः ॥ ४७१ ॥

स्यात्सप्तमी ताभिरमुं कलाभि र्हुङ्कारनामानमुशन्ति सन्तः ।

यथा, सरिस, सरिगरिस, सरिगमगरिस, सरिगमपमगरिस,

सरिगमपधपमगरिस, सरिगमपधनिधपमगरिस,
सरिगमपधनिसनिधपमगरिस ॥

अत्रादिमं मन्द्रमतस्तृतीयं द्वितीयमाद्यं पुनरेव मन्द्रम् ।
आद्या कलेयं हि मृदुद्वितीयं तुर्यं तृतीयं च मृदुद्वितीयम् ॥ ४७२ ॥

गायेद्यदा सा हि कला द्वितीया मन्द्रं तृतीयं त्वथ पञ्चमं च ।
तुर्यं तथा मन्द्रतृतीयमन्ते गायेद्यदा सा हि कला तृतीया ॥ ४७३ ॥

मन्द्रं चतुर्थं त्वथ षष्ठकंच तं पञ्चमं मन्द्रतुरीयमन्ते ।
गायेद्यदा सा तु कला चतुर्थी तं पञ्चमं मन्द्रमथान्तिमं च ॥ ४७४ ॥

षष्ठं तथा पञ्चममेव मन्द्रं गायेद्यदा पञ्चमिका कलेयम् ।
मन्द्रं च षष्ठं पुनरादिमान्त्यौ षष्ठं च मन्द्रं पुनरेवगायेत् ॥ ४७५ ॥

षष्ठी कलास्याच्च कलाभिराभिस्तं ह्रादमानं निगदन्ति सन्तः ।

यथा, सगरिस, रिमगरि, गपमग, मधपम, पनिधप, धसनिध ॥

आद्यं तृतीयं च ततस्तुरीयं तुर्यं द्वितीयं पुनरादिमं च ।
गायेद्यदा सैव कलादिमास्याद् द्वितीयतुर्यावथ पञ्चमं च ॥ ४७६ ॥

तं पञ्चमं किञ्च तृतीयमेव गायेद्द्वितीयं च यदि द्वितीया ।
तृतीयमादावथ पञ्चमंच षष्ठं पुनः षष्ठतुरीयकौ च ॥ ४७७ ॥

गायेत्तृतीयं च यदा तृतीया चतुर्थमादावथ षष्ठमन्त्यम् ।
अन्त्यं पुनः पञ्चमतुर्यकौ च गायेद्यदा सा हि कला चतुर्थी ॥ ४७८ ॥

तं पञ्चमं सप्तममाद्यमाद्यं षष्ठं पुनः पञ्चममेव गायेत् ।
सा पञ्चमीस्यादखिलाभिराभिर्युक्तः कलाभिस्त्ववलोकितः स्यात् ॥

यथा, सगममरिस, रिमपपगरि, गपधधमग, मधनिनिपम,
पनिससधप ॥

आरोहमार्गेण निरूपितोऽयं सञ्चार्यलङ्कारगणः समस्तम् ।
तथाऽवरोहेण च दर्शनीयः सर्वेऽप्ययं बुद्धिमदग्रगण्यैः ॥ ४८० ॥

— प्रसिद्धालङ्काराः —

सप्तापि संगीतविदां मतेऽलङ्कारान्प्रसिद्धानितरान्वदामः ।
आद्यो भवेत्तेषु च तारमन्द्रः प्रसन्नइत्याह्वयतः प्रतीतः ॥ ४८१ ॥

विदुर्द्वितीयं किल.मन्द्रतारं प्रसन्नमावर्तकमन्यमाहुः ।
तुरीयमाहुः किल संप्रदानः स्यात्पञ्चमोऽयं विधुताभिधानः ॥ ४८२ ॥
षष्ठं च विद्यादुपलोलकाख्यमुल्लासितं सप्तममामनन्ति ।
साधारणं लक्षणमेतदेषां स्वरान्द्वितीय प्रमुखानुपेत्य ॥ ४८३ ॥
प्रवर्तमानासु कलासु तासु नपूर्वपूर्वग्रहणं कदाचित् ।

— तारमन्द्रप्रसन्नः —

तारादथाद्यान्मृदुकाष्टमान्तमारुह्य गायेत्पुनरादिमं चेत् ॥ ४८४ ॥
आद्या कलेयं तदनुद्वितीयं तारं समारभ्य ततोऽष्टमान्तम् ।
आरुह्यगायेत्तदनु द्वितीयं कला द्वितीया कथितेयमार्यैः ॥ ४८५ ॥
तारात्तृतीया मृदुताष्टमान्तमारुह्य गायेत्तु पुनस्तृतीयम् ।
कला तृतीया किल तारतुर्यादारुह्य सप्तापि यदाष्टमान्तम् ॥ ४८६ ॥
गायेत्तुरीयंच तदा तुरीया तारात्ततः पञ्चमतोऽष्टमान्तम् ।
आरुह्यचेत्पञ्चममेव गायेत्सा पञ्चमीस्यादथ तारषष्ठात् ॥ ४८७ ॥
आरुह्य सप्त(भि) यदाष्टं गायेच्चषष्ठं यदि सैव षष्ठी ।
आरभ्यचेत्सप्तममष्टमान्तमारुह्य गायेदपि सप्तमं च ॥ ४८८ ॥
सा सप्तमीस्यादिह तारमन्द्र प्रसन्ननामा हि कलाभिराभिः ॥ ४८९ ॥

यथा, सरिगम पधनिसस, रिगमपधनिसरिरि,
गमपधनिसरिगग, मपधनिसरिगमम,
पधनिसरिगमपप, धनिसरिगमपधध,
निसरिगमपधनिनि ॥

— मन्द्रतारप्रसन्नः —

आद्यात्तुमन्द्रात्पुनरष्टमंतु गीत्वावरोहेण पुनश्चगायेत् ।
सैषा द्वितीयाच्च मृदोस्तृतीयाद्गीत्वाष्टमं सप्तमतोऽवरोहेत् ॥ ४९० ॥
सैषा चतुर्थी तु मृदोश्चतुर्थाद्गीत्वाष्टमं सप्तमतोऽवरोहेत् ।
सा पञ्चमी पञ्चमतस्तु मन्द्राद्गीत्वाष्टमं सप्तमतोऽवरोहेत् ॥ ४९१ ॥
षष्ठी कलास्यादथ मन्द्रषष्ठाद्गीत्वाष्टमं सप्तमतोऽवरोहेत् ।
.... सा सप्तमीति प्रथिता कलेयम् ॥ ४९२ ॥

एवं कलाः सप्तभवन्ति मन्द्रतारप्रसन्नस्तु कलाभिराभिः ॥

यथा, ससंनिधपमगरिस, रिरिंसंनिधपमगरि, गगंरिंसंनिधप-
मग, ममंगंरिंसंनिधपम, पपंमंगंरिंसंनिधप, धधंपंमंगंरिं-
संनिध, निनिंधंपंमंगंरिंसंनि ॥

— आवर्तकः —

द्विरादिमं द्विश्च ततो द्वितीयं द्विरादिमं किञ्च सकृद्द्वितीयम् ।
आद्यं सकृद्गायति सा कलाद्या द्विर्द्विर्द्वितीयं च तृतीयकं च ॥ ४९३ ॥

द्विस्तु द्वितीयंच सकृत्तृतीयं द्वितीयकं गायति चेत् द्वितीया ।
तृतीयतुर्यौ च ततस्तृतीयं द्विर्द्विस्सकृत्तुर्यतृतीयकौ च ॥ ४९४ ॥

गायेद्यदा सात्र कला तृतीया तुर्यं ततः पञ्चममेव तुर्यम् ।
द्विस्त्रिस्सकृत्पञ्चमतुर्यकौ च गायेद्यदा सा तु कला चतुर्थी ॥ ४९५ ॥

तं पञ्चमं षष्ठकपञ्चमौ च द्विस्त्रिः सकृत्षष्ठकपञ्चमौच ।
गायेद्यदा पञ्चमिका कलेयं षष्ठं पुनः सप्तमषष्ठकौ च ॥ ४९६ ॥

द्विर्द्विः सकृत्सप्तममेव षष्ठं गायेद्यदा सैव कलेह षष्ठी ।
तं सप्तमं चादिम सप्तमौ च द्विस्त्रिस्सकृत्सप्तममादिमं च ॥ ४९७ ॥

सा सप्तमी सप्तकलाभिराभिरावर्तकाख्यो गदितस्तृतीयः ।

यथा, ससरिरिससरिस, रिरिगगरिगरि, गगममगगमग,
ममपपममपम, पपधधपपधप, धधनिनिधधनिध,
निनिससनिनिसनि ॥

— सम्प्रदानः —

आद्यो द्वितीयः पुनरेवचाद्यो द्विर्द्विर्यदिस्यात्प्रथमा कलेयम् ।
द्विर्द्विर्द्वितीयश्च तृतीयकश्च पुनर्द्वितीयो यदि सा द्वितीया ॥ ४९८ ॥

द्विर्द्विस्तृतीयश्च तुरीयकश्च पुनस्तृतीयो यदि सा तृतीया ।
द्विर्द्विस्तुरीयो यदि पञ्चमश्च पुनस्तुरीयो यदि सा तुरीया ॥ ४९९ ॥

द्विर्द्विस्तथा पञ्चमषष्ठकौच सपञ्चमश्चेदिह पञ्चमीयम् ।
षष्ठस्तथा सप्तम षष्ठकौच द्विर्द्विर्यदा सा च कला तु षष्ठी ॥ ५०० ॥

स सप्तमश्चादिम सप्तमौ च द्विर्द्विर्यदा सप्तमिका कलेयम् ।
कलाभिराभिः खलु षट्स्वराभिः समन्वितः सिध्यति सम्प्रदानः ॥
यथा, ससरिरिसस, रिरिगगरिरि, गगममगग, ममपपमम,
पपधधपप, धधनिनिधध, निनिससनिनि ॥

— विधृतः —

गायेदुभावाद्य तृतीयकौ द्विःसंमेलितौ चेत्प्रथमाकलेयम् ।
द्वितीयतुर्यौ मिलितौ यदाद्विर्गायेत्तदा सैव कला द्वितीया ॥ ५०२ ॥
युतं तृतीयं किल पञ्चमं द्विरुभौ यदा गायति सा तृतीया ।
तुरीयषष्ठौ मिलितौ यदाद्विर्गायेत्तदा सैव कला तुरीया ॥ ५०३ ॥
तं पञ्चमं सप्तममप्युभौ द्विर्युतौ यदा गायति पञ्चमीयम् ।
चतुःस्वराभिः कथिताभिराभिः समन्वितः स्याद्विधृताभिधानः ॥५०४॥
यथा, सग सग, रिम रिम, गप गप, मध मध, पनि पनि ।

— उपलोलकः —

अथ द्वितीयौ मिलितौ तृतीयद्वितीयकौ द्विर्द्वितयं कलाद्या ।
युक्तौ द्वितीयश्च तृतीयकश्च द्विस्संयुतौ तुर्यतृतीयकौ द्विः ॥ ५०५ ॥
यदा द्वितीया तु कला तृतीयतुर्यौ युतौ पञ्चमतुर्यकौ च ।
द्विर्द्विर्यदा सैव कला तृतीया तुर्यो यदा पञ्चमकौ युतौ द्विः ॥ ५०६ ॥
द्विश्चान्वितौ षष्ठकपञ्चमौ च कलाचतुर्थीयमुदीरितास्यात् ।
यदायुतौ पञ्चमषष्ठकौ द्विस्तथायुतौ सप्तमषष्ठकौ द्विः ॥ ५०७ ॥
सा पञ्चमी सप्तमषष्ठकौ द्विर्द्विश्चान्विता चादिमसप्तमौ चेत् ।
षष्ठीकलेयं कथिताभिराभिस्समन्वितं स्यादुपलोलकाख्यः ॥ ५०८ ॥
यथा, सरिसरिगरिगरि, गमगमपमपम; मपमपधपधप,
पधपधनिधनिध, धनिधनिसनिसनि ।

॥ सङ्गीतसुधा ॥

— उल्लासितः —

द्विरादिमो यत्र सकृत् तृतीयादिमो तृतीयश्च कलादिमा सा ।
द्विः स्याद्द्वितीयोऽथ सकृत्तुरीय द्वितीयतुर्या यदि सा द्वितीया॥५०९॥

स्याच्चेत्तृतीयो ऽप्यथ पञ्चमश्च तृतीयका पञ्चमकः सकृत्त ।
तथा तृतीयोऽथ तुरीयको द्विर्गेयः सकृत्पष्ठतुरीय पष्ठाः ॥ ५१० ॥

तुर्याकला द्विर्यदि पञ्चमः स्यात्ससप्तमः पञ्चम सप्तमो च ।
सकृद्यदा पञ्चमिका कलेय मुल्लासिताख्यः कथिताभिगाभिः ॥ ५११ ॥

यथा, ससगसग, रिरिमरिम, गगपगप
ममधमध, पपनिपनि ।

त्रिषष्टि सङ्ख्याः कथिताः किलालङ्कारा मता याष्टिककोहलाद्यैः ।
अन्येऽप्यनन्ताः पुनरेवमूह्या नोक्तामया विस्तरभीरुणा ते ॥ ५१२ ॥

ज्ञानं स्वराणामथ रागलाभः स्थाय्यादि वर्णाङ्गविचित्रता च ।
प्रयोजनान्येवमुदीरितानि पूर्वैरलङ्कारनिरूपणस्य ॥ ५१३ ॥

— जाति निरूपणम् —

कृतेऽप्यलङ्कारनिरूपणेऽथालङ्कार्यजातीश्च निरूपयामः ।
यस्मादमूभ्यः प्रभवन्ति रागास्तस्मादिमा जातय इत्युपात्ताः ॥ ५१४ ॥

शुद्धास्तु षाड्जी पुनरार्षभी च गान्धारिका माध्यमिका ततश्च ।
स्यात्पञ्चमी धैवतिका ततस्तु नैषादिका सप्त च जातयः स्युः ॥ ५१५ ॥

साधारणं लक्षणमत्र शुद्धजातिप्रपञ्चस्य निरूपयामः ।
यस्यास्तु जाते र्व्रजति ग्रहोंऽशो न्यासोऽप्युपन्यास इति प्रभेदम् ॥
नाम स्वरः सा किल शुद्धजातिर्वक्ष्यामहे वैकृतजातिलक्ष्म ।
न्यासे स्थिते तत्परलक्ष्महीना प्रकीर्तिता सा विकृता तु जातिः ॥५१७॥

संपूर्णता संमिलितग्रहांशापन्यासकेष्वेकविवर्जनेन ।
ता जातयः स्युर्विकृताश्चतस्र स्त्यागे द्वयोः षड्जभिदानिरुक्ताः ॥५१८॥
त्यागे त्रयाणामिह ताश्चतस्र स्त्यागे चतुर्णां पुनरेकिकैव ।
भेदा इमे पञ्चदशैष षाड्ज्या जातेर्महद्भिः प्रतिपादिताः स्युः ॥ ५१९ ॥
तत्राष्टपूर्णत्वगुणेन हीनाः सप्तापरे तत्परिवर्जिताः स्युः ।
पूर्णत्वहीनाः पुनरष्ट ते च द्विधा भवन्त्यौडव षाडवाभ्याम् ॥ ५२० ॥
आहत्य पूर्णत्वविवर्जितास्ते षडुत्तराः स्युर्दशतेति सप्त ।
अन्त्येन हीना इति विंशतिस्तु त्रयाधिकास्त्वार्षभि जातिभेदाः ॥५२१॥
आरभ्य जातिं पुनरार्षभीं तु नैषादिकान्ताः कथिताः क्रमेण ।
षट् च त्रयोविंशतिधा मिलित्वा गत्वोत्तर त्रिंशदिदं शतं ताः॥ ५२२ ॥
षड्ज्याः पुनः पञ्चदशोक्त भेदाः शतं त्रिपञ्चाशदिदं मिलित्वा ।

— विकृत जातयः —

संसर्गतो वैकृतजातिकानां जाता इहैकादश जातयः स्युः ।
स्यात्षड्जकैशिक्यभिधादिमात्र षड्जादिमोदीच्यवती द्वितीया ॥
भवेच्च षड्जादिम मध्यमान्या गान्धारकोदीच्यवती चतुर्थी ।
स्याद्रक्तगान्धार्यपराऽथ कैशिक्युदीच्यवा मध्यमपूर्विकान्या ॥५२४॥
कर्मारवी त्वष्टमिकोपदिष्टा गान्धारपञ्चम्यपरा प्रतीता ।
आन्ध्री दशम्यत्र च नन्दयन्ती चैकादशी तज्जनिकं वदामः ॥ ५२५ ॥

— द्विजातिजाः —

षाड्ज्या च गान्धारिकया च जाता स्यात्षड्जकैशिक्यभिधा तु जातिः।
षाड्ज्या तथा मध्यमया च जाता षड्जादिमा मध्यमिकाऽत्र जातिः ॥
गान्धारिकापञ्चमिकोपजाता गान्धारपञ्चम्यभिधा च जातिः ।
गान्धारिकार्षभ्युदिता तथाऽऽन्ध्री वक्ष्यामि जातित्रयसंभवांश्च ॥५२७॥

— त्रिजातिजाः —

षाड्जी च गान्धार्यथ धैवती च षड्जादिमोदीच्यवतीं विदध्युः ।

नैषादिका पञ्चमिकार्षभी च कर्मारवीं सञ्जनयन्ति जातिम् ।
गान्धारिका पञ्चमिकार्षभी च तां नन्दयन्तीं जनयन्ति जातिम् ॥५२८॥

— चतुर्जातिजाः —

जातिं ब्रुवे जातिचतुष्टयी च गान्धारिका धैवतिका च षाड्जी ।
सा मध्यमा चापि च जातिरेता गान्धारिकोदीच्यवतीं विदध्युः॥५२९॥
गान्धारिका धैवतिकाभिधाना सा पञ्चमी मध्यमिका च जातिः ।
एताः पुनः सम्मिलिताश्चतस्रस्ता मध्यमोदीच्यवतीं विदध्युः ॥ ५३० ॥
गान्धारिका पञ्चमिकाभिधाना नैषादिका मध्यमिका च जातिः ।
ता रक्तगान्धार्यभिधां विदध्युस्तां पञ्चजातिप्रभवां वदामः ॥ ५३१ ॥

— पञ्चजातिजः —

षाड्जी च गान्धार्यथ मध्यमा च नैषादिका पञ्चमिका च जातिम् ।
तां कैशिकीं कुर्युरिमा मिलित्वा वक्ष्याम्यथ ग्रामविभागमासाम् ॥

— ग्रामविभागः —

सप्तैव तासु प्रभवन्ति षड्ज ग्रामात्तु नामानि वदामि तासाम् ।
षड्जादिमोदीच्यवती च षाड्जी सा षड्जकैशिक्यपि षड्जमध्या ॥
नैषादिका धैवतिकार्षभी च ता मध्यमग्रामभवास्तु शिष्टाः ।
संपूर्णता मौडुवषाडवत्वे विभज्य तासां प्रतिपादयामः ॥ ५३४ ॥
गान्धारपञ्चम्यथ षड्जकैशिक्याख्याश्च कर्मारविकाह्वयश्च ।
स्यान्मध्यमोदीच्यवतीति चैताः सद्भिर्नियुक्ताः किल नित्यपूर्णम् ॥
षाड्जी तथान्ध्री किल नन्दयन्ती गान्धारिकोदीच्यवती तथैव ।
संपूर्णतां षाडवतां च यान्तीत्येताश्चतस्रो मुनिनोपदिष्टाः ॥ ५३६ ॥
दशावशिष्टास्तु भजन्ति सर्वाः संपूर्णतां षाडव ? षाडवत्वे ।
स्यात्पञ्चमी मध्यमिकाख्यषड्जमध्यासु साधारणता स्वराणाम् ॥
षड्जो यदांशो भवतीह षड्जसाधारणं नाम तदावगम्यम् ।
अंशौ यदा मध्यमपञ्चमौ स्तः साधारणं मध्यमपूर्वकं स्यात् ॥ ५३८ ॥

साधारणं जातिषु चैतदल्पनिषादगान्धारवतीषु बोध्यम्
न केवलं जातिषु किंत्वदोऽल्पनिषादगान्धारयुतेऽपि रा
भवेन्नषड्जादिममध्यमायां साधारणं चापि निगाल्पताः
तत्रापि जातिर्विकृता स्वराणां साधारणस्याश्रयतां प्रय

— अंशस्वराः —

अंशस्वराणां कथयामि सङ्ख्यामतः परं जातिविशेषभाज
गान्धारपञ्चम्यथ नन्दयन्ती सा मध्यमोदीच्यवतीति तिस
एकांशभाजस्त्वथ धैवती च गान्धारकोदीच्यवती च जा
सा पञ्चमी द्व्यंशयुतास्तु तिस्रः षड्जादिकैशिक्यपि चार्षभ
नैषादिका द्व्यंशयुतास्तु तिस्रः षड्जादिकोदीच्यवती तथा
कर्मारवीऽमाश्चतुरंशिकाः स्युर्गान्धारिका मध्यमिका च
सारक्तगान्धार्यथ ताश्चतस्रः पञ्चांशयुक्तास्त्वथ कैशिकी
षडंशयुक्ताः पुनरेकिकैव सप्तांशिकैका किल षड्जमध्या
त्रिषष्टिरष्टादश जातिषु स्युरंशास्तु संख्यावशतोऽवगम्याः
त्रिषष्टिरंशाः परिपूर्णतायां द्वेविंशती सप्त च षाडवत्वे
त्रिंशत्किलांशाः पुनरौडुवत्वे व्यवस्थिताश्चेत्थमिहावधार्या

— रागाणां त्रयोदश लक्षणम् —

पूर्वोक्तजातिष्वपि तद्भवेषु रागेष्वनुस्यूततया स्थितं तत्
त्रयोदशात्रापि भवन्ति भेदा वक्ष्यामहे लक्षणमत्र सम्यक् ।
त्रयोदशानामपि लक्षणानां उद्देशमादावुपदर्शयामः
ग्रहाभिधानः प्रथमः परोऽशस्तारस्तृतीयोऽथ परस्तु मन्द्रः
स्यात्पञ्चमो न्यास इति प्रतीतोऽपन्याससंज्ञां लभते च षष्ठः
सन्न्यासकः सप्तम एष वेद्यो विन्यासनामा पुनरष्टमः स्यात्
बहुत्वमन्यत्पुनरल्पतान्या त्वेकादशोऽप्यन्तरमार्गनामा
स्यात् द्वादशः षाडवनामधेय स्त्रयोदशः स्यात्पुनरौडुवाख्यः

— ग्रहः —

गीतस्य जातिप्रमुखस्य यः स्यादाद्यस्वरोऽसौ ग्रहनामधेयः ॥ ५५० ॥
यो व्यञ्जको रक्तिगणस्य गेये यस्यापि संवाद्यनुवादिनौ च ।
बहुर्विदार्याह्वयगीतखण्डे व्यवस्थितौ येन च तारमन्द्रौ ॥ ५५१ ॥
वादी च संवाद्यपि यः स्वयं स्याद्यस्यानुवादी पर एव यत्र ।
सन्यासविन्यासविधाश्च जाताऽपन्यासतान्यास्त्रिविधा ग्रहत्वम् ॥

— अंशः —

यश्चप्रयोगे बहुलश्च वादी तमंशनामानमुदीरयन्ति ।
आवर्त्यमानत्वमनेकधास्या द्गीतादिषु स्यादिह मुख्यलक्ष्म ॥ ५५३ ॥
ग्रहत्वमस्य प्रतिपादितं प्राक् ग्रहांशयो स्तर्हि कुतोविभेदः ।
अत्रोच्यते यत्परमेष वादी वादी च संवाद्यपि स ग्रहस्यात् ॥ ५५४ ॥

— तारः —

तारव्यवस्थां तदनुब्रवीमि योमध्यमस्थाय गतोंऽशकोऽस्मात् ।
तारस्थितांस्तान्परतः स्वरान्द्रागारुह्य गायेच्चतुरो न चान्यान् ॥ ५५५ ॥
चतुर्षु युक्तोऽपि च गण्यतेऽत्र तस्यापवादः परिकीर्त्यतेऽत्र ।
आतारषड्जं किल नन्दयन्त्या मारोहणंस्यान्न ततः परस्तात् ॥ ५५६ ॥
अंशो यदा मध्यमगस्तु षड्ज स्तारस्थितात्पञ्चमतः प्रगायेत् ।
स्वरान्यथेष्टं न ततः परस्ता दन्येषु वांशेषु भवेद्विगेपा ॥ ५५७ ॥

— मन्द्रः —

मन्द्रव्यवस्था मधुना ब्रवीमि यो मध्यमस्थाय गतोंऽशकोऽस्मात् ।
मन्द्रस्थितादेव ततोऽवरोहेत् पक्षान्तरं तत्र निरूप्यतेऽथ ॥ ५५८ ॥
व्यत्यासतो ग्रामयुगे निरुक्तौ न्यासादिमौ ... . निरुक्तौ ।
मन्द्रान्निषादान्मृदुगात्तु षड्जग्रामेऽथवा पूर्वग धैवतोऽन्त्यः ॥ ५५९ ॥
न्यस्यान्मृदोर्गादपि मध्यमाख्यग्रामे तु पूर्वस्त्वृषभस्तथान्त्यः ।

— न्यासः —

यन्न्यस्यते त्यज्यत एव गीतिरस्मिन्निति न्यास इति प्रतीतः ॥ ५६० ॥
गीते समाप्तिं विदधाति योऽसौ न्यासः सचैकाधिकविंशतिः स्यात् ।

— न्यासस्वराः —

षड्ज्यादिमानामिह जातिकानां नामस्वरन्यासतयोपदिष्टाः ॥ ५६१ ॥
न्यासे तु षड्जादिममध्यमायां नामस्वरौ षड्जकमध्यमौ द्वौ ।
उदीच्यवानां त्रितयेऽपि तासां न्यासं पुनर्मध्यममामनन्ति ॥ ५६२ ॥
न्यासस्तु कैशिक्यभिधानजातौ निषादगान्धारक पञ्चमास्ते ।
सा षड्ज कैशिक्यपि तत्र रक्तगान्धारिकाख्यानवती तथान्ध्री ॥५६३॥
गान्धारपञ्चम्यथ नन्दयन्ती गान्धारकन्यासतयात्र वेद्याः ।
कर्मारवी सा खलु पञ्चमान्ता न्यासास्त एकाधिक विंशतिः स्युः ॥

— अपन्यासः —

भवेदपन्यासतया प्रतीतो यो गीतखण्डस्य समापकः स्यात् ।
कर्मारवी मध्यमिका तथान्ध्री नैषादिका चार्षभिका च जातिः ॥५६५॥
अंशस्वरान्पञ्चसु तासु सन्तो वदन्त्यपन्यासतया प्रतीतान् ।
उदीच्यवानां त्रितयेऽपि षड्जोऽपन्यासमासां त्विति धैवतञ्च ॥ ५६६ ॥
या रक्तगान्धार्यपि मध्यमः स्यात्तस्यामपन्यासतया प्रतीतः ।
गान्धारिकायामपि तत्र जातौ सपावपन्यासतया प्रतीतौ ॥ ५६७ ॥
या षड्जकैशिक्यपि तत्र जातौ षड्जो निषादोऽपि च पञ्चमश्च ।
या पञ्चमी जातिरभूदिहापि न्यासा निषादर्षभपञ्चमाः स्युः ॥ ५६८ ॥
गान्धारपञ्चम्यभिधानजातौ रिपावपन्यासतया प्रतीतौ ।
षाड्ज्या मपन्यासतया गपौ स्तौ या धैवती स्याद्रिमधाश्च तस्याम् ॥
या नन्दयन्ती खलु जातिरस्यां मपावपन्यासतया प्रतीतौ ।
या षड्ज कैशिक्यपि तत्र जातौ मतास्त्वपन्यासतया रिवर्जाः॥५७० ॥
स्वरानपन्यासतया वदन्ति सतापि तस्यामृषभेण युक्ताः ।
नैषादिका चार्षभिका च जाती तयोरिहांशत्रितयं पृथक्स्यात् ॥ ५७१ ।

कर्मारवी जातिरिहान्ध्रिका च प्रकीर्तिते ते चतुरंशयुक्ते ।
अंशास्तथा पञ्चममध्यमाया मेकोनिका विंशतिरासु चांशाः ॥ ५७२ ॥
एतासु पञ्चस्वपि चांशकास्तेऽपन्यासतां यान्ति तथैव नान्यः ।
पञ्चापि जातीरपि वर्जयित्वा त्रयोदशस्वप्यथ जातिषूक्ताः ॥ ५७३ ॥
अनंशभूता हि भवन्ति सप्तस्वंशास्त्वपन्यासतया स्वरास्ते ।
पञ्चाशदाहत्य षडुत्तरास्तेऽपन्यासभावं दधते स्वरास्तु ॥ ५७४ ॥
स्वरास्तु सप्तापि च तत्र षड्जैः कैशिक्यभिख्यावति जातिभेदे ।
भवन्त्यपन्यासकसप्तपक्षे पञ्चाशदेते किल सप्तयुक्ताः ॥ ५७५ ॥

— सन्यासविन्यासौ —

योंशाविवाद्यादिमगीतखण्डसमाप्तिकारी कथितः स गीते ।
सन्यासनामाथ भवेत्स्वरो यस्त्वंशा विवाद्येव विदारिकायाः॥ ५७६ ॥
प्राप्तः पदप्रान्तमिह स्वरोऽसौ विन्यासनामा कथितो मुनीन्द्रैः ।

— बहुत्वम् —

आवृत्तितो लङ्घनतो बहुत्वं द्वेधा तयोर्वादिगतं किलाद्यम् ॥ ५७७ ॥
संवादिनिष्ठं भवति द्वितीयमलङ्घनाख्यं तदवर्जनेन ।

— अल्पत्वम् ॥

द्वेधाप्यनभ्यासबिलङ्घनाभ्या मल्पत्वमेतद्द्वयमप्यनंशे ॥ ५७८ ॥
वर्ज्येप्यधो लंघनमत्र चेत् षट्स्वरा यदा केचिदुदीरयन्ति ।
पक्षे तु तस्मिन्किल लंघनं तं न्यासादिकेष्वेव वदन्ति केचित् ॥ ५७९ ॥

— अन्तरमार्गः —

न्यासादिमस्थानमपास्य मध्ये मध्येऽल्पभावं भजतां स्वराणाम् ।
विचित्ररूपांशक सङ्गतिर्या समीरितः सोऽन्तरमार्ग एषः ॥ ५८० ॥
जातिष्वसौ स्याद्विकृतासु भूयस्तथैव रागेषु समुद्भवेषु ।

— षाडवः —

स्वराः प्रयोगे षडवन्ति ये तु त एव पूर्वैः षडवा निरुक्ताः ॥ ५८१ ॥
जातं किलैतेष्विति षाडवाख्यामाप्नोति गीतं खलु षट्स्वरं तत् ।

— औडवः —

उडूनि वान्तीत्युडवाभिधानं व्योमेरितं तत्खलु पञ्चमं स्यात् ॥ ५८२ ॥
भूतेषु तस्मादिह पञ्चसंख्या जातौ च संख्या पुनरस्ति येषाम् ।
अमी स्वरास्ते स्वरनामधेया जाताश्च ते यत्र तदेव गीतम् ॥ ५८३ ॥
मुनीश्वरैरौडुवितामिधानं निरूपितं याष्टिककोहलाद्यैः ।

— विशेषः —

यल्लोपतः षाडवता स्वरस्य तस्याल्पतायामिह पूर्णतायाम् ॥ ५८४ ॥
लोपेन यस्यौडुवतां तु गीते संपूर्णभावेऽल्पतरत्वमस्य ।
तस्याल्पतानस्य लुपा न कार्या स्याल्लङ्घनं नाल्पतरत्वमस्य ॥ ५८५ ॥
पूर्वोदितात्पाल्पतरप्रयुक्ते वाधो भवेत्पञ्चमिकाख्यजातौ ।
गान्धारकः षाडवकृन्निषादो व्यापादयेदौडुवमत्र जातौ ॥ ५८६ ॥
तयोरिहाल्पाल्पतरप्रयोगः प्रसज्जते तत्तु निषिध्यतेऽत्र ।
ततो निषादो बहुलस्ततोऽस्यां गान्धारकोऽप्यल्पतरो न हि स्यात् ॥
विधिः किलाल्पत्व बहुत्वयोः स्यादत्यन्तमप्राप्ततया त्वपूर्वा ।
स्यात्पञ्चमीनामनि तत्र जातौ समाल्पभावस्य विधिस्त्वपूर्वः ॥ ५८८ ॥
तत्रापि चान्यत्र किल प्रसक्तौ काचिद्विधिः स्यात्परिसंख्ययैव ।
अस्यां निषादस्य तयाल्पभावव्यावर्तितं स्याद्बहुलत्वमेव ॥ ५८९ ॥
सामान्यतो लक्षणमेवमुक्तं षड्जादिकानामपि जातिकानाम् ।
विशेषतो लक्ष्म वदामि तासां ग्रहांशमुख्यैः सहितं समस्तैः ॥ ५९० ॥

— षड्जी जातिः —

पञ्च स्वरास्तत्र भवन्ति षाड्ज्यामंशो निषादर्षभवर्जनेन ।
निषादलोपादिह षाडवत्वं गान्धारकांशेन निषादलोपः ॥ ५९१ ॥

संवादिनौ तौ हि निगौ प्रदिष्टौ विवादिसंवादिगतेऽस्ति लोपः ।
गान्धारकेंऽशे सति पूर्णता स्या त्क्वचिन्निषादस्य च काकलीत्वम् ॥

षाड्ज्यां भवेत्सङ्गतिरत्र षड्जगान्धारयोर्धैवतषड्जयोश्च ।
स्यात्सङ्गती रागविविक्तिहेतुः सङ्गः कृतः स्यात्सगयोर्विरोधात् ॥५९३॥

अत्रान्तरत्वांशतया तयोस्तु समप्रधानत्ववशेन सङ्गः ।
षाड्ज्यां भवेन्मूर्छनिकात्र षड्जग्रामोत्तरायायतिकैव मेलः ॥ ५९४ ॥

स्यात्षट्पितापुत्रक एव तालस्त्रेधा किलैकत्रिचतुष्कलात्मा ।
यदा भवेदेककलः स चित्रमार्गस्तथा मागधिका च गीतिः ॥ ५९५ ॥

भवेद्यदायं द्विकलस्तु गीतिः संभाविता वार्त्तिक एव मार्गः ।
चतुष्कलश्चेत्स तु दक्षिणः स्यान्मार्गस्तदानीं पृथुला च गीतिः॥ ५९६ ॥

नैष्कामिकाया भवति ध्रुवाया गाने पुनर्नाटकपूर्वकाङ्के ।
जातेरमुष्या विधियोगयुक्ताः कला भवन्त्यष्ट गुरुस्वरूपाः ॥ ५९७ ॥

जाताविह द्वादश संभवन्ति रागो वराटी परिदृश्यतेऽस्याः ।
न्यासस्तु षड्जो भवतीह जातौ गपावपन्यासतया प्रतीतौ ॥ ५९८ ॥

— प्रस्तारः —

सा सा सा सा पा नि ध पा ध नि
तं भ व ल ला ट

रि ग म गा गा सा रि ग ध स धा
न य ना म्बु जा धि

रि ग सा री गा सा सा सा सा
कं

धा धा नि ध नि स नि ध पा सा सा
न ग सू नु प्र ण य

नि ध पा ध नि रि गा सा गा
के लि स मु द्र

सा धा धा नी सा सा सा सा
वं

सा सा गा सा   मा मा मा मा
स र स कृ   त ति ल क

सा प स   मा   ध नि   नि ध पा   गा रि ग
पं   का   नु   ले   प

गा गा गा गा   सा सा सा सा
नं

धा सा री   ग रि   सा मा मा मा
प्र ण मा   मि का   म

धा नी   पा ध नि   री गा   री सा
दे   हें   ध ना   न

रि ग सा   री गा   सा सा सा सा
लं

— गीतम् —

तं भवललाटनयनाम्बुजाधिकं नगसूनुप्रणयकेलिसमुद्भवम् ।
सरसकृततिलकपङ्कानुलेपनं प्रणमामि कामदेहेन्धनानलम् ॥

— आर्षभी जातिः —

अथार्षभीलक्ष्म वदामि तस्यामंशा निषादर्षभधैवतास्ते ।
निषादगान्धारकयोश्च योगः स्वरैः परैः पञ्चमलङ्घनं च ॥ ६०० ॥
षड्जस्य लोपेन हि षाडवत्वमिहौडुवत्वं सपयोर्विलोपात् ।
स्यान्मूर्छना तत्र विशुद्धषड्जा चच्चत्पुटः स्याद्द्विकलोऽत्र तालः ॥
अष्टौ कलाः पूर्ववदेव चास्या ध्रुवादिके यो विनियोग उक्तः ।
न्यासः पुनः स्यादृषभस्ततोऽस्यामंशोऽप्यपन्यासतया प्रतीतः ॥
निषादगान्धारकयोर्बहुत्वमल्पत्वमस्यामितरस्वराणाम् ।
रागौ तु देशीमधुकर्यभिख्यावस्यास्तु गाने स्फुटतां भजेताम् ॥ ६०२ ॥
तयोर्द्वयोः स्यादृषभो यतोंऽश स्ततस्तृतीयस्वरतोचितैव ।

— प्रस्तारः —

री गा सा रि गा मा रि म. गा रि रि
गु ण लो च ना धि
रि रि नि ध नि ध गा रि म मा प नी
क म नं त म म र
मा धा नी धा पा पा सा गा
म ज र म क्ष य
नि ध नि रि ग रि स ध ग रि रि री
म जे यं
रि म ग रि स ध स स रि स रि ग मा मा
प्र ण मा मि दि व्य
नि ध पा रि रि रि प ग रि स ध सा
म णि द र्प णा म
रि स रि स रि ग रि ग मा मा मा ग रि
ल नि के तं
पा नि नि म ग रि स ध ग रि ग रि
भ व म मे यं

— गीतम् —

गुणलोचनाधिकमनन्तममरमजरमक्षयमजेयम् ।
प्रणमामि दिव्यमणिदर्पणामलनिकेतं भवममेयम् ॥ ६०४ ॥

॥ रघुनाथभूपविरचिता ॥

॥ सङ्गीतसुधा ॥

— गान्धारी जातिः —

गान्धारिकालक्षणमुच्यतेऽथ तस्यां विहायर्षभधैवतौ द्वौ ।
अंशास्वराः पञ्च भवन्ति शिष्टा न्यासस्तु गान्धार इति प्रतीतः ॥

सपावपन्यासतया प्रतीतौ न्यासांशताभ्यामितरस्वराणाम् ।
आरोहणं धादृषभान्तमस्यां लोपाद्भवेत्षाडवतर्षभस्य ॥ ॥ ६०६ ॥

स्यादौडुवं तद्द्विधयोस्तु लोपान्न पञ्चमेंऽशे किल षाडवः स्यात् ।
नैवौडुवं षड्जनिषादकौ वा अंशौ यदा मध्यमपञ्चमौ च ॥ ॥ ६०८ ॥

स्यान्मूर्छना पौरविकात्रयादि चच्चत्पुटः पूर्ववदेव तालः ।
भवेत्तृतीये किल नाटकाङ्के गाने ध्रुवाया विनियोजनं स्यात् ॥

गान्धारपूर्वोऽपि च पञ्चमश्च देशी च वेलावलिका च रागाः ।
गान्धारकांशे त्वसमानभावा तस्यास्तु गाने स्फुटतां प्रयाति ॥ ६०९ ॥

— प्रस्तारः —

1. गा गा   सा नी   सा   गा गा गा
   प   तं

2. गा गम   पा पा   ध प   मा नि ध   नि स
   र ज   नि व   धू   मु   ख

3. नि ध प नि   मा म प रि   गा गा गा गा
   वि   भ्र   म   दं

4. गा ग म पा   प ध   पा मा नि ध   नि सा
   नि शा   म   य व   रो   रु

5. नि ध प नि   मा म प   रि मा गा मा सा
   त   व   मु ख   वि ला   स

6. गा सा गा गा गा ग म गा गा
व पु श्चा रु म म ल
7. गा ग म पा पा ध पा मा नि ध नी सा
मृ दु कि र ण
8. नि ध प नि मा प म रि गा गा गा गा
म मृ त भ वं
9. रि गा मा प ध रि गा सा सा
र ज त गि रि शि ख र
10. नी नी नी नी नी नी नी नी
म णि श क ल शं ख
11. गा ग म पा पा ध प मा नि ध नि स
व र यु व ति दं त
12. नि ध प नि मा म प रि गा गा गा गा
पं क्ति नि भं
13. नी नी पा नी गा मा सा मा
प्र ण मा मि प्र ण य
14. गा सा गा गा गा ग म गा गा
र ति क ल हा प नु
15. गा पा मा मा नि ध नि स नि ध प नि
दं
16. मा प रि ग गा गा गा गा गा गा
श शि नं (इति विसार जाति)

— गीतम् —

एतं रजनिवधूमुखविभ्रमदं निशामय वरोरु
तव मुखविलासवपुश्चारुममलमृदुकिरणममृतभवम् ।
रजतगिरिशिखरमणिशकलशङ्खवरयुवतिदन्तपंक्तिनिभं
प्रणमामि प्रणयरतिकलहापनुदं शशिनम् ॥ ॥ ६१० ॥

— मध्यमा जातिः —

अथोच्यते लक्ष्म तु मध्यमायास्त्वंशास्तु गान्धारनिषादवर्जाः ।
स्यादत्र षड्जस्य च मध्यमस्य बाहुल्यमल्पः पुनरत्र गः स्यात् ॥६११॥
गान्धारलोपादिह षाडवं स्यात्तथौडुवं स्यान्निगयोस्तु लोपात् ।
स्यान्मूर्च्छनास्यामभिरुद्गताख्या तथार्षभाद्या पुनरत्र तालः ॥ ६१२ ॥
चच्चत्पुटः स्याद् द्विकलः कलाष्टौ कला द्वितीयाङ्गतध्रुवायाम् ।
गाने तथा स्याद्विनियोजनं स्यान्न्यासः पुनर्मध्यम एव तत्र ॥ ६१३ ॥
अंशास्त्वपन्यासतया प्रतीताः पञ्चापि गान्धारनिषादवर्जाः ।
आन्धालिका देश्यपि शुद्धपूर्वा सषाडवं तत्र विभान्ति रागाः ॥६१४॥

— प्रस्तारः —

1. मा मा मा मा पा ध नि नी ध प
   पा तु भ व मू
2. मा प म मा सा मा गा री री
   र्ध जा न नं
3. पा मा रि म गभ मा मा मा मा
   कि री ट
4. मा नि ध नि स नि ध प म प ध मा मा
   म णि द र्प णं
5. नी नी री री नी री री पा
   गौ री क र प
6. नी म प मा मा सा सा सा सा
   ल्ल वां गु लि सु
7. गा नी सा गा ध प सा ध नि सा
   ते जि तं
8. पा सा पा नि ध प मा मा मा मा
   सु कि र णं

— गीतम् —

पातु भवमूर्धजाननं किरीटमणिदर्पणम् ।
गौरीकरपल्लवाङ्गुलिस्तुतेजितं सुकिरणम् ॥ ॥ ६१५

— पञ्चमी जातिः —

लक्ष्मोच्यते पञ्चमिकाभिधाया जातेर्निपावंशतयात्र वेद्यौ ।
स्वरा भवेयुः सगमास्तु तस्यां तथैव योगो रिमयोरपि स्यात् ॥ ६१६
न्यासो भवेत्पञ्चमिकस्तथापन्यासा निषादर्षभपञ्चमाश्च ।
गान्धारमारभ्य तथा निषादमारोहणं स्यादिह पूर्णतायाम् ॥ ६१७
गान्धारलोपेन च षाडवत्वमिहौडुवत्वं निगयोस्तु लोपात् ।
इहर्षभांशेन किलौडुवत्वमष्टौ कलास्तत्र भवन्ति तालः ॥ ६१८
चच्चत्पुटः स्याद् द्विकलः कलोपनताभिधा मूर्छनिकर्षभाद्या ।
शुद्धादिमः पञ्चमिकश्च देशी चान्धालिकास्तत्र विभान्ति रागाः ॥
अस्यास्तृतीये किल नाटकाङ्के गीते ध्रुवाया विनियोजनं स्यात् ।

— प्रस्तारः —

1. पा ध नि नी नी मा नी मा पा
   ह र मू र्ध जा न
2. गा गा सा सा मा मा पा पा
   नं म हे श म म र
3. पा पा धा नी नी नी गा सा
   प ति वा डु स्तं भ
4. पा मा धा नी नि ध पा पा पा
   न म नं तं
5. पा पा री री री री री री
   प्र ण मा मि पु रु ष
6. मा नि ग सा स ध नी नी नी नी
   मु ख प द्म ल क्ष्मी

7. सा सा सा मा पा पा पा पा
ह र मं वि का प

8. धा मा धा नी पा पा पा पा
ति म जे यं

— गीतम् —

हर मूर्धजाननं महेशममरपतिबाहुस्तम्भनमनन्तम् ।
तं प्रणमामि पुरुषमुखपद्मलक्ष्मीहरमम्बिकापतिमजेयम् ॥ ६२० ॥

— धैवती जातिः —

अथोच्यते धैवतिकाख्यजातेरंशौ हि तत्रर्षभधैवतौ द्वौ ।
आरोहणे किं च सपौ विलङ्घ्यौ तथौडुवं स्यात्सपयोश्च लोपात् ॥६२१
स्यान्मूर्छनास्यामभिरुद्गताख्याऽसौ षड्जकग्रामगतर्षभाद्या ।
स्यात्षट्पितापुत्रक एव तालस्त्रेधा किलैकत्रिचतुष्कलात्मा ॥ ६२२ ॥
यदा भवेदेककलः स चित्रमार्गस्तथा मागधिका च गीतिः ।
भवेद्यदायं द्विकलस्तु गीतिः सम्भाविता वार्त्तिक एव मार्गः ॥ ६२३ ॥
चतुष्कलश्चेत्स तु दक्षिणः स्यान्मार्गस्तदानीं पृथुला च गीतिः ।
नैष्क्रामिकाया भवति ध्रुवाया गाने पुनर्नाटकपूर्वकाङ्के ॥ ६२४ ॥
जातेरमुष्या विनियोग उक्तः कला भवन्त्यष्ट गुरुस्वरूपाः ।
जाताविह द्वादश सम्भवन्ति गाने पुनः सिंहलिका च देशी ॥ ६२५ ॥
सा शुद्धकैशिक्यपि ते त्रयोऽपि रागाः परिस्फूर्तिमिह प्रयान्ति ।

— प्रस्तारः —

1. धा धा नि ध प ध मा मा मा मा
त रु णा म लें दु

2. धा धा नि ध नि स सा सा सा सा
म णि भू षि ता म

3. स ध धा पा म ध धा नि ध ध नि धा
ल शिरो जं

4. सा सा रि ग रि ग सा रि ग सा सा
भु ज गा धिपै क

5. धा धा नी पा धा पा मा मा
कुं ड ल वि ला स

6. धा धा पा म ध धा नि ध ध नि धा
कृ त शो भं

7. धा धा नि स नि स नि ध पा पा पा
न ग सू नु ल क्ष्मी

8. रि ग सा सा सा नी नी नी नी
दे हा र्ध मि श्रि

9. सा रि ग रि ग सा नी सा धा धा
त श री रं

10. री ग रि म ग मा मा मा मा मा
प्र ण मा मि भू त

11. नी नी धा धा पा रि ग सा रि ग
गी तो प हा र

12. पा धा सा मा धा नी धा धा
प रि तु ष्टं

— गीतम् —

तरुणामलेन्दुमणिभूषितामलशिरोजं
भुजगाधिपैककुण्डलविलासकृतशोभम् ।
नगसूनुलक्ष्मीदेहार्धमिश्रितशरीरं
प्रणमामि भूतगीतोपहारपरितुष्टम् ॥ ॥ ६२६ ॥

— नैषादी जातिः —

नैषादिकालक्षणमत्र वक्ष्याम्यंशा मताः स्युर्निरिगा विकल्पात् ।
स्यात्षाडवः पञ्चमवर्जनेन तथौडुवं स्यात्सपयोर्विलोपात् ॥ ६२७ ॥
आरोहिणौ किं च सपौ विलङ्घ्यौ चच्चत्पुटस्ताल इहोपदिष्टः ।
गान्धारपूर्वा किल मूर्छनाश्वक्रान्ता कला तादृशषट्समेताः ॥ ६२८ ॥
न्यासो निषादः पुनरत्र वेद्योऽपन्यासतां यान्ति तथात्र चांशाः ।
स्यान्नाटकस्य प्रथमाङ्कभाजो गाने ध्रुवाया विनियोजनञ्च ॥ ६२९ ॥
ते शुद्धसाधारितदेशिवेलावल्याख्यरागाः स्फुटतां प्रयान्ति ।

— प्रस्तार. —

1. नी नी नी नी   सा धा नि नि
   तं   सु र   वं   दि त

2. पा मा सा धा   नी नी नी नी
   म हि प म   हा   सु र

3. सा सा गा गा   नी नी धा नी
   म थ न मु   मा   प ति

4. सा सा धा नी   नी नी नी नी
   भो   ग यु   तं

5. सा सा गा गा   मा मा मा मा
   न ग सु त   का   मि नी

6 नी पा सा पा   मा मा मा मा
   दि   व्य वि   शे   प क

7 री गा सा सा   री गा नी नी
   सू   च क   शु भ न ख

8. नी नी पा ध नि   नी नी नी नी
   द   र्प ण   कं

9. सा सा गा सा   मा मा मा मा
   अ हि मु ख   म णि ख चि

10	मा	मा	मा	मा	नी	धा	मा	मा
	तो		ज्ज्व	ल	नू		पु	र
1.	धा	धा	नी	नी	री	गा	मा	मा
	बा	ल		भु	जं	ग		म
12.	मा	मा	पा	ध	नी	नी	नी	नी
	र	व	क	लि	तं			
13.	पा	पा	नी	नी	री	री	री	री
	द्रु	त	म	भि	व्र	जा		मि
14.	री	सा	मा	मा	री	गा	सा	सा
	श	र	ण	म	निं		दि	त
15.	धा	मा	री	गा	सा	धा	नी	नी
	पा		द	यु	ग	पं		क
16.	पा	मा	री	गा	नी	नी	नी	नी
	ज	वि	ला		सं			

— गीतम् —

तं सुरवन्दितमहिषमहासुरमथनमुमापतिं भोगयुतं
नगसुतकामिनीदिव्यविशेषकसूचकशुभनखदर्पणकम् ।
अहिमुखमणिखचितोज्ज्वलनूपुरबालभुजङ्गमरवकलितम्
द्रुतमभिव्रजामि शरणमनिन्दितपादयुगपङ्कजविलासम् ॥ ६३० ॥

— विकृतजातयः —

— षड्जकैशिकी जातिः —

शुद्धा निरुक्ता इति जातयोऽतो लक्ष्मोच्यते वैकृतजातिकानाम् ।
एकादशस्वप्यथ तासु षड्जकैशिक्यभिख्यामिह लक्षयामः ॥ ६३१ ॥

जातावमुष्यां हि भवन्ति षड्जो गान्धारकः पञ्चमकस्त्रयोंऽशाः ।
अल्पौ मतौ चर्षभमध्यमौ द्वौ मनाक् बहू धैवतको निषादः ॥ ६३२ ॥

चच्चत्पुटस्ताल इह प्रतीतो द्व्यष्टौ कलाः स्युर्विनियोजनं तु ।
अङ्के द्वितीये किल नाटकस्य प्रावेशिकी या भवति ध्रुवा स्यात् ॥

गान्धारको न्यास इह प्रतीतः षड्जो निषादोऽपि च पञ्चमश्च ।
त्रयोऽप्यपन्यासतयात्र वेद्या हिन्दोलगान्धारकपञ्चमौ च ॥ ६३४ ॥
वेलावली देशिमुखाश्च रागाः प्रायेण तत्र स्फुटतां प्रयान्ति ।

— प्रस्तारः —

1. सा सा मा पा ग रि म ग मा मा
   दे
2. मा मा मा मा सा सा सा सा
   वं
3. धा धा पा पा धा धा री रि म
   अ स क ल श शि ति ल
4. री री नी नी नी नी नी नी
   कं
5. धा धा पा ध नि मा मा पा पा
   द्वि र द ग तिं
6. धा धा पा ध नि धा धा पा पा
   नि पु ण म तिं
7. सा सा सा सा सा सा सा सा
   मु ग्ध मु खां बु
8. धा धा पा धा ध नि धा धा धा
   रु ह दि व्य कां तिं
9. सा सा सा रि ग सा रि ग धा धा
   ह र मं बु द्दो द
10. मा धा पा पा धा धा नी नी
    धि नि ना दं
11. री री गा सा सा सा सा गा
    अ च ल व र सू नु
12. धा रि स री स रि री सा सा सा
    दे हा र्ध मि श्रि

13. सा सरि रीस रिरी सासासा
त श री रं

14. मा मा मा मा नि ध प ध मा मा
प्र ण मा मि त म हं

15. नी नी पा प म पा प म प ध रि ग
अ नु प म मु ख क म

16. गा गा गा गा गा गा गा गा
लं

— गीतम् —

देवमसकलशशितिलकं द्विरदपतिं
निपुणमतिं मुग्धमुखाम्बुरुहदिव्यकान्तिम् ।
हरमम्बुदोदधिनिनादमचलवरसूनुदेहार्धमिश्रितशरीरं
प्रणमामि तमहमनुपममुखकमलम् ॥ ६३५ ॥

— षड्जोदीच्यवजातिः —

षड्जादिमोदीच्यवतीस्वरूपं निरूपयामः खलु लक्षणेन ।
षड्जो निषादोऽपि च मध्यमश्च सधैवतोऽप्यंशतयात्र वेद्याः ॥ ६३६ ॥
परस्परं सङ्गतिरत्र तेषां स्यान्मन्द्रगान्धारबहुत्वमत्र ।
षड्जर्षभौ भूरितरौ रिलोपात्स्यात्षाडवं तच्च न धैवतांशे ॥ ६३७ ॥
रिधौ हि संवादितया प्रतीतौ संवादिनो नास्ति यतो विलोपः ।
अत्रौडुवं धैवतकर्षभाख्यस्वरद्वयस्यैव विवर्जनेन ॥ ६३८ ॥
स्यात्षट्पितापुत्रक एव तालस्त्रेधा किलैकद्विचतुष्कलात्मा ।
यदा भवेदेककलः स चित्रमार्गस्तथा मागधिका च गीतिः ॥ ६३९ ॥
भवेद्यदायं द्विकलस्तु गीतिः सम्भाविता वार्तिक एव मार्गः ।
चतुष्कलश्चेत्स तु दक्षिणः स्यान्मार्गस्तदानीं पृथुला च गीतिः ॥ ६४० ॥
गान्धारकाद्या खलु मूर्छनाश्वक्रान्तादिमग्रामगतात्र वेद्या ।
अस्याः पुनः प्रेक्षणके द्वितीये गाने ध्रुवाया विनियोजनं स्यात् ॥६४१॥

स्यान्मध्यमो न्यासतया मतोऽपन्यासौ पुनर्धैवतषड्जकौ द्वौ ।
अस्यां कला द्वादश संप्रदिष्टा 'शैले'ऽक्षराभ्यां प्रथमा कला स्यात् ॥
'शसूनु'ना तत्रकला द्वितीया तैः पञ्चभिस्तत्र कला तृतीया ।
स्यात्सप्तमी चा 'प्यधिका' क्षरैस्तु 'मुखेन्दु' ना त्वष्टमिका कला स्यात्॥
षड्भिस्तु तैः स्यान्नवमी कलात्र यथापथं त्वन्यकला भवन्ति ।

— प्रस्तारः —

(अत्र ग्रन्थपातः । सङ्गीतरत्नाकरादुध्दृत्य पूरितोऽस्ति ।)

[1. सा सा सा सा मा मा गा गा
शै ले

2. गा मा पा मा गा मा मा धा
श सू नु

3. सा सा मा गा पा पा नी धा
शै ले श सू नु

4. धा नी सा सा धा नी पा मा
प्र ण य प्र सं ग

5. गा सा सा सा सा सा सा गा
स वि ला स खे ल

6. धा धा पा धा पा नी धा धा
न वि नो दं

7. सा गा गा गा गा गा सा सा
अ धि क

8. नी धा पा धा पा धा धा धा
मु खें दु

9. सा सा सा गा पा पा नी धा
अ धि क मु खें दु

10. धा नी सा सा धा नी पा मा
न य नं न मा मि

11. गा सा सा सा सा सा सा गा
दे वा सु रे श

12. धा धा पा धा मा मा मा मा
त वं रु चि रं

— अथ गीतम् —

शैलेशसूनुप्रणयप्रसङ्गलविलासखेलनविनोदम् ।
अधिकमुखेन्दु नयनं नमामि देवासुरेश तव रुचिरम्] ॥ ६४४ ॥

— अथ षड्जमध्यमा जातिः —

वदामि षड्जादिममध्यमाया लक्ष्मात्र चांशाः सकलाः स्वराश्च ।
मिथश्च तेषामपि विंशतिः स्यादल्पो निषादोऽभिमतः प्रयोगे ॥ ६४५ ॥
गान्धारकेंऽशे सति तद्बहुत्वं भवेत्तु संवादितया द्वयोश्च ।
वादित्वपक्षेऽपि निषादकर्म बहुत्वमेवास्ति न चाल्पभावः ॥ ६४६ ॥
निषादलोपादिह षाडवत्वमथौडुवत्वं निगलोपतः स्यात् ।
निषादगान्धारकयोरिहांशभावेन तेषां सपतौडुवत्वे ॥ ६४७ ॥
अंशाः षडेवात्र हि षाडवत्वे पञ्चैव तेंऽशाः पुनरौडुवत्वे ।
स्यान्मध्यमादिं किल मत्सरीकृतसा मूर्छना ग्राम इहादिमे स्यात् ॥
न्यासौ मतौ षड्जकमध्यमौ द्वौ सप्ताप्यपन्यासतया स्वराः स्युः ।
स्यात्पट्पितापुत्रक एव तालस्त्रेधा किलैकत्रिचतुष्कलात्मा ॥ ६४९ ॥
यदा भवेदेककलः सचित्रमार्गस्तदा मागधिका च गीतिः ।
भवेद्यदायं द्विकलस्तु गीतिः संभाविता वार्तिक एव मार्गः ॥ ६५० ॥
चतुष्कलश्चेत्स तु दक्षिणः स्यान्मार्गस्तदानीं पृथुला च गीतिः ।
नैष्कामिकाया भवति ध्रुवाया गाने पुनर्नाटकपूर्वकाङ्के ॥ ६५१ ॥
जातेरमुष्या विनियोगउक्तः कला भवन्त्यष्ट गुरुस्वरूपाः ।
जाताविह द्वादश संभवन्ति गाने वराली परिदृश्यतेऽस्याः ॥ ६५२ ॥

— अथ प्रस्तारः —

1. मा गा स ग पा ध प मा नि ध नि म
र ज नि व धू मु ख

2. मा मा सा रि ग म ग नि ध़ .प ध पा
वि ला स लो . च

3. मा गा री गा मा मा सा सा
नं

4. म म ग म मा मा नि ध प ध प म ग म म
प्र वि क सि त कु मु द

5. धा प ध प रि रि ग ग म रि ग स ध स सा
द ल फे न सं नि

6. नि ध सा री म ग म मा मा मा मा
भं

7. मा मा मगम मध धप पध पम गमग
का मि ज न न य न

8. धा पध परि रिग मग रिग सधस सा
हृ द या भि नं दि

9. मा मा धनि धस धप मप पा पा
तं

10. मा मगम मा निध पध पमग गा मा
प्र ण मा मि दे वं

11. धा पध परि रिग मग रिग सधस सा
कु मु दा धि वा सि

12. नि ध सा री मगम मा मा मा मा
नं

— गीतम् —

रजनिवधूमुखविलासलोचनं प्रविकसितकुमुददलफेनसन्निभम् ।
कामिजननयनहृदयाभिनन्दितं प्रणमामि देवं कुमुदाधिवासिनम् ॥

— अथ गान्धारोदीच्यवती जातिः —

गान्धारकोदीच्यवतीस्वरूपं निरूपयामः खलु लक्षणेन ।
अंशावुभौ षड्जकमध्यमौ द्वौ रिलोपतः षाडवमत्र वेद्यम् ॥ ६५४ ॥
संपूर्णतायां पुनरंशभिन्नास्त्वल्पे स्वरास्तत्र भवन्ति सर्वे ।
निगौ तथा पञ्चमधैवतौ च स्वल्पा भवन्त्यत्र हि षाडवत्वे ॥ ६५५ ॥
स्याद्धैवतस्यर्षभकस्य योगः स्यान्मूर्छना पौरविकात्रयादिः ।
चच्चत्पुटं तालमिहामनन्ति ह्यष्टौ कलाः प्रेक्षणके चतुर्थे ॥ ६५६ ॥
गाने ध्रुवाया विनियोजनं स्यान्न्यासो भवेन्मध्यम एव तत्र ।
षड्जस्तथा धैवतकः स्वरौ द्वावस्यामपन्यासतया प्रतीतौ ॥ ६५७ ॥

— अथ प्रस्तारः —

1. सा सा पा मा   पा धप   पा मा
   सौ

2. धा पा मा मा   सा सा सा सा
   म्य

3. धा नी सा सा   मा मा पा पा
   गौ री   मु खां बु

4. नी नी नी नी   नी नी नी नी
   रु ह दि   व्य ति ल क

5. मा मा धा निस   नी नी नी नी
   प रि चुं   वि ता चि

6. मा पा मा   परिग   गा गा सा सा
   त सु पा   दं

7. गा मग   पा   पध   मा   धनि   पा पा
   प्र वि   क   सि   त   हे   म

8. री गा सा सध   नी नी धा धा
   क म ल नि   भं

9. गा   रिग   सा   सनि   गा रिग   सा सा
   अ   ति   रु   चि   र कां   ति

10.	सा	सा	सा मा		म नि		ध नि		नी॰ नी			
	न	ख	द		र्प		णा			म		
11.	मा पा मा		प रि ग		गा गा सा सा							
	ल नि के				तं							
12.	गा	सा	गा सा		मा पा मा		प रि ग					
	म	न	सि ज		श री र							
13.	गा मा गा सा		गा गा गा सा									
	ता	ड	नं									
14.	नी नी पा धा		नी गा गा गा									
	प्र ण मा		मि गौ री									
15.	नी नी धा पा		धा पा मा पा									
	च र ण यु		ग म नु प									
16.	धा पा सा सा		मा मा मा मा									
	मं											

— गीतम् —

सौम्यगौरी मुखाम्बुरुहदिव्यतिलक - परिचुम्बितार्चितसुपादं
प्रविकसितहेम कमल निभम् ।
अति रुचिर कान्तिनखदर्पणामलनिकेतं
मनसिज शरीरताडनं प्रणमामि गौरीचरणयुगमनुपमम् ॥ ६५८ ॥

— अथ रक्तगान्धारी जातिः —

या रक्तगान्धार्यथ जातिरस्या निरूप्यते लक्षणमत्र सम्यक् ।
अंशा विनैवर्षभधैवताभ्यां पञ्चस्वरा ये च भवन्ति नान्ये ॥ ६५९ ॥

स्वरैर्विलङ्घ्यर्षभमत्र षड्जगान्धारयोः सन्निधिमेलने स्तः ।
द्वयोर्भिदावल्लघुकालयोस्तु निरन्तरत्वं किल सन्निधिः स्यात् ॥ ६६० ॥

द्वयोस्तुलाचा लघुकालयोस्तु निरन्तरत्वं किल मेलनं स्यात् ।
रिलोपतः स्यादिह षाडवत्वं स्यादौडुवत्वं रिधयो र्विलोपात् ॥ ६६१ ॥

अस्यां बहुत्वं निधयोः प्रदिष्टं स्यात्पञ्चमांशे नहि षाडवत्वम् ।
संवादिनावत्र रिपौ यतो न संवादिनोः स्यादृषभस्य लोपः ॥ ६६२ ॥
षड्जे निषादेऽपि च पञ्चमे च स्यान्मध्यमेंऽशे न किलौडुवत्वम् ।
स्यात्षट्पितापुत्रक एव ताल स्त्रेधा किलैकत्रिचतुष्कलात्मा ॥ ६६३ ॥
यदाभवेदेककलःसचित्रमार्गस्तदा मागधिका च गीतिः ।
भवेद्यदायं द्विकलस्तु गीतिः सम्भाविता वार्तिक एव मार्गः ॥ ६६४ ॥
चतुष्कलश्चेत्सतु दक्षिणः स्यान्मार्ग स्तदानीं पृथुला च गीतिः ।
स्यान्मध्यमग्रामभवा कलोपनता मता मूर्छनिकर्षभादिः ॥ ६६५ ॥
अङ्के तृतीये किल नाटकस्य गाने ध्रुवाया विनियोजनं स्यात् ।
न्यासोऽत्रगान्धारक एववेद्योऽपन्यासको मध्यम एव नान्यः ॥ ६६६ ॥

— अथ प्रस्तारः —

1. पा नी सा सा   गा सा पा नी
   तं   बा ल   र   ज   नि
2. सा सा पा पा   मा मा गा गा
   क र ति ल   क भू   प
3. मा पा धा पा   मा पा धप मग
   ण वि भू
4. मा मा मा मा   मा मा मा मा
   तिं
5. धा नी पा मप   धा नी पा पा
6. मा पा मा धनि   पा पा पा पा
7. री गा मा पा   पा पा मा पा
   प्र ण   मा   मि गौ   री
8. री गा मा पा   पा पा मा पा
   व द   ना   र वि

9. पा पा पा पा पा पा पा पा
द् ....

10. री गा सा सा री गा गा गा
प्री ति क रं

11. गा गा पा धम धा निध पा पा
....

12 गा पा मा प रिग गा गा गा गा
... ...

— गीतम् —

तं बालरजनिकरतिलकभूषणविभूतिम् ।
प्रणमामि गौरीवदनारविन्दप्रीतिकरम् ॥ ६६७ ॥

— अथ कैशिकी जातिः —

तत्कैशिकीलक्षणकं वदामः स्वरा विहायर्षभमंशकास्ते ।
अंशो निषादो यदि धैवतो वा न्यासस्तदा पञ्चम एव नान्यः ॥ ६६८ ॥

यदा निषादस्त्वथ धैवतोऽशो न्यासौ च तावेव मतान्तरे तु ।
निषादगान्धारकमध्यमाश्च न्यासा भवन्तीत्यवधारणीयम् ॥ ६६९ ॥

विनर्षभं षाडवतौडुवत्वं स्याद्धैवतस्याप्यृषभस्य लोपात् ।
अत्रर्षभोऽल्पो बहुलो निषादः सपञ्चमः संहतिरङ्गयोः स्यात् ॥ ६७० ॥

सपञ्चमेंऽशे यदि षाडवत्वे नैवर्षभस्यात्र यतो न लोपः ।
अंशो यदा धैवतकस्तदा स्यान्नैवौडुवत्वं रिधयोरलोपात् ॥ ६७१ ॥

स्यात्पट्पितापुत्रक एव तालस्त्रेधा किलैकत्रिचतुष्कलात्मा ।
यदा भवेदेककलः स चित्रमार्गस्तथा मागधिका च गीतिः ॥ ६७२ ॥

भवेद्यदायं द्विकला तु गीतिः संभाविता वार्तिक एव मार्गः ।
चतुष्कलश्चेत्स तु दक्षिणः स्यान्मार्गस्तदानीं पृथुला च गीतिः ॥ ६७३ ॥

स्यात्पञ्चमाङ्के किल नाटकस्य गाने ध्रुवाया विनियोजनं स्यात् ।
गान्धारकः पञ्चमको निषादो न्यासास्त्वपन्यासतया प्रतीताः ॥६७४॥

स्वरास्तु सप्तापि मतान्तरेण विनर्षभं षट् च वदन्ति केचित् ।
स्यान्मध्यमग्रामभवा तु गीतिः स्यान्मूर्च्छना तत्र च हारिणाश्वा ॥

— अथ प्रस्तारः —

1.	पा	धनि	पा	धनि	गा	गा	गा	गा
	के		ली		ह		त	
2.	पा	पा	मा	निध	निध	पा	पा	पा
	का		म	त	नु			
3.	धा	नी	सा	सा	री	री	री	री
	वि		भ्र	म	वि	ला		सं
4.	सा	सा	सा	री	गा	मा	मा	मा
	ति	ल	क	यु	त			
5.	मा	धा	नी	धा	मा	धा	मा	पा
	मू		र्ध्वो		र्ध्व	बा		ल
6.	गा	री	सा	धनि	री	री	री	री
	सो		म	नि	भं			
7.	गा	री	सा	सा	धा	धा	मा	मा
	मु	ख	क	म	लं			
8.	गा	गा	गा	मा	मा	निधनि	नी	नी
	अ	स		म	हा			ट
9.	गा	गा	नी	नी	गा	गा	गा	गा
	क	स		रो	जं			
10.	गा	गा	नी	नी	निध	पा	पा	पा
	हृ	दि	सु	ख	दं			
11.	मा	पा	मा	पा	पा	पा	मा	मा
	प्र	ण		मा	मि	लो	च	
12.	सा	मा		गा	निधनि	नी	नी	मा गा
	न	वि		शे	षं			

— गीतम् —

केलीहतकामतनुविभ्रमविलासं
तिलकयुतमूर्ध्वोर्ध्वबालसोमनिभम् ।
मुखकमलमसमहाटकसरोजं
हृदि सुखदं प्रणमामि लोचनविशेषम् ॥ ६

— अथ मध्यमोदीच्यवती जातिः —

या मध्यमोदीच्यवती तु जातिर्निरूप्यते सा खलु लक्षणेन ।
अंशः स्वरः पञ्चम एव तस्यां चच्चत्पुटस्तत्र चतुष्कलः स्यात् ॥ ६७७ ॥

रिलोपतः षाडवमत्र वेद्यं संपूर्णतायां पुनरंशभिन्नाः ।
अल्पे स्वरास्तत्र भवन्ति सर्वे निगौ तथा पञ्चमधैवतौ च ॥ ६७८ ॥

स्वल्पा भवन्त्यत्र हि षाडवत्वे स्याद्धैवतस्यर्षभकस्य योगः ।
सा मध्यमग्रामभवा तु तस्यां सौवीरिका मूर्च्छनिका च मादिः ॥

(द्व्यष्टौ कलाः) प्रेक्षणके चतुर्थे गाने ध्रुवाया विनियोजनं स्यात् ।
स्यान्मध्यमो न्यास इहाथ षड्जोऽपन्यासतां याति स धैवतश्च ॥

— अथ प्रस्तारः —

1. पा धनि नी नी मा पा नी पा
   दे हा र्ध रू प
2. री री री गा सा रिग गा गा
   म ति कां ति भ म ल
3. नी नी नी नी नी नी नी नी
   म म लें दु कुं द
4. नी नी धप मा निध निध पा पा
   कु मु द नि भं
5. पा पा री री री री री री
   चा मी क रां बु
6. मा रिग सा सध नी नी नी नी
   रु ह दि व्य कां ति
7. मा पा नी सा पा पा गा गा
   प्र व र ग ण पू जि
8. गा पा मा निध नी नी सा सा
   त म जे यं
9. पा पा मा धनि पा पा पा पा
   सु रा भि धु त म नि ल
10. मा पा मा रिग गा गा गा गा
    म नो ज च मं लु

11.	गा	पा	मा	पा	नी	नी	नी	नी
	दो		द	धि	नि	ना		द
12.	मा	पा	म	परिग	गा	गा	गा	गा
	म	ति		हा	सं			
13.	गा	गा	गा	गा	मा	निध	नी	नी
	शि	वं		शां	त	म	सु	र
14.	नी	नी	धप	मा	निध	निध	पा	पा
	च	मू	म	थ	नं			
15.	री	गा	सा	सा	मा	निधनि	नी	नी
	वं		दे		त्रै	लो		क्य
16.	नी	नी	धा	पा	धा	पा	मा	मा
	न	त	च	र	णं			

— गीतम् —

देहार्धरूपमतिकान्तिममलममलेन्दुकुन्दकुमुदनिभं
चामीकराम्बुरुहदिव्यकान्तिप्रवरगणपूजितमजेयम् ।
सुराभिष्टुतमनिलमनोजवमम्बुदोदधिनिनादमतिहासं
शिवं शान्तमसुरचमूमथनं वन्दे त्रैलोक्यनतचरणम् ॥ ६८१ ॥

— अथ कार्मारवी जातिः —

कार्मारवीलक्षणमुच्यतेऽस्यामंशा निषादर्षभपञ्चमाश्च ।
सधैवतश्चान्तरमार्गयोगादस्यामनंशा बहवो भवन्ति ॥ ६८२ ॥

गान्धारकोऽत्यन्तबहुर्मिथः स्यादंशस्वाराणामिह संगतिश्च ।
चच्चत्पुटस्तत्र चतुष्कलः स्याद्द्वयष्टौ कला नाटकपञ्चमाङ्के ॥ ६८३ ॥

गाने ध्रुवायां विनियोजनं स्यात्सा मध्यमग्रामगशुद्धमध्या ।
षड्जादिमा मूर्च्छनिका चतुर्थी न्यासः पुनः पञ्चम एव तस्याम् ॥६८४॥
अंशास्त्वपन्यासतयोपदिष्टाः संपूर्णतां नित्यमुपैति सेयम् ।

— अथ प्रस्तारः —

1.	री	री	री	री	री	री	री	री
	तं			स्था	णु	ल	लि	त

2. मा गा सा गा सा नी नी नी
वा मां ग स क्त

3. नी मा नी मा पा पा गा गा
भ ति ते जः प्र स र

4. गा पा मा पा नी नी नी नी
सौ धां शु कां तिं

5. री गा सा नी री गा री मा
फ णि प ति भु खं

6. री गा री सा नी धनि पा पा
उ रो वि पु ल सा ग

7. मा पा मा परिग गा गा गा गा
र नि के तं

8. री री गा सम मा मा पा पा
सि त पं न गे न्द्र

9. मा पा मा गरिग गा गा गा गा
म ति कां तं

10. धा नी पा मा धा नी सा सा
ष ण्मु ख वि नो द

11. नी नी नी नी नी नी नी नी
क र प ल्ल वां शु

12. मा मा धा नी सनिनि धा पा पा
लि वि ला स की ल

13. मा पा मा गरिग गा गा गा गा
न वि नो दं

14. नी नी पा धनि गा गा गा गा
प्र ण मा मि दे व

15. सा री गा सा नी नी नी नी
य ज्ञो प वी ति

16. नी नी धा धा पा पा पा पा
नं

— गीतम् —

ं स्थाणुललितवामाङ्गलक्ष्मलितेजःप्रसरसौधांशुकान्ति
फणिपतिभुजं उरोत्रिपुलसागरनिकेतं सितपन्नगेन्द्रमतिकान्तम् ।
मणमुखविनोदकरपल्लवाङ्गुलिविलासकीलनविनोदं
प्रणमामि देवं यज्ञोपवीतिनम् ॥ ६८५ ॥

— अथ गान्धारपञ्चमी जातिः —

गान्धारपञ्चम्यथ वक्ष्यतेऽस्यामंशः पुनः पञ्चम एव नान्यः ।
न्यासांशयोः संगतिरत्र वेद्या मिथः स्वरैरप्यपरैः क्रमेण ॥ ६८६ ॥
तथर्षभस्यापि च मध्यमस्य मिथः स्वरैरप्यपरैस्तु योगः ।
चच्चत्पुटस्तत्र चतुष्कलस्य अष्टौ कला मूर्च्छनिका द्वितीया ॥ ६८७ ॥
सा मध्यमग्रामसमुद्भवा तु गान्धारपूर्वा खलु हारिणाश्वा ।
अङ्के तुरीये खलु नाटकस्य गाने ध्रुवाया विनियोजनं स्यात् ॥ ६८८ ॥
गान्धारको न्यास इहोदितोऽपन्यासौ तथैवर्षभपञ्चमौ च ।

— अथ प्रस्तारः —

1.	पा	मग	मध	नी	धप	मा	धा	नी
	कां							
2.	सनिनि	धा	पा	पा	पा	पा	पा	पा
				तं				
3.	धा	नी	सा	सा	मा	मा	पा	पा
	वा		मै		क	दे		श
4.	नी	नी	नी	नी	नी	नी	नी	नी
	प्रे		खो		ल	मा		न
5.	नी	नी	धप	मा	निध	निध	पा	पा
	क	म	ल	नि	मं			
6.	पा	पा	री	री	री	री	री	री
	व	र	सु	र	भि	कु	सु	म
7.	मा	रिग	सा	सध	नी	नी	नी	नी
	गं		धा		धि	वा		सि
8.	नी	नी	सा	रिस	री	री	री	री
	त	म	नो		ज्ञ			

9. नी गा सा निधा सा नी नी नी
न ग रा न सू नु

10. नी मा नी मा पा पा मा मा
र ति रा भ र भ स

11. गा पा मा पा नी नी नी नी
के ली कु च ग्र

12. मा पा मा पनिधा मा मा मा मा
ह ली लं तं

13. नी नी पा धा नी सा सा पा
प्र ण मा मि दे वं

14. नी नी नी नी नी नी नी नी
चं द्रा र्ध म ण्डि

15. मा मा धा नी सानिनि धा धा पा
त वि ला सको ल्ल

16. मा पा मा पनिध मा मा मा मा
न वि ग्रं हं

— गीतम् —

कान्तं वामैकदेशप्रेङ्खोलमानकमलनिभं
वरसुरभिकुसुमगन्धाधिवासितमनोज्ञम् ।
नगराजसूनुरतिरागरभसकेलीकुचग्रहलीलं तं
प्रणमामि देवं चन्द्रार्धमण्डितविलासकोल्लनविग्रहम् ॥ ८९ ॥

— अथ आन्ध्री जातिः —

अथोच्यते लक्षणमेतदान्ध्र्या अंशा निषादर्षभपञ्चमाश्च ।
गान्धारकश्चाथ रिगौ निषादः सधैवतः संगतिमाप्नुवन्ति ॥ ९० ॥
अन्यासमारोहणमंशतः स्यात्क्रमात्षाडवता सलोपात् ।
स्यान्मध्यमग्रामिकमूर्च्छनाद्या सौवीरिकाख्या किल मध्यमादिः ॥
चञ्चत्पुटस्तत्र चतुष्कलः स्याद्द्व्यष्टौ कलास्तत्र भवन्ति सम्यक् ।
अङ्के तुरीये खलु नाटकस्य गाने ध्रुवायां विनियोजनं स्यात् ॥ ९२ ॥
गान्धारको न्यास इहोदितोऽंशा भवन्त्यपन्यासतया प्रतीताः ।

— अथ प्रस्तारः —

1. गा री री री री री री री
त रु णे कु ङ्कु कु म

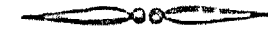
2. री गा री गा री री री री
ख चि त ज टं
3. री री गा गा री री मा मा
त्रि दि व न दी स लि ल
4. री गा सा धनि नी नी नी नी
धौ त मु खं
5. नी री नी री धनि धनि पा पा
न ग सू नु प्र ण यं
6. मा पा मा रिग गा गा गा गा
वे द नि धिं
7. री री गा स स मा मा पा पा
प रि णा हि तु हि न
8. मा पा मा रिग गा गा गा गा
शै ल गृ हं
9. धा नी गा गा गा गा गा गा
अ मृ त भ वं
10. पा पा मा रिग गा गा गा गा
गु ण र हि तं
11. नी नी नी नी री री री री
त म व नि र वि श शि
12. री री गा नी सा सा नी नी
ज्व ल न ज ल प व न
13. पा पा मा रिग गा गा गा गा
ग ग न त नुं
14. री री गा सम मा मा पा पा
श र णं व्र जा मि
15. मा मा नी नी सा री गा पा
शु भ म ति कृ त नि ल
16. रिग गा गा गा गा गा गा गा
यं ....

— गीतम् —

तरुणेन्दुकुसुमखचितजटं त्रिदिवनदीसलिलधौतमुखम् ।
नगसूनुप्रणयं वेदनिधिं परिणाहितुहिनशैलगृहम् ॥
अमृतभवं गुणरहितं तमवनिरविशशिज्वलनजलपवनगगनतनुं
शरणं व्रजामि शुभमतिकृतनिलयम् ॥ ६९३ ॥

॥ रघुनाथभूपविरचिता ॥

॥ सङ्गीतसुधा ॥

— अथ नन्दयन्ती जातिः —

अथोच्यते लक्ष्म तु नन्दयन्त्या अंशो भवेत्पञ्चम एव तस्याम् ।
ग्रहोऽत्र गान्धारक एव नांशो ग्रहांशयोरैक्यमपोद्यतेऽत्र ॥ ६९४ ॥
प्राहुर्ग्रहं पञ्चममेव केचिन्मन्द्रर्षभस्यात्र बहुत्वमुक्तम् ।
स्थानान्तरे तस्य ततोऽल्पता च स्यात्षड्जलोपेन च षाडवत्वम् ॥ ६९५ ॥
स्यान्मध्यमग्रामिकहृष्यकाख्या सा मूर्छना पञ्चमपूर्विकात्र ।
द्वात्रिंशदेवात्र कला भवन्ति चच्चत्पुटश्चाष्टकलोऽत्र तालः ॥ ६९६ ॥
स्यान्नाटकस्य प्रथमे तथाङ्के गाने ध्रुवाया विनियोजनं स्यात् ।
गान्धारको न्यास इहोदितोऽपन्यासौ तथा मध्यमपञ्चमौ द्वौ ॥ ६९७ ॥

— अथ प्रस्तारः —

1. गा गा गा गा पा पा धप मा
   सौ
2. धा धा धा धा धा नी स नि नि धा
3. पा पा पा पा पा पा पा पा
   म्यं
4. धा नी मा पा गा गा गा गा
   वे दां ग वे द
5. मा री गा गा गा गा गा गा
   क र क म ल यो निं
6. मा मा पा पा धा निध पा पा
   त मो र जो वि व

7. धा नी मा पा गा गा गा गा
जि तं

8. गम पा पा पा मा मा गा गा
हरं

9. धा नी मा पा गा गा गा गा
भ व ह र क म ल गृ

10. मा मा मा मा मा मा मा मा
हं

11. री गा मा पा पम पा पा नी
शि वं शां तं सं नि

12. री री री री पा पा मा मा
वे श न म पू र्वं

13. धा नी स नि नि धा पा पा पा पा
भू ष ण ली लं

14. धा नी मा पा गा गा गा गा
उ र गे श भो ग

15. गा पा पा पा धा मा गा मा
भा सु र शु भ पृ थु

16. धा धा नी धा पा पा पा पा
लं

17. री गा मा पा पम पा पा नी
अ च ल प ति सू नु

18. री री री री पा पा पा पा
क र पं क जा म

19. पा पा पा पा धा मा मा मा
ल वि ला स की ल

20. नी पा गा गम गा गा गा गा
न वि नो दं

21. री री गा गा मा मा मा मा
स्फ टि क म णि र ज त

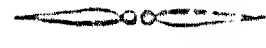
22.	नी	पा	नी	मा	नी	धा	पा	पा	
	सि	त	न	व	दु	कू		ल	
23.	सा	सा	धनि	धा	पा	पा	पा	पा	
	क्षी		रोद्		सा			ग	
24.	मा	पा	मा	परिग	गा	गा	सा	सा	
	र	नि	का		शं				
25.	री	री	गा	गा	मा	मा	पा	पा	
	अ	ज	शि	रः	क	पा		ल	
26.	री	री	री	गा	मा	रिग	मा	मा	
	पृ	थु	भा			ज	नं		
27.	मा	नी	पा	नी	गा	गा	गा	गा	
	वं		दे		सु	ख	दं		
28.	मा	मा	पा	पा	धा	धनि	निध	मा	
	ह	र	दे		ह	म	म	ल	
29.	धा	धा	सा	नी	धा	नी	पा	पा	
	म	धु	सू		द	न		सु	
30.	री	री	री	री	मा	पा	धा	मा	
	ते		जो		धि	क		सु	
31.	नी	नी	नी	नी	धा	पा	मा	मा	
		ग	ति	यो					
32.	मा	परि	ग	गा	गा	गा	गा	गा	गा
				निं					

— गीतम् —

सौम्यं वेदाङ्गवेदकरकमलयोनिं तमोरजोविवर्जितं हरं
भवहरकमलगृहं शिवं शान्तं सन्निवेशनमपूर्व
भूषणलीलमुरगेशभोगभासुरशुभपृथुलम् ।
अचलपतिसूनुकरपङ्कजामलविलासकीलनविनोदम्
स्फटिकमणिरजतसितनवदुकूलक्षीरोद्सागरनिकाशम्
अजशिरःकपालपृथुभाजनं वन्दे सुखदं
हरदेहममलमधुसूदनसुतेजोऽधिकसुगतियोनिम् ॥ ६१८ ॥

॥ रघुनाथभूपविरचिता ॥

॥ सङ्गीतसुधा ॥

— अथ नन्दयन्ती जातिः —

अथोच्यते लक्ष्म तु नन्दयन्त्या अंशो भवेत्पञ्चम एव तस्याम् ।
ग्रहोऽत्र गान्धारक एव नांशो ग्रहांशयोरैक्यमपोद्यतेऽत्र ॥ ६९४ ॥
प्राहुर्ग्रहं पञ्चममेव केचिन्मन्द्रर्षभस्यात्र बहुत्वमुक्तम् ।
स्थानान्तरे तस्य ततोऽल्पता च स्यात्षड्जलोपेन च षाडवत्वम् ॥ ६९५ ॥
स्यान्मध्यमग्रामिकहृष्यकाख्या सा मूर्छना पञ्चमपूर्विकात्र ।
द्वात्रिंशदेवात्र कला भवन्ति चच्चत्पुटश्चाष्टकलोऽत्र तालः ॥ ६९६ ॥
स्यान्नाटकस्य प्रथमे तथाङ्के गाने ध्रुवाया विनियोजनं स्यात् ।
गान्धारको न्यास इहोदितोऽपन्यासौ तथा मध्यमपञ्चमौ द्वौ ॥ ६९७ ॥

— अथ प्रस्तारः —

1.	गा	गा	गा	गा	पा	पा	धप	मा		
	सौं									
2.	धा	धा	धा	धा	धा	नी	स	नि	नि	धा
3.	पा	पा	पा	पा	पा	पा	पा	पा		
	म्यं									
4.	धा	नी	मा	पा	गा	गा	गा	गा		
	वे		दां		ग	वे		द्		
5.	मा	री	गा	गा	गा	गा	गा	गा		
	क	र	क	म	ल	यो		निं		
6.	मा	मा	पा	पा	धा	निध	पा	पा		
	त	मो	र	जो	वि	ध				

7. धा नी मा पा गा गा गा गा
जि तं

8. गम पा पा पा मा मा गा गा
हरं

9. धा नी मा पा गा गा गा गा
भ व ह र क म ल गृ

10. मा मा मा मा मा मा मा मा
हं

11. री गा मा पा पम पा पा नी
शि वं शां तं सं नि

12. री री री री पा पा मा मा
वे श न म पू वँ

13. धा नी स नि नि धा पा पा पा पा
भू प ण ली लं

14. धा नी मा पा गा गा गा गा
उ र गे श भो ग

15. गा पा पा पा धा मा गा मा
भा सु र शु भ पृ थु

16. धा धा नी धा पा पा पा पा
लँ

17. री गा मा पा पम पा पा नी
अ च ल प ति सू नु

18. री री री री पा पा पा पा
क र पं क जा म

19. पा पा पा पा धा मा मा मा
ल वि ला स की ल

20. नी पा गा गम गा गा गा गा
न वि नो दं

21. री री गा गा मा मा मा मा
स्फ टि क म णि र ज त

गीतम् ॥

22.	नी	पा	नी	मा	नी	धा	पा	पां	
	सि	त	न	व	दु	कू		ल	
23.	सा	सा	धनि	धा	पा	पा	पा	पा	
	क्षी		रोद्		सा			ग	
24.	मा	पा	मा	परिग	गा	गा	सा	सा	
	र	नि	का		शं				
25.	री	री	गा	गा	मा	मा	पा	पा	
	अ	ज	शि	रः	क	पा		ल	
26.	री	री	री	गा	मा	रिग	मा	मा	
	पृ	थु	भा			ज	नं		
27.	मा	नी	पा	नी	गा	गा	गा	गा	
	वं		दे		सु	ख	दं		
28.	मा	मा	पा	पा	धा	धनि	निध	मा	
	ह	र	दे		ह	म	म	ल	
29.	धा	धा	सा	नी	धा	नी	पा	पा	
	म	धु	सू		द	न		सु	
30.	री	री	री	री	मा	पा	धा	मा	
	ते		जो		धि	क		सु	
31.	नी	नी	नी	नी	धा	पा	मा	मा	
		ग	ति	यो					
32.	मा	परि	ग	गा	गा	गा	गा	गा	गा
				निं					

— गीतम् —

सौम्यं वेदाङ्गवेदकरकमलयोनिं तमोरजोविवर्जितं हरं
भवहरकमलगृहं शिवं शान्तं सन्निवेशनमपूर्व
भूषणलीलमुरगेशभोगभासुरशुभपृथुलम् ।
अचलपतिसूनुकरपङ्कजामलविलासकीलनविनोदम्
स्फटिकमणिरजतसितनवदुकूलक्षीरोदसागरनिकाशम्
अजशिरःकपालपृथुभाजनं वन्दे सुखदं
हरदेहममलमधुसूदनसुतेजोऽधिकसुगतियोनिम् ॥ ६९.८ ॥

— अथ तालादिप्रकरणम् —

तालादयो यास्त्विह नोपदिष्टास्तासां च तालादि निरूपयामः ।
अनुक्तताले किल जातिभेदे चच्चत्पुटो वापि च पञ्चपाणिः ॥ ६९९ ॥
चित्रो भवेदेककलेऽथ वृत्तिस्ताले निरुक्ता द्विकले क्रमेण ।
चतुष्कले दक्षिणनामधेये ताले हि मार्गं समुदीरयन्ति ॥ ७०० ॥
स्यान्मागधी चैककले तु ताले संभाविता स्याद् द्विकले निरुक्ता ।
चतुष्कले सा पृथुलाभिधानाप्यनुक्तगीतिष्विति गीतयस्ताः ॥ ७०१ ॥
अंशस्वरस्यैव रसोऽत्र जातेस्तदंशभाजोऽपि निरूपणीयः ।
अनुक्तरागेऽपि च जातिभेदे तज्जन्यरागः स्फुरतीति वेद्यम् ॥ ७०२ ॥
तज्जन्यरागानखिलांश्च रागविवेचने द्राक् प्रतिपादयामः ।
उक्ताः किलाष्टादश जातयस्ता ब्रह्मोदितैरेव पदैः प्रयुक्ताः ॥ ७०३ ॥
शशाङ्कमौलेः स्तवने पुनन्ति सद्यो महापातकिनोऽपि मर्त्यान् ।
यथैव सामानि ऋचो यजूंषि नैवान्यथा कैश्चिदिह क्रियन्ते ॥ ७०४ ॥
सामप्रभूता अपि जातयोऽमूरिहान्यथाष्टादश नैव कार्याः ।
प्रयुज्यमानास्तु यथावदेताः श्रेयांसि भूयांसि दिशन्ति सद्यः ॥ ७०५ ॥

— अथ कपालानि (शुद्धजातिजन्यानि) —

ततः कपालानि च सप्त शुद्धजात्युद्भवानि प्रतिपादयामः ।

— उत्पत्तिः —

भिक्षाटवेषेण पिनाकिना प्राग्गीतासु षाड्जीप्रमुखासु तासु ॥ ७०६ ॥
तत्तादृशो यद्रसपारवश्यद्रवीभवत्तन्मुकुटीसुधांशोः ।
निष्यन्दमानामृतजातजीवतद्भूषणब्रह्मकपालकानि ॥ ७०७ ॥
यस्मादगायन्ननुसृत्य गीतिं तां शांभवीं तेन कपालसंज्ञाम् ।
एतानि गीतानि परं भजन्तीत्युदीरयन्त्यत्र मतङ्गमुख्याः ॥ ७०८ ॥

— षाड्जीकपालानि —

वदामि षाड्जीजनितं कपालमंशो ग्रहश्चात्र तु षड्ज एव ।
इहर्षभो न्यासतया प्रतीतोऽपन्यासगान्धारकनामधेयः ॥ ७०९ ॥

बहुत्वगान्धारकमध्यमौ द्वावल्पे निषादर्षभपञ्चमाश्च ।
सधैवता लङ्घ्य इहर्षभः स्यात्कलाः किल द्वादश संप्रदिष्टाः ॥ ७१० ॥

— आर्षभीकपालानि —

अथार्षभीजातिकपाललक्ष्म वक्ष्यामि तत्रर्षभ एव चांशः ।
भवेदपन्यासतया स एव स्यान्मध्यमो न्यासतया प्रतीतः ॥ ७११ ॥
निषादगान्धारकपञ्चमास्तु सधैवताः स्वल्पतया च वेद्याः ।
अल्पस्तु षड्जो नितरां तथाष्टौ कलास्तु शेषं पुनरार्षभीवत् ॥ ७१२ ॥

— गान्धरीकपालानि —

गान्धारिकाजातिकपाललक्ष्म वक्ष्यामि गान्धारक एव चांशः ।
न्यासोऽप्यपन्यास इह ग्रहश्च स एव षड्जर्षभगास्तथात्वे ॥ ७१३ ॥
स्याद्धैवतः स्याद्बहुलस्तथैव स्यादौडुवत्वं रिपयोर्विलोपात् ।
अष्टौ कलास्तत्र भवन्ति शिष्टं गान्धारिकायामिव सर्वमूह्यम् ॥ ७१४ ॥

— मध्यमाकपालानि —

अथोच्यते मध्यमिकाकपाललक्ष्माधुना मध्यम एष चांशः ।
न्यासोऽप्यपन्यास इह ग्रहश्च स एव तत्रेत्यवधारणीयम् ॥ ७१५ ॥
अल्पे निषादर्षभपञ्चमाः सगान्धारकास्तत्र कला नवैव ।

— पञ्चमिकाकपालानि —

अथोच्यते पञ्चमिकाकपाललक्ष्माधुनास्मिन्नृषभो मतोऽशः ॥ ७१६ ॥
षड्जो ग्रहस्तत्र निषादषड्जौ गान्धारिका मध्यमधैवतौ च ।
अल्पे भवन्त्यत्र कला हि चाष्टौ स्यात्पञ्चमीवत्परिशिष्टमत्र ॥ ७१७ ॥

— धैवतीकपालानि —

अथोच्यते धैवतिकाकपाललक्ष्माधुनांशः पुनरत्र षड्जः ।
रिगाविहाल्पौ नितरां तथापन्यासौ बहू मध्यमधैवतौ च ॥ ७१८ ॥
अष्टौ कलाः शिष्टमिहात्र षाड्जीजाताविव स्यादखिलं प्रयोज्यम् ।

— नैषादीकपालानि —

नैषादिकाजातिकपाललक्ष्म वक्ष्ये ग्रहोंऽशोऽपि च षड्ज एव ॥ ७१९ ॥
न्यासश्च वेद्यौ च रिगाविहाल्पौ निषादको धैवतमध्यमौ च ।
भवन्त्यमुष्मिन्बहुलाः किलाष्टौ कलाः कपालान्युदितानि सप्त ॥ ७२० ॥
ब्रह्मोदितैरेव पदैः स्वरैश्च गायेत्कपालान्युदितानि सप्त ।
कल्याणभूमीधरकार्मुकस्य स्तवेन कल्याणततीरुपैति ॥ ७२१ ॥

— अथ कम्बलानि —

अथोच्यते कम्बलगानलक्ष्म चण्डीशितुः कुण्डलिकाप्रजातः ।
यत्कुण्डली कम्बलनामधेयो जगौ ततः कम्बलनामतास्य ॥ ७२२ ॥
अत्र ग्रहोंऽशोऽपि च पञ्चमोऽपन्यासो बहुः स्यादृषभस्वरश्च ।
न्यासस्तु षड्जो मधगास्तथाल्पे तत्पञ्चमीजातिसमुद्भवश्च ॥ ७२३ ॥
अत्र स्वराल्पत्वबहुत्वयोगाद्भवन्ति भेदा बहवस्तथापि ।
नोक्ता मया विस्तरभीरुणात्र ग्रन्थान्तरे ते तु विलोकनीयाः ॥ ७२४ ॥
अनेन गानेन पुरा पुरारिर्ददावभीष्टं किल कम्बलाय ।
अद्यापि तद्गानकृतां जनानामभीष्टदः स्यात्स शिवः प्रहृष्टः ॥ ७२५ ॥
ब्रह्मोदितान्येव पुरा पदानि कपालगानस्य वयं लिखामः ।

— षाड्जीकपालपदानि —

झुं द्रं झुंद्रं ॥ खट्वाङ्गधरम् ॥ १ ॥ दंष्ट्राकरालम् ॥ २ ॥ तटित्सदृशजिह्वम् ॥ ३ ॥ हौं हौं हौं हौं हौं हौं हौं हौम् ॥ ४ ॥
बहुरूपवदनम् ॥ ५ ॥ घनघोरनादम् ॥ ६ ॥ हौं हौं हौं हौं हौं हौं हौं हौम् ॥ ७ ॥ हौं हौं हौं हौं हौं हौं हौं हौम् ॥ ८ ॥
नृमुण्डमण्डितम् ॥ ९ ॥ हूं हूं कह कह हूं हूं ॥ १० ॥ कृतविकट-मुखम् ॥ ११ ॥ नमामि देवं भैरवम् ॥ १२ ॥

— आर्षभीकपालपदानि —

झुंद्रं झुंद्रं ॥ दंष्ट्राकरालम् ॥ १ ॥ औं औं हौं हौं हौं हौं हौं हौम् ॥ २ ॥
हौं हौं हौं हौं हौं हौं हौं हौम् ॥ ४ ॥

वरसुरभिकुसुम ॥ ५ ॥ चर्चितगात्रम् ॥ ६ ॥ कपालहस्तम् ॥ ७ ॥ नमामि देवम् ॥ ८ ॥

— गान्धारीकपालपदानि —

चलत्तरङ्ग ॥ १ ॥ भङ्गुरम् अ ॥ २ ॥ नेकरेणु ॥ ३ ॥ पिञ्चरं सु ॥ ४ ॥ रासुरैः सुसेवितम् पु ॥ ५ ॥ नातु जाह्न ॥ ६ ॥ वीजलम् मां ॥ ७ ॥ बिन्दुभिः ॥ ८ ॥

— मध्यमाकपालपदानि —

शूलकपाल ॥ १ ॥ पाणित्रिपुरविनाशि ॥ २ ॥ शशाङ्कधारिणम् ॥ ३ ॥ त्रिनयनत्रिशूलम् ॥ ४ ॥ सततमुमया सहि ॥ ५ ॥ तं वरदं हैं हैं हैं हैम् । ६ ॥ हैं हैं हैम् ॥ ७ ॥ हैं हैं हैं हैं हैं हैम् ॥ ८ ॥ नौमि महादेवम् ॥ ९ ॥

— पञ्चमीकपालपदानि —

जय विषमनयन ॥ १ ॥ मदनतनुदहन ॥ २ ॥ वरवृषभगमन ॥ ३ ॥ असुरपुरदहन ॥ ४ ॥ नतसकलभुवन ॥ ५ ॥ सितकमलवदन ॥ ६ ॥ भव मे भयहर ॥ ७ ॥ भव शरणम् ॥ ८ ॥

— धैवतीकपालपदानि —

अग्निज्वालाशि ॥ १ ॥ खावलि ॥ २ ॥ मांसशोणित ॥ ३ ॥ भोजिनि ॥ ४ ॥ सर्वाहारि ॥ ५ ॥ निर्मांसे ॥ ६ ॥ चापर्णे ॥ ७ ॥ नमोऽस्तु ते ॥ ८ ॥

— नैषादीकपालपदानि —

सरसगजचर्मपटम् ॥ १ ॥ भीमभुजङ्गमानद्धजटम् ॥ २ ॥ कह कह हुङ्कृतविकटमुखम् ॥ ३ ॥ नम तं शिवं हरमजितम् ॥ ४ ॥ चण्ड-मुण्डमजेयम् ॥ ५ ॥ कपालमण्डितमुकुटम् ॥ ६ ॥ कामदर्पविध्वं-सकरम् ॥ ७ ॥ नम तं हरं परमशिवम् ॥ ८ ॥

— अथ गीतिलक्षणम् —

प्रस्तावने जातिनिरूपणस्य या गीतयः पूर्वमिहोपदिष्टाः ॥ ७२६ ॥
तासामिदानीं किल लक्षणानि वक्ष्यामहे गायकबोधहेतोः ।
त्रिषष्ट्यलंकारयुता चतुर्भिः स्थाय्यादिभिः संमिलिता च वर्णैः ॥ ७२७ ॥
विलम्बितेनापि च मध्यमेन द्रुतेन शोभां दधती लयेन ।
गानक्रिया गीतिरिहोपदिष्टा चतुर्विधा सा गदिता मुनीन्द्रैः ॥ ७२८ ॥
स्यान्मागधीनामवती किलाद्या तथार्धमागध्यभिधा द्वितीया ।
संभाविताख्यानवती तृतीया भवेच्चतुर्थी पृथुलाभिधाना ॥ ७२९ ॥

— मागधी —

क्रमेण लक्ष्माणि पदानि तासां सा मागधी लक्षणमुच्यतेऽत्र ।
विलम्बितेनैव पदेन युक्तं गायेत्कलायां पदमादिमायाम् ॥ ७३० ॥
पदान्तरेणापि युतं तदेव गायेत्पदं मध्यलयेन युक्तम् ।
कलां द्वितीयामधिकृत्य सम्यक्कलां तृतीयामधिकृत्य पश्चात् ॥ ७३१ ॥
ते द्वे तृतीयेन पदेन युक्ते गायेद्द्रुतेनैव लयेन सार्धम् ।
इति त्रिरावृत्तपदां वदन्ति तां मागधीं मागधराजहृद्याम् ॥ ७३२ ॥

— मागधीपदानि —

मा	गा	माधा	धनि	धनि	सनि	धा
दे		वं	दे	वं	रु	द्रं

रिग	रिग	मग	रिस
देवं	रुद्रं	वं	दे

— अर्धमागधी —

अथार्धमागध्यपि लक्ष्यतेऽत्र विलम्बितेनैव पदेन युक्तम् ।
गायेत्कलायां पदमादिमायां पदान्तरेणाथ युतं तदर्धम् ॥ ७३३ ॥
गायेत्पुनर्मध्यलयेन युक्तं कलां द्वितीयामधिकृत्य सम्यक् ।
कलां तृतीयामधिकृत्य पश्चादर्धं द्वितीयस्य पदस्य गायेत् ॥ ७३४ ॥
पदान्तरं च द्रुतमानयुक्तं सैवार्धमागध्यभिधावती स्यात् ।

— अथ गीतिलक्षणम् —

प्रस्तावने जातिनिरूपणस्य या गीतयः पूर्वमिहोपदिष्टाः ॥ ७२६ ॥
तासामिदानीं किल लक्षणानि वक्ष्यामहे गायकबोधहेतोः ।
त्रिषष्ट्यलंकारयुता चतुर्भिः स्थाय्यादिभिः संमिलिता च वर्णैः ॥ ७२७ ॥
विलम्बितेनापि च मध्यमेन द्रुतेन शोभां दधती लयेन ।
गानक्रिया गीतिरिहोपदिष्टा चतुर्विधा सा गदिता मुनीन्द्रैः ॥ ७२८ ॥
स्यान्मागधीनामवती किलाद्या तथार्धमागध्यभिधा द्वितीया ।
संभाविताख्यानवती तृतीया भवेच्चतुर्थी पृथुलाभिधाना ॥ ७२९ ॥

— मागधी —

क्रमेण लक्ष्माणि पदानि तासां सा मागधी लक्षणमुच्यतेऽत्र ।
विलम्बितेनैव पदेन युक्तं गायेत्कलायां पदमादिमायाम् ॥ ७३० ॥
पदान्तरेणापि युतं तदेव गायेत्पदं मध्यलयेन युक्तम् ।
कलां द्वितीयामधिकृत्य सम्यक्कलां तृतीयामधिकृत्य पश्चात् ॥ ७३१ ॥
ते द्वे तृतीयेन पदेन युक्ते गायेद्द्रुतेनैव लयेन सार्धम् ।
इति त्रिरावृत्तपदां वदन्ति तां मागधीं मागधराजहृद्याम् ॥ ७३२ ॥

— मागधीपदानि —

मा	गा	माधा	धनि	धनि	सनि	धा
दे		वं	दे	वं	रु	द्रं

ताले गुरुद्वन्द्वलघुप्लुताढ्ये चच्चत्पुटे त्वाद्यगुरुद्वयं तु ।
तद्वाक्यरीत्या च गुणेन युक्तं चित्रार्हमेकैकमनुप्रयुज्य ॥ ७४० ॥
तद्दक्षिणाख्ये ध्रुवकादिभिस्तु मात्राभिरष्टाभिरथ प्रयुञ्ज्यात् ।
सा मागधीगीतिरुदाहृतैवं तालाश्रयेणापि तथा मुनीन्द्रैः ॥ ७४१ ॥
चच्चत्पुटस्यात्र लघुं तृतीयं प्रयुज्य पूर्वं जगणार्धयुक्तम् ।
आद्येन मात्राद्वितयेन चान्त्यं मात्राद्वयेनापि युतं प्रयुञ्ज्यात् ॥ ७४२ ॥
प्लुतं तु सार्धं छगणेन युक्तं मात्राभिरष्टाभिरथ प्रयुञ्ज्यात् ।
द्विरीरितान्त्यद्वितयान्विताभिस्तदर्धमागध्युदिता मुनीन्द्रैः ॥ ७४३ ॥
तालान्तरे गीतिरितीयमूह्या संभाविताలक्षणमुच्यतेऽत्र ।
चच्चत्पुटे तु द्विकले तु वृत्तिर्मार्गे मता भूरिगुरुः किलैषा ॥ ७४४ ॥
चच्चत्पुटे तत्र चतुष्कले तु स्याद्दक्षिणे भूरिलघुस्तथान्या ।
निरूपितैवं पृथुला तयोस्तु शिष्टं यथापूर्वमिहावधार्यम् ॥ ७४५ ॥
सदाशिवब्रह्मशिवाञ्जनेयशिलादसून्वादिमतानुरोधात् ।
मतङ्गशार्दूलकदत्तिलादिप्रणीतशास्त्राणि मुहुर्विचार्य ॥ ७४६ ॥
ग्रन्थान्विलोक्याधुनिकैर्हरीन्द्रश्रीशार्ङ्गदेवप्रमुखैः प्रणीतान् ।
आकर्ण्य लक्ष्याणि च तत्र तत्र सत्संप्रदायेन समागतानि
कृत्वैकवाक्यं सकलं स्वबुद्ध्या सम्यक् स्वराध्याय इह प्रणीतः ॥ ७४७ ॥

॥ इति रघुनाथभूपरचितायां सङ्गीतसुधायां
प्रथमः स्वराध्यायः समाप्तः ॥

॥ रघुनाथभूपविरचिता ॥

॥ सङ्गीतसुधा ॥

— सङ्गीतसुधायां —

॥ द्वितीयो रागाध्यायः ॥

पूर्वैर्ह्यलंकारनिरूपणस्य स्याद्रक्तिलाभः फलमित्यवादि ।
रागोपयुक्ता अपि जातिमुख्या निरूपिताः प्राथमिके समस्ताः ॥ १ ॥

रागस्वरूपं च तदीयभेदोऽध्याये द्वितीयेऽथ निरूप्यतेऽत्र ।
यद्रज्यते तेन जनः समस्तो रागाभिधानः प्रथितः स तेन ॥ २ ॥

यद्वा जनान्रञ्जयतीति चास्य व्युत्पत्तिमन्ये प्रतिपादयन्ति ।
विभूषितो यः स्वरवर्णमुख्यैर्यः श्रोतृचित्तान्यनुरञ्जयेच्च ॥ ३ ॥

एवं मतङ्गेन तु रागशब्दो व्युत्पादितः कर्तृघञाश्रयेण ।
रूढोऽश्वकर्णादिवदेष योगरूढोऽथ वा पङ्कजशब्दवत्स्यात् ॥ ४ ॥

स्याद्यौगिको मण्डपशब्दवद्वा स्यात्सर्वथा रञ्जक एव रागः ।

— दशविधरागाः —

दशप्रकाराः कथिताश्च रागास्ते ग्रामरागाः प्रथमाः प्रतीताः ॥ ५ ॥

अथोपरागाः कथिता द्वितीयास्ततस्तृतीयाः खलु शुद्धरागाः ।
भाषाश्चतुर्थास्त्वितरे विभाषाः षष्ठास्तथैवान्तरभाषिकाख्याः ॥ ६ ॥

रागाङ्गसंज्ञाः खलु सप्तमाश्च भाषाङ्गसंज्ञाः पुनरष्टमास्ते ।
क्रियाङ्गसंज्ञा नवमाः प्रदिष्टा उपाङ्गसंज्ञा दशमा भवन्ति ॥ ७ ॥

— गीतिभेदाः —

ते ग्रामरागाः खलु पञ्चभेदाः पञ्चापि गीतीः स्वयमाश्रिता यत् ।
शुद्धा च भिन्ना च तथैव गौडी स्याद्वेसरा तत्र भवेच्चतुर्थी ॥ ८ ॥

साधारणी पञ्चमिका तु गीतिर्दुर्गामतज्ञैरिति पञ्चधोक्ता ।
अपूर्वगीत्यन्तरकल्पनायां स्याद्गौरवं तेन पुरा निरुक्ताः ॥ ९ ॥
स्यान्मागधी चार्धपदादिमा च संभाविताऽन्या पृथुला चतुर्थी ।
चत्वार एवेह भवन्ति गीतिभेदाः किलैवं भरतोपदिष्टाः ॥ १० ॥
दुर्गामतात्पञ्च तु गीतयस्ता भाषाविभाषासहितास्तु सप्त ।
एवं मतङ्गस्य मते निरुक्ता भाषाविभाषान्तरभाषिकाख्याः ॥ ११ ॥
तिस्रस्तु ता याष्टिकसंमताः स्युर्भाषैव शार्दूलमते तु गीतिः ।
आश्रित्य दुर्गामतमेव सम्यक्ताः शार्ङ्गदेवेन तु पञ्चधोक्ताः ॥ १२ ॥
मतप्रभेदेन तु गीतिभेदानुदीर्य तल्लक्षणमुच्यतेऽथ ।
शुद्धा भवेत्सा सरलैः स्वरैर्या ससौकुमार्यैरपि संयुता च ॥ १३ ॥
स्वरैश्च सूक्ष्मैः सहिता तु वक्रैर्भिन्ना द्वितीया गमकैश्च हृद्यैः ।
ओहाटिका हृद्यतमैः स्वरैस्तु स्थानत्रयाखण्डितवर्त्तना च ॥ १४ ॥
स्थानत्रये मन्द्रमुखैश्च गाढैः समन्विता या गमकैस्तु गौडी ।
मन्द्रैः स्वरैः सातिशयैर्द्रुतैश्च सकम्पितैर्या मृदुभिः समेता ॥ १५ ॥
ओहाटिका सा चिबुके हृदिस्थे मतेयमोकारहकारयोगात् ।
स्थाय्यादिवर्णेष्वतिरक्तियुक्ता युक्ता स्वरैः स्यादिह वेगवद्भिः ॥ १६ ॥
वेगस्वराख्या खलु रागगीतिस्तां वेसराख्यां च वदन्ति सर्वे ।
शुद्धागतेन स्वरगार्जवेन भिन्नाजुषा वक्रतया स्वराणाम् ॥ १७ ॥
गौडीजुषा गाढतया च वेगयुक्तैः स्वरैर्वेसरिकागतैश्च ।
एवं चतुर्गीतिगुणैरुपेता साधारणी गीतिषु पञ्चमी स्यात् ॥ ॥ १८ ॥
शुद्धादिगीत्याश्रयणेन रागाः शुद्धादिसंज्ञाः स्वयमाश्रयन्ते ।
ते ग्रामरागाः प्रथमं भवन्ति त्रिंशत्तथाष्टावुपरागसंज्ञाः ॥ १९ ॥
रागास्तथा विंशतिरेव तेषु षडुत्तराः स्युर्नवतिस्तु भाषाः ।
विभाषिका विंशतिरत्र रागास्ततश्चतस्रोऽन्तरभाषिकाश्च ॥ २० ॥
एकोत्तरा विंशतिरत्र रागाङ्गानीह भाषाङ्गपदाभिधास्तु ।
रागाः पुनर्विंशतिरप्युपाङ्गरागाः पुनस्त्रिंशदिहोपदिष्टाः ॥ २१ ॥
भवन्ति ते पञ्चदश क्रियाङ्गान्येवं किलोक्ता दश रागभेदाः ।
ते ग्रामरागादिपरम्परायां जातांस्तु रागान्सकलान्मिलित्वा ॥ २२ ॥
स्यातां चतुःषष्ट्यधिके शते द्वे लक्ष्यस्वरूपं च निरूपयामः ।

— आलापलक्षणम् —

रागस्वरूपाणि विविच्य वक्तुमालापसाधारणलक्ष्म वक्ष्ये ॥ २३ ॥
ग्रहांशयोस्तारकमन्द्रयोश्च न्यासस्य चापन्यसनस्वरस्य ।
तथा स्वराल्पत्वबहुत्वयोश्च संपूर्णभावौडुवषाडवानाम् ॥ २४ ॥
यत्रास्य सर्वं परिदृश्यतेऽभिव्यक्तिः स आलापपदाभिधेयः ।

— सप्त शुद्धाः षड्जग्रामरागाः —

॥ शुद्धकैशिकमध्यमः ॥ १ ॥

जातेश्च षड्जादिममध्यमा या जातश्च कैशिक्यभिधानजातेः ॥ २५ ॥
हीनस्तथैवर्षभपञ्चमाभ्यां तारश्च षड्जग्रहकस्तदंशः ।
स्यान्मध्यमन्यासयुगौडुवश्चावरोहिवर्णेन समन्वितश्च ॥ २६ ॥
तदा प्रसन्नान्तपदाभिधेयालङ्कारवानुत्तरमन्द्रया च ।
षड्जाद्यया मूर्छनया समेतो युतोऽल्पगान्धारककाकलीभ्याम् ॥ २७ ॥
वीरे च रौद्रेऽपि रसेऽद्भुते च प्रयोगवान्निर्वहणाख्यसंधौ ।
चन्द्रप्रियः प्रातरयं प्रयोज्यो धन्नासिरागस्य च हेतुभूतः ॥ २८ ॥
शुद्धादिमः कैशिकमध्यमोऽत्र धन्नासिवत्सर्वमितोऽन्यदूह्यम् ।

— शुद्धसाधारितः ॥ २ ॥ —

तच्छुद्धसाधारितलक्ष्म वक्ष्ये जातः स षड्जादिममध्यमायाम् ॥ २९ ॥
तारस्थषड्जोंऽश इह ग्रहश्चाप्यल्पौ तु गान्धारनिषादकौ स्तः ।
स्यान्मध्यमन्यासयुतश्च पूर्णः षड्जाद्यया मूर्छनयाद्ययाढ्यः ॥ ३० ॥
वर्णेन युक्तोऽप्यवरोहिणासौ तथा प्रसन्नान्तविभूषितश्च ।
सूर्यप्रियः स्यादिह वीररौद्ररसे प्रयोज्यः किल गर्भसंधौ ॥ ३१ ॥
स्याद्वासराद्यप्रहरे च गेयो जयप्रदो रक्तिविवर्धकश्च ।
मुखारिरागानुकृतिप्रवीणः स्याच्छुद्धसाधारितराग एवम् ॥ ३२ ॥

— षड्जग्रामः ॥ ३ ॥ —

जातश्च षड्जादिममध्यमायां तारस्थषड्जोंऽश इह ग्रहश्च ।
स्यान्मध्यमन्यासयुतश्च पूर्णोऽपन्यासतां षड्ज इह प्रयाति ॥ ३३ ॥

वर्णेन चासावववरोहिणाढ्यं भवेत्प्रसन्नादिविभूषितश्च ।
षड्जाद्यया मूर्छनयाद्ययाढ्यः समन्वितश्चान्तरकाकलीभ्याम् ॥ ३४ ॥
वीरे च रौद्रे च रसेऽद्भुते च द्वितीयसंधावपि नाटकस्य ।
प्रयोजनीयो गुरुदेवताको वर्षासु गेयः प्रथमेऽह्नि यामे ॥ ३५ ॥
षड्जादिमग्रामपदाभिधेयो रागोऽयमस्माभिरिह प्रदिष्टः ।

— मध्यमग्रामरागाः —

॥ शुद्धपञ्चमः ॥ ४ ॥

ते मध्यमग्रामभवास्तु रागाश्चत्वार एतानिह लक्षयामः ॥ ३६ ॥
स्यान्मध्यमापञ्चमिकाख्यजात्योर्जातो भवेदत्र च पञ्चमोंऽशः ।
न्यासो ग्रहश्चैष तथा निषादगान्धारयोरल्प इह प्रयोगः ॥ ३७ ॥
शुद्धादिमः पञ्चम एव रागस्त्वंशानुरोधात्तदितोऽन्यदूह्यम् ।

— मध्यमग्रामः ॥ ५ ॥ —

जात्या च गान्धारिकया च पञ्चम्यभिख्यया मध्यमया च जातः ॥ ३८ ॥
सकाकलीकोऽपि च मन्द्रषड्जग्रहांशकः स्यादिति मध्यमोऽन्त्यः ।
सौवीरिका मूर्छनिका समादिं श्रितः प्रसन्नादिविभूषितश्च ॥ ३९ ॥
वर्णेन युक्तोऽप्यवरोहिणासौ प्रयोजनीयः प्रथमे च संधौ ।
हास्ये च शृङ्गाररसे च गेयो ग्रीष्मे दिनस्य प्रथमे तु यामे ॥ ४० ॥
स्यान्मध्यमग्रामपदाभिधानो रागस्ततोऽन्यत्पुनरूहनीयम् ।

— षाडवः ॥ ६ ॥ —

विकारिणी मध्यमिका तु जातिर्यत्कारणं षाडवनामकोऽसौ ॥ ४१ ॥
न्यासोंऽशको मध्यम एव तस्य ग्रहस्वरस्तारकमध्यमः स्यात् ।
समन्वितश्चान्तरकाकलीभ्यां वर्णेन युक्तो ह्यवरोहिणा च ॥ ४२ ॥
सौवीरिका मूर्छनिकाऽस्य मादिस्तथा प्रसन्नान्तविभूषितोऽसौ ।
प्रयोजनीयः स तु पूर्वरङ्गे सहास्यशृङ्गारविभावकश्च ॥ ४३ ॥
शुक्रस्यसंतोषमयं तनोति प्रगे प्रगेयः शुभरक्तिदः स्यात् ।

— शुद्धकैशिकः ॥ ७ ॥ —

अथोच्यते संप्रति शुद्धकैशिकाख्यस्य रागस्य च लक्ष्म सम्यक् ॥ ४४ ॥
तारस्थषड्जोंऽश इह ग्रहश्च स्यान्मध्यमन्याससमन्वितोऽयम् ।
वर्णेन युक्तोऽप्यवरोहिणासौ पूर्णः प्रसन्नान्तविभूषितश्च ॥ ४५ ॥
स्याच्छुद्धमध्याभिधमूर्छनश्च वीरे च रौद्रे च रसेऽद्भुते च ।
पूर्वाह्णकाले शिशिरर्तुभाजि प्रयोजनीयः कुजमोदहेतुः ॥ ४६ ॥
गेयस्तथा निर्वहणे च संधौ शुद्धादिमः कैशिक एष रागः ।

— पञ्च भिन्नरागाः —

॥ भिन्नकैशिकमध्यमः ॥ ८ ॥

भिन्नादिमं कैशिकमध्यमं तु निरूपयामः सह लक्षणेन ॥ ४७ ॥
षाड्ज्या तथा मध्यमया च जातः षड्जो ग्रहोंऽशोऽत्र समध्यमस्तु ।
न्यासोऽथ वा स्यादिह मन्द्रषड्जः संचारिवर्णेन समन्वितोऽसौ ॥ ४८ ॥
तथा प्रसन्नादिविभूषितश्च पूर्णे निषादोऽस्य तु काकली स्यात् ।
षड्जाद्यया मूर्छनयैष रागः समन्वितश्चोत्तरमन्द्रया स्यात् ॥ ४९ ॥
स्याद्दानवीराद्भुतरौद्रयोग्यः सोमप्रियः प्रातरयं च गेयः ।

— ॥ भिन्नषड्जः ॥ ९ ॥ —

निरूप्यते संप्रति भिन्नषड्जरागः पुनर्गायनबोधहेतोः ॥ ५० ॥
षड्जादिमोदीच्यवतीप्रसूतो विवर्जितश्चर्षभपञ्चमाभ्याम् ।
सधैवतांशग्रहकश्च मध्यमान्तः प्रसन्नान्तविभूषितश्च ॥ ५१ ॥
संचारिवर्णोत्तरकाकलीमान्रागस्य हेतुः किल भैरवस्य ।
चतुर्मुखप्रीतिकरस्तथैवोत्तरायतामूर्छनया समेतः ॥ ५२ ॥
गेयः स बीभत्सभयानके च स्यात्सार्वभौमस्य महोत्सवे च ।
हेमन्तकाले प्रथमे च यामे दिनस्य गाने स तु रक्तिमान्स्यात् ॥ ५३ ॥

— भिन्नतानः ॥ १० ॥ —

अथोच्यते लक्षणमत्र भिन्नतानाख्यरागस्य सुखावगत्यै ।
स्यान्मध्यमापञ्चमिकाख्यजात्योर्जातस्तथा पञ्चमकग्रहांशः ॥ ५४ ॥

अल्पो निषादोऽस्य तु मध्यमश्च पूर्णः स्फुरत्काकलिको निषादः ।
संचारिवर्णोऽपि च मध्यमान्तस्तथा प्रसन्नादिविभूषितोऽसौ ॥ ५५ ॥
स्यात्पञ्चमाद्यस्य च मूर्छनेशप्रियः प्रगेऽसौ करुणे च गेयः ।

— भिन्नकैशिकः ॥ ११ ॥ —

भिन्नादिकं कैशिकमीरयामो रागं प्रबोधाय कुशीलवानाम् ॥ ५६ ॥
कर्मारवीतोऽपि च कैशिकीतो जातः स षड्जग्रहकस्तदंशः ।
स्यात्पञ्चमन्यासयुतः स पूर्णः परिस्फुरत्काकलिको निषादः ॥ ५७ ॥
संचारिवर्णश्च स मन्द्रभूरिस्तथा प्रसन्नादिविभूषितश्च ।
तथैव षड्जादिममूर्छनोऽसौ स्याद्दानवीराद्भुतरौद्रगेयः ॥ ५८ ॥
गेयस्तथाह्नः प्रथमे च यामे शिवप्रियोऽयं शिशिरर्तुकाले ।

— भिन्नपञ्चमः ॥ १२ ॥ —

निरूप्यते संप्रति लक्षणेन भिन्नादिमः पञ्चम एष रागः ॥ ५९ ॥
स्यान्मध्यमापञ्चमिकाख्यजात्योर्जातस्तथा धैवतकग्रहांशः ।
स पञ्चमन्यासयुतश्च पौरव्याख्या भवेदस्य तु मूर्छना च ॥ ६० ॥
परिस्फुरत्काकलिको निषादः क्वचिन्निषादेन समन्वितश्च ।
तथा प्रसन्नान्तविभूषितश्च संचारिवर्णो रविसूनुरम्यः ॥ ६१ ॥
बीभत्ससंज्ञे च भयानके च स सूत्रधारागमने नियोज्यः ।
ग्रीष्मे दिनस्य प्रथमे च यामे गेयो वराह्व्याश्च निदानमेषः ॥ ६२ ॥

— त्रयो गौडाः ॥ गौडकैशिकमध्यमः ॥ १३ ॥ —

गौडादिमं कैशिकमध्यमं तत्त्रयोदशं संप्रति लक्षयामः ।
जातः स षड्जादिममध्यमायाः षड्जग्रहापन्यसनांशकोऽसौ ॥ ६३ ॥
पूर्णस्तथा काकलिकासमेतः प्रसन्नमध्येन विभूषितश्च ।
आरोहिवर्णेन विभूषितश्च तथैव षड्जादिममूर्छनाढ्यः ॥ ६४ ॥
चन्द्रप्रियो वीरभयानकादौ गेयः स मध्ये प्रहरद्वयेऽह्नः ।

— गौडपञ्चमः ॥ १४ ॥ —

वक्ष्यामि गौडादिमपञ्चमं च चतुर्दशं गायनबोधहेतोः ॥ ६५ ॥

स्याद्धैवतीषड्जकमध्यमाभ्यां जातस्तथा धैवतकग्रहोंऽशः ।
मन्यासकः पञ्चमवर्जितश्च युक्तस्तथैवान्तरकाकलीभ्याम् ॥ ६६ ॥
स धैवतादिः किल मूर्छनास्य प्रसन्नमध्येन विभूषितोऽसौ ।
आरोहिवर्णो मदनार्कसूनुप्रियश्च बीभत्सभयानकाख्ये ॥ ६७ ॥
स्याद्विप्रलम्भे च रसे नियोज्यो ग्रीष्मेऽह्नि वा मध्यमयामयुक्ते ।
तथोद्भटे नाट्यविधौ च गेयो निरूपितो गौडिकपञ्चमोऽयम् ॥ ६८ ॥

— गौडकैशिकः ॥ १५ ॥ —

वक्ष्यामहे गौडककैशिकस्य लक्ष्माधुना पञ्चदशस्य सम्यक् ।
स कैशिकीषड्जकमध्यमाभ्यां जातो ग्रहोंऽशः स तु षड्ज एव ॥ ६९ ॥
सकाकलीकोऽपि च पञ्चमाख्यन्यासश्च षड्जादिममूर्छनाढ्यः ।
आरोहिवर्णेन युतः स पूर्णस्तथा प्रसन्नादिविभूषितश्च ॥ ७० ॥
वीरे च रौद्रे करुणेऽद्भुते च रसे स गेयः शिशिरर्तुभाजः ।
दिनस्य मध्यप्रहरद्वये च चन्द्रावतंसस्य सदा प्रियोऽसौ ॥ ७१ ॥

— अष्टौ वेसराः ॥ टक्करागः ॥ १६ ॥ —

टक्काभिधं रागमुदीरयामः स धैवतीषड्जकमध्यमाभ्याम् ।
जातो भवेत्षड्ज इह ग्रहोंऽशो न्यासस्तु पूर्णोऽत्र तु पञ्चमोऽल्पः॥ ७२ ॥
समन्वितश्चान्तरकाकलीभ्यां तथा प्रसन्नादिविभूषितश्च ।
संचारिमानादिममूर्छनायुग्रुद्रप्रियोऽह्नश्चरमे तु यामे ॥ ७३ ॥
वर्षासु वीराद्भुतरौद्रकेषु गेयः स गौडाभिधरागहेतुः ।

— वेसरपाडवः ॥ १७ ॥ —

अथोच्यते वेसरपाडवस्य लक्ष्माधुना सप्तदशस्य सम्यक् ॥ ७४ ॥
जातः स षड्जादिममध्यमायाः स्यान्मध्यमोंऽशो न्यसनं ग्रहोऽस्य ।
समन्वितः सोऽन्तरकाकलीभ्यां तथा प्रसन्नादिविभूषितश्च ॥ ७५ ॥
आरोहिवर्णः परिपूर्ण एष स्यान्मध्यमाद्यापि च मूर्छनास्य ।
शान्ते च शृङ्गाररसे च हास्ये सारेऽस्य गानाद्गुरुशनाभिनन्देत् ॥ ७६ ॥

— सौवीरः ॥ १८ ॥ —

सौवीररागस्य तु लक्ष्म वक्ष्ये जातः स षड्जादिममध्यमायाः ।
षड्जो ग्रहोंऽशो न्यसनं च तस्य गान्धारकोऽल्पः स तु काकलीयुक् ॥
भवेच्च षड्जादिममूर्छनावांस्तथा प्रसन्नादिविभूषितश्च ।
वर्णेन युक्तस्त्ववरोहिणासौ तपस्विनां संयमिनां प्रवेशे ॥ ७८ ॥
तथा प्रवेशे गृहिणां च गेयः स वीररौद्राद्भुतशान्तयोग्यः ।
संतोषहेतुश्च शशाङ्कमौलेर्गेयस्तथा पश्चिमयाम एषः ॥ ७९ ॥

— बोट्टरागः ॥ १९ ॥ —

वक्ष्यामि बोट्टाभिधरागलक्ष्म स पञ्चमीषड्जकमध्यमाजः ।
स पञ्चमोंऽशश्च भवेद्ग्रहश्च स मध्यमन्यासयुतश्च रागः ॥ ८० ॥
स्यादल्पगान्धारयुतश्च सोऽयं सकाकलीकः परिपूर्ण एषः ।
स्यात्पञ्चमाद्या खलु मूर्छना च तथा प्रसन्नान्तविभूषितश्च ॥ ८१ ॥
आरोहिवर्णश्च शिवप्रियोऽसौ दिनस्य गेयश्चरमे च यामे ।
हास्ये च शृङ्गाररसे च गेयस्तथोत्सवे चैव महीपतीनाम् ॥ ८२ ॥

— मालवकैशिकः ॥ २० ॥ —

अथोच्यते मालवकैशिकस्य विंशस्य रागस्य च लक्ष्म सम्यक् ।
स कैशिकीजातिसमुद्भवः स्यात्षड्जग्रहांशन्यसनस्तथैव ॥ ८३ ॥
सकाकलीकोद्भवधैवतश्च षड्जादिका स्यादिह मूर्छना च ।
आरोहिवर्णेन युतः प्रसन्नमध्याभिधालङ्करणेन युक्तः ॥ ८४ ॥
पूर्णस्तथा वीररसेऽद्भुते च स्याद्विप्रलम्भे च रसे च रौद्रे ।
यामेऽन्तिमे शैशिरवासरस्य गेयस्त्वसौ केशवहर्षहेतुः ॥ ८५ ॥

— मालवपञ्चमः ॥ २१ ॥ —

अतः परं मालवपञ्चमस्य रागस्य लक्ष्म प्रतिपादयामः ।
स मध्यमापञ्चमिकाख्यजातिद्वयेन जातोऽस्य तु पञ्चमोंऽशः ॥ ८६ ॥
न्यासो ग्रहश्चास्य तु हृष्यकाख्या स्यान्मूर्छनारोहि विराजितोऽसौ ।
भवेत्प्रसन्नान्तविभूषितोऽल्पगान्धारकः काकलिकासमेतः ॥ ८७ ॥

गेयस्त्वसौ कञ्चुकिनः प्रवेशे स्याद्विप्रलम्भाख्यरसे च हास्ये ।
तुर्येऽह्नि यामेऽपि च केतुहृद्यो निरूपितो मालवपञ्चमोऽयम् ॥ ८८ ॥

— टक्ककैशिकः ॥ २२ ॥ —

लक्ष्माद्य टक्कादिमकैशिकस्य द्वाविंशकस्य प्रतिपादयामः ।
स धैवतीमध्यमिकाख्यजातिद्वयेन जातोऽस्य तु धैवतोंऽशः ॥ ८९ ॥
न्यासो ग्रहश्चान्तरकाकलीभ्यां युक्तः प्रसन्नादिविभूषितश्च ।
आरोहिवर्णेन समन्वितश्चोत्तरायतामूर्छनिकासमेतः ॥ ९० ॥
तथाद्भटेऽसौ नटने प्रयोज्यो रागस्त्वयं कञ्चुकिनः प्रवेशे ।
यामेऽह्नि तुर्येऽथ भयानकाख्ये बीभत्सके मन्मथमन्मथघ्नः ॥ ९१ ॥

— हिन्दोलः ॥ २३ ॥ —

हिन्दोलरागस्य च लक्ष्म वक्ष्ये षाड्ज्या च गान्धारिकया च जात्या ।
स्यान्मध्यमापञ्चमिकाद्वयेन जात्या च नैषादिकया च जातः ॥ ९२ ॥
षड्जग्रहोंऽशो न्यसनं च तस्य हीनस्तथैवर्षभपञ्चमाभ्याम् ।
असौ प्रसन्नादिविभूषितः स्यादारोहिवर्णः सहकाकलीकः ॥ ९३ ॥
स्याच्छुद्धमध्या किल मूर्छनास्य वीरे च रौद्रे च रसेऽद्भुते च ।
संभोगशृङ्गाररसे वसन्ते यामे चतुर्थे दिवसस्य गेयः ॥ ९४ ॥
प्रद्युम्नसंतोषविधानदक्षो वसन्तरागस्य च हेतुभूतः ।

— सप्त साधारणाः ॥ रूपसाधारितः ॥ २४ ॥ —

निरूप्य चाष्टावपि वेसराख्यान्साधारणान्सप्त निरूपयामः ॥ ९५ ॥

तं रूपसाधारितनामधेयं रागं पुरस्तादिह लक्षयामः ।
नैशादिकाषड्जकमध्यमाख्यां जातोऽस्य षड्जोंऽश इह ग्रहश्च ॥ ९६ ॥
स्यान्मध्यमान्तः सहकाकलीकस्तथायमल्पर्षभधैवतश्च ।
वर्णेन युक्तस्त्ववरोहिणासौ प्रसन्नमध्येन विभूषितश्च ॥ ९७ ॥
षड्जादिका ह्युत्तरमन्द्रिकात्र स्यान्मूर्छना भास्करदैवतोऽयम् ।
वीरे च रौद्रे करुणेऽद्भुते च प्रयोजनीयः सकलस्वरोऽयम् ॥ ९८ ॥

— ॥ शकः ॥ २५ ॥ —

वक्ष्याम्यहं संप्रति पञ्चविंशं शकाख्यरागं सह लक्षणेन ।
षाड्ज्या तथा धैवतिकाख्यया च जातः स षड्जोंऽश इह ग्रहश्च ॥
न्यासः स एवान्तरकाकलीभ्यां युक्तः स षड्जादिममूर्छनायुक् ।
प्रसन्नमध्येन विभूषितोऽसावारोहिवर्णेन युतश्च पूर्णः ॥ १०० ॥
वीरे च हास्येऽपि नियोजनीयो रुद्रप्रियो निर्वहणाख्यसन्धौ ।

— ॥ भम्माणपञ्चमः ॥ २६ ॥ —

रागं च भम्माणकपञ्चमाख्यं षड्विंशमेतं प्रतिपादयामः ॥ १०१ ॥
स्याच्छुद्धया मध्यमया तु षड्जन्यासग्रहांशो जनितः स रागः ।
न्यासोऽथ वा मध्यम एव तस्य स्यादल्पगान्धारयुतश्च पूर्णः ॥ १०२ ॥
षड्जाद्यया मूर्छनया समेतः प्रसन्नमध्येन विभूषितश्च ।
आरोहिवर्णः सहकाकलीकः स्याद्वीररौद्राद्भुतयोग्य एषः ॥ १०३ ॥
स्वार्थात्परिभ्रंशिककाननान्तभ्रान्ते नियोज्यः शिवतोषहेतुः ।

— ॥ नर्तः ॥ २७ ॥ —

नर्ताभिधं रागमथोऽभिधास्ये स मध्यमापञ्चमिकाप्रसूतः ॥ १०४ ॥
दुर्गामते धैवतिकापि हेतुरंशग्रहौ पञ्चम एव तस्य ।
न्यासस्तथा मध्यम एव तस्य सञ्चारिवर्णः सहकाकलीकः ॥ १०५ ॥
प्रसन्नमध्येन विराजमानः स्यात्पञ्चमादिः खलु मूर्छनास्य ।
तथाल्पगान्धारयुतश्च सोऽयं हास्ये च शृङ्गाररसे नियोज्यः ॥ १०६ ॥

स्यान्मण्डलं शुद्धटचारिकाढ्यं यत्राहवे तत्र नियोज्य एषः ।

— ॥ गान्धारपञ्चमः ॥ २८ ॥ —

वक्ष्यामि गान्धारकपञ्चमाख्यं रागं च सम्यक्सह लक्षणेन ॥ १०७ ॥

गान्धारिकाजातिसमेतरक्तगान्धारिकाजातिसमुद्भवोऽयम् ।
गांधारकांशन्यसनग्रहश्च स हारिणाश्वाह्वयमूर्छनाढ्यः ॥ १०८ ॥

प्रसन्नमध्येन विभूषितश्च सञ्चारिवर्णः सहकाकलीकः ।
राहुप्रियोऽसौ करुणेऽद्भुते च हास्ये रसे स्याद्विनियोजनीयः ॥ १०९ ॥

— ॥ षड्जकैशिकः ॥ २९ ॥ —

वक्ष्यामि षड्जादिमकैशिकाख्यं स्यात्कैशिकीजातिसमुद्भवोऽयम् ।
षड्जांशकोऽसावृषभग्रहश्चास्याल्पर्षभो न्यासतया निषादः ॥ ११० ॥

गान्धारको वा गदितोऽथ षड्जगान्धारकौ मन्द्रगतावुताहो ।
वर्णेन युक्तस्त्ववरोहिणासौ तथा प्रसन्नादिविभूषितश्च ॥ १११ ॥

षड्जाद्यया मूर्छनया समेतो वीरेऽद्भुते रौद्ररसे च गेयः ।
प्रालेयशैलेन्द्रसुतासखस्य बालेन्दुमौलेरभिनन्दकोऽसौ ॥ ११२ ॥

— ॥ ककुभः ॥ ३० ॥ —

त्रिंशत्तमं तं ककुभं प्रवक्ष्ये स्यात्पञ्चमीधैवतिकाख्यजात्योः ।
स मध्यमायाश्च निजं प्रजातस्तस्य ग्रहोंऽशोऽपि च धैवतः स्यात् ॥

न्यासं पुनः पञ्चममाहुरस्य स्याद्धैवतााद्या किल मूर्छनास्य ।
प्रसन्नमध्येन विभूषितः स्यादारोहिवर्णेन समन्वितोऽयम् ॥ ११४ ॥

शरद्यसौ स्यात्करुणे च गेयो देवं ब्रुवन्त्यस्य च धर्मराजम् ।
भाषात्मिकायाश्च रगन्तिकाया निदानमेनं निगदन्ति सन्तः ॥ ११५ ॥

त्रिंशच्च शुद्धादिमगीतियुक्तास्ते ग्रामरागाः सकला निरुक्ताः ।

॥ इति त्रिंशत् ग्रामरागाः ॥

— अथ अष्टावुपरागाः ॥ शकतिलकः ॥ १ ॥ —

अष्टोपरागानधुनानुपूर्व्यात्तथाभिधास्ये सह लक्षणेन ॥ ११६ ॥

वक्ष्ये शकादिं तिलकं पुरस्तात्स षाड्जिकाधैवतिकाप्रसूतः ।
न्यासो ग्रहोंऽशोऽस्य तु षड्ज एव स्वल्पो भवेत्पञ्चम एष तस्मिन् ॥

— ॥ टक्कसैन्धवः ॥ २ ॥ —

टक्कादिमं सैन्धवमामनामः षाड्ज्या च कैशिक्यभिधानवत्या ।
जात्या स जातः पुनरस्य षड्जो न्यासो ग्रहोंऽशश्च स पञ्चमोऽल्पः ॥

— ॥ कोकिलापञ्चमः ॥ ३ ॥ —

स्यात्कोकिलापञ्चममीरयामः स पञ्चमीमध्यमिकाप्रसूतः ।
स्यात्पञ्चमांशग्रह एष पूर्णो न्यासं तथा मध्यममाहुरस्य ॥ ११९ ॥

— रेवगुप्तः ॥ ४ ॥ —

षड्जाह्वयग्रामगमध्यमार्षभिकासमुत्थः किल रेवगुप्तः ।
स मध्यमान्तो ऋषभग्रहांशः प्रसन्नकाद्यन्तविभूषितश्च ॥ १२० ॥

मनीषिभिश्चोद्भटरूपचारीकमण्डलादौ विनियुज्यतेऽसौ ।
रसेषु वीराद्भुतरौद्रकेषु गेयस्तथोमापतिवल्लभश्च ॥ १२१ ॥

— ॥ पञ्चमषाडवः ॥ ५ ॥ —

अथोच्यते पञ्चमषाडवाख्यः स मध्यमग्रामसमुद्भवश्च ।
स्यादार्षभीधैवतिकाप्रसूतो न्यासो ग्रहोंऽशश्च तथर्षभः स्यात् ॥ १२२ ॥

स्यान्मध्यमन्याससयुतः कलोपनतान्वितः काकलिकासमेतः ।
आरोहिवर्णः सहितः प्रसन्नाद्यन्तेन शम्भोरपि मोदहेतुः ॥ १२३ ॥

वीरे च रौद्रे च रसेऽद्भुते च नार्याश्च हास्ये विनियोजनीयः ।

— ॥ भावनापञ्चमः ॥ ६ ॥ —

तं भावनापञ्चममीरयामो गान्धारपञ्चम्युदितो भवेद्यः ॥ १२४ ॥
स पञ्चमोंऽशो भवति ग्रहस्तु गान्धारकश्चात्र समस्वराः स्युः ।

— ॥ नागगान्धारः ॥ ७ ॥ —

तं नागगान्धारकनामधेयं रागं प्रवक्ष्ये रसिकानुभूत्यै ॥ १२५ ॥
गान्धारिकाजातिसमेतरक्तगान्धारिकाजातिसमुद्भवो यः ।
गान्धारको न्यास इह ग्रहोंऽशस्तथा युतश्चान्तरकाकलीभ्याम् ॥१२६॥

— ॥ नागपञ्चमः ॥ ८ ॥ —

नागादिमं पञ्चममीरयामः स चार्षभीधैवतिकाप्रसूतः ।
अंशो ग्रहः स्यादृषभोऽस्य वर्ज्यो गान्धारकः किं च स धैवतान्त्यः ॥
अष्टोपरागाः कथिताः क्रमेण सलक्षणं गायकबोधहेतोः ।
॥ इत्यष्टावुपरागाः ॥

— ॥ अथ शुद्धरागाः ॥ श्रीरागः ॥ १ ॥ —

शुद्धानथो विंशतिमामनामो रागानिदानीं भरतादिमोक्तान् ॥ १२८ ॥
श्रीरागमादौ कथयामि षड्जग्रामे तु षाड्ज्याह्वयजातिजन्यम् ।
न्यासो ग्रहोंऽशोऽस्य च षड्ज एव स्वल्पस्तथा पञ्चमकः स पूर्णः ॥
स्यान्मध्यमस्तार इहाथ मन्द्रो गान्धारकोऽन्ये तु समस्वराः स्युः ।
वीरे रसेऽसौ विनियोजनीयो लक्ष्मीप्रदः सर्वजनप्रसिद्धः ॥ १३० ॥

— ॥ नट्टः ॥ २ ॥ —

अथोच्यते नट्टसमाख्यरागः स मध्यमोदीच्यवतीप्रसूतः ।
न्यासो ग्रहोंऽशोऽपि च मध्यमोऽस्य संपूर्ण एवैष समस्वरश्च ॥ १३१ ॥

— ॥ वङ्गालः (१) ॥ ३ ॥ —

वङ्गालरागं कथयामि षड्जग्रामे तु षड्जादिममध्यमाजम् ।
न्यासो ग्रहोंऽशोऽस्य स षड्ज एव शुद्धस्वराः स्युः स च मन्द्रहीनः ॥

———

— ॥ वङ्गालः (२) ॥ ४ ॥ —

द्वितीयवङ्गालमथ प्रवक्ष्ये समध्यमग्रामगकैशिकीजः ।
न्यासो ग्रहोंऽशोऽस्य च षड्ज एव स तारमध्यस्थितपञ्चमाढ्यः॥ १३३
अन्ये भवन्त्यत्र समाः स्वरास्ते स एष संपूर्णतया प्रतीतः ।

———

— ॥ भासः ॥ ५ ॥ —

संलक्ष्यते संप्रति भासरागो रागेषु शुद्धेषु च पञ्चमो यः ॥ १३४ ॥
आन्ध्रीसमुद्भूततया प्रतीतो न्यासो ग्रहोंऽशोऽपि च धैवतोऽस्य ।

———

— ॥ मध्यमषाडवः ॥ ६ ॥ —

संलक्ष्यते मध्यमषाडवाख्यस्तस्यर्षभोंऽशः किल पञ्चमोऽल्पः ॥ १३५ ॥
सधैवतोऽपन्यसनस्तथाल्पः स्यात्पञ्चमो वीररसादियोग्यः ।

———

— ॥ रक्तहंसः ॥ ७ ॥ —

संलक्ष्यते संप्रति रक्तहंसः स रक्तगान्धारिकया प्रसूतः ॥ १३६ ॥
न्यासो ग्रहोंऽशोऽपि च धैवतोऽस्य स तारगान्धारयुतो रिवर्ज्यः ।

———

— ॥ कोल्लहासः ॥ ८ ॥ —

वक्ष्यामहे संप्रति कोल्लहासं षाड्ज्या च गान्धारिकया च जात्या ॥
नैषादिकामध्यमिकाख्यजातिद्वयीयुजा मध्यमया च जातः ।
न्यासो ग्रहोंऽशोऽस्य तु षड्ज एव भवेत्तथाल्पर्षभधैवतोऽसौ ॥ १३८ ॥

———

— ॥ प्रसवः ॥ ९ ॥ —

निरूपयामः प्रसवाख्यरागं स नन्दयन्तीजनितो ग्रहोंऽशः ।
स्यान्मध्यमो न्यासतया प्रतीतः षड्जो निषादेन च धैवतेन ॥ १३९ ॥
स्यान्मध्यमेनाप्यधिकः स पूर्णो वीरे रसेऽसौ विनियुज्यते च ।

— ॥ भैरवः ॥ १० ॥ —

वक्ष्यामहे भैरवनामरागं न्यासो ग्रहोंऽशोऽपि च धैवतोऽस्य ॥ १४० ॥
आषड्जगान्धारमसौ तु मन्द्रतारो भवेत्किं च समस्वरश्च ।

— ॥ ध्वनिः ॥ ११ ॥ —

निरूप्यतेऽसौ ध्वनिनामधेयो गान्धारपञ्चम्युदितः स पूर्णः ॥ १४१ ॥
न्यासो ग्रहोंऽशोऽपि च पञ्चमोऽस्य तथाधिकौ पञ्चमधैवतौ द्वौ ।
अल्पौ तु गान्धारनिषादकौ द्वौ तथा भवेन्मन्द्रगमध्यमश्च ॥ १४२ ॥

— ॥ मेघः ॥ १२ ॥ —

मेघाभिधं रागमथाभिधास्ये षड्जे त्वसौ धैवतिकाप्रसूतिः ।
न्यासो ग्रहोंऽशोऽपि च धैवतोऽस्य समस्वरस्तारगषड्जकोऽसौ ॥
मन्द्रेण हीनः कथितो मुनीन्द्रैः स्याद्द्वादशोऽयं किल मेघरागः ।

— ॥ सोमः ॥ १३ ॥ —

सोमाभिधं रागमथाभिधास्ये षड्जे हि षाड्ज्या जनितः स जात्याः ॥
न्यासो ग्रहोंऽशोऽपि च षड्ज एव बहू तु गान्धारनिषादकौ द्वौ ।
स्यात्तारमध्यस्थितमध्यमोऽयं वीरे रसेऽसौ विनियोजनीयः ॥ १४५ ॥

— ॥ कामोदः (१) ॥ १४ ॥

कामोदलक्ष्म प्रतिपादयामः षड्जे तु षड्जादिममध्यमोत्थम् ।
न्यासो ग्रहः षड्ज इह प्रतीतः स्याद्धैवतोंऽशश्च समस्वरोऽयम् ॥ १४६
गान्धारकस्तस्य तु तारमन्द्रश्चतुर्दशोऽयं कथितो मुनीन्द्रैः ।

— ॥ कामोदः (२) ॥ १५ ॥ —

द्वितीयकामोदमथाभिधास्ये षड्जे तु षाड्ज्या जनितः स जात्याः ॥
षड्जग्रहांशान्यसनश्च मन्द्रगान्धारकाढ्यश्च समस्वरश्च ।

— ॥ आम्रपञ्चमः ॥ १६ ॥ —

वक्ष्ये तमाम्रादिमपञ्चमाख्यं स्यान्मन्द्रमध्यस्वरसंभवोऽयम् ॥ १४८ ॥
गान्धारको न्यास इह ग्रहोंऽशस्तारस्थगान्धारनिषादयुक्तः ।
गान्धारको मध्यगतोऽथ वा स्याद्भवेन्निषादस्त्विह मन्द्रहीनः॥ १४९ ॥

— ॥ कन्दर्पः ॥ १७ ॥ —

कन्दर्पनामानमथोऽभिधास्ये रागं स षड्जादिमकैशिकीजः ।
न्यासो ग्रहोंऽशोऽपि च षड्ज एव स्यान्मन्द्रषड्जोऽपि च पञ्चमोनः ॥

— ॥ देशः ॥ १८ ॥ —

देशाख्यरागं कथयामि सम्यक्स धैवतीमध्यमयोः प्रसूतः ।
न्यासो ग्रहोंऽशोऽपि च धैवतोऽस्य गान्धारकः स्वल्प इह प्रतीतः ॥
स एव मन्द्रस्थितमध्यमश्च स्यात्पञ्चमेनापि विहीन एषः ।

— ॥ कैशिकककुभः ॥ १९ ॥ —

तं कैशिकादिं ककुभं प्रवक्ष्ये स मध्यमापञ्चमिकाप्रसूतः ॥ १५२ ॥
दुर्गामते धैवतिकापि हेतुर्न्यासो ग्रहोंऽशोऽपि च धैवतोऽस्य ।
तारस्थगान्धारयुतश्च मन्द्रस्थानस्थितः पञ्चमकस्तथा स्यात् ॥ १५३ ॥

— ॥ नट्टनारायणः ॥ २० ॥ —

नट्टादिनारायणलक्ष्म वक्ष्ये स मध्यमापञ्चमिकाप्रसूतः ।
न्यासो ग्रहोंऽशोऽस्य च षड्ज एव पूर्णो युतश्चान्तरकाकलीभ्याम् ॥
तारस्थगान्धारयुतः स कालप्रियः स गेयः करुणे रसे च ।
स्याद्गानकालः शरदस्य सम्यगितीरिता विंशतिरत्र रागाः ॥ १५५ ॥

॥ इति विंशतिः शुद्धरागाः ॥

॥ रघुनाथभूपविरचिता ॥

॥ सङ्गीतसुधा ॥

— ॥ अथ भाषारागाः ॥ —

निरूपयामो निपुणं तु भाषारागानिदानीं नवतिं च षट् च ।
येषां तु सौवीरमुखाः पुरोक्तास्ते हेतवः पञ्चदशैव रागाः ॥ १५६ ॥

— अथ सौवीर-जन्य-भाषारागाः—४ ॥ —

सौवीरजातांश्चतुरोऽत्र भाषारागानिदानीं निपुणं वदामः ।

— सौवीरी ॥ १ ॥ —

सौवीर्यभिख्या प्रथमात्र मूलभाषाख्य रागस्य भवेत्तु षड्जः ॥ १५७ ॥
न्यासो ग्रहो मध्यमको बहु स्यात्तौ संगतौ षड्जकधैवतौ द्वौ ।
स्यातां तथैवर्षभधैवतौ च सांगत्यभाजाविति वेदितव्यम् ॥ १५८ ॥

— ॥ वेगमध्यमा ॥ २ ॥ —

वक्ष्यामि वेगादिममध्यमाख्यां न्यासो ग्रहश्चास्य तु षड्ज एव ।
स्यान्मध्यमोऽशोऽपि च मध्यमाढ्यः पूर्णश्च षड्जर्षभसंगतिस्पृक् ॥

— ॥ साधारिता ॥ ३ ॥ —

साधारिताख्यां कथयामि भाषां षड्जग्रहांशोऽपि च मध्यमान्ताम् ।
तौ संगतौ मध्यमधैवतौ द्वौ युक्तौ तथा धैवतषड्जकौ च ॥ १६० ॥
गान्धारषड्जावपि योगभाजौ स एष रागः सकलस्वरः स्यात् ।

— ॥ गान्धारी ॥ ४ ॥ —

गान्धार्यभिख्यां कथयामि भाषामंशो ग्रहोऽस्यास्तु निषाद एव ॥१६१॥
न्यासस्तु षड्जः सकलस्वरोऽसौ रसे नियोज्या करुणाभिधाने ।

— ॥ अथ ककुभजन्य-भाषारागाः ॥ ६ ॥ —

संलक्षयामः ककुभप्रभूतभाषास्ततः षट्सह लक्षणेन ॥ १६२ ॥

— ॥ भिन्नपञ्चमी ॥ १ ॥ —

प्राग्भिन्नपञ्चम्यभिधां प्रवक्ष्ये न्यासो ग्रहोंऽशोऽपि च धैवतोऽस्याः ।
गान्धारहीना बहुलैः स्वरैस्तु परैर्युता मन्द्रकधैवता च ॥ १६३ ॥
पदप्रयोगेऽपि च मध्यमापन्यासा तथा सा खलु षाडवा स्यात् ।

— ॥ काम्बोजी ॥ २ ॥ —

काम्बोजिकाख्यां कथयेऽथ भाषां न्यासो ग्रहोंऽशोऽपि च धैवतोऽस्याम्॥
संवादिनौ धैवतषड्जकौ द्वौ स्यातां तथैवर्षभपञ्चमौ च ।

— ॥ मध्यमग्रामा ॥ ३ ॥ —

वक्ष्यामहे संप्रति मध्यमादिग्रामाभिधेयां सह लक्षणेन ॥ १६५ ॥
न्यासो ग्रहोंऽशोऽपि च धैवतोऽस्या युक्तौ तथैवर्षभधैवतौ द्वौ ।
सा मध्यमग्रामसमुद्भवा संकीर्णा च पूर्णा भरतोपदिष्टा ॥ १६६ ॥

— ॥ रगन्ती ॥ ४ ॥ —

अथो रगन्तीं कथयामि भाषां न्यासो ग्रहोंऽशोऽत्र तु षड्ज एव ।
सा धैवताख्यस्फुरितैरुपेता पन्यासतां याति च पञ्चमोऽत्र ॥ १६७ ॥
तथेयमातारकमध्यमा स्यादित्थं चतुर्थी गदिता तु भाषा ।

— ॥ मधुरी ॥ ५ ॥ —

संलक्ष्यतेऽथो मधुरी तु भाषा स्यात्पञ्चमांशापि च धैवतान्ता ॥
युतौ तु गान्धारकपञ्चमौ द्वौ युक्तो निषादोऽपि च धैवतौ द्वौ ।

— ॥ शकमिश्रा ॥ ६ ॥ —

भाषां वदामः शकमिश्रकाख्यामंशो निषादोऽत्र भवेद् ग्रहश्च ॥ १६९ ॥
न्यासश्च तस्या ऋषभो निषादः संगच्छते तत्र तु पञ्चमेन ।
तथर्षभो धैवतसंगतः स्यादितीरिता षट् ककुभस्य भाषाः ॥ १७० ॥

— ॥ अथ टक्कजन्यभाषारागाः ॥ ७ ॥ —

अतः परं टक्कभवाश्च भाषास्त्वेकाधिकां विंशतिमीरयामः ।

— ॥ त्रवणा ॥ १ ॥ —

तत्रापि वक्ष्ये त्रवणां तु भाषां न्यासग्रहांशाः पुनरत्र षड्जः ॥ १७१ ॥
तारस्थगान्धारकमध्यमा सा मन्द्रस्थषड्जा त्वृषभाधिका च ।
निषादषड्जस्वरधैवताढ्या वीरे च गेया गिरिशाय सायम् ॥ १७२ ॥

— ॥ त्रवणोद्भवा ॥ २ ॥ —

भाषां प्रवक्ष्ये त्रवणोद्भवाख्यां षड्जान्तिमा स्यात्खलु मध्यमांशा ।
गान्धारकापन्यसनाधिकौ द्वौ तत्रर्षभो धैवतकस्वरश्च ॥ १७३ ॥
सा षाडवा पञ्चमवर्जनेन स्पर्धासु गेया खलु सा सदैव ।

— ॥ वेरञ्जिका ॥ ३ ॥

वेरञ्जिकाख्यामथ वर्णयामो न्यासो ग्रहोंऽशः पुनरत्र षड्जः ॥ १७४ ॥
षड्जोऽत्र युक्तः खलु मध्यमेन गान्धारकेनाप्यृषभः समेतः ।
विवर्जिता येन हि पञ्चमेन तस्मादियं षाडवतामुपेता ॥ १७५ ॥

— ॥ मध्यमग्रामदेहा ॥ ४ ॥ —

तां मध्यमग्रामपदादिदेहां भाषां प्रवक्ष्येऽत्र च मध्यमोंऽशः ।
ग्रहश्च षड्जः पुनरन्तिमः स्याद्युक्तोऽत्र षड्जः किल मध्यमेन ॥ १७६ ॥

— ॥ मालववेसरी ॥ ५ ॥ —

वक्ष्यामहे मालववेसरीं तामंशो निषादोऽत्र भवेद्ग्रहश्च ।
न्यासश्च षड्जोऽपि च पञ्चमोऽल्पो गान्धारषड्जाविह संघटेते ॥ १७८
षड्जो मिलेदत्र च मध्यमेन मूलाख्यया किं च निगद्यतेऽसौ ।

— ॥ छेवाटी ॥ ६ ॥ —

छेवाटिकां संप्रति लक्षयामो न्यासो ग्रहोंऽशः पुनरत्र षड्जः ॥ १७९ ॥
निषादगान्धारकसंगतात्र षड्जश्च संगच्छति मध्यमं च ।
सा मध्यमेनोज्ज्वलतामुपैति पूर्णा च मूलेति च गीयतेऽसौ ॥

— ॥ सैन्धवी ॥ ७ ॥ —

निरूपयामः किल सैन्धवीं तां न्यासो ग्रहोंऽशोऽपि च तत्र षड्जः ।
वर्ज्यौ तथैवर्षभपञ्चमौ द्वौ लङ्घ्यस्वरैस्तैर्गमकैश्च सान्द्रा ॥ १८१ ॥
तारस्थगान्धारकमध्यमा च मन्द्रस्थषड्जा सकले रसे स्यात् ।

— ॥ कोलाहला ॥ ८ ॥ —

कोलाहलाख्यां निगदामि भाषां षड्जग्रहोंऽशोऽप्यथ पञ्चमश्च ॥
मन्द्रस्थषड्जर्षभशोभमाना सा मध्यमाढ्या गमकान्विता च ।

— ॥ पञ्चमलक्षिता ॥ ९ ॥ —

लक्ष्मोच्यते पञ्चमलक्षितायाः षड्जग्रहोंऽशोऽपि च पञ्चमान्ता ॥ १८३
तारेण षड्जेन च मध्यमेन गान्धारकेनाप्यथ पञ्चमेन ।
संलक्षिता स्यादृषभेण हीना संलक्षिता पञ्चमलक्षितेयम् ॥ १८४ ॥

— ॥ सौराष्ट्रिका ॥ १० ॥

सौराष्ट्रिकां संप्रति लक्षयामो न्यासो ग्रहोंऽशः पुनरत्र षड्जः ।
तारस्थषड्जर्षभसंयुतेयं मन्द्रस्फुरन्मध्यमभूषिता च ॥ १८५ ॥
निष्पञ्चमा सा बलवन्निषादा रसे च गेया करुणाभिधाने ।

— ॥ पञ्चमी ॥ ११ ॥ —

प्रपञ्च्यते संप्रति पञ्चमीयमंशो ग्रहो द्वावपि पञ्चमोऽस्याः ॥ १८६ ॥
षड्जोऽन्तिमः पञ्चमसंयुतः स्यात्षड्जो युतौ चर्षभपञ्चमौ द्वौ ।

— वेगरञ्जी ॥ १२ ॥ —

तां वेगरञ्जीं प्रतिपादयामो न्यासग्रहांशाः पुनरत्र षड्जः ॥ १८४ ॥
अपञ्चमा मन्द्रनिषादयुक्ता गान्धारषड्जर्षभवन्निषादः ।
भवत्यनल्पो वनिताजनस्य गाने च सेयं विनियोजनीया ॥ १८५ ॥

— ॥ गान्धारपञ्चमी ॥ १३ ॥ —

गान्धारपञ्चम्यभिधां प्रवक्ष्ये षड्जान्तिमा धैवतकग्रहांशा ।
षड्जोऽत्र संगच्छति मध्यमान्तं भूयिष्ठगान्धारयुता च पूर्णा ॥ १८६ ॥

— ॥ मालवी ॥ १४ ॥ —

वक्ष्यामहे मालविकाख्यभाषां न्यासांशकौ पञ्चमधैवतौ द्वौ ।
तौ संगतौ द्वावपि चान्तिमांशावस्यां भवेतामृषभश्च वर्ज्यः ॥ १८७ ॥
गान्धारके मध्यमके च षड्जे तारस्थिते कम्पितमश्नुते सा ।

— तानवलिता ॥ १५ ॥ —

तानादिमां तां वलितां प्रवक्ष्ये षड्जान्तिमा मध्यमकग्रहांशा ॥ १९० ॥
षड्जो भवेद्या मृदुलालिता च सा पञ्चमे टक्कभवा च भाषा ।

— ॥ ललिता ॥ १६ ॥ —

संलक्षयामो ललिताख्यभाषां न्यासो ग्रहोंऽशः पुनरत्र षड्जः ॥ १९१ ॥
विवर्जिता चर्षभपञ्चमाभ्यां तारस्थगान्धारकधैवता सा ।
मन्द्रस्थषड्जा ललितैः स्वरैश्च युतोत्कटैरुत्सववीरयोग्या ॥ १९२ ॥

— ॥ रविचन्द्रिका ॥ १७ ॥ —

भाषां प्रवक्ष्ये रविचन्द्रिकाख्यां न्यासग्रहांशत्रयरूपषड्जा ।
टक्कोद्भवाल्पर्षभपञ्चमा च गान्धारकः स्यादृषभेण युक्ता ॥ १९३ ॥
षड्जस्तथा मध्यमसंयुतश्च संकीर्णरागाद्गमकान्वितासौ ।

— ॥ ताना ॥ १८ ॥ —

तानाभिधानां प्रवदामि भाषां न्यासो ग्रहोंऽशः पुनरत्र षड्जः ॥ १९४ ॥
विवर्जितैर्षर्षभपञ्चमाभ्यां तथैव मन्द्रस्थनिषादषड्जा ।
षड्जे निषादे गमकान्विता च पन्यासयुक्तापि च धैवतेन ॥ १९५ ॥
प्रयोजनीया करुणाभिधाने रसे किलैषेत्युदिता मुनीन्द्रैः ।

— अम्बाहेरिका ॥ १९ ॥ —

वक्ष्यामहेऽम्बादिमहेरिकाख्यां षड्जान्तिमा मध्यमकग्रहांशा ।
भूयिष्ठगान्धारकधैवता सा समस्वरा पञ्चमिकोच्छ्रिता च ॥ १९६ ॥

— ॥ देशा ॥ २० ॥ —

देशाभिधा वीररसे च गेया चैकोनविंशी किल टक्कभाषा ।
वक्ष्यामि देशामथ टक्कभाषां गान्धारकोऽस्यां च भवेद् ग्रहोंऽशः ॥
न्यासस्तु षड्जस्वर एव तस्यां वर्ज्यौ तथैवर्षभपञ्चमौ द्वौ ।

— ॥ वेसरिका ॥ २१ ॥ —

वक्ष्यामहे वेसरिकाख्यभाषां न्यासो ग्रहोंऽशोऽत्र तु षड्ज एव॥ १९८ ॥
अपञ्चमा काकलिकासमेता ससंगता धैवतषड्जयोः स्यात् ।

युक्तो निषादेन च धैवतोऽस्या वीरे रसे सा विनियोजनीया ॥ १९९ ॥
एकाधिका विंशतिरत्र सम्यगितीरिता टक्कभवास्तु भाषाः ।

॥ अथ पञ्चमभाषारागाः ॥ १० ॥

— ॥ कैशिकी ॥ १ ॥ —

प्रपञ्चये पञ्चमरागजाताम्भाषाविशेषान् दशधा विभिन्नान् ॥ २०० ॥
तत्रोच्यते संप्रति कैशिकीयं न्यासो ग्रहोंऽशोऽपि च पञ्चमोऽस्याः ।
तारस्थषड्जोऽपि च मध्यमापन्यासाधिका मध्यमधैवताभ्याम् ॥ २०१
तारस्थगान्धारकमध्यमा च तथेयमीर्ष्यासु नियोजनीया ।
भाषाङ्गतामेव वदन्ति केचिदितीरिता पञ्चमिकीयमाद्या ॥ २०२ ॥

— ॥ त्रावणिका ॥ २ ॥ —

वक्ष्यामहे त्रावणिकाख्यभाषां षड्जग्रहांशामपि पञ्चमान्ताम् ।
निषादगान्धारयुताधिकास्ते षड्जर्षभौ पञ्चममध्यमौ च ॥ १०३ ॥

— ॥ तानोद्भवा ॥ ३ ॥ —

तानोद्भवां संप्रति लक्ष्यामः सा मध्यमांशापि च पञ्चमान्ता ।
अल्पर्षभा चाधिकपञ्चमा च सांगत्यभाग्धैवतमध्यमा च ॥ २०४ ॥

— ॥ आभीरिका ॥ ४ ॥ —

आभीरिकाख्यामथ वर्णयामो न्यासो ग्रहोंऽशोऽपि च पञ्चमोऽस्याम् ।
भूयो निषादात्वपि काकलीका गेया रणे मध्यमषड्जयुक्ता ॥ २०५ ॥

— ॥ गुर्जरी ॥ ५ ॥ —

अथोच्यते संप्रति गुर्जरीयं न्यासो ग्रहोंऽशोऽपि च पञ्चमोऽस्याः ।
उच्चोऽत्र षड्जोऽपि च मध्यमोऽपन्यासौ तु गान्धारकधैवतौ द्वौ ॥

— ॥ सैन्धवी ॥ ६ ॥ —

भाषामथो सैन्धविकां प्रवक्ष्ये न्यासो ग्रहोंऽशोऽपि च पञ्चमोऽस्याम् ।
प्राज्यर्षभा चर्षभपञ्चमापन्यासा च तारस्थितपञ्चमा च ॥ २०७ ॥
निषादहीनैर्गमकाभिरामैः स्वरैरुपेता समरे च गेया ।

— ॥ दाक्षिणात्या ॥ ७ ॥ —

वक्ष्यामहे संप्रति दाक्षिणात्यां न्यासो ग्रहोंऽशोऽपि च धैवतोऽस्याः ॥
तारो निषादोऽत्र तु मध्यमेन स्यात्पञ्चमेनापि च धैवतेन ।
भवेदपन्यास इहर्षभस्तु प्रियास्मृतौ सा विनियोजनीया ॥ २०८ ॥

— ॥ आन्ध्री ॥ ८ ॥ —

भाषामथान्ध्रीमधुनाभिधास्ये सा पञ्चमान्ता ऋषभग्रहा च ।
सकाकली दुर्बलषड्जयुक्ता भवेदियं किंनरवल्लभा च ॥ २०९ ॥

— ॥ माङ्गली ॥ ९ ॥ —

भाषामथो माङ्गलिकां प्रवक्ष्ये न्यासो ग्रहोंऽशोऽपि च धैवतोऽस्याः ।
सकाकली धैवतषड्जयुक्ता तथर्षभः पञ्चमसंगतोऽस्याम् ॥ २१० ॥

— ॥ भावनी ॥ १० ॥ —

वक्ष्यामहे संप्रति भावनीं तां न्यासो ग्रहोंऽशोऽपि च पञ्चमोऽस्याः ।
षड्जर्षभेयं खलु मन्द्रषड्जापन्यासयुक्ताधिकमध्यमा च ॥ २११ ॥
षड्जो निषादश्च तथाधिकौ द्वावस्यां भवेतामिति वेदितव्यम् ।

॥ इतीरिताः पञ्चमरागभाषा दशापि बोधाय कुशीलवानाम् ॥

— ॥ अथ भिन्नपञ्चम-जन्यभाषारागाः ॥ —

अथोच्यतेऽस्यापि च भिन्नपञ्चमोद्भूतिभाजः कथयामि भाषाः ॥ २१२॥

— ॥ धैवतभूषिता ॥ १ ॥ —

तत्रोच्यते धैवतभूषितेयं न्यासो ग्रहोंऽशोऽपि च धैवतोऽस्याः ।
षड्जं तु संगच्छति धैवतोऽस्यां युक्तौ तथैवर्षभधैवतौ द्वौ ॥ २१३ ॥

— ॥ शुद्धभिन्ना ॥ २ ॥ —

वक्ष्यामहे संप्रति शुद्धभिन्नां न्यासो ग्रहोंऽशोऽपि च धैवतोऽस्याः ।
संवादिनौ चर्षभधैवतौ द्वौ षड्जं तु संगच्छति मध्यमोऽस्याम् ॥

— ॥ वराटी ॥ ३ ॥ —

अथो वराटीं प्रतिपादयामः सा मध्यमांशापि च धैवतान्ता ।
अल्पर्षभा धैवतषड्जयुक्ता गान्धारकः स्यादृषभेण युक्तः ॥ २१५ ॥
सा भूयसी मध्यमधैवताभ्यामितीरितं याष्टिकदत्तिलाद्यैः ।

— ॥ विशाला ॥ ४ ॥ —

अतो विशालामधुनाभिधास्ये सा पञ्चमांशापि च धैवतान्ता ॥ २१६ ॥
विभूषिता धैवतकेन किं च संचारभाग्धैवतषड्जका स्यात् ।

— अथ टक्ककैशिक-जन्यभाषारागाः ॥ २ ॥ —

— ॥ मालवा ॥ १ ॥ —

वक्ष्यामि टक्कादिमकैशिकस्य भाषाद्वयं तत्र तु मालवेयम् ॥ २१७ ॥
न्यासग्रहांशाधिकधैवता संचारस्ततो धैवतषड्जयोः स्यात् ।
संचारिणी चर्षभधैवताख्यस्वरद्वये सा सकलस्वरा च ॥ २१८ ॥

— ॥ भिन्नवलिता ॥ २ ॥ —

भिन्नादिमां तां वलितां प्रवक्ष्ये षड्जग्रहांशापि च धैवतान्ता ।
प्राज्यो निषादोऽपि च धैवतोऽस्यां युक्तो निषादेन च मध्यमः स्यात् ॥

— ॥ अथ हिन्दोल-जन्य-भाषारागाः ॥ ९ ॥ —

— ॥ वेसरिका ॥ १ ॥ —

हिन्दोलभाषाश्च नवाथ वक्ष्ये तत्रादिमा वेसरिकाभिधाना ।
न्यासो ग्रहोंऽशोऽपि च तत्र षड्जस्त्वल्पौ तथा धैवतपञ्चमौ द्वौ ॥
गान्धारषड्जाविह संघटेते तथा निषादर्षभसंगतिः स्यात् ।

— ॥ चूतमञ्जरी ॥ २ ॥ —

तां चूतमञ्जर्यभिधां तु वक्ष्याम्यंशो ग्रहः पञ्चम एव तस्याः ॥ २२१ ॥
न्यासस्तु षड्जस्त्वृषभेण हीना संचारिणी पञ्चमषड्जयोः स्यात् ।
निषादगान्धारकसंगतिः स्याद्धिन्दोलभाषा कथिता द्वितीया ॥ २२२ ॥

— ॥ षड्जमध्यमा ॥ ३ ॥ —

वक्ष्यामि षड्जादिम मध्यमां तां न्यासांशकावत्र तु मध्यमः स्यात् ।
षड्जो ग्रहो मध्यमषड्जकौ द्वौ युक्तौ च गान्धारकमध्यमौ द्वौ ॥२२३॥
हीना निषादेन तथर्षभेण हिन्दोलभाषा कथिता तृतीया ।

— ॥ मधुरी ॥ ४ ॥ —

अथाभिधास्ये मधुरीं च भाषां न्यासोऽत्र षड्जोऽपि च मध्यमोंऽशः ॥
षड्जो निषादोऽपि च धैवतश्च सपञ्चमोऽमी ह्यधिका भवन्ति ।
अल्पर्षभा प्रेक्षणके नियोज्या हिन्दोलभाषा मधुरी तुरीया ॥ २२५ ॥

— ॥ भिन्नपौराली ॥ ५ ॥ —

तां भिन्नपौराल्यभिधां प्रवक्ष्ये न्यासोऽत्र षड्जः स तु मध्यमोंऽशः ।

— ॥ गौडी ॥ ६ ॥ —

हिन्दोलभाषां कथयामि गौडीं न्यासग्रहांशाः पुनरत्र षड्जः ॥ २२६ ॥

विवर्जिता चर्षभधैवताभ्यां मन्द्रस्थषड्जोऽपि च पञ्चमे तु ।
भिन्नाभिधावद्गमकेन युक्ता नियोजनीया प्रियभाषणे सा ॥ २२७ ॥

— ॥ मालववेसरी ॥ ७ ॥ —

अथोच्यते मालववेसरीयं न्यासो ग्रहोंऽशः पुनरत्र षड्जः ।
गान्धारकापन्यसनर्षभेण विवर्जिता धैवतकेन च स्यात् ॥ २२८ ॥
स्यान्मध्यमे पञ्चमकस्वरे च समन्विता स्याद्गमकेन सम्यक् ।

— ॥ छेवाटी ॥ ८ ॥ —

छेवाटिकां संप्रति संप्रवक्ष्ये न्यासग्रहांशाः पुनरत्र षड्जः ॥ २२९ ॥
गान्धारकापन्यसना विहीना तथर्षभेणाधिकधैवता सा ।
गान्धारषड्जस्वरमध्यमास्तु मन्द्रस्थिता एव भवन्ति तस्याम् ॥ २३० ॥

— ॥ पिञ्जरी ॥ ९ ॥ —

प्रवक्ष्यते संप्रति पिञ्जरी सा गान्धारकोंऽशः कथितो ग्रहश्च ।
न्यासस्तु षड्जोऽपि युतो निषादो हिन्दोलभाषाः कथिता नवैवम् ॥

— ॥ अथ बोट्ट-जन्य-भाषारागः ॥ १ ॥ —

— ॥ माङ्गली ॥ १ ॥ —

तां माङ्गलीं बोट्टभवां प्रवक्ष्ये सा पञ्चमांशापि च मध्यमान्ता ।
तथर्षभे धैवतके च सेयं संचारभागुज्ज्वलमध्यमा च ॥ २३२ ॥
गेया च सर्वेष्वपि मङ्गलेषु चैकैव बोट्टप्रभवेति वेद्या ।

— ॥ अथ मालवकैशिकजन्यभाषारागाः ॥ १३ ॥ —

— ॥ वाङ्गाली ॥ १ ॥ —

वक्ष्यामहे मालवकैशिकस्य त्रयोदशापि क्रमशोऽथ भाषाः ॥ २३३ ॥

वाङ्गाल्यभिख्यां प्रथमं वदामः षड्जान्तिमो मध्यमकग्रहांशः ।
संवादिनौ द्वावृषभो निषादः पूर्णा भवेदुज्ज्वलमध्यमा च ॥ २३४ ॥

— ॥ माङ्गली ॥ २ ॥ —

माङ्गल्यभिख्यां कथयामि भाषां न्यासग्रहांशाः पुनरत्र षड्जः ।
सा पञ्चमाल्पस्फुरिता तु तारस्थितर्षभा तारगमध्यमा च ॥ २३५ ॥
दीर्घा भवेद्धैवतिका निरुक्तासा माङ्गली मालवकैशिकोत्था ।

— ॥ हर्षपुरी ॥ ३ ॥ —

अथोच्यते हर्षपुरी तु भाषा न्यासग्रहांशाः किल पञ्चमोऽस्याः ॥ २३६ ॥
तारस्फुरन्मध्यमपञ्चमा सा मन्द्रस्थषड्जा युतधैवता च ।

— ॥ मालववेसरी ॥ ४ ॥ —

वक्ष्यामहे मालववेसरीं तां न्यासग्रहांशाः पुनरत्र षड्जः ॥ २३७ ॥
तारर्षभा मन्द्रगपञ्चमा च कम्प्रस्फुरन्मध्यमपञ्चमा च ।
स्याद्धैवतेनापि विवर्जिता सा निरूपिता मालववेसरीत्थम् ॥ २३८ ॥

— ॥ मञ्जरी ॥ ५ ॥ —

तां मञ्जरीं संप्रति वर्णयामस्तस्या ग्रहोंऽशोऽपि च पञ्चमः स्यात् ।
न्यासस्तु षड्जोऽत्र निषादषड्जौ युक्तौ तथैवर्षभमध्यमौ द्वौ ॥ २३९ ॥

— ॥ गुर्जरी ॥ ६ ॥ —

तां गुर्जरीं संप्रति लक्षयामो न्यासस्तु षड्जोऽत्र निषादकोंऽशः ।
युक्तो निषादस्त्वृषभेण तद्वत्समध्यमध्यादृषभेण युक्तः ॥ २४० ॥

— ॥ गौडी ॥ ७ ॥ —

गौडीं वदामोऽत्र तु षड्ज एव न्यासो ग्रहोंऽशोऽप्यधिको निषादः ।
मन्द्रस्थितोऽल्पो भवतीह षड्जः प्रोक्तो मतङ्गप्रमुखैः किलेयम् ॥ २४१ ॥

— ॥ पौराली ॥ ८ ॥ —

पौरालिकाख्यां प्रतिपादयामो न्यासग्रहांशाः पुनरत्र षड्जः ।
तत्राधिकौ मध्यमषड्जकौ संकीर्णा च पूर्णा कथिता मुनीन्द्रैः ॥ २४२ ॥

— ॥ अर्धवेसरी ॥ ९ ॥ —

तामर्धवेसर्यभिधां प्रवक्ष्ये न्यासोऽत्र षड्जः स तु मध्यमोंऽशः ।
षड्जोऽधिकः स्यादिह मध्यमश्च भवेदिहाल्पोऽपि निषाद एषः ॥२४३॥

— ॥ शुद्धा ॥ १० ॥ —

शुद्धोच्यते मध्यमकग्रहांशा षड्जान्तिमा सा प्रमदेषु गेया ।

— ॥ मालवरूपा ॥ ११ ॥ —

वक्ष्यामहे मालवपूर्वरूपां न्यासग्रहांशाः पुनरत्र षड्जः ॥ २४४ ॥
भूयिष्ठगान्धारवती निषादः स धैवतो द्वाविह वर्जनीयौ ।

— ॥ सैन्धवी ॥ १२ ॥ —

वक्ष्यामि सैन्धव्यभिधां च भाषां न्यासग्रहांशाः पुनरत्र षड्जः॥ २४५ ॥
तथैव गान्धारनिषादहीना मन्द्रस्थषड्जा मृदुपञ्चमा सा ।
सर्वेषु भावेषु नियोजनीया सा सैन्धवी मालवकैशिकोत्था ॥ २४६ ॥

— ॥ आभीरी ॥ १३ ॥ —

आभीरिकाख्यामथ वर्णयामो न्यासग्रहांशाः पुनरत्र षड्जः ।
पूर्णा च षड्जर्षभसंगता सा तथाल्पगान्धारनिषादयुक्ता ॥ २४७ ॥
भाषाः पुनर्मालवकैशिकोत्थास्त्रयोदशैवं किल सम्यगुक्ताः ।

— ॥ अथ गान्धारपञ्चम-जन्यभाषारागः ॥ १ ॥ —

— ॥ गान्धारी ॥ १ ॥ —

भाषां च गान्धारकपञ्चमस्य गान्धार्यभिख्यां प्रतिपादयामः ॥ २४८ ॥
गान्धारको न्यास इह ग्रहोंऽशोऽसौ षड्जगान्धारविभूषिता च ।
सा सर्वलोकस्य मनोहरा स्याद्विशेषतश्चञ्चललोचनानाम् ॥ २४९ ॥

— ॥ अथ भिन्नषड्जजन्य-भाषारागाः ॥ १७ ॥ —

— ॥ गान्धारवल्ली ॥ १ ॥ —

गान्धारवल्ल्यादि च भिन्नषड्जभाषाः पुनः सप्तदशाथ वक्ष्ये ।
गान्धारवल्ली त्विह मध्यमांशग्रहा भवेदन्तिमधैवतेयम् ॥ २५० ॥
स्यात्संगतिर्धैवतषड्जयोश्च गेया भवेत्कर्मणि सा पितॄणाम् ।

— ॥ कच्छेली ॥ २ ॥ —

कच्छेलिकाख्यां कथयामि भाषां षड्जो ग्रहोंऽशोऽत्र तु मध्यमान्त्यः ॥
सम्युक्तगान्धारकधैवता सा समाश्रयन्ती किल कूटतानान् ।
मतान्तरे मध्यमकग्रहांशा सा मन्द्रतारर्षभसंयुता च ॥ २५२ ॥
संयुक्तगान्धारनिषादकौ च कच्छेलिकेयं कथिता मुनीन्द्रैः ।

— ॥ स्वरवल्ली ॥ ३ ॥ —

निरूपयामः स्वरवल्लिकाख्यां स्याद्धैवतो न्यास इहांशकश्च ॥ २५३ ॥
ग्रहो निषादस्त्वृषभश्च वर्ज्यो युक्तो निषादेन च मध्यमः स्यात् ।

— ॥ निषादिनी ॥ ४ ॥ —

निषादिनीं संप्रति लक्षयामो न्यासो ग्रहोंऽशोऽपि च धैवतः स्यात् ॥

— ॥ त्रवणा ॥ ५ ॥ —

अथाभिधास्ये त्रवणाभिधानां स्याद्धैवतो न्यास इह ग्रहोंऽशः ।
षड्जो निषादोऽपि च धैवतश्च प्राज्या विहीनर्षभपञ्चमा सा ॥ २५५ ॥

षड्जे निषादेऽपि च धैवते च समन्विता सा वलितेन सम्यक् ।
गान्धारकेनापि च मध्यमेन समन्विता सा द्विगुणीकृतेन ॥ २५६ ॥
मन्द्रस्फुरद्धैवतिका जये सा महीपतीनां विनियोजनीया ।

— ॥ मध्यमा ॥ ६ ॥ —

अथोच्यते संप्रति मध्यमाख्या सा मध्यमान्तात्र तु धैवतांशा ॥ २५७ ॥

— ॥ शुद्धा ॥ ७ ॥ —

शुद्धां वदामोऽत्र तु धैवतोंऽशो न्यासो ग्रहः सा मृदुधैवता च ।
विवर्जिता चर्षभपञ्चमाभ्यां यद्वा भवेत्पञ्चमवर्जितैषा ॥ २५८ ॥
गान्धारषड्जाविह संगतौ वा पन्यासगान्धारसमन्विता च ।
गान्धारषड्जावपि धैवतोऽमी मन्द्रस्तथा पञ्चमदीर्घता च ॥ २५९ ॥

— ॥ दाक्षिणात्या ॥ ८ ॥ —

वक्ष्यामहे संप्रति दाक्षिणात्यां स्याद्धैवतो न्यास इह ग्रहोंऽशः ।
स्यात्षाडवा पञ्चमदुर्बला च षड्जो युतो मध्यमधैवताभ्याम् ॥ २६० ॥

— ॥ पुलिन्दिका ॥ ९ ॥ —

पुलिन्दिकां तामथ वर्णयामो न्यासस्तु षड्जोऽत्र तु धैवतोंऽशः ।
हीना च गान्धारकपञ्चमाभ्यां स मध्यमः स्यादिह षड्जयुक्तः ॥ २६१॥
षड्जस्तथा धैवतकेन युक्तस्त्वानन्दिनी सा हि पुलिन्दजातेः ।

— ॥ तुम्बुरा ॥ १० ॥ —

अथोच्यते संप्रति तुम्बुराख्यां न्यासो ग्रहोंऽशोऽपि च धैवतोऽस्याः ॥
विवर्जिता स्यादृषभस्वरेण तुष्टिप्रदा तुम्बुरुमौनिमौलेः ।

— ॥ षड्जभाषा ॥ ११ ॥ —

अथोच्यते संप्रति षड्जभाषा स्यान्मध्यमो न्यास इह ग्रहोंऽशः ॥२६३॥
विवर्जिता चर्षभपञ्चमाभ्यां देवार्चने सा विनियोजनीया ।

— ॥ कालिन्दी ॥ १२ ॥ —

कालिन्द्याभिख्यां कथयामि भाषां गान्धारकोंऽशोऽत्र तु धैवतान्तः ॥
त्यक्तो निषादर्षभपञ्चमैश्चारोहावरोहा च चतुःस्वरा च ।

— ॥ ललिता ॥ १३ ॥ —

अथाभिधास्ये ललिताख्यभाषां स्याद्धैवतो न्यास इह ग्रहोंऽशः ॥ २६५॥
गान्धारकेणर्षभमध्यमाभ्यां त्रिभिः समेता खलु तारमन्द्रैः ।
तथैव मन्द्रस्थितधैवता च स्नेहे प्रगेया च मतङ्गकोक्ता ॥ २६६ ॥

— ॥ श्रीकण्ठी ॥ १४ ॥ —

श्रीकण्ठिकालक्षणमत्र वक्ष्ये स्याद्धैवतो न्यास इह ग्रहोंऽशः ।
विवर्जिता पञ्चमकस्वरेणापन्यासतागो रिषभस्तथास्याम् ॥ २६७ ॥
तत्संगतो चर्षभमध्यमौ च श्रीकण्ठकण्ठोद्गलिता हि सैषा ।

— ॥ वाङ्गाली ॥ १५ ॥ —

वाङ्गालिकां तामथ वर्णयामः स्याद्धैवतो न्यास इह ग्रहोंऽशः ॥ २६८ ॥
दीर्घौ तथैवर्षभमध्यमौ स्तोऽपन्यासगान्धारयुता च सेयम् ।
मन्द्रोऽन्निषद्धैवतसंयुता स्यादुद्दीपने सा विनियोजनीया ॥ २६९ ॥

— ॥ गान्धारी ॥ १६ ॥ —

गान्धारिकाख्यामथ कीर्तयामो गान्धारकोंऽशोऽत्र तु मध्यमोऽन्तः ।
तथा भवेदुच्छ्रितमध्यमोऽयं शार्दूलमौनीश्वरसंमता सा ॥ २७० ॥

— ॥ सैन्धवी ॥ १७ ॥ —

सैन्धव्यभिख्यां कथयामि भाषां स्याद्धैवतो न्यास इह ग्रहोंऽशः ।
विवर्जिता चर्षभपञ्चमाभ्यां मन्द्रस्फुरद्धैवतिका तथैव ॥ २७१ ॥
उद्दीपना चेत्युदितास्तु भिन्नषड्जोदिताः सप्तदशापि भाषाः ॥ २७२ ॥

— ॥ अथ वेसरषाडव-जन्य-भाषाः ॥ २ ॥ —

— ॥ नाद्या ॥ १ ॥ —

भाषे उभे वेसरषाडवस्य नाद्यां तयोः प्राथमिकीं वदामः ।
षड्जग्रहांशापि च मध्यमान्ता गान्धारगुर्वी धुतपञ्चमा च ॥ २७३ ॥
यामे तुरीयेऽपि दिनस्य सायं गेयेति सर्वे मुनयो गृणन्ति ।

— ॥ वाह्यषाडवा ॥ २ ॥ —

वक्ष्यामि वाह्यादिमषाडवां तां स्यान्मध्यमो न्यास इह ग्रहोंऽशः ॥२७४॥
निषादगान्धारकसंगतेयं गान्धारसांगत्ययुतर्षभा च ।

— ॥ अथ मालवपञ्चम-जन्य-भाषाः ॥ ३ ॥ —

— ॥ तानोद्भवा ॥ १ ॥ —

तिस्रः पुनर्मालवपञ्चमस्य भाषाः प्रवक्ष्येऽथ यथाक्रमेण ॥ २७५ ॥
तानोद्भवां संप्रति भिन्नतानोद्भवां वदामः सह लक्षणेन ।
स्यात्पञ्चमो न्यास इह ग्रहोंऽशो विवर्जिता स्यादृषभस्वरेण ॥ २७६ ॥

— ॥ अथ पञ्चमषाडवजन्यभाषारागः ॥ १ ॥ —

— ॥ पोता ॥ १ ॥ —

पोताभिधां पञ्चमषाडवाख्योपरागजातां कथयामि भाषाम् ।
न्यासो ग्रहोंऽशोऽप्यृषभो मतोऽस्यास्तथैव भूयिष्ठनिषादषड्जा ॥२७७॥

— ॥ अथ रेवगुप्तजन्यभाषारागः ॥ १ ॥ —

— ॥ शका ॥ १ ॥ —

मतान्तरे संप्रति रेवगुप्तसंभूतभाषां कथये शकाख्याम् ।
षड्जान्तिमा स्यादपि मध्यमांशा भूयिष्ठगान्धारकपञ्चमा च ॥ २७९ ॥
गुर्वी तथैवर्षभधैवताभ्यां प्रोक्तास्तु भाषा नवतिः षडेताः ।

— ॥ अथ विभाषाः ॥ —

— ॥ ककुभ-जन्य-विभाषाः ॥ ३ ॥ —

वक्ष्ये विभाषास्त्वधिविंशतिस्तास्तिस्रो विभाषाः ककुभस्य तत्र ।

— ॥ भोगवर्धनी ॥ १ ॥ —

सा भोगवर्धन्यभिधादिमा स्यात्स्याद्धैवतो न्यास इह ग्रहोंऽशः ॥
पदप्रयोगे कथितः किलापन्यासस्तु गान्धारपदाभिधेयः ।
भूयान्निषादोऽत्र तु पञ्चमश्च गान्धारको मध्यमधैवतौ च ॥ २८० ॥
विवर्जिता स्यादृषभस्वरेण विरागभावे विनियुज्यतेऽसौ ।

— ॥ आभीरी ॥ २ ॥ —

आभीरिकाख्यां कथये द्वितीयां स्यान्मध्यमोन्यास इह ग्रहोंऽशः ॥
षड्जर्षभाभ्यां च निषादकेन द्रुतप्रयोगा मृदुधैवता च ।
तारस्फुरत्पञ्चमिका च पूर्णा स्यान्मध्यमेन प्रचुरप्रयोगा ॥ २८२ ॥
निर्वेदने सा विनियोजनीयेत्युक्ता विभाषा ककुभे द्वितीया ।

— ॥ मधुकरी ॥ ३ ॥ —

वक्ष्ये विभाषां मधुकर्यभिख्यां न्यासो ग्रहोंऽशः पुनरत्र षड्जः ॥२८३ ॥
गान्धारकोऽपन्यसनो निषादषड्जर्षभैर्धैवतपञ्चमाभ्याम् ।
सा पञ्चभिः स्याद्धवलप्रयोगेत्युक्ता हि तिस्रः ककुभो विभाषाः ॥२८४॥

— ॥ अथ टक्कजन्य-विभाषाः ॥ ४ ॥ —

— ॥ देवारवर्धनी ॥ १ ॥ —

टक्के विभाषाः कथये चतस्रो देवारवर्धन्यभिधात्र चाद्या ।
न्यासोऽत्र षड्जः स तु पञ्चमोंऽशो ग्रहश्च पूर्णेत्युदिता मुनीन्द्रैः ॥२८५

— ॥ आन्ध्री ॥ २ ॥ —

टक्के विभाषां कथयामि चान्ध्रीं स्यान्मध्यमोंऽशः स तु पञ्चमोऽन्त्यः ।
प्रहर्षकाले विनियोजनीया स्यादान्ध्रदेशप्रभवा किलैषा ॥ २८६ ॥

— ॥ गुर्जरी ॥ ३ ॥ —

गुर्जर्यभिख्यां कथये विभाषामंशो ग्रहश्चात्र भवेन्निषादः ।
न्यासस्तु षड्जः स तु मध्यमेन युक्तो निषादस्त्वृषभेण युक्तः ॥ २८७ ॥
पूर्णा च सा गुर्जरदेशजेति टक्के विभाषा कथिता तृतीया ।

— ॥ भानवी ॥ ४ ॥ —

तां भानवीं संप्रति लक्षयामः स्यात्पञ्चमो न्यास इह ग्रहोंऽशः ॥ २८८ ॥

— ॥ अथ पञ्चम विभाषाः ॥ २ ॥ —

— ॥ भम्माणी ॥ १ ॥ —

विभाषयोः संप्रति पञ्चमस्य भम्माणिकाख्यां प्रथमां भणामः ।
हीनर्षभा सा मृदुतारषड्जा तारा भवेन्मध्यमपञ्चमाभ्याम् ॥ २८९ ॥
तथा निषादेन च सा नियोज्या महोत्सवेष्वित्युदिता मुनीन्द्रैः ।

— ॥ आन्धाली ॥ २ ॥ —

आन्धालिकाख्यां कथये विभाषां स्यात्पञ्चमो न्यास इह ग्रहोंऽशः ।
अल्पो निषादस्त्वितरे स्वराः स्युर्भूयस्तरा इत्युदिता किलैषा ॥

— ॥ अथ भिन्नपञ्चमविभाषा ॥ १ ॥ —

— ॥ कौशली ॥ १ ॥ —

वक्ष्यामि भिन्नादिमपञ्चमस्य चैकां विभाषामपि कौशलीं ताम् ।
अंशो निषादोऽपि च धैवतोऽन्त्यो विवर्जिता सा ऋषभस्वरेण ॥ २९१॥

— ॥ अथ टक्ककैशिकविभाषा ॥ १ ॥ —

— ॥ द्राविडी ॥ १ ॥

वक्ष्यामि टक्कादिमकैशिकस्य तां द्रविडीनामवतीं विभाषाम् ।
सा मध्यमांशापि च धैवतान्ता समन्विता षड्जकधैवताभ्याम् ॥२९२
तथैव गान्धारनिषादकाभ्यां सा संगता स्यादिति वेदितव्यम् ।

— ॥ अथ मालवकैशिकविभाषाः ॥ २ ॥ —

— ॥ काम्भोजी ॥ १ ॥ —

विभाषयोर्मालवकैशिकस्य काम्भोजिकाख्यां प्रथमां प्रवक्ष्ये ॥ २९३
न्यासग्रहांशाः पुनरत्र षड्जो निषादवह्नी गमकोज्ज्वला सा ।
विवर्जिता त्वर्षभपञ्चमाभ्यां मन्द्रस्थषड्जेत्यवधारणीयम् ॥ २९४

— ॥ देवारवर्धनी ॥ २ ॥ —

देवारवर्धन्यभिधां प्रवक्ष्ये षड्जग्रहांशामपि पञ्चमान्ताम् ।
सा किं च गान्धारनिषादहीने त्युक्ता विभाषाद्वितयी क्रमेण ॥ २९

— ॥ अथ भिन्नषड्जविभाषाः ॥ ४ ॥ —

— ॥ पौरालिका ॥ १ ॥ —

ता भिन्नषड्जप्रभवाश्चतस्रः पौरालिकाद्याऽऽत्र भवे द्विभाषा ।
सा मध्यमांशापि च धैवतान्तास्याद् दुर्बला स्यादृषभस्वरेण ॥ २
तत्रर्षभो मध्यमपञ्चमौ च तौ संघटन्ते हि परस्परेण ।

— ॥ मालवी ॥ २ ॥ —

तां मालवीं संप्रति लक्षयामः स्याद्धैवतो न्यास इह ग्रहोंऽशः ॥ २९७ ॥
गान्धारषड्जर्षभधैवतैस्तु सा भूयसी मन्द्रगधैवता च ।

— ॥ कालिन्दी ॥ ३ ॥ —

कालिन्दिकां तामथ लक्षयामो गान्धारकांशापि च धैवतान्त्या ॥२९८॥
सा पञ्चमेनाप्यृषभेण हीना समस्वरा स्वल्पनिषादका च ।
सा विस्मयाख्ये च रसे प्रयोज्या स्याद्भिन्नषड्जप्रभवा च सेयम् ॥

— ॥ देवारवर्धनी ॥ ४ ॥ —

देवारवर्धन्यभिधां वदामः सा धैवतांशान्त्यनिषादका च ।
विवर्जिता चाप्यृषभस्वरेण स्याद्भिन्नषड्जप्रभवा विभाषा ॥ ३०० ॥

— ॥ अथ वेसरषाडवविभाषा ॥ —

— ॥ पार्वती ॥ १ ॥ —

विभाषिकां वेसरषाडवस्य पार्वत्यभिख्यां प्रतिपादयामः ।
षड्जो ग्रहोंऽशः सकलस्वरा चेत्युक्तत्रयान्यत्पुनरूहनीयम् ॥ ३०१ ॥

— ॥ अथ मालवपञ्चमविभाषा ॥ —

— ॥ भावनी ॥ १ ॥ —

विभाषयोर्मालवपञ्चमस्य तां भावनीं संप्रति लक्षयामः ।
न्यासो ग्रहोंऽशोऽपि च पञ्चमोऽपन्यासस्तु षड्ज स्त्वृषभेण हीना ॥

— ॥ विभावनी ॥ २ ॥ —

विभावनीं तामथ लक्षयामो न्यासो ग्रहोंऽशोऽपि च पञ्चमोऽस्याः ।
गान्धारको मध्यमधैवतौ च स्वल्पास्तथा मन्द्रगपञ्चमा च ॥ ३०३ ॥

— ॥ अथ अनुक्तहेतुविभाषा ॥ १ ॥ —

— ॥ पल्लवी ॥ १ ॥ —

अनुक्तहेतुं कथये विभाषां पल्लव्यभिख्यामिह धैवतोंऽशः ।
न्यासश्च षड्जर्षभभूयसी सा तारस्थगान्धारयुता च पूर्णा ॥ ३०४ ॥
एकाधिका विंशतिरीरितास्ता विभाषिकास्त्वन्तरभाषिकाश्च ।

— ॥ अथ अन्तरभाषाः ॥ ४ ॥ —

— ॥ अथ ककुभस्य अन्तरभाषा ॥ —

— ॥ सालवाहनी ॥ १ ॥ —

वक्ष्ये चतस्रः ककुभप्रसूताः सा सालवाहन्यभिधोच्यतेऽत्र ॥ ३०५ ॥
सा धैवतांशा ऋषभग्रहांशा गान्धारकोऽस्यामृषभेण युक्तः ।

— ॥ अनुक्तहेत्वन्तरभाषाः ॥ —

— ॥ भासवलिता ॥ १ ॥ —

तिसृष्वथानूदितहेतुषु प्राग्भासादिमां तां वलितां प्रवक्ष्ये ॥ ३०६ ॥
न्यासो ग्रहोंऽशोऽपि च धैवतोऽस्याः स्वल्पर्षभा पञ्चमवर्जिता च ।

— ॥ किरणावली ॥ २ ॥ —

संलक्षयामः किरणावलीं तां न्यासो ग्रहोंऽशोऽपि च धैवतोऽस्याः ॥
तारस्थगान्धारनिषादहृद्या मन्द्रस्फुरन्मध्यमसंयुता च ।

— ॥ शकललिता ॥ ३ ॥ —

अथोच्यते सा ललिता शकाद्या षड्जग्रहांशापि च धैवतान्त्या ।
युक्तो निषादोऽत्र तु धैवतेनेत्युक्ताश्चतस्रोऽन्तरभाषिकाश्च ॥ ३०८ ॥

— ॥ अथ रागाङ्गाः ॥ २१ ॥ —

एकाधिकां विंशतिमीरयामो रागाङ्गरागानधुना क्रमेण ।

— ॥ शङ्कराभरणः ॥ १ ॥ —

आद्यं तु तेषां प्रतिपादयामस्तं शंकराख्याभरणं च रागम् ॥ ३०९ ॥
न्यासो ग्रहोंऽशोऽपि च मध्यमश्चेत्स मध्यमादिः कथितस्तदानीम् ।
स एष मन्द्रस्वरमुद्रितश्च छायान्तरेणापि युतो यदि स्यात् ॥ ३१० ॥
स्याच्छंकराख्याभरणाभिधानो रागस्तदा शंकरवल्लभोऽयम् ।

— ॥ घण्टारवः ॥ २ ॥ —

घण्टारवाख्यं कथयामि रागं स धैवतांशोऽपि च मध्यामान्तः ॥३११॥
मन्द्रस्थगान्धारकमेदुरोऽयं तथैव तारस्थनिषादहृद्यः ।
रागस्य भिन्नादिमषड्जनाम्नः स्यादङ्गमित्येष भुवि प्रतीतः ॥ ३१२ ॥

— ॥ हंसकः ॥ ३ ॥ —

अथोच्यते हंसकरागलक्ष्म स धैवतस्तत्र भवेद्ग्रहोंऽशः ।
विवर्जितः षड्ज इहैष चांगरागस्य भिन्नादिमषड्जकस्य ॥ ३१३ ॥

— ॥ दीपकः ॥ ४ ॥ —

अथोच्यते दीपकरागलक्ष्म षड्जो ग्रहोंऽशोऽस्य तु मध्यमोऽन्तः ।
गान्धारकः पञ्चमकस्तथाल्पः स मध्यमो दीप्त इह प्रतीतः ॥ ३१४ ॥
अङ्गं भवेत्कैशिकमध्यमस्य भिन्नादिमस्येत्यवधारणीयम् ।
धन्नासिकामुच्चतरां वदन्ति केचित्पुनर्दीपकरागमेनम् ॥ ३१५ ॥

— ॥ रीतिः ॥ ५ ॥ —

रीतिं ब्रुवे षड्ज इह ग्रहोंऽशो न्यासश्च भिन्नादिमषड्जकाङ्गे ।

— ॥ कर्णाटिका ॥ ६ ॥ —

कर्णाटिकां तामिह लक्षयामो न्यासो ग्रहो यत्र तु तारषड्जः ॥ ३१६ ॥
सा धैवतांशा हनुमत्प्रिया च समस्वरा मन्द्रगमध्यमा च ।

— ॥ अथ अनुक्तहेतुविभाषा ॥ १ ॥ —

— ॥ पल्लवी ॥ १ ॥ —

अनुक्तहेतु कथये विभाषां पल्लव्यभिख्यामिह धैवतोंऽशः ।
न्यासश्च षड्जर्षभभूयसी सा तारस्थगान्धारयुता च पूर्णा ॥ ३०४ ॥
एकाधिका विंशतिरीरितास्ता विभाषिकास्त्वन्तरभाषिकाश्च ।

— ॥ अथ अन्तरभाषाः ॥ ४ ॥ —

— ॥ अथ ककुभस्य अन्तरभाषा ॥ —

— ॥ सालवाहनी ॥ १ ॥ —

वक्ष्ये चतस्रः ककुभप्रसूताः सा सालवाहन्यभिधोच्यतेऽत्र ॥ ३०५ ॥
सा धैवतांशा ऋषभग्रहांशा गान्धारकोऽस्यामृषभेण युक्तः ।

— ॥ अनुक्तहेत्वन्तरभाषाः ॥ —

— ॥ भासवलिता ॥ १ ॥ —

तिसृष्वथानूदितहेतुषु प्राग्भासादिमां तां वलितां प्रवक्ष्ये ॥ ३०६ ॥
न्यासो ग्रहोंऽशोऽपि च धैवतोऽस्याः स्वल्पर्षभा पञ्चमवर्जिता च ।

— ॥ किरणावली ॥ २ ॥ —

संलक्षयामः किरणावलीं तां न्यासो ग्रहोंऽशोऽपि च धैवतोऽस्याः ॥
तारस्थगान्धारनिषादहृद्या मन्द्रस्फुरन्मध्यमसंयुता च ।

— ॥ शाकललिता ॥ ३ ॥ —

अथोच्यते सा ललिता शकाद्या षड्जग्रहांशापि च धैवतान्त्या ।
युक्तो निषादोऽत्र तु धैवतेनेत्युक्ताश्चतस्रोऽन्तरभाषिकाश्च ॥ ३०८ ॥

— ॥ अथ रागाङ्गाः ॥ २१ ॥ —

एकाधिकां विंशतिमीरयामो रागाङ्गरागानधुना क्रमेण ।

— ॥ शङ्कराभरणः ॥ १ ॥ —

आद्यं तु तेषां प्रतिपादयामस्तं शंकराख्याभरणं च रागम् ॥ ३०९ ॥
न्यासो ग्रहोंऽशोऽपि च मध्यमश्चेत्स मध्यमादिः कथितस्तदानीम् ।
स एष मन्द्रस्वरमुद्रितश्च छायान्तरेणापि युतो यदि स्यात् ॥ ३१० ॥
स्याच्छंकराख्याभरणाभिधानो रागस्तदा शंकरवल्लभोऽयम् ।

— ॥ घण्टारवः ॥ २ ॥ —

घण्टारवाख्यं कथयामि रागं स धैवतांशोऽपि च मध्यामान्तः ॥३११॥
मन्द्रस्थगान्धारकमेदुरोऽयं तथैव तारस्थनिषादहृद्यः ।
रागस्य भिन्नादिमषड्जनाम्नः स्यादङ्गमित्येष भुवि प्रतीतः ॥ ३१२ ॥

— ॥ हंसकः ॥ ३ ॥ —

अथोच्यते हंसकरागलक्ष्म स धैवतस्तत्र भवेद्ग्रहोंऽशः ।
विवर्जितः षड्ज इहैष चांगरागस्य भिन्नादिमषड्जकस्य ॥ ३१३ ॥

— ॥ दीपकः ॥ ४ ॥ —

अथोच्यते दीपकरागलक्ष्म षड्जो ग्रहोंऽशोऽस्य तु मध्यमोऽन्तः ।
गान्धारकः पञ्चमकस्तथाल्पः स मध्यमो दीप्त इह प्रतीतः ॥ ३१४ ॥
अङ्गं भवेत्कैशिकमध्यमस्य भिन्नादिमस्येत्यवधारणीयम् ।
धन्नासिकामुच्चतरां वदन्ति केचित्पुनर्दीपकरागमेनम् ॥ ३१५ ॥

— ॥ रीतिः ॥ ५ ॥ —

रीतिं ब्रुवे षड्ज इह ग्रहोंऽशो न्यासश्च भिन्नादिमषड्जकाङ्गे ।

— ॥ कर्णाटिका ॥ ६ ॥ —

कर्णाटिकां तामिह लक्षयामो न्यासो ग्रहो यत्र तु तारषड्जः ॥ ३१६ ॥
सा धैवतांशा हनुमत्प्रिया च समस्वरा मन्द्रगमध्यमा च ।

— ॥ लाटी ॥ ७ ॥ —

लाटीं ब्रुवे लाटमहीपलाल्या न्यासो ग्रहोंऽशोऽत्र च षड्ज एव ॥३१७॥

— ॥ पाञ्चाली ॥ ८ ॥ —

पाञ्चाल्यभिख्यं कथयामि रागं स्याद्धैवतो न्यास इह ग्रहोंऽशः ।
गान्धारषड्जर्षभभाक्च तारगान्धारको मन्द्रगमध्यमश्च ॥ ३१८ ॥

— ॥ मध्यमादिः ॥ ९ ॥ —

स्यान्मध्यमग्रामभवात्र मध्यमांशग्रहा तत्र तु मध्यमादिः ।

— ॥ मालवश्रीः ॥ १० ॥ —

अथोच्यते संप्रति मालवश्रीः संजायते मालवकैशिकात्सा ॥ ३१९ ॥
तारस्थमन्द्रस्थितषड्जकांशन्यासग्रहा किंच समस्वरेयम् ।

— ॥ तोडी ॥ ११ ॥ —

तोडीं ब्रुवे षाडवरागजन्यां न्यासो ग्रहोंऽशोऽपि च मध्यमोऽस्याः ॥
कम्पस्फुरत्पञ्चमिका च मन्द्रतारस्थगान्धारविभूषितासौ ।
आनन्दकारिण्यपि सा समान्यस्वरा च सेयं मुनिभिर्निरुक्ता ॥ ३२१ ॥

— ॥ बङ्गालः ॥ १२ ॥ —

बङ्गालरागस्य वदामि लक्ष्म न्यासो ग्रहोंऽशोऽपि च मध्यमोऽस्य ।
संजायते षाडवनामरागात्स च प्रहर्षे विनियोजनीयः ॥ ३२२ ॥
लक्ष्यानुरोधे त्विह पञ्चमस्योद्ग्राहोऽथ वा लक्ष्यममानकं स्यात् ।

— ॥ भैरवः ॥ १३ ॥ —

वक्ष्याम्यथो भैरवनामरागं यो भिन्नषड्जाह्वयरागजन्यः ॥ ३२३ ॥

॥ रघुनाथभूपविरचिता ॥

॥ सङ्गीतसुधा ॥

— ॥ भैरवः ॥ १३ ॥ —

वक्ष्याम्यथो भैरवनामरागं यो भिन्नषड्जाह्वयरागजन्यः ॥ ३२३ ॥
स धैवतांशोऽपि च मध्यमान्तो विवर्जितश्चर्षभपञ्चमाभ्याम् ।
स्यात्प्रार्थनायां विनियोजनीयः समस्वरोऽसाविति सङ्गिरन्ते ॥ ३२४ ॥

— ॥ वराली ॥ १४ ॥ —

अथो वरालीमभिदध्महे तां जन्यां च भिन्नादिमपञ्चमेन ।
षड्जग्रहन्यासयुता तथैव सा धैवतांशा मृदुमध्यमा च ॥ ३२५ ॥
तारस्फुरद्धैवतिका समान्यस्वरा च शृङ्गाररसे च गेया ।

— ॥ गुर्जरी ॥ १५ ॥ —

तां गुर्जरीं संप्रति लक्षयामो जाता तु या पञ्चमषाडवेन ॥ ३२६ ॥
अंशो ग्रहः स्यादृषभश्च तस्यां न्यासो भवेन्मध्यगमध्यमश्च ।
तारर्षभा चर्षभधैवताभ्यां वह्नी च शृङ्गाररसे च गेया ॥ ३२७ ॥

— ॥ गौडः ॥ १६ ॥ —

अपञ्चमष्टक्कभवस्तु गौडो न्यासो ग्रहोंऽशोऽत्र भवेन्निषादः ।

— ॥ कोलाहलः ॥ १७ ॥ —

कोलाहलं टक्कभवं प्रवक्ष्ये तारस्वरैष्टक्कवदेष सर्वैः ॥ ३२८ ॥

— ॥ वसन्तः ॥ १८ ॥ —

हिन्दोलजन्यं कथये वसन्तं पूर्णस्तु हिन्दोलक एव सोऽयः ।

— ॥ धन्यासी ॥ १९ ॥ —

वक्ष्यामि धन्यास्यभिधां च जातां शुद्धादिमात्कैशिकमध्यमाद्या ॥
षड्जग्रहोंऽशोऽपि च मध्यमोऽन्तः स्यादल्पगान्धारकपञ्चमश्च ।
विवर्जितोऽसावृषभस्वरेण वीरे रसे स्याद्विनियोजनीयः ॥ ३३० ॥

— ॥ देशी ॥ २० ॥ —

देश्युच्यते सा किल रेवगुप्तजातर्षभान्ता ग्रहकादनन्ता ।
षड्जे निषादोऽपि च मध्यमे च या भूयसी पञ्चमवर्जिता च ॥ ३३१ ॥
मन्द्रस्थगान्धारमनोहरा च गेया रसे सा करुणाभिधाने ।

— ॥ देशाख्या ॥ —

देशाख्यकालक्षणमीरयामो जाता हि गान्धारकपञ्चमात्सा ॥ ३३२ ॥
न्यासश्च गान्धार इह ग्रहोंऽशो निषादमन्द्रा च समस्वरेयम् ।
विवर्जिता स्यादृषभस्वरेण गान्धारभाजा स्फुरितेन युक्ता ॥ ३३३ ॥

— ॥ अथ भाषाङ्गाः ॥ —

रागाङ्गरागाः कथिताः समस्ता भाषाङ्गरागानधुना प्रवक्ष्ये ।

— ॥ गाम्भीरी ॥ १ ॥ —

ते विंशतिस्तत्र वदामि गाम्भीर्याख्यं तु षड्जोऽत्र ग्रहोंऽशकश्च ॥ ३३४
सर्वस्वराणां बहुलत्वमेवं समस्वरत्वं सहतारषड्जम् ।

— ॥ वेहारी ॥ २ ॥ —

मांशग्रहान्त्यः स निषादहीनस्तारस्थषड्जो मृदुमध्यमश्च ॥ ३३५ ॥
समस्वरस्तारयुतश्च वेहार्याख्यो हि रागः कथितः प्रवीणैः ।

— ॥ श्वसिता ॥ ३ ॥ —

वक्ष्यामि रागं श्वसिताभिधानं गान्धारकस्तत्र भवेद् ग्रहोंऽशः॥ ३३६ ॥
अंशस्तु षड्जः पुनरत्र मन्द्रः समस्वरोऽपर्षभपञ्चमश्च ।

— ॥ उत्पली ॥ ४ ॥ —

उत्पल्यभिख्यं कथयामि रागं स्यान्मध्यमो न्यास इह ग्रहोंऽशः ॥
समस्वरस्तारगधैवतश्च तारस्थितौ पञ्चमषड्जकौ द्वौ ।
स्यान्मन्द्रगस्थानगतो निषादः संपूर्ण इत्येष भुवि प्रतीतः ॥ ३३८ ॥

— ॥ गौली ॥ ५ ॥ —

तं गौल्यभिख्यं कथयामि रागं स्याद्धैवतो न्यास इह ग्रहोंऽशः ।
तथैव गान्धारनिषादहीनस्तारर्षभो बहृवृषभश्च षड्जः ॥ ३३९ ॥
भूयस्तरां धैवतकश्च गाने भवेदमुष्मिन्निति वेदितव्यम् ।

— ॥ नादान्तरी ॥ ६ ॥ —

नादान्तरीं तामथ वर्णयामः स मध्यमः स्यादिह तु ग्रहोंऽशः ॥ ३४० ॥
स पञ्चमो न्यासतया प्रतीतस्तारर्षभा मन्द्रमनोहरा च ।
गान्धारकाल्पापि च धैवतेन बह्वी तथा षड्जनिषादकाभ्याम् ॥ ३४१ ॥

— ॥ नीलोत्पली ॥ ७ ॥ —

नीलोत्पलीलक्ष्म निरूपयामः स्याद्धैवतोंऽशो ग्रह एव तस्याः ।
न्यासस्तु तारस्थितषड्ज एव समस्वरा मन्द्रगपञ्चमा सा ॥ ३४२ ॥
तथैव गान्धारनिषादहीना नीलोत्पलीयं कथिता मुनीन्द्रैः ।

— ॥ छाया ॥ ८ ॥ —

छायाभिधानं कथयामि रागं स्यान्मध्यमो न्यास इह ग्रहोंऽशः ॥३४३॥
मन्द्रर्षभः षड्जविवर्जितश्च गान्धारतारोऽधिकपञ्चमश्च ।
अल्पे भवन्त्यत्र च पञ्चमेन विना स्वराश्चेति विवेचनीयम् ॥ ३४४ ॥

— ॥ तरङ्गिणी ॥ ९ ॥ —

तरङ्गिणीं तामथ लक्षयामः सा धैवतांशा रिषभग्रहान्या ।
समस्वरा मध्यमषड्जमन्द्रा पूर्णा च तारर्षभधैवता च ॥ ३४५ ॥

— ॥ गान्धारगतिः ॥ १० ॥ —

वक्ष्यामि गान्धारगतेश्च लक्ष्म गान्धारकांशापि च षड्जकान्त्या ।
समस्वरा पञ्चमकस्वरोऽत्र तारा निषादर्षभधैवताः स्युः ॥ ३४६ ॥

— ॥ वेरञ्जिका ॥ ११ ॥ —

वेरञ्जिकां संप्रति वर्णयामो न्यासग्रहांशः पुनरत्र षड्जः ।
मन्द्रस्थषड्जा निधभूयसी च पाल्पा च तारस्थितमध्यमा च ॥

— ॥ डोम्बक्रिया ॥ १२ ॥ —

डोम्बक्रियां वच्मि तु भिन्नषड्जभाषास्थभेदत्रवणाप्रसूताम् ।
षड्जग्रहांशामपि धैवतान्तां विवर्जितां चर्षभपञ्चमाभ्याम् ॥ ३४८ ॥

— ॥ सावेरी ॥ १३ ॥ —

सावेर्यभिख्यां ककुभीयभाषारगान्तिकारागभवां वदामि ।
षड्जो ग्रहोऽशोऽत्र तु धैवतोऽन्यो गान्धारतारा मृदुमध्यमा च ॥
स्यादल्पषड्जा गतपञ्चमा च गेया रसे सा करुणाभिधाने ।

— ॥ वेलावली ॥ १४ ॥ —

योक्ता विभाषा ककुभस्य भोगवर्धन्यभिख्या किल तत्प्रसूता ॥ ३५० ॥
वेलावलीं तामिह वर्णयामः स्याद्धैवतो न्यास इह ग्रहोऽशः ।
गान्धारमन्द्रा च समस्वरा च तारस्फुरद्धैवतसंयुता च ॥ ३५१ ॥
कम्पस्फुरत्षड्जवती प्रयोज्या सा विप्रलम्भे मुरवैरिहृद्या ।

— ॥ प्रथममञ्जरी ॥ १५ ॥ —

मञ्जर्यभिख्यां प्रथमादिमां तां वक्ष्ये ग्रहोंऽशोऽत्र तु पञ्चमोऽन्त्यः ॥
भूयिष्ठगान्धारक मध्यमा च तारस्फुरद्धैवतकर्षभा च ।
मन्द्रस्थगान्धारसमन्विता च महोत्सवे सा विनियोजनीया ॥ ३५३ ॥

— ॥ आदिकामोदी ॥ १६ ॥ —

वङ्गालिकायाः किल भिन्नषड्जप्रभेदभूता कथिता हि भाषा ।
तदुद्भवां संकथयेऽधुनाऽऽदिकामोदिकां मन्द्रगमध्यमान्ताम् ॥ ३५४ ॥
स्याद्धैवतो न्यास इह ग्रहोंऽशो गान्धारतारा च समस्वरा च ।

— ॥ नागध्वनिः ॥ १७ ॥ —

तद्टक्कभाषात्मकवेगरञ्जीसंजात नागध्वनिलक्ष्म वक्ष्ये ॥ ३५५ ॥
न्यासो ग्रहोंऽशोऽत्र तु षड्ज एव विवर्जितो धैवतपञ्चमाभ्याम् ।
वीरे रसेऽसौ विनियोजनीयो भवेदिति प्राज्ञ उदीरयन्ति ॥ ३५६ ॥

— ॥ वराटी ॥ १८ ॥ —

वराटिकां संप्रति वर्णयामः कुशीलवानां कुतुकाय शुद्धाम् ।
न्यासो ग्रहोंऽशः पुनरत्र षड्जो निषादगान्धारकधैवताढ्या ॥ ३५७ ॥
तारस्फुरद्धैवतषड्जका च शान्ते रसे सा विनियोजनीया ।

— ॥ नट्टा ॥ १९ ॥ —

हिन्दोलभाषात्मकपिञ्जरीजां नट्टां प्रवक्ष्ये सह लक्षणेन ॥ ३५८ ॥
समस्वरां गीतविदो वदन्ति तां तारगान्धारकपञ्चमां च ।
धनी क्रमात्तारगमन्द्रगौ च न्यासो ग्रहोंऽशोऽत्र तु षड्ज एव ॥ ३५९ ॥

— ॥ कर्णाटबङ्गालः ॥ २० ॥ —

कर्णाटबङ्गालमथाङ्गमाहुः सन्न्यासयुक्तं खलु वेगरञ्ज्याः ।

तारस्थगान्धार इह ग्रहोंऽशः शृङ्गारयोग्यः स विपञ्चमश्च ॥ ३६० ॥
समीरिता विंशतिभेदभिन्ना भाषाङ्गरागाः पुनरत्र सम्यक् ।

— ॥ अथ क्रियाङ्गाः ॥ —

भाषाङ्गरागानखिलान्निरूप्य क्रियाङ्गरागान्दश पञ्च वक्ष्ये ।
आद्याऽत्र भावक्र्यभिधा स्वभावक्री तद्द्वितीयाऽथ परा शिवक्री ॥
भवेच्चतुर्थी मकरादिमक्री त्रिणेत्रपूर्वक्र्यभिधा परा च ।
षष्ठः पुनः स्यात्कुमुदादिमक्री परा दनुक्री किल सप्तमीस्यात् ॥ ३६२ ॥
ओजक्र्यभिख्या पुनरष्टमीस्यादिन्द्रक्र्यभिख्या नवमी च वेद्या ।
अन्या भवेन्नागकृतिस्तथैकादशी भवेद्धन्यकृतिस्तु नाम्ना ॥ ३६३ ॥
स्याद् द्वादशी सा विजयादिमक्री क्रियाङ्गनामान्युदितानि चैवम् ।
स्याद् द्वादशानामपि च क्रियाङ्गनाम्नां च साधारण लक्ष्म वक्ष्ये ॥
न्यासो ग्रहोंऽशोऽधिकषड्जकत्वं समानमेषामितरत्तु सर्वम् ।
पूर्णत्वतत्तद्गमकान्वितत्वं स्वराल्पताद्यं किल लक्ष्यगम्यम् ॥ ३६५ ॥

— ॥ रामकृतिः ॥ —

वक्ष्यामहे रामकृतिं क्रियाङ्गरागं तमापञ्चमतारमन्द्रम् ।
न्यासो ग्रहोंऽशः पुनरत्र षड्जो भवेदमुष्मिन्रिषभोऽधिकश्च ॥ ३६६ ॥

— ॥ गौडकृतिः ॥ —

वक्ष्यामहे गौडकृतिं क्रियाङ्गं न्यासो ग्रहोंऽशोऽपि च षड्ज एव ।
सा मध्यमेनापि च पञ्चमेन बह्वी विहीनर्षभधैवता च ॥ ३६७ ॥
तारस्थगान्धारसमन्विता च मन्द्रस्फुरत्पञ्चमसंयुता च ।

— ॥ देवकृतिः ॥ —

वक्ष्यामहे देवकृतिं क्रियाङ्गं न्यासांशषड्जामपि धैवताद्याम् ॥ ३६८ ॥

विवर्जितां चर्षभपञ्चमाभ्यां समस्वरां मन्द्रनिषादयुक्ताम् ।
सा मध्यमेन प्रचुरेण युक्ता वीरे रसे सा विनियोजनीया ॥ ३६९ ॥

— ॥ अथ उपाङ्ग रागाः ॥ —

— ॥ पूर्णाटिका ॥ १ ॥ —

त्रिंशत्युपाङ्गेष्वथ संप्रवक्ष्ये पूर्णाटिकां धैवतकग्रहांशाम् ।
न्यासो भवेन्मध्यम एव तस्यां संपूर्णता पञ्चमभूरिता च ॥ ३७० ॥
तां सालगं केचन वर्णयन्ति रागं ह्युपाङ्गं किल भिन्नषड्जे ।

— ॥ देवालः ॥ २ ॥ —

देवालरागस्य वदामि लक्ष्म स्यान्मध्यमो न्यास इह ग्रहोंऽशः ॥ ३७१॥
मन्द्रर्षभो मन्द्रगधैवतश्च भवेन्निषादर्षभधैवतोत्थः ।
स्यान्मध्यमालम्बितकम्पितोऽसौ भवेदुपाङ्गं बहुलाख्यरागे ॥ ३७२ ॥
तां देवलामाह मतङ्गमौनी कामोदलक्ष्मात्र वदन्ति चैके ।

— ॥ कुरञ्जी ॥ ३ ॥ —

कुरञ्जिकां संप्रति लक्षयामः स्यात्पञ्चमो न्यास इह ग्रहोंऽशः ॥ ३७३ ॥
मन्द्रस्थगान्धारयुतर्षभेण तथा निषादेन च वर्जिता च ।
षड्जेन बह्वी सहपञ्चमेन भवेदुपाङ्गं (ललिता) बहुलाख्यरागे ॥ ३७४ ॥
स्यान्मध्यमग्रामभवाऽत्र मध्यमांशग्रहा तत्र तु मध्यमादिः ।

— ॥ अथ वराट्युपाङ्गानि ॥ —

वक्ष्याम्युपाङ्गानि बराटिकायाः षड्जग्रहान्तादिमकानि षट् च ॥

— ॥ कौन्तलिका ॥ १ ॥ —

स्यात्कौन्तलीकान्वितधैवताच समन्द्रषड्जा च निषादभूरिः ।

— ॥ द्राविडी ॥ २ ॥ —

स्याद् द्राविडी तत्र तु भूरिशालिनिषादमन्द्रा स्फुरितर्षभा च ॥ ३७६ ॥

— ॥ सैन्धवी ॥ ३ ॥ —

स्यात्सैन्धवी धैवतषड्जकम्पाऽन्विता च गान्धारकभूयसी सा ।
मन्द्रस्फुरन्मध्यमसंयुता च तथैव शृङ्गाररसे च गेया ॥ ३७७ ॥

— ॥ उपस्थान वराटिका ॥ ४ ॥ —

वक्ष्याम्युपस्थानवराटिकां तां या मण्डिता मध्यमधैवताभ्याम् ।
मन्द्रस्थिताभ्यामपि तादृशेन निषादकेनापि च भूषिता सा ॥ ३७८ ॥

— ॥ हस्तस्वरवराटी ॥ ५ ॥ —

हस्तस्वराद्यां कथये वराटीं स्यात्पञ्चमः कम्पित आहतश्च ।
मन्द्रस्थितः स्यादिह धैवतश्च ग्रहादिकं पूर्ववदेव वेद्यम् ॥ ३७९ ॥

— ॥ प्रतापवराटी ॥ ६ ॥ —

प्रतापपूर्वां कथये वराटीं सा मन्द्रषड्जाऽपि च कम्प्रषड्जा ।
स्यादद्भुते सा विनियोजनीया वराट्युपाङ्गानि षडीरितानि ॥ ३८० ॥

— ॥ अथ तोड्युपाङ्गानि ॥ —

— ॥ छायातोडी ॥ १ ॥ —

छायादिमां तां कथयामि तोडीं रागाङ्गमध्ये प्रथमं निरुक्ताम् ।
तोडी विहीनर्षभपञ्चमा चेच्छायाभिधा तोड्यभिधा तदा सा ॥

— ॥ तुरुष्कतोडी ॥ २ ॥ —

तुरुष्कतोडीमधुनाभिधास्ये तोड्येव सा ताडितक स्वरा चेत् ।
तथाऽल्पगान्धारयुता निषादे स्याद् भूयसी सा किल धैवते च ॥

— ॥ गुर्जर्युपाङ्गानि ॥ —

— ॥ महाराष्ट्रगुर्जरी ॥ १ ॥ —

वक्ष्ये महाराष्ट्र्यभिधं तु रागं न्यासो ग्रहः स्यादृषभस्तथांशः ।
निषादमन्द्रा गतपञ्चमा च गेयोत्सवे ताडितकस्वरेयम् ॥ ३८३ ॥

— ॥ सौराष्ट्रगुर्जरी ॥ २ ॥ —

सा गुर्जरी कम्प्रनिषादवल्ली सौराष्ट्रिकाद्या किल गुर्जरी स्यात् ।

— ॥ दक्षिणगुर्जरी ॥ ३ ॥ —

सा गुर्जरी कम्पितमध्यमा च स्यात्ताडितान्यस्वरसंयुता च ॥ ३८४ ॥
यदा तदा दक्षिणगुर्जरीति भजेदभिख्यामिति वेदितव्यम् ।

— ॥ द्राविडगुर्जरी ॥ ४ ॥ —

मन्द्रे च तारे स्फुरितर्षभा चेत्सा गुर्जरी द्राविडगुर्जरीति ॥ ३८५ ॥
चत्वारि सौराष्ट्र्यभिधादिमानि गुर्जर्युपाङ्गानि निरूपितानि ।

— ॥ वेलावल्युपाङ्गानि ॥ —

— ॥ भुञ्छी ॥ १ ॥ —

भुञ्छी तु हीना किल मध्यमेन न्यासो ग्रहोंऽशोऽपि च धैवतोऽस्याम् ॥
आन्दोलिता पञ्चमषड्जयोः सा स्याद्विप्रलम्भे विनियोजनीया ।

— ॥ स्तम्भावती ॥ २ ॥ —

स्तम्भावती स्यादपपञ्चमा सा न्यासो ग्रहोंऽशोऽत्र तु षड्ज एव ॥
आन्दोलिता मध्यमके निषादे तथैव शृङ्गाररसे प्रयोज्या ।

— ॥ छायावेलावली ॥ ३ ॥ —

सा कम्प्रमध्यस्थितमध्यमा चेच्छायादिवेलावलिका तदा स्यात् ॥३८८

—— ॥ प्रतापवेलावली ॥ ४ ॥ —

प्रतापवेलावलिका च सैव स्यादाहता चर्षभपञ्चमेन ।
चत्वारि चैवं कथितानि वेलावल्या उपाङ्गानि यथाक्रमेण ॥ ३८९ ॥

—

— ॥ भैरवी ॥ (भैरवोपाङ्गम्) —

तां भैरवोपाङ्गतया प्रतीतां भैरव्यभिख्यां प्रतिपादयामः ।
स्याद्धैवतो न्यास इह ग्रहोंऽशो गान्धारकः स्यादिह तारमन्द्रः ॥ ३९०
शेषाः समस्ताः समतां प्रयान्ति स्वरा इति प्राञ्च उदीरयन्ति ।

—

— ॥ सिंहली कामोदी ॥ (कामोदोपाङ्गम्) —

कामोदिका मन्द्रगमध्यमा च कम्पस्फुरद्धैवतिका यदि स्यात् ॥ ३९१ ॥
सा सिंहलीकादिमका तदा स्यात्कामोदिकोपाङ्गमिमां वदन्ति ।

—

— ॥ छायानट्टा ॥ (नट्टोपाङ्गम्) —

नट्टा यदि स्यान्मृदुपञ्चमा च कम्प्रा च गान्धारनिषादकाभ्याम् ॥ ३९२
छायादिनट्टा भवतीति नट्टारागस्य चोपाङ्गमिमां गृणन्ति ।

—

— ॥ कोलाहला (टक्कोपाङ्गम्) —

वक्ष्यामहे संप्रति टक्कभाषाकोलाहलां रामकृतिं च जाताम् ॥ ३९३ ॥
संन्यासषड्जापि च मध्यमांशा विवर्जिता सा किल पञ्चमेन ।
भाषाङ्गमध्ये कथिता च सेयमुपाङ्गभावं कथमश्नुवीत ॥ ३९४ ॥
अत्रोच्यते सेयमुपाङ्गतामप्युपाङ्गसारूप्यवशादुपैति ।
अन्यत्र चैवं पुनरूहनीयं वीरे रसे सा विनियोजनीया ॥ ३९५ ॥

—

— ॥ भल्लातिका ॥ (हिन्दोलोपाङ्गम्) —

हिन्दोलभाषात्मकतां प्रयातच्छेवाटिकायां किल तत्प्रसूता ।
भल्लातिका स्यादृषभेण हीना स्याद्धैवतो न्यास इह ग्रहोंऽशः ॥ ३९६ ॥
मन्द्रस्फुरद्धैवतसंयुता सा भवेच्च शृङ्गाररसे नियोज्या ।

— ॥ आन्धाली ॥ —

यो ग्रामरागेषु निरूपितः प्राक् शुद्धादिमः पञ्चमनामरागः ॥ ३९७ ॥
तदीयभाषात्मकदाक्षिणात्यविभाषिकान्धाल्युदितां वदामः ।

— ॥ मल्हारी ॥ —

मल्हारिका मन्द्रगमध्यमा सा स्यात्पञ्चमो न्यास इह ग्रहोंऽशः ॥ ३९८ ॥
गान्धारहीनापि च ताडिता च सेयं तु शृङ्गाररसे प्रयोज्या ।

— ॥ मल्हारः ॥ —

आन्धाल्युपाङ्गं प्रवदामि सम्यङ् मल्हारकं तारनिषादयुक्तम् ॥ ३९९ ॥
स्याद्धैवतो न्यास इह ग्रहोंऽशो वर्ज्यश्च षड्जोऽत्र तु पञ्चमश्च ।
मन्द्रस्थगान्धारविवर्जितश्च स्यादौडुवोऽयं कथितो मुनीन्द्रैः ॥ ४०० ॥

— ॥ कर्णाटगौडः ॥ —

कर्णाटगौडं प्रतिपादयामो न्यासो ग्रहोंऽशः पुनरत्र षड्जः ।
स्याद्देशवालोऽपि स एव षड्जे त्वान्दोलितश्चर्षभपञ्चमेन ॥ ४०१ ॥

— ॥ तुरुष्कगौडः ॥ —

तौरुष्कगौडं प्रतिपादयामो न्यासो ग्रहोंऽशोऽत्र निषाद एव ।
गान्धारभूरिर्मृदुताडितश्च विवर्जितश्चर्षभपञ्चमाभ्याम् ॥ ४०२ ॥

— ॥ द्राविडगौडः ॥ —

अथोच्यते द्राविडगौडरागो न्यासो ग्रहोंऽशोऽत्र निषाद एव ।
गान्धाररूपस्तिरुपेण युक्तस्तथा स्फुरत्पञ्चमषड्जकश्च ॥ ४०३ ॥
इतीरितास्त्रिंशदुपाङ्गरागाः सर्वे निरुक्ता दशभेदभिन्नाः ।

— ॥ प्रसिद्धरागाः ॥ —

समीक्ष्य नन्दीश्वरसंहितां तामालोक्य शास्त्रं भरतप्रणीतम् ॥ ४०४ ॥
ग्रन्थं बृहद्देश्यभिधं मतङ्गमुनिप्रणीतं निपुणं निरीक्ष्य ।
विचार्य तां याष्टिकसंहितां च ज्ञात्वाञ्जनानन्दनसंहितां च ॥ ४०५ ॥
उमापतेराधुनिकस्य तन्त्रमुद्वीक्ष्य नन्दीशमतानुसारि ।
सङ्गीतसारं समवेक्ष्य विद्यारण्याभिधश्रीचरणप्रणीतम् ॥ ४०६ ॥
निशाम्य सङ्गीतकचन्द्रिकाख्यां कृतिं च भट्टादिममाधवस्य ।
श्रीशार्ङ्गदेवेन कृतां च सप्ताध्यायीं तथा लक्ष्मविरोधिलक्ष्याम् ॥ ४०७ ॥
अबोधकात्यल्पतरप्रयोगामुद्दिष्टरागानुदितस्वरूपाम् ।
एनां स्फुटीकर्तुमिह प्रवृत्तौ यौ ब्राह्मणौ केशवकल्लिनाथौ ॥ ४०८ ॥
टीकाद्वयेनापि कृतेन ताभ्यामबोधितास्पष्टपदार्थभेदाम् ।
त्यक्त्वामथो गायकवैणिकाद्यैर्विलोक्य लक्ष्यस्य च लक्षणस्य ॥ ४०९ ॥
यथा विरोधो न भवेत्तथैव पद्यावलीज्ञानवतां जनानाम् ।
यथैकवारश्रवणेन सद्यो जायेत सङ्गीतरहस्यबोधः ॥ ४१० ॥
निरूपितास्ते निपुणं तथैव लक्ष्यानुरूपैर्ललितैर्वचोभिः ।
न्यासस्वरांशग्रहतारमन्द्रापन्याससंन्याससुखैर्विशेषैः ॥ ४११ ॥
तल्लक्षणैरप्यपरैश्च वादिविवादिसंवाद्यनुवादिभेदैः ।
निरूपिता लक्षणतो विविच्य रागाश्चतुःषष्ट्यधिके शते द्वे ॥ ४१२ ॥

— ॥ श्रीविद्यारण्यमतम् ॥ —

कर्णाटसिंहासनभाग्यविद्यारण्याभिधश्रीचरणाग्रणीभ्यः ।
आरभ्य रागान्प्रचुरप्रयोगान्पञ्चाशतं चाकलये षडङ्गान् ॥ ४१३ ॥
रागास्तु पञ्चाशदिहोपदिष्टा नट्टादयः सर्वजगत्प्रसिद्धाः ।

— ॥ मेलाः ॥ —

तेषां मताः पञ्चदशैव मेलाः क्रमात्तदुद्देशमिहोमनामः ॥ ४१४ ॥

मेलेषु तेषु प्रथमोऽथ नट्टामेलस्ततो गुर्जरिकाख्यमेलः ।

मेलस्तृतीयस्तु वराटिकायाः श्रीरागमेलस्तु भवेच्चतुर्थः ॥ ४१५ ॥

स्यात्पञ्चमो भैरविकाख्यमेलोऽन्यः शङ्कराद्याभरणस्य मेलः ।

स्यात्सप्तमस्त्वाहरिकाख्यमेलो वसन्तभैरव्यभिधस्य मेलः ॥ ४१६ ॥

स्यादष्टमो गायकबोधहेतुः सामन्तमेलो नवमो निरुक्तः ।

काम्बोदिकाया दशमस्तु मेलस्त्वेकादशश्चापि मुखारिकायाः ॥ ४१७ ॥

मेलो भवेद् द्वादश एव शुद्धरामक्रियायास्तदनन्तरं स्यात् ।

केदारगौडस्य च मेल एको हीजुज्जिकायास्त्वपरोऽत्र मेलः ॥ ४१८ ॥

देशाक्षिकामेल इहान्तिमः स्यान्मेलाः क्रमात्पञ्चदशोपदिष्टाः ।

रागांस्तु मेलप्रभवांश्च तत्तद्रागप्रसङ्गेऽपि निरूपयामः ॥ ४१९ ॥

— ॥ वीणानिरूपणम् ॥ —

निरूपितानामपि मेलकानां स्फुटा विपञ्च्यां भवति प्रतीतिः ।

निरूप्यते तेन तथात्र वीणा सा चात्र वीणा त्रिविधा विभाति ॥ ४२० ॥

तत्रादिमा स्यात्किल शुद्धमेलवीणा च सा सर्वजनैकहृद्या ।

ततो द्वितीया खलु मध्यमेलवीणा च सा सर्वजगत्प्रसिद्धा ॥ ४२१ ॥

स्यादच्युतश्रीरघुनाथभूपमेलाख्यवीणा कथिता तृतीया ।

तिस्रोऽपि वीणाः प्रतिपादयामो यथाक्रमं वैणिकबोधहेतोः ॥ ४२२ ॥

— ॥ शुद्धमेलवीणा ॥ —

यथेच्छमाकल्पितवल्लकी च स्वरव्यवस्था च यथेच्छमुक्ता ।

वीणोपरिस्थानगताश्चतस्रस्ता लोहतन्त्रीः परिकल्प्य पश्चात् ॥ ४२३ ॥

पार्श्वे तु तन्त्रीत्रितयं प्रकल्प्य कार्या च सा द्वादशपर्वयुक्ता ।

पर्वक्रमेण स्वरसंनिवेशः प्रकाश्यते वैणिकबोधहेतोः ॥ ४२४ ॥

षड्जो भवेत्केवलयापि तन्त्र्या तत्पर्वणि स्पर्शनमन्तरेण ।

आद्ये च पर्वण्यृषभो निवेश्यः स्याच्छुद्धगान्धार इह द्वितीये ॥ ४२५ ॥

गान्धारकः पर्वणि तत्तृतीये साधारणः पर्वणि तच्चतुर्थे ।

गान्धारकः स्याच्च्युतमध्यमादिस्ततः परं पञ्चमपर्वणि स्यात् ॥ ४२६ ॥

शुद्धादिमो मध्यमको निवेश्यस्ततः परं पर्वणि चापि षष्ठे ।
स्यान्मध्यमोऽयं च्युतपञ्चमादिरेवं स्वरान्पर्वसु षट्सु युञ्ज्यात् ॥ ४२७॥

स्यात्पञ्चमः पर्वणि सप्तमे च तथाष्टमे पर्वणि धैवतः स्यात् ।
निवेशनीयो नवमे निषादः कैशिक्यभिख्यो दशमे निषादः ॥ ४२८ ॥

एकादशे काकलिको निषादः स्याद् द्वादशे तारकषड्ज एव ।
शिष्टेषु पर्वस्वपि सूक्ष्मभूतेष्वेवं निवेश्याः सकलाः स्वरास्ते ॥ ४२९ ॥

पर्वक्रमेण स्वरसंनिवेशं निरूप्य तन्त्रीक्रमतो वदामः ।
तन्त्र्यादिमायामनुमन्द्रषड्जस्तन्त्र्यां निवेश्यस्तदनन्तरं तु ॥ ४३० ॥

द्वितीयतन्त्र्यामनुमन्द्रपूर्वः स्यात्पञ्चमश्चापि निवेशनीयः ।
तृतीयतन्त्र्यामपि मन्द्रषड्जो मन्द्रादिमो मध्यमकश्चतुर्थ्याम् ॥ ४३१ ॥

तन्त्रीत्रयेऽथो विनिवेशिते तु ततो वदामः स्वरयोजनं च ।
मध्यस्थषड्जेन समाननादा भवेदिह प्राथमिकी तु तन्त्री ॥ ४३२ ॥

द्वितीयतन्त्रीः किल पञ्चमेन मन्द्रस्थितेनापि समाननादा ।
तृतीयतन्त्रीः खलु मन्द्रषड्जसमाननादा कथिता प्रवीणैः ॥ ४३३ ॥

एताश्चतस्रः श्रुतिपूर्वतन्त्र्यो नान्ये स्वराश्चापि भवन्ति तत्र ।
एवं निरुक्ता खलु शुद्धमेलवीणा प्रवीणव्यवहारयोग्या ॥ ४३४ ॥

— ॥ मध्यमेलवीणा ॥ —

ततः परं संप्रति मध्यमेलवीणां विशेषेण निरूपयामः ।
पूर्वोदिता या खलु शुद्धमेलवीणात्र तस्यामुपरिस्थतन्त्र्याम् ॥ ४३५ ॥

प्रास्तः स्वरः प्रागनुमन्द्रषड्जः स्यात्पञ्चमोऽस्यामनुमन्द्रपूर्वः ।
तन्त्रीर्द्वितीया खलु यानुमन्द्रपूर्वेण युक्ता खलु पञ्चमेन ॥ ४३६ ॥

तस्यां निवेश्यः किल मन्द्रषड्जस्तृतीयतन्त्र्यां स्वरमीरयामः ।
तृतीयतन्त्रीः किल मन्द्रषड्जयुक्ता पुरा संप्रति तत्र तन्त्र्याम् ॥ ४३७ ॥

मन्द्रादिमः पञ्चम एव वेद्यश्चतुर्थतन्त्र्यां स्वरमामनामः ।
तन्त्रीस्तु मन्द्रादिममध्यमेन युक्ता तुरीया किल वाथ तस्याम् ॥ ४३८॥

मन्द्रादिषड्जो विनिवेशनीयः पार्श्वस्थतन्त्रीत्रितयं यदैव ।
ऊर्ध्वस्थतन्त्रीत्रयतुल्यनादं तदा भवेन्मध्यममेलवीणा ॥ ४३९॥

— ॥ अच्युतश्रीरघुनाथभूपमेलवीणा ॥ —

तामच्युतश्रीरघुनाथभूपमेलाख्यवीणां प्रतिपादयामः ।
पूर्वोक्तवीणाद्वय एव मध्यमेलाख्यवीणा खलु या च तस्याम् ॥ ४४० ॥

तन्त्रीसमेतश्रुतिपञ्चमां च तथैव मन्द्रस्थितपञ्चमां च ।
तथान्यतन्त्रीमपि पञ्चमेनानुमन्द्रपूर्वेण विशोभमानाम् ॥ ४४१ ॥

विधाय तिस्रोऽपि समाननादास्तन्त्रीसहायेन च मध्यमेन ।
आद्यं स्वरं पञ्चममेव कृत्वा वाद्येत वीणा यदि वैणिकेन ॥ ४४२ ॥

एषाऽच्युतश्रीरघुनाथभूपमेलाख्यवीणा कथिता तृतीया ।
समस्तरागैकनिदानभूता मेलद्वयं चाप्यतिरिच्य सेयम् ।
रक्तिप्रदा श्रीरघुनाथभूपमहीमहेन्द्रेण विनिर्मिता च ॥ ४४३ ॥

आचन्द्रतारान्तमियं हि वीणा भूयान्मुदे गायकवैणिकानाम् ।
तिस्रोऽपि वीणाः प्रतिपाद्य वक्तुं रागानुपोद्घातमिहामनामः ॥ ४४४ ॥

— ॥ उपोद्घातः ॥ —

कदाचिदागात्कदलीवनान्तमासेदिवान्याष्टिकमाञ्जनेयः ।
सङ्गीतविद्योपनिषद्रहस्यमध्यापयन्तं धुरि दक्षमुख्यान् ॥ ४४५ ॥

देशीयरागेष्वपि च स्वरेषु श्रुतिष्वमूषामपि लक्षणेषु ।
नानाविरोधानिह याष्टिकं तं ते दक्षमुख्यास्त्विवति पर्यपृच्छन् ॥ ४४६ ॥

सप्त स्वरा द्वादश वैकृता ये तेषां चतस्रः श्रुतयो न चान्याः ।
पञ्चश्रुतिः षट्श्रुतिकश्च देशीरागेऽपि केषांचिदिह स्वराणाम् ॥ ४४७ ॥

अतो भवेच्छास्त्रविरोध एषां त्यागे तु तासां न हि रागलाभः ।
एवं विरोधे परिशङ्क्यमाने ततस्त्ववादीत्परिहारमेवम् ॥ ४४८ ॥

शास्त्रस्य लक्ष्यस्य मिथो विरोधो न स्याद्यथा स्यादपि रागलाभः ।
स पर्यहार्षीदिति तान्विरोधान्द्राग्याष्टिको रामपदाब्जसेवी ॥ ४४९ ॥

तां याष्टिकोक्तामविरोधरीतिं यक्षौघगीतामपि गानशैलीम् ।
आलोच्य बुद्ध्या चिरमाञ्जनेयो लक्ष्याविरुद्धं प्रणिनाय शास्त्रम् ॥ ४५० ॥

एषां श्रुतीनां नियमः स्वराणां न ग्रामजातिप्रमुखस्य चास्ति ।
भजन्ति नानाविधदेशजाताश्छायास्तथैते किल देशिरागाः ॥ ४५१ ॥

इत्याञ्जनेयेन विचार्य सम्यक् शास्त्रे निरुक्ताः किल देशिरागाः ।
नट्टादिकानां च सहेतुकानां लक्ष्माणि वक्ष्याम्यथ तेन तेन ॥ ४५२ ॥

— ॥ नट्टारागः ॥ —

द्वे धैवतीमार्षभिकां च हित्वा याः पञ्च शुद्धा इह जातयः स्युः ।
ता ग्रामरागे प्रकृतित्वमाप्ता हिन्दोलनाम्नीत्यवधारणीयम् ॥ ४५३ ॥
हिन्दोलरागात्प्रबभूव भाषा पिञ्जर्यभिख्यानवती किलेयम् ।
नट्टा तु तज्जन्यतयोपदिष्टा वक्ष्यामि तस्याः किल मेलमादौ ॥ ४५४ ॥
षड्जस्तथा मध्यमपञ्चमौ च शुद्धाः स्वराः षट्छ्रुतिभिः समेतः ।
सधैवतः स्यादृषभोऽन्तरश्च गान्धारकः काकलिको निषादः ॥ ४५५ ॥
एतैः स्वरैः सप्तभिरत्र नट्टामेलो युतो गायकसंप्रदायात् ।
एवं निरुक्ते खलु साधु नट्टामेले ततोऽस्याः किल लक्ष्म वक्ष्ये ॥ ४५६ ॥
न्यासो ग्रहोंऽशः पुनरत्र षड्जः स एव वादी किल पञ्चमोऽसौ ।
संवादिभावं भजते विवादी गान्धारकश्चापि निषादकश्च ॥ ४५७ ॥
सधैवतः स्यादृषभोऽनुवादी नट्टागतं लक्षणमित्थमुक्तम् ।

— ॥ रागसामान्यलक्षणम् ॥ —

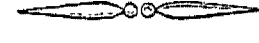
अनुक्तमन्यद्यदिहास्ति किंचिदानीय तत्तत्प्रकृतिभ्य एव ॥ ४५८ ॥
तस्य प्रयोगं प्रतिपादयामो यथाक्रमं गायकबोधहेतोः ।
आक्षिप्तिकादीनि निरूपयामो रागाङ्गभूतानि निरुक्तिपूर्वम् ॥ ४५९ ॥

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

आक्षिप्यते स्म प्रथमं हि रागैराक्षिप्तिका नाम तदस्य युक्तम् ।
सैवोदितायित्तपदेन लोकैराक्षिप्तिकेयं तदिहादिमाङ्गम् ॥ ४६० ॥

॥ रघुनाथभूपविरचिता ॥

॥ सङ्गीतसुधा ॥

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

आक्षिप्तिकायां स्फुटतां गतस्य रागस्य वृद्धिः क्रियतेऽनयेति ।
सा रागवर्धन्युदिता द्वितीयमङ्गं च लोका यडुपाख्यमाहुः ॥ ४६१ ॥
तद्रागवर्धन्यभिधानमङ्गमेतत्तु केचित् करणं वदन्ति ।

— ॥ विदारी ॥ —

या रागवर्धन्यभिधाङ्गयुग्मविभाजकोपाधिरसौ विदारी ॥ ४६२ ॥
यडुप्पुमुक्तायिगिरा विदारीं भाषानुरोधेन भणन्ति लोकाः ।

— ॥ स्थायी ॥ —

आदौ गृहीतः स्वर एव तानगणस्थितिः स्थायिपदाभिधानम् ॥ ४६३ ॥
तच्छास्त्रलोकव्यवहाररीत्या लभेत रागस्य चतुर्थमङ्गम् ।

— ॥ वर्तनी ॥ —

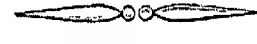
नानास्वराणामिह तानवर्गे यद्वर्तते तेन तु वर्तनीयम् ॥ ४६४ ॥
एषैव लोके मकरिण्यभिख्यामाप्नोति लक्ष्यप्रवणप्रयोगे ।

— ॥ न्यासः ॥ —

यन्न्यस्यते राग इहैव रागन्यासाह्वयं तेन तु षष्ठमङ्गम् ॥ ४६५ ॥
अस्यापि लक्ष्यज्ञजनाः प्रयोगे मुक्तायिसंज्ञां मुहुरादि्रयन्ते ।
गोशब्दपर्यायतयैव गावी गोणीति गोपोतलिकेति भिन्नाः ॥ ४६६ ॥

॥ रघुनाथभूपविरचिता ॥

॥ सङ्गीतसुधा ॥

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

आक्षिप्तिकायां स्फुटतां गतस्य रागस्य वृद्धिः क्रियतेऽनयेति ।
सा रागवर्धन्युदिता द्वितीयमङ्गं च लोका यडुपाख्यमाहुः ॥ ४६१ ॥
तद्रागवर्धन्यभिधानमङ्गमेतत्तु केचित् करणं वदन्ति ।

— ॥ विदारी ॥ —

या रागवर्धन्यभिधाङ्गयुग्मविभाजकोपाधिरसौ विदारी ॥ ४६२ ॥
यडुप्पुमुक्तायिगिरा विदारीं भाषानुरोधेन भणन्ति लोकाः ।

— ॥ स्थायी ॥ —

आदौ गृहीतः स्वर एव तानगणस्थितिः स्थायिपदाभिधानम् ॥ ४६३ ॥
तच्छास्त्रलोकव्यवहाररीत्या लभेत रागस्य चतुर्थमङ्गम् ।

— ॥ वर्तनी ॥ —

नानास्वराणामिह तानवर्गे यद्वर्तते तेन तु वर्तनीयम् ॥ ४६४ ॥
एषैव लोके मकरिण्यभिख्यामाप्नोति लक्ष्यप्रवणप्रयोगे ।

— ॥ न्यासः ॥ —

यन्न्यस्यते राग इहैव रागन्यासाह्वयं तेन तु षष्ठमङ्गम् ॥ ४६५ ॥
अस्यापि लक्ष्यज्ञजनाः प्रयोगे मुक्तायिसंज्ञां मुहुराद्रियन्ते ।
गोशब्दपर्यायतयैव गावी गोणीति गोपोतलिकेति भिन्नाः ॥ ४६६ ॥

यथैव नानाविधदेशभेदा भवन्ति शब्दा व्यवहारकाले ।
आयित्तकाद्या अपि तद्वदेवाक्षिप्तादिपर्यायतया भवेयुः ॥ ४६७ ॥
शास्त्रस्थितानामपि लौकिकानामतो न दोषो व्यवहारकाले ।
आक्षिप्तिकायाः प्रथमं प्रयोगं वक्ष्यामहे गायकबोधहेतोः ॥ ४६८ ॥

—॥ आक्षिप्तिका ॥—

आरभ्य तारस्थितषड्जमादौ मध्यर्षभाख्यावधि चावरुह्य ।
आरभ्य तस्मादपि तारषड्जपर्यन्तमप्यत्र यथाक्रमेण ॥ ४६९ ॥
गीत्वा च तानान् कतिचिद्यथेष्टं न्यस्येत् पुनस्तारगषड्ज एव ।

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

तां रागवर्धन्यभिधां प्रवक्ष्ये त्वारभ्य मध्यस्थितपञ्चमं तु ॥ ४७० ॥
आरुह्य तारस्थितपञ्चमान्तमामध्यमान्तांस्त्ववरुह्य तानान् ।
गीत्वा च कांश्चित् पुनरत्र मध्यषड्जस्तथा न्यास इहोपदिष्टः ॥ ४७१ ॥

— ॥ विदारी ॥ —

तस्या विदारीमथ लक्षयामो लक्ष्यप्रबोधाय यथाक्रमेण ।
आरभ्य मध्यस्थितमध्यमान्तं तारर्षभावध्यधिरुह्य पश्चात् ॥ ४७२ ॥
मध्यर्षभावध्यवरुह्य तानान् न्यस्येत्तु गीत्वा पुनरत्र षड्जे ।
मुक्तायिसंज्ञास्य तु रागवर्धन्यन्तःस्थितैषा हि विदारिका स्यात् ॥ ४७३ ॥

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

तां रागवर्धन्यभिधां द्वितीयां वक्ष्यामहे गायकबोधहेतोः ।
आरभ्य तारस्थितमध्यमान्तमारुह्य चातारनिषादमादौ ॥ ४७४ ॥
आ मध्यषड्जादवरुह्य चापि स्वैरं विचित्रान् द्रुतमानयुक्तान् ।
क्रमेण तानान् कतिचिच्च गीत्वा न्यस्येत् पुनर्मध्यमषड्ज एव ॥ ४७५ ॥
अस्या विदारीमधुना विदध्यात्ततो हि मध्यस्थितमध्यमात्तु ।
आरुह्य चातारगतर्षभं च मध्यर्षभान्तं च ततोऽवरोहेत् ॥ ४७६ ॥
गीत्वा विचित्रान् पुनरत्र तानान् न्यस्येत् पुनस्तारगषड्ज एव ।

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

षड्जान्तिमस्थायिनमत्र वक्ष्याम्यारभ्य तारस्थितषड्जमादौ ॥ ४७७ ॥
क्रमेण चातारनिषादकान्तं षड्जर्षभौ मध्यमपञ्चमौ च ।
निषादकश्चेति च पञ्च ये स्युः प्रत्येकमेकं हि च तानमेषाम् ॥ ४७८ ॥
स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनात् स्वोत्तरोत्तरस्यापि विवर्जनेन ।
आरोहणेनाप्यवरोहणेन तानान् विचित्रान् दश साधु गीत्वा ॥ ४७९ ॥
न्यस्येत् पुनस्तारगषड्ज एव षड्जादिमस्थाय्युदितः किलैवम् ।

— ॥ पञ्चमस्थायी ॥ —

तं पञ्चमस्थायिनमामनामस्त्वारभ्य मध्यस्थितपञ्चमान्तम् ॥ ४८० ॥
यथाक्रमं तारगपञ्चमान्तं सपञ्चमः किं च निषादषड्जौ ।
तथर्षभो मध्यमपञ्चमौ चेत्येषां स्वराणां क्रमशस्तु षण्णाम् ॥ ४८१ ॥
प्रत्येकमेकैकतानमेषां स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेन ।
तथोत्तरेषामपि वर्जनेन त्वारोहणेनाप्यवरोहणेन ॥ ४८२ ॥
गीत्वा क्रमाद्द्वादश तानभेदान् न्यस्येत् पुनर्मध्यमपञ्चमेऽस्मिन् ।

— ॥ मध्यमस्थायी ॥ —

स्थाय्युच्यते मध्यममध्यमस्य त्वारभ्य मध्यस्थितमध्यमान्तम् ॥ ४८३ ॥
समध्यमः पञ्चमको निषादः षड्जर्षभौ मध्यम इत्यमीषाम् ।
प्रत्येकमेकैकतानमेषां स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेन ॥ ४८४ ॥
तथोत्तरेषामपि वर्जनेन त्वारोहणेनाप्यवरोहणेन ।
गीत्वा क्रमाद्द्वादश तानभेदान् न्यस्येत् पुनर्मध्यममध्यमेऽस्मिन् ॥ ४८५ ॥

— ॥ रिषभस्थायी ॥ —

मध्यर्षभस्थायिनमत्र वक्ष्याम्यारभ्य मध्यर्षभमेव चादौ ।
आ चर्षभात्तारगतात् क्रमेण तच्चर्षभो मध्यमपञ्चमौ च ॥ ४८६ ॥
निषादषड्जावृषभः षडेते प्रत्येकमेकैकतानमेषाम् ।
स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनात् स्वोत्तरोत्तरस्यापि च वर्जनेन ॥ ४८७ ॥

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

षड्जान्तिमस्थायिनमत्र वक्ष्याम्यारभ्य तारस्थितषड्जमादौ ॥ ४७७ ॥
क्रमेण चातारनिषादकान्तं षड्जर्षभौ मध्यमपञ्चमौ च ।
निषादकश्चेति च पञ्च ये स्युः प्रत्येकमेकं हि च तानमेषाम् ॥ ४७८ ॥
स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनात् स्वोत्तरोत्तरस्यापि विवर्जनेन ।
आरोहणेनाप्यवरोहणेन तानान् विचित्रान् दश साधु गीत्वा ॥ ४७९ ॥
न्यस्येत् पुनस्तारगषड्ज एव षड्जादिमस्थाय्युदितः किलैवम् ।

— ॥ पञ्चमस्थायी ॥ —

तं पञ्चमस्थायिनमामनामस्त्वारभ्य मध्यस्थितपञ्चमान्तम् ॥ ४८० ॥
यथाक्रमं तारगपञ्चमान्तं सपञ्चमः किं च निषादषड्जौ ।
तथर्षभो मध्यमपञ्चमौ चेत्येषां स्वराणां क्रमशस्तु षण्णाम् ॥ ४८१ ॥
प्रत्येकमेकैकतानमेषां स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेन ।
तथोत्तरेषामपि वर्जनेन त्वारोहणेनाप्यवरोहणेन ॥ ४८२ ॥
गीत्वा क्रमाद्द्वादश तानभेदान् न्यस्येत् पुनर्मध्यमपञ्चमेऽस्मिन् ।

— ॥ मध्यमस्थायी ॥ —

स्थाय्युच्यते मध्यममध्यमस्य त्वारभ्य मध्यस्थितमध्यमान्तम् ॥ ४८३ ॥
समध्यमः पञ्चमको निषादः षड्जर्षभौ मध्यम इत्यमीषाम् ।
प्रत्येकमेकैकतानमेषां स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेन ॥ ४८४ ॥
तथोत्तरेषामपि वर्जनेन त्वारोहणेनाप्यवरोहणेन ।
गीत्वा क्रमाद्द्वादश तानभेदान् न्यस्येत् पुनर्मध्यममध्यमेऽस्मिन् ॥ ४८५ ॥

— ॥ रिषभस्थायी ॥ —

मध्यर्षभस्थायिनमत्र वक्ष्याम्यारभ्य मध्यर्षभमेव चादौ ।
आ चर्षभात्तारगतात् क्रमेण तच्चर्षभो मध्यमपञ्चमौ च ॥ ४८६ ॥
निषादषड्जावृषभः षडेते प्रत्येकमेकैकतानमेषाम् ।
स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनात् स्वोत्तरोत्तरस्यापि च वर्जनेन ॥ ४८७ ॥

आरोहणेनाप्यवरोहणेन तानान् क्रमाद्द्वादश साधु गीत्वा ।
न्यस्येत् पुनर्मध्यगतर्षभेऽस्मिन् मध्यर्षभस्थायिनमेनमाहुः ॥ ४८८ ॥

— ॥ मध्यषड्जस्थायी ॥ —

स्थाय्युच्यते मध्यमषड्जकस्य चारभ्य मध्यस्थितषड्जमादौ ।
तारस्थषड्जावधि च क्रमेण षड्जर्षभौ मध्यमपञ्चमौ च ॥ ४८९ ॥
निषादषड्जाविति षट्स्वराणां प्रत्येकमेकैककतानमेषाम् ।
स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनात् स्वोत्तरोत्तरस्यापि च वर्जनेन ॥ ४९० ॥
आरोहणेनाप्यवरोहणेन तानान् क्रमाद्द्वादश साधु गीत्वा ।
पञ्चाप्यमून् स्थायिन एव गीत्वा गायेत्ततो वर्तनिकाक्रमेण ॥ ४९१ ॥

— ॥ वर्तनी ॥ —

आरभ्य मध्यस्थितषड्जमादावारुह्य चातारनिषादमत्र ।
आरभ्य षड्जं त्ववरुह्य तस्मात्तानांश्च कांश्चित् क्रमशोऽथ गीत्वा ॥ ४९२ ॥
न्यस्येत् पुनर्मध्यमषड्ज एवं वर्तन्युदीता मकरिण्यभिख्या ।

— ॥ न्यासः ॥ —

रागादिमन्यासमथाभिधास्ये त्वारभ्य तारर्षभमेव पूर्वम् ॥ ४९३ ॥
मध्यर्षभान्तं त्ववरुह्य भूयस्त्वारुह्य चातारगषड्जमेव ।
तानांश्च कांश्चित् क्रमशोऽथ गीत्वा न्यस्येत् पुनस्तारगषड्ज एव ॥ ४९४ ॥
न्यासस्तु रागस्य निरूपितोऽयं सायाह्नगानेऽस्य च रक्तिलाभः ।
श्रेयोविशेषश्च भवेज्जनानामिति स्फुटं संकथितात्र नट्टा ॥ ४९५ ॥

---

(२) — ॥ अथ गुर्जरीरागः ॥ —

संपूर्णरागः खलु गुर्जरी तन्मेलं तु रागप्रकृतिं वदन्ति ।
गौडस्य मेले परिकल्प्यमाने संपूर्णरागा न भवन्ति तस्मात् ॥ ४९६ ॥
त्यक्त्वा ततः संप्रति गौडमेलं ग्राह्यो भवेद्गुर्जरिकाख्यमेलः ।
नैतत् सहन्ते कतिचिन्नवीनाः संपूर्णभावः कथमस्य वेति ॥ ४९७ ॥
आरोहणे पञ्चमवर्जनेन सा गुर्जरी षाडव एव रागः ।
अतोऽस्य मेलो न च कल्पनीयः क्लृप्ते पुनर्मालवगौडमेले ॥ ४९८ ॥

नैतद्विचारक्षममेभिरुक्तं पूर्णो यतो गुर्जरिकाख्यरागः ।
यत्पञ्चमश्चाप्यवरोहमार्गे त्वयाप्ययं स्वीकृत एवं पक्षः ॥ ४९९ ॥
भवेदनेनैव निदर्शनेन त्वारोहणे पञ्चम एव तस्मिन् ।
कल्प्यस्त्वया मालवगौडमेलः प्रसिद्धयभावादिह गायनानाम् ॥ ५०० ॥
सा गुर्जरी सर्वजनप्रसिद्धा संपूर्णभावेन समन्वितेति ।
पञ्चोत्तराणां प्रकृतिर्दशानां रागान्तराणामत एष मेलः ॥ ५०१ ॥
तं गुर्जरीमेलमथाभिधास्ये षड्जर्षभौ मध्यमपञ्चमौ च ।
सधैवतश्चेति भवन्ति शुद्धा गान्धारकश्चान्तरनामधेयः ॥ ५०२ ॥
तथा भवेत् काकलिकानिषादः स्याद्गुर्जरीमेल उदीरितोऽयम् ।
न्यासो ग्रहोंऽशस्त्वृषभोऽत्र वेद्यः संपूर्णरागः कथितः प्रवीणैः ॥ ५०३ ॥
आरोहणे तस्य च केचिदङ्गीकुर्वन्ति वर्ज्यं किल पञ्चमं च ।

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

आक्षिप्तिकास्या अपि लक्ष्यतेऽत्र ह्यारभ्य तारर्षभमेव पूर्वम् ॥ ५०४ ॥
मध्यर्षभान्तं च ततोऽवरुह्यारुह्यापि चा तारगतान्निषादात् ।
गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव ॥ ५०५ ॥

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

तद्रागवर्धन्यथ तारवर्ती गान्धारगस्तारगधैवतान्तम् ।
आरुह्य चामध्यगषड्जमत्रावरुह्य तानानभिधाय कांश्चित् ॥ ५०६ ॥

— ॥ विदारी ॥ —

न्यस्येच्च तारस्थितिभाजि षड्जे विदारिकास्या अपि वर्ण्यतेऽथ ।
आरभ्य मध्यस्थितधैवतं प्राङ्मध्यर्षभान्तं त्ववरुह्य पश्चात् ॥ ५०७ ॥
आरुह्य तत्तारगतर्षभान्तं गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् ।
न्यस्येच्च तारस्थितिभाजि षड्जे तद्रागवर्धन्यभिधीयतेऽस्य ॥ ५०८ ॥

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

आरभ्य तारर्षभमा च तारनिषादतः स्यादधिरोहणं च ।
आमध्यषड्जं त्ववरुह्य तानान् गीत्वा त्यजेन्मध्यमषड्ज एव ॥ ५०९ ॥

— ॥ विदारी ॥ —

अस्या विदारी त्वथ तारषड्जमारभ्य तस्मादवरुह्य पश्चात् ।
मध्यर्षभान्तं त्वधिरुह्य पश्चात्तारर्षभान्तं त्वधिरुह्य कांश्चित् ॥ ५१० ॥
तानान् विचित्रान् क्रमशोऽथ गीत्वा न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव ।

———

— ॥ तारषड्जस्थायी ॥ —

अथोच्यते संप्रति तारषड्जस्थायी समारभ्य तु तारषड्जम् ॥ ५११ ॥
यत्र स्वरास्तारनिषादकान्तास्ते षट् स्वरा मध्यमवर्जनेन ।
प्रत्येकमेकैककतानमेषां स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेन ॥ ५१२ ॥
अथोत्तरेषामपि वर्जनेन चारोहणेनाप्यवरोहणेन ।
तानांस्तथा द्वादश साधु गीत्वा न्यस्येत्तु तारस्थितषड्ज एव ॥ ५१३ ॥

———

— ॥ पञ्चमस्थायी ॥ —

स्थाय्युच्यते मध्यमपञ्चमस्य त्वारभ्य मध्यस्थितपञ्चमान्तम् ।
अत्र स्वरास्तारगपञ्चमान्ताः सप्तैव ते मध्यमवर्जनेन ॥ ५१४ ॥
प्रत्येकमेकैककतानमेषां पूर्वोक्तरीत्या च चतुर्दशैव ।
गीत्वा च तानान् क्रमशो विचित्रान् न्यस्येच्च मध्यस्थितपञ्चमेऽस्मिन् ॥ ५१५ ॥

———

— ॥ रिषभस्थायी ॥ —

अथोच्यते मध्यगतर्षभस्य स्थायी तु मध्यर्षभमेव चादौ ।
तारर्षभान्तं खलु सप्त ये स्युः स्वरा मता मध्यमवर्जनेन ॥ ५१६ ॥
प्रत्येकमेकैककतानमेषां पूर्वोक्तरीत्या तु चतुर्दशैव ।
गीत्वा च तानान् क्रमशो विचित्रान् न्यस्येत् पुनर्मध्यगतर्षभेऽस्मिन् ॥ ५१७ ॥

———

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

संलक्ष्यते संप्रति मध्यषड्जस्थायी समारभ्य तु मध्यषड्जम् ।
आतारषड्जं पुनरत्र सप्त स्वरास्तथा मध्यमवर्जनेन ॥ ५१८ ॥
प्रत्येकमेकैककतानमेषां पूर्वोक्तरीत्या तु चतुर्दशैव ।
गीत्वा च तानान् क्रमशो विचित्रान् न्यस्येत्तु मध्यस्थितषड्ज एव ॥ ५१९ ॥

———

— ॥ वर्तनी ॥ —

अथोच्यते वर्तनिका च मध्यषड्जं समारभ्य यथाक्रमेण ।
आरुह्य चातारनिषादमस्मादामध्यषड्जं त्ववरुह्य कांश्चित् ॥ ५२० ॥
तानान् विचित्रान् कतिचिच्च गीत्वा न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव ।

— ॥ न्यासः ॥ —

न्यासस्तु रागस्य भवेत् पुरोक्तो विदारिकावत् पुनरुक्तवर्जम् ॥ ५२१ ॥
प्रगे प्रगेया खलु गुर्जरीयमुक्ताञ्जनेयस्य मतानुरोधात् ।

(३) — ॥ अथ सौराष्ट्ररागः ॥ —

वक्ष्यामि सौराष्ट्रमथास्य मेलः स्याद्गुर्जरीरागकमेल एषः ॥ ५२२ ॥
तल्लक्षणं तावदुदीरयामो न्यासो ग्रहोंऽशः पुनरत्र षड्जः ।
संवादिनौ मध्यमपञ्चमौ च निषादगान्धारयुगं विवादि ॥ ५२३ ॥

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

आक्षिप्तिकामस्य पुनः प्रवक्ष्याम्यारभ्य तारस्थितषड्जमादौ ।
मध्यर्षभान्तं च ततोऽवरुह्य चारुह्य तारस्थितमध्यमान्तम् ॥ ५२४ ॥
गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव ।

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

सा रागवर्धन्यभिधीयतेऽद्य प्रारभ्य तारस्थितपञ्चमाच्च ॥ ५२५ ॥
आरुह्य चातारनिषादमा च मध्यस्थषड्जादवरुह्य पश्चात् ।
प्रगाय तानान् कतिचित् प्रगल्भं मुञ्चेच्च किं चेदृशि मध्यषड्जे ॥ ५२६ ॥

— ॥ विदारी ॥ —

अस्या विदारीं पुनरीरयामः प्रारभ्य मध्यस्थितमध्यमं प्राक् ।
मध्यर्षभान्तं च ततोऽवरुह्यारुह्यापि तारस्थितपञ्चमान्तम् ॥ ५२७ ॥
प्रगाय तानान् कतिचित् प्रगल्भं न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव ।

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

अथ द्वितीयास्य तु रागवर्धन्यारभ्य तारस्थितमध्यमं प्राक् ॥ ५२८ ॥
आरुह्य चा तारगतान्निषादादा चावरुह्याप्यथ मध्यषड्जात् ।
नानाविधानाकलयंश्च तानान् न्यस्येच्च तानेव च मध्यषड्जे ॥ ५२९ ॥

———

— ॥ विदारी ॥ —

अस्या विदारीं निगदामि तारगान्धारमारभ्य किलावरुह्य ।
मध्यर्षभान्तं क्रमशस्तथैवारोहेच्च तारस्थितमध्यमान्तम् ॥ ५३० ॥
गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव ।

———

— ॥ तारषड्जस्थायी ॥ —

तारस्थषड्जस्य निरूप्यतेऽथ स्थायी समारभ्य तु तारषड्जम् ॥ ५३१ ॥
स्वरान्निषादादधिरुह्य ये स्युः प्रत्येकमेकैककतानमेषाम् ।
स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेन तथोत्तरेषामपि वर्जनेन ॥ ५३२ ॥
आरोहणेनाप्यवरोहणेन गीत्वा तु तानांस्तु चतुर्दशैव ।

———

— ॥ पञ्चमस्थायी ॥ —

न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव तं पञ्चमस्थायिनमामनामः ॥ ५३३ ॥
आरुह्य मध्यस्थितपञ्चमान्तमा पञ्चमात्तारगताः स्वरा ये ।
प्रत्येकमेकैककतानमेषां स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेन ॥ ५३४ ॥
तथोत्तरेषामपि वर्जनेन चारोहणेनाप्यवरोहणेन ।
द्व्यष्टौ च तानान् पुनरत्र गीत्वा न्यस्येच्च मध्यस्थितपञ्चमेऽस्मिन् ॥ ५३५ ॥

———

— ॥ गान्धारस्थायी ॥ —

गान्धारकस्थायिनमत्र वक्ष्ये प्रारभ्य गान्धारममुं च मध्यम् ।
आ तारगान्धारमिह स्वरा ये सप्त स्थिता मध्यमवर्जनेन ॥ ५३६ ॥
प्रत्येकमेकैककतानमेषां स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेन ।
तथोत्तरेषामपि वर्जनेन चारोहणेनाप्यवरोहणेन ॥ ५३७ ॥
तानान् प्रगायाथ चतुर्दशैव मध्यस्थगान्धारक एव जह्यात् ।

———

— ॥ रिषभस्थायी ॥ —

अथर्षभस्थायिनमामनामः प्रारभ्य मध्याद्दषभाद् भवन्ति ॥ ५३८ ॥
येऽष्ट स्वरास्तारगतर्षभान्ताः प्रत्येकमेकैककतानमेषाम् ।
स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेन तथेतरेषामपि वर्जनेन ॥ ५३९ ॥
आरोहणेनाप्यवरोहणेन व्यष्टौ च तानान् क्रमशोऽथ गीत्वा ।
न्यस्येच्च मध्यर्षभ एव मध्यषड्जस्वरस्थायिनमामनन्ति ॥ ५४० ॥

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

आरभ्य मध्यस्थितषड्जमादावष्टौ स्वरांस्तारगषड्जकान्तम् ।
प्रत्येकमेकैककतानमेषां स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेन ॥ ५४१ ॥
तथोत्तरेषामपि वर्जनेन चारोहणेनाप्यवरोहणेन ।
व्यष्टौ च तानान् क्रमशोऽथ गीत्वा न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव ॥ ५४२ ॥

— ॥ वर्तनी ॥ —

अथोच्यते वर्तनिका क्रमेण प्रारभ्य मध्यस्थितषड्जमादौ ।
आरुह्य तत्तारनिषादकान्तमामध्यषड्जं तु ततोऽवरोहेत् ॥ ५४३ ॥
गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव ।

— ॥ न्यासः ॥ —

न्यासस्तु रागस्य पुरोक्तरागवर्धन्यपन्यासवदेव वेद्यः ॥ ५४४ ॥
सौराष्ट्ररागोऽयमतीव हृद्यः सदा प्रगीतः शुभदायकश्च ।

(४) — ॥ अथ मेचबौलिरागः ॥ —

निरूप्यते संप्रति मेचबौलिर्मेलो भवेद् गुर्जरिरागमेलः ॥ ५४५ ॥
न्यासो ग्रहोंऽशोऽत्र तु षड्ज एव संपूर्णरागः कथितः प्रवीणैः ।

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

आक्षिप्तिकाख्यं खलु लक्ष्यतेऽत्र गांधारमारभ्य तु मध्यसंस्थम् ॥ ५४६ ॥
आरुह्य तारस्थितमध्यमान्तमामध्यगांधारमधोऽवरुह्य ।
गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान्न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव ॥ ५४७ ॥

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

तद्रागवर्धन्यभिधीयतेऽथ प्रारभ्य मध्यस्थितधैवतं प्राक् ।
आरुह्य तारस्थितधैवतान्तमामध्यषड्जं च ततोऽवरुह्य ॥ ५४८ ॥
गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव ।

— ॥ विदारी ॥ —

तस्या विदारीमथ लक्षयामः प्रारभ्य मध्यस्थितपञ्चमं तु ॥ ५४९ ॥
आमध्यगांधारमतोऽवरुह्य चातारगांधारमतोऽधिरुह्य ।
गीत्वा च तानान् कतिचित् क्रमेण न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव ॥ ५५० ॥

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

तद्रागवर्धन्यभिधीयतेऽन्या प्रारभ्य तारर्षभमेव चादौ ।
आरुह्य चा तारनिषादमस्मादा मध्यषड्जं त्ववरुह्य कांश्चित् ॥ ५५१ ॥
तानांश्च गीत्वा खलु मध्यषड्जे न्यासो निरुक्तोऽथ विदारिकास्याः ।

— ॥ विदारी ॥ —

आरुह्य तारस्थितषड्जमादावामध्यगांधारमतोऽवरुह्य ॥ ५५२ ॥
आरुह्य तारस्थितमध्यमान्तं गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् ।
न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव स्थायी तु तारस्थितषड्जकस्य ॥ ५५३ ॥

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

आरभ्य तारस्थितषड्जमादौ सप्त स्वरांस्तारनिषादकान्तान् ।
प्रत्येकमेकैककतानमेषां स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेन ॥ ५५४ ॥
तथोत्तरेषामपि वर्जनेन चारोहणेनाप्यवरोहणेन ।
गीत्वा च तानांस्तु चतुर्दशैव न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव ॥ ५५५ ॥

— ॥ पञ्चमस्थायी ॥ —

स्थाय्युच्यते संप्रति पञ्चमस्य प्रारभ्य मध्यस्थितपञ्चमं प्राक् ।
अष्टौ स्वरांस्तारगपञ्चमान्तान् प्रत्येकमेकैककतानमेषाम् ॥ ५५६ ॥
व्यष्टाप्यतः पूर्ववदेव गीत्वा तानांस्त्यजेन्मध्यगपञ्चमेऽस्मिन् ।

— ॥ गांधारस्थायी ॥ —

गांधारकस्थायिनमामनामो गांधारमारभ्य तु मध्यसंस्थम् ॥ ५५७ ॥
आतारगांधारमिहाष्टधा स्युः प्रत्येकमेकैककतानमेषाम् ।
व्यष्टाप्यतः पूर्ववदेव गीत्वा गांधारके मध्यगते त्यजेत्तान् ॥ ५५८ ॥

— ॥ मध्यषड्जस्थायी ॥ —

अथोच्यते संप्रति मध्यषड्जस्थायी समारभ्य तु मध्यषड्जम् ।
आतारषड्जं पुनरष्टधा स्युः प्रत्येकमेकैककतानमेषाम् ॥ ५५९ ॥
व्यष्टाप्यतः पूर्ववदेव गीत्वा तानांस्त्यजेन्मध्यगषड्ज एव ।

— ॥ वर्तनी ॥ —

तद्वर्तनीं संप्रति कीर्तयामः प्रारभ्य मध्यस्थितषड्जमादौ ॥ ५६० ॥
आरुह्य चातारगषड्जमस्मादा मध्यषड्जादवरुह्य कांश्चित् ।
गीत्वा तु तानानथ मध्यषड्जे न्यस्येच्च रागन्यसनं तु तस्य ॥ ५६१ ॥
अपौनरुक्त्येन च पूर्वरागवर्धन्यपन्यासतयैव वेद्यम् ।
एवं निरुक्तः खलु मेचबौलिरागोऽधुना गायकबोधहेतोः ॥ ५६२ ॥

---

(५) — ॥ अथ च्छायागौलरागः ॥ —

छायादिगौलं प्रतिपादयामो मेलस्य तस्यापि च गुर्जरीवत् ।
निषाद एवात्र भवेद् ग्रहोंऽशो न्यासश्च संपूर्णतयात्र वेद्यः ॥ ५६३ ॥

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

आक्षिप्तिकामत्र निरूपयामः प्रारभ्य मध्यस्थितषड्जमादौ ।
आ मध्यमात् पञ्चमतोऽवरुह्यारुह्यापि चातारगपञ्चमं च ॥ ५६४ ॥
प्रगाय तानान् कतिचित् प्रगल्भं न्यस्येत् पुनस्तारगषड्ज एव ।

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

अथोच्यते संप्रति रागवर्धन्यारभ्य तारर्षभमेव पूर्वम् ॥ ५६५ ॥
आरुह्य तारस्थितधैवतान्तमा मध्यषड्जादवरुह्य पश्चात् ।
तानान् विचित्रान् कतिचिच्च गीत्वा न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव ॥ ५६६ ॥

— ॥ विदारी ॥ —

अस्या विदारीमथ लक्षयामः प्रारभ्य मध्यस्थितपञ्चमं च ।
आ मध्यषड्जादवरुह्य पश्चादारुह्य चातारगषड्जमस्मात् ॥ ५६७ ॥
तानांश्च गीत्वा कतिचित् प्रगाय मुञ्चेत् पुनर्मध्यगषड्ज एव ।

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

सा रागवर्धन्यभिधा द्वितीया विदार्यमुष्याश्च यथापुरं स्तः ॥ ५६८ ॥
अपौनरुक्त्यादपि ते प्रगेये षड्जस्वरस्थायिनमामनामः ।

— ॥ तारषड्जस्थायी ॥ —

आरभ्य तारस्थितषड्जमादौ सप्त स्वरांस्तारनिषादकान्तान् ॥ ५६९ ॥
प्रत्येकमेकैककतानमेषां स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेन ।
तथोत्तरेषामपि वर्जनेन चारोहणेनाप्यवरोहणेन ॥ ५७० ॥
प्रगाय तानांस्तु चतुर्दशैव न्यस्येत्तु तारस्थितषड्ज एव ।

— ॥ पञ्चमस्थायी ॥ —

अथोच्यते मध्यगपञ्चमस्य स्थायी तु मध्यस्थितपञ्चमं तम् ॥ ५७१ ॥
आरभ्य ये तारगपञ्चमान्ता व्यष्टौ तु पूर्वोक्तवदेव तानान् ।
गीत्वा पुनर्मध्यगपञ्चमेऽस्मिन् मुञ्चेच्च वैचित्र्यवशेन तानान् ॥ ५७२ ॥

— ॥ मध्यषड्जस्थायी ॥ —

अथोच्यते संप्रति मध्यषड्जस्थायी समारभ्य तु मध्यषड्जात् ।
ये तारषड्जावधिकस्वराश्च व्यष्टापि पूर्वोक्तवदेव तानान् ॥ ५७३ ॥
गीत्वा पुनर्मध्यगषड्ज एव न्यस्येदथो वर्तनिकां वदामः ।

— ॥ वर्तनी ॥ —

आरभ्य मध्यस्थितषड्जमादावारुह्य चातारनिषादमस्मात् ॥ ५७४ ॥
आ मध्यषड्जादवरुह्य पश्चात् प्रगाय तानान् कतिचित् प्रगल्भम् ।
न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव न्यासस्तु रागस्य विदारिकावत् ॥ ५७५ ॥

(६) — ॥ अथ गुण्डक्रियारागः ॥ —

गुण्डक्रियामाकलयामि तस्या मेलो भवेद् गुर्जरिकाख्यमेलः ।
न्यासो ग्रहोंऽशोऽपि च षड्ज एव तस्यास्त्वियं पूर्णतया प्रतीता ॥ ५७६ ॥

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

आक्षिप्तिकामाकलयाम्यमुष्याः प्रारभ्य तारस्थितषड्जमादौ ।
आमध्यषड्जं त्ववरुह्य पश्चादारुह्य तारोपहितर्षभान्तम् ॥ ५७७ ॥
तानान् विचित्रान् कतिचित् प्रगायन् न्यस्येत् पुनस्तारगषड्ज एव ।

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

अथोच्यते संप्रति रागवर्धन्यारभ्य मध्यस्थितपञ्चमं प्राक् ॥ ५७८ ॥
आरुह्य तारस्थितधैवतान्तमामध्यषड्जादवरुह्य पश्चात् ।
प्रगाय तानान् कतिचिद्विचित्रान् न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव ॥ ५७९ ॥

— ॥ विदारी ॥ —

अस्या विदारीं कथयामि मध्यभाजं ह्युपक्रम्य च धैवतान्तम् ।
आ मध्यषड्जादवरुह्य पश्चादारुह्य चातारगषड्जमस्मात् ॥ ५८० ॥
तानान् विचित्रान् कतिचित् प्रगाय न्यस्येत्तु तारस्थितषड्ज एव ।

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

सा रागवर्धन्यपि या द्वितीया विदार्यमुष्याश्च यथापुरस्तः ।
अपौनरुक्त्यादिह ते प्रगेये षड्जस्य तु स्थायिनमामनामः ॥ ५८१ ॥

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

आरभ्य तारस्थितषड्जमादौ सप्त स्वरांस्तारनिषादकान्तान् ।
प्रत्येकमेकैकतानमेषां स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेन ॥ ५८२ ॥
तथोत्तरेषामपि वर्जनेन चारोहणेनाप्यवरोहणेन ।
प्रगाय तानांस्तु चतुर्दशैव न्यस्येत्तु तारस्थितषड्ज एव ॥ ५८३ ॥

— ॥ मध्यमस्थायी ॥ —

तं मध्यमस्थायिनमामनामः प्रारभ्य मध्यस्थितमध्यमं तम् ।
येऽष्ट स्वरास्तारगमध्यमान्ताः पूर्वोक्तरीत्या परिगाय तानान् ॥ ५८४ ॥
द्व्यष्टौ त्यजेन्मध्यगमध्यमेऽस्मिन् स्थायी तु मध्यस्थितषड्जकस्य ।

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

आरभ्य मध्यस्थितषड्जमादौ येऽष्ट स्वरास्तारगमध्यमान्तम् ॥ ५८५ ॥
आरुह्य चातारनिषादमस्मादा मध्यषड्जादवरुह्य पश्चात् ।
गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव ॥ ५८६ ॥

— ॥ न्यासः ॥ —

न्यासस्तु रागस्य भवेद्विदारी यथा तथैवापुनरुक्ति गेयः ।

(७) — ॥ सालगनाटिकारागः ॥ —

अथोच्यते सालगनाटिकाख्यरागस्य मेलः किल गुर्जरीवत् ॥ ५८७ ॥
सालङ्गनाट्यां कथयन्ति रागे पञ्चश्रुती धैवतकर्षभौ द्वौ ।
अथोऽस्य मेलान्तरमामनन्ति नव्याः परे केचन नैपुणेन ॥ ५८८॥
तदुक्तमेलं प्रतिपादयामः सालङ्गनाट्याः सह लक्षणेन ।
षड्जस्तथा मध्यमपञ्चमौ च शुद्धाश्च पञ्चश्रुतिकर्षभश्च ॥ ५८९ ॥
पञ्चश्रुतिर्धैवतकस्ततोऽत्र गांधारकश्च च्युतमध्यमादिः ।
च्युतादिमः षड्जनिषादकश्च स्वरैः पुनः सप्तभिरन्वितो यः ॥ ५९० ॥
सालङ्गनाट्याः खलु मेल उक्तो रागांस्ततस्तत्प्रभवान् वदामः ।
सालङ्गनाटो खलु पूर्वगौलः सावेरिका शुद्धवसन्तकश्च ॥ ५९१ ॥
सालङ्गपूर्वा खलु भैरवी चेत्येतन्मुखास्तत्र भवन्ति रागाः ।
न शोभते नव्यमतं तदेतत्तद्गुर्जरीमेलगतार्थभावात् ॥ ५९२ ॥
मेलान्तरं तत्प्रभवाश्च रागा न कल्पनीयाः खलु गौरवेण ।
पूर्वोदिते गुर्जरिकाख्यमेले शुद्धौ मतौ धैवतकर्षभौ द्वौ ॥ ५९३ ॥
तत्रैव चैकश्रुतिकल्पने स्यात्तद्गुर्जरीमेलज एष रागः ।
सालङ्गनाट्याह्वयरागमेले ये संभवन्तीत्युदिताश्च रागाः ॥ ५९४ ॥
सर्वेऽपि मेलान्तरसंभवास्ते तच्च क्रमेण प्रतिपादयामः ।
सावेरिका सालगनाटिका च शुद्धो वसन्तश्च तथैव रागः ॥ ५९५ ॥
ते गुर्जरीमेलभवास्तु भिन्नषड्जो भवेद्भैरविकाख्यमेलात् ।
नारायणी स्यात् खलु शंकराभरणाख्यरागात् सहपूर्वगौडः ॥ ५९६ ॥

सालङ्कभैरव्यपि संभवेत् सा श्रीरागमेलादिति वेदितव्यम् ।
लक्ष्मोच्यते सालगनाटिकाया न्यासो ग्रहोंऽशः पुनरत्र षड्जः ॥ ५९७ ॥
अतोऽपि वादी स तु पञ्चमोऽत्र संवादिनामा स च पञ्चमोऽपि ।
शत्रू हि गांधारनिषादकौ चानुवादिनौ चर्षभधैवतौ द्वौ ॥ ५९८ ॥

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

आक्षिप्तिकां तावदुदीरयामस्त्वारभ्य तारादृषभात्तथैव ।
मध्यर्षभान्तं त्ववरुह्य तस्मादारोहणं तारगतर्षभान्तम् ॥ ५९९ ॥
गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव ।
आरभ्य तारादृषभात्तु मध्यषड्जावधि स्यादवरोहणं च ॥ ६०० ॥
आरुह्य तत्तारगधैवतान्तं गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् ।
न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव तस्या विदारीं तु निरूपयामः ॥ ६०१ ॥

— ॥ विदारी ॥ —

आरभ्य तारस्थितषड्जमादौ मध्यर्षभान्तं त्ववरोहणं स्यात् ।
आरुह्य तत्तारगमध्यमान्तं गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् ॥ ६०२ ॥
न्यस्येत्तु तारस्थितषड्ज एव सा रागवर्धन्यभिधीयतेऽन्या ।

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

आद्यावदेषा पुनरुक्ततानैर्गेया विदारीसहिता क्रमेण ॥ ६०३ ॥

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

षड्जस्य तु स्थायिनमामनामस्त्वारभ्य तारस्थितषड्जमादौ ।
षड्जर्षभौ मध्यमपञ्चमौ च सधैवताः पञ्च तु ये स्वराः स्युः ॥ ६०४ ॥
स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेन तथोत्तरेषामपि वर्जनेन ।
आरोहणनाप्यवरोहणेन प्रत्येकमेकैकतानमेषाम् ॥ ६०५ ॥
दशापि तानान् क्रमशोऽथ गीत्वा न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव ।

— ॥ पञ्चमस्थायी ॥ —

तं पञ्चमस्थायिनमामनामस्त्वारभ्य मध्यस्थितपञ्चमं तु ॥ ६०६ ॥
मध्यस्थितः पञ्चम एव तारौ षड्जर्षभौ मध्यमपञ्चमौ च ।
प्रत्येकमेकैककतानमेषां स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेन ॥ ६०७ ॥
तथोत्तरेषामपि वर्जनेन त्वारोहणेनाप्यवरोहणेन ।
दशापि तानान् क्रमशोऽथ गीत्वा न्यस्येच्च मध्यस्थितपञ्चमेऽस्मिन् ॥ ६०८ ॥

— ॥ मध्यषड्जस्थायी ॥ —

अथोच्यते संप्रति मध्यषड्जस्थायी समारभ्य तु मध्यषड्जम् ।
षड्जर्षभौ मध्यमपञ्चमौ च सधैवतस्तारगतश्च षड्जः ॥ ६०९ ॥
प्रत्येकमेकैककतानमेषां स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेन ।
तथोत्तरेषामपि वर्जनेन चारोहणेनाप्यवरोहणेन ॥ ६१० ॥
तानांस्तथा द्वादश तु क्रमेण न्यस्येच्च मध्यास्थितषड्ज एव ।

— ॥ वर्तनी ॥ —

अथोच्यते वर्तनिका क्रमेण त्वारभ्य मध्यस्थितपञ्चमं तु ॥ ६११ ॥
आरुह्य चातारगधैवतं चावरुह्य मध्यस्थितपञ्चमान्तम् ।
तानान् विचित्रान् कतिचिच्च गीत्वा न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव ॥ ६१२ ॥

— ॥ न्यासः ॥ —

न्यासस्तु रागस्य निरूप्यतेऽस्यास्त्वारभ्य तारस्थितषड्जमादौ ।
मध्यर्षभान्तं त्ववरोहणं स्यादारुह्य तत्तारगमध्यमान्तम् ॥ ६१३ ॥
गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् न्यस्येच्च तारास्थितषड्ज एव ।
निरूपितः सालगनाटिकाख्यो रागोऽञ्जनासूनुमतानुसारात् ॥ ६१४ ॥

(८) — ॥ अथ शुद्धवसन्तरागः ॥ —

शुद्धे वसन्तेऽपि च कल्पयन्ति सालङ्गनाट्याश्रितमेव मेलम् ।
श्रीरागनिष्ठर्षभधैवतौ यौ तावेव चात्रर्षभधैवतौ स्तः ।
इत्यादियुक्त्या परिकल्पयन्ति मेलान्तरं तच्च न युक्तियुक्तम् ॥ ६१५ ॥
अत्रापि चैकश्रुतिकल्पनेन स गुर्जरीमेलज एष रागः ।
प्रकल्पयन्त्यस्य च षाडवत्वमारोहणे पञ्चमवर्जनेन ॥ ६१६ ॥

तदत्र सम्यक्परिशोध्यमानेऽप्यारोहरीतावरोहसाम्यात् ।
संपूर्णभावं भजते तु लक्ष्ये न षाडवो लक्ष्यविरोधतः स्यात् ॥ ६१७ ॥
तस्मादयं शुद्धवसन्तरागः स्याद् गुर्जरीमेलत एव जातः ।
वक्ष्यामहे शुद्धवसन्तलक्ष्म न्यासो ग्रहोंऽशः पुनरत्र षड्जः ॥ ६१८ ॥

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

आक्षिप्तिकामस्य निरूपयामः प्रक्रम्य तारस्थितषड्जमादौ ।
आ मध्यगान्मध्यमतोऽवरुह्यारोहेच्च तारस्थितमध्यमान्तम् ॥ ६१९ ॥
तानान् विचित्रान् कतिचित् प्रगाय न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव ।

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

तद्रागवर्धन्यभिधीयतेऽथ तारस्थितान्मध्यमतोऽवरुह्य ॥ ६२० ॥
तारस्फुरद्धैवतकान्तमस्मादा मध्यषड्जादवरुह्य पश्चात् ।
प्रगाय तानान् कतिचित् प्रगल्भं मध्यस्थिते षड्ज इह प्रजह्यात् ॥ ६२१ ॥

— ॥ विदारी ॥ —

अस्या विदारीमथ लक्षयामस्तारर्षभान्मध्यगमध्यमान्तम् ।
तत्रावरुह्य क्रमतोऽवरोहेत्तस्मात् पुनस्तारगमध्यमान्तम् ॥ ६२२ ॥
प्रगाय तानान् विविधान् यथेच्छं तारस्थषड्जे तदनु प्रजह्यात् ।

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

तद्रागवर्धन्यभिधीयतेऽन्या प्रहाय मध्यस्थितषड्ज एव ॥ ६२३ ॥

— ॥ विदारी ॥ —

अस्या विदारीमभिदध्महेऽथ मध्यस्थितान्मध्यमतोऽधिरुह्य ।
क्रमेण तारस्थितमध्यमान्तं प्रगाय तानान् विविधान् यथेच्छम् ॥ ६२४ ॥
न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव षड्जस्य तु स्थायिनमामनामः ।

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

प्रारभ्य तारस्थितषड्जमादावारुह्य गान्धारविवर्जनेन ॥ ६२५ ॥
यावद्भवेत्तारगतो निषादस्तस्मात् पुनः पञ्चमवर्जनेन ।
आ तारषड्जादवरुह्य गायेत् प्रत्येकमेकैककतानरीत्या ॥ ६२६ ॥
बद्धानिहैकादश तानभेदान् न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव ।

———

— ॥ पञ्चमस्थायी ॥ —

तं पञ्चमस्थायिनमामनामः प्रक्रम्य मध्यस्थितपञ्चमान्तम् ॥ ६२७ ॥
क्रमेण तारस्थितपञ्चमान्तमारुह्य गांधारविवर्जनेन ।
विनावरुह्यापि च पञ्चमेन प्रत्येकमेकैककतानरीत्या ॥ ६२८ ॥
त्रयोदशादाय तु तानभेदान् न्यस्येच्च मध्यस्थितपञ्चमेऽस्मिन् ।

———

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

षड्जस्य तु स्थाय्यथ मध्यमस्य मध्यस्थषड्जात् प्रभृति क्रमेण ॥ ६२९ ॥
आरुह्य गांधारविवर्जनेन ह्यातारषड्जादवरोहणे तु ।
यथापुरं पञ्चमवर्जनेन प्रगाय तानांश्चतुरो दशापि ॥ ६३० ॥
मुञ्चेच्च मध्यस्थित एव षड्जे तद्वर्तनीं सम्प्रति वर्णयामः ।

———

— ॥ वर्तनी ॥ —

प्रक्रम्य मध्यस्थितधैवतान्तमारुह्य तारस्थितधैवतान्तम् ॥ ६३१ ॥
आमध्यषड्जादवरुह्य तानान् गीत्वा त्यजेन्मध्यगषड्ज एव ।

———

— ॥ न्यासः ॥ —

न्यासं तु रागस्य निरूपयामः प्रक्रम्य तारस्थितधैवतान्तम् ॥ ६३२ ॥
आमध्यषड्जादवरुह्य तस्मादारुह्य तारस्थितमध्यमान्तम् ।
गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् मध्यस्थिते षड्ज इह प्रमुञ्चेत् ॥ ६३३ ॥
तुरीययामे दिवसस्य गाने श्रेयस्करः श्रोतृजनस्य सोऽयम् ।

———

(९) — ॥ अथ नादरामक्रियारागः ॥ —

स्वतन्त्रमेलं परिकल्प्य नादरामक्रियारागगतं नवीनाः ॥ ६३४ ॥
तज्जन्यरागानपि कल्पयन्ति गांधारसाधारणभावयोगात् ।
अयुक्तमेतन्मतमन्तराख्यगांधारयोगादिह लक्ष्यमार्गे ॥ ६३५ ॥
अन्तर्गतो गुर्जरिकाख्यमेले स्वतन्त्रमेलं न सहेत रागः ।
तस्मादियं साधु भवेच्च नादरामक्रिया गुर्जरिकाख्यमेले ॥ ६३६ ॥
निरूप्यते सम्प्रति नादरामक्रियाख्यरागः सह लक्षणेन ।
न्यासग्रहांशाः पुनरत्र षड्जः संपूर्णभावं भजते च सोऽयम् ॥ ६३७ ॥

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

आक्षिप्तिकां तावदुदीरयामः प्रारभ्य मध्यस्थितधैवतान्तम् ।
आमध्यगांधारमतोऽवरुह्यारोहेच्च तारस्थितमध्यमान्तम् ॥ ६३८ ॥
प्रगाय तानान् कतिचिद्विचित्रान् न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव ।

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

सा रागवर्धन्यभिधीयतेऽस्य मध्यस्थषड्जात् प्रभृति क्रमेण ॥ ६३९ ॥
आरुह्य तारस्थितमध्यमान्तं मध्यस्थषड्जावधि चावरुह्य ।
प्रगाय तानान् कतिचित् प्रगल्भान् मध्यस्थषड्जे पुनरेव जह्यात् ॥ ६४० ॥

— ॥ विदारी ॥ —

विदारिकास्याः किल तारषड्जादारुह्य तारस्थितपञ्चमान्तम् ।
आमध्यगांधारमतोऽवरुह्य गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् ॥ ६४१ ॥
न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव तद्रागवर्धन्यभिधीयतेऽन्या ।
मध्यर्षभोपक्रममा च तारनिषादमारुह्य ततोऽवरोहेत् ॥ ६४२ ॥
आमध्यषड्जादधिगाय नानातानांस्त्यजेन्मध्यमषड्ज एव ।
अस्या विदारी किल तारषड्जादामध्यगांधारमथावरुह्य ॥ ६४३ ॥
आतारगांधारमथोऽवरोहेद्गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् ।

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव षड्जस्य तु स्थायिनमामनामः ॥ ६४४ ॥
तारात्तु षड्जात् क्रमशस्तु तारनिषादपर्यन्तमिह स्वरा ये ।
प्रत्येकमेषां पुनरेकमेकमारोहणेनाप्यवरोहणेन ॥ ६४५ ॥
तानान् किलोद्गाय चतुर्दशैवं न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव ।

— ॥ गांधारस्थायी ॥ —

गांधारकस्थाय्यथ मध्यगं च गांधारमारभ्य तमानुपूर्व्यात् ॥ ६४६ ॥
आतारगांधारमथाधिरोहेदारोहरीत्या दश षट् च तानान् ।
गीत्वा विमुञ्चेदपि मध्यभाजि गांधारनाम्नि स्वर एव तस्मिन् ॥ ६४७ ॥

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

षड्जस्य च स्थाय्यथ मध्यगस्य प्रक्रम्य मध्यस्थितषड्जमादौ ।
आतारषड्जादधिरुह्य पश्चादा मध्यषड्जादपि चावरुह्य ॥ ६४८ ॥
षट् चापि तानान् दश तच्च गीत्वा मुञ्चेच्च किञ्चेह तु मध्यषड्जे ।

— ॥ वर्तनी ॥ —

तद्वर्तनीं कीर्तयितुं प्रवर्ते प्रक्रम्य मध्यस्थितषड्जमादौ ॥ ६४९ ॥
आरुह्य चा तारनिषादमध्यादा मध्यषड्जादवरुह्य पश्चात् ।
उद्गाय तानानुपरि प्रगल्भं न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव ॥ ६५० ॥

— ॥ न्यासः ॥ —

रागस्य तु न्यासमुदीरयामः प्रक्रम्य तं रागविवर्धनीवत् ।
गीत्वापि तानान् पुनरुक्तहीनान् न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव ॥ ६५१ ॥
चतुर्थयामे दिवसस्य गाने श्रेयस्करः श्रोतृजनस्य स स्यात् ।

(१०) — ॥ अथ गौलरागः ॥

वक्ष्यामहे सम्प्रति गौलरागमेलो भवेदत्र च गुर्जरीवत् ॥ ६५२ ॥
गौलस्य चैतस्य वदामि लक्ष्म न्यासो ग्रहोंऽशोऽत्र निषाद एव ।
वादी भवेदत्र निषादकः संवादी तु गांधार इहोपदिष्टः ॥ ६५३ ॥
स षाडवो धैवतलोपतः स्याल्लक्ष्यानुसाराहृषभस्त्विहांशः ।
गांधारकस्येव भवेन्निषादः संवादिनोंऽशत्वमतः कथं वा ॥ ६५४ ॥
भवेदमुष्मिन्नृषभेंऽशता तु स्वरैरनेकैर्व्यवधीयमाने ।
अत्रोच्यतेऽन्यस्वरशत्रुभूते गांधारके किञ्च निषादनाम्नि ॥ ६५५ ॥
प्रधानभावोंऽशसमानयुक्तस्तस्मादिह स्यादृषभस्वरोंऽशः ।
रागाभियुक्तैरत एव कैश्चित् संकीर्णरागत्वमुदीर्यतेऽस्य ॥ ६५६ ॥

प्रत्येकमेकैककतानमत्र स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेन ।
तथोत्तरेषामपि वर्जनेनाप्यारोहणेनाप्यवरोहणेन ॥ ६६६ ॥
तानान् विचित्रान् दश साधु गीत्वा न्यस्येत् पुनस्तारगषड्ज एव

— ॥ पञ्चमस्थायी ॥ —

तं पञ्चमस्थायिनमामनामस्त्वारभ्य मध्यस्थितपञ्चमान्तम् ॥ ६६७ ॥
सपञ्चमं मध्यनिषादतारषड्जर्षभा मध्यमपञ्चमाश्च ।
प्रत्येकमेकैककतानमेषां स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेन ॥ ६६८ ॥
तथोत्तरेषामपि वर्जनेन त्वारोहणेनाप्यवरोहणेन ।
गीत्वा क्रमाद् द्वादश तानभेदान् न्यस्येत् पुनर्मध्यमपञ्चमेऽस्मिन् ॥ ६६९ ॥

— ॥ रिषभस्थायी ॥ —

मध्यर्षभस्थायिनमामनामस्त्वारभ्य मध्यस्थमिहर्षभान्तम् ।
तारर्षभान्तं किल धैवतं च गांधारकं किञ्च विवर्ज्य षण्णाम् ॥ ६७० ॥
प्रत्येकमेकैककतानमेषां स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेन ।
तथोत्तरेषामपि वर्जनेनाप्यारोहणेनाप्यवरोहणेन ॥ ६७१ ॥
गीत्वा क्रमाद् द्वादश तानभेदान् न्यस्येत् पुनर्मध्यगतर्षभेऽस्मिन् ।

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

स्थाय्युच्यते मध्यगषड्जकस्य त्वारभ्य मध्यस्थितषड्जमादौ ॥ ६७२ ॥
गांधारकं धैवतकं च मुक्त्वा तारस्थषड्जावधि तत्र षण्णाम् ।
प्रत्येकमेकैककतानमेषां स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेन ॥ ६७३ ॥
तथोत्तरेषामपि वर्जनेन त्वारोहणेनाप्यवरोहणेन ।
गीत्वा क्रमाद् द्वादश तानभेदान् न्यस्येत् पुनर्मध्यगषड्ज एव ॥ ६७४ ॥

— ॥ वर्तनी ॥ —

गौलस्य वर्तन्यधुनोच्यते सा त्वारभ्य मध्यस्थितषड्जमादौ ।
आरुह्य चातारनिषादमस्मादामध्यषड्जं त्ववरोहणेन ॥ ६७५ ॥
गीत्वा च तानान् कतिचिद्यथेच्छं न्यस्येत् पुनर्मध्यगषड्ज एव ।

— ॥ न्यासः ॥ —

न्यासं तु रागस्य ततो वदामस्त्वारभ्य मध्यस्थितपञ्चमान्तम् ॥ ६७६ ॥
मध्यर्षभान्तं त्ववरुह्य तस्मादारुह्य तारस्थितमध्यमान्तम् ।
तानान् विचित्रान् पुनरुक्तिहीनान् न्यस्येत्तु तारस्थितषड्ज एव ॥ ६७७ ॥
सर्वेषु कालेषु स एष गेयः श्रेयस्करो रक्तिकरश्च गौळः ।

---

११ — ॥ अथ बौलिरागः ॥ —

यदा भवेदत्र तु बौलिरागो ग्रहस्वरो मध्यमकस्तदानीम् ॥ ६७८ ॥
वर्ज्यं निषादं कथयन्ति लक्ष्म विचक्षणा गायकसंप्रदायात् ।
तस्मादिदानीं नववैणिकानां न युज्यते मध्यमवर्जवार्ता ॥ ६७९ ॥
ग्रहस्वरस्यापि च वर्जभावः कथं भवेदत्र विचारणायाम् ।
एवं विरोधे परिहारमत्र वक्ष्यामहे वैणिकसंप्रदायात् ॥ ६८० ॥
आलापरागादिषु षड्ज एव ग्रहस्वरः सर्वजनप्रसिद्धः ।
षड्जे गृहीते सति मध्यमेऽपि निषादसंज्ञोऽत्र तुरीयभावात् ॥ ६८१ ॥
अन्यत्र पक्षान्तरमत्र चोक्तं प्रबन्धयुक्तस्वरखण्डितायाम् ।
स्यान्मध्यमस्य ग्रहता तु युक्ता वर्जक्रिया सा च तथोपपन्ना ॥ ६८२ ॥
बौल्याख्यरागं कथयामि तस्य मेलो भवेत् संप्रति गुर्जरीवत् ।
स्यान्मध्यमो न्यास इह ग्रहोंऽशो निषादलोपेन हि षाडवः स्यात् ॥ ६८३ ॥
निषादशब्देन च मध्यमोऽत्र लक्ष्ये तुरीयत्वगुणान्वितेन ।
ग्रहस्वरापेक्षितमात्रवर्जस्वरोऽथ मध्यस्वर एव नान्यः ॥ ६८४ ॥

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

अक्षिप्तिकां तस्य निरूपयामस्त्वारभ्य तारस्थितषड्जमादौ ।
मध्यर्षभान्तं च ततोऽवरुह्याप्यातारगान्धारमथोऽधिरुह्य ॥ ६८५ ॥
तानान् विचित्रान् कतिचिच्च गीत्वा न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव ।

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

सा रागवर्धन्यथ मध्यमस्थगांधारमारभ्य यथाक्रमेण ॥ ६८६ ॥
आरुह्य तारस्थितपञ्चमान्तमामध्यषड्जान्तमतोऽवरुह्य ।
तानांश्च गीत्वा किल मध्यसंस्थगांधारकन्यास इहोपदिष्टः ॥ ६८७ ॥

— ॥ विदारी ॥ —

तस्या विदारीमथ तारषड्जमारभ्य मध्योपहितर्षभान्तम् ।
आतारगान्धारमतोऽधिरुह्य तानान् विचित्रान् कतिचिच्च गीत्वा ॥ ६८८ ॥
न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव सा रागवर्धन्यपि च द्वितीया ।
विदारिका चापि यथापुरं ते गेये पुनस्ते पुनरुक्तिवर्जे ॥ ६८९ ॥

———

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

षड्जस्वरस्थायिनमामनामस्त्वारभ्य तारस्थितषड्जमादौ ।
येऽत्र स्वरा मध्यमवर्जनेन ते षट् स्वरास्तारनिषादकान्ताः ॥ ६९० ॥
प्रत्येकमेकैककतानमेषां स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेन ।
तथोत्तरेषामपि वर्जनेन चारोहणेनाप्यावरोहणेन ॥ ६९१ ॥
गीत्वा पुनर्द्वादश साधु तानान् न्यस्येत् पुनस्तारगषड्ज एव ।

———

— ॥ पञ्चमस्थायी ॥ —

तं पञ्चमस्थायिनमत्र वक्ष्ये त्वारभ्य मध्यस्थितपञ्चमं च ॥ ६९२ ॥
सप्त स्वरास्तारगपञ्चमान्ता यथापुरं साधु च गानयोग्याः ।
तानान् विचित्रान् क्रमशोऽथ गीत्वा न्यस्येत् पुनर्मध्यगपञ्चमेऽस्मिन् ॥ ६९३ ॥

———

— ॥ रिषभस्थायी ॥ —

अथर्षभस्थायिनमामनामस्त्वारभ्य मध्यर्षभमेव चादौ ।
सप्त स्वरास्तारगतर्षभान्ताः पूर्वोक्तरीत्या तु चतुर्दशैव ॥ ६९४ ॥
गीत्वा तु तानांश्च विचित्ररूपान् न्यस्येत् पुनर्मध्यगतर्षभेऽस्मिन् ।

———

— ॥ वर्तनी ॥ —

अथोच्यते वर्तनिकामथास्यामारभ्य मध्यस्थितषड्जमादौ ॥ ६९५ ॥
आरुह्य चातारनिषादकान्तमामध्यषड्जादवरुह्य तानान् ।
गीत्वा च कांश्चित् क्रमशो विचित्रान् न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव ॥ ६९६ ॥

———

— ॥ न्यासः ॥ —

न्यासस्तु रागस्य तथा प्रगेयो विदारिकावत् पुनरुक्तिहीनः ।

———

(१२) — ॥ अथ कर्णाटबङ्गालरागः ॥ —

कर्णाटबङ्गालमथामनामो मेलस्तु तस्यापि च गुर्जरीवत् ॥ ६९७ ॥
तल्लक्ष्म वक्ष्येंऽश इव ग्रहश्च न्यासश्च गांधार इतीह बोध्यः ।
निषादलोपादिह षाडवत्वमाक्षिप्तिकामस्य ततोऽभिधास्ये ॥ ६९८ ॥

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

आरुह्य तारस्थितषड्जमादावा मध्यषड्जादवरुह्य पश्चात् ।
आरुह्य चातारगमध्यमं तु गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् ॥ ६९९ ॥
न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव स्याद्रागवर्धन्यपि तस्य सैषा ।

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

आरभ्य गांधारकमेव तारमारुह्य तारस्थितधैवतान्तम् ॥ ७०० ॥
आ मध्यषड्जादवरुह्य तानान् गीत्वा ततो न्यस्य तु मध्यषड्जे ।

— ॥ विदारी ॥ —

असौ विदार्यस्य तु तारषड्जमारभ्य मध्यस्थितधैवतान्तम् ॥ ७०१ ॥
ततोऽवरोहेदथ चाधिरोहेत्क्रमेण तारस्थितपञ्चमान्तम् ।
गीत्वा च तानान् कतिचिच्च तारषड्जे पुनर्न्यासमतो विदध्यात् ॥ ७०२ ॥

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

एवं द्वितीयाऽपि च रागवर्धन्यस्या विदारी पुनरुक्तिहीना ।

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

स्थायी तु तारस्थितषड्जमादौ प्रक्रम्य तारस्थितधैवतान्तम् ॥ ७०३ ॥
स्वराः षडेवात्र भवन्ति तेषां प्रत्येकमेकैककतानरीत्या ।
स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेन तथोत्तरेषामपि वर्जनेन ॥ ७०४ ॥
आरोहणेनाप्यवरोहणेन गीत्वा पुनर्द्वादश तत्र तानान् ।
न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव तन्मध्यमस्थायिनमामनामः ॥ ७०५ ॥

— ॥ मध्यमस्थायी ॥ —

प्रारभ्य मध्यस्थितमध्यमं प्राक् सप्त स्वरास्तारगमध्यमान्ताः ।
प्रत्येकमेकैककतानमेषां स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेन ॥ ७०६ ॥
तथोत्तरेषामपि वर्जनेन चारोहणेनाप्यवरोहणेन ।
चतुर्दश प्राग्वदिहैव तानान् गीत्वा त्यजेन्मध्यगमध्यमेऽस्मिन् ॥ ७०७ ॥

— ॥ रिषभस्थायी ॥ —

अथर्षभस्थाय्यभिधीयतेऽस्य प्रक्रम्य मध्यर्षभमेव पूर्वम् ।
सप्त स्वरास्तारगतर्षभान्ताश्चतुर्दश प्राग्वदिहापि तानान् ॥ ७०८ ॥
गीत्वा त्यजेन्मध्यगतर्षभे च तद्वर्तनीं चापि ततो वदामः ।

— ॥ वर्तनी ॥ —

प्रारभ्य मध्यस्थितधैवतं प्रागारुह्य तारस्थितमध्यमान्तम् ॥ ७०९ ॥
मध्यर्षभान्तं च ततोऽवरुह्य गीत्वा च तानान् कतिचित् क्रमेण ।
न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव न्यासं तु रागस्य ततो वदामः ॥ ७१० ॥

— ॥ न्यासः ॥ —

या रागवर्धन्युदिता स तस्य विदारिकावद्भवतीति वेद्यम् ।
प्रगे प्रगेयः खलु राग एष श्रेयस्करो रक्तिकरो जनानाम् ॥ ७११ ॥

---

(१३) — ॥ अथ ललितरागः ॥ —

मेलेन साकं ललिताख्यरागलक्ष्माधुना साधु निरूपयामः ।
मेलस्तु तस्यापि च गुर्जरीवन्न्यासो ग्रहोंऽशः पुनरत्र षड्जः ॥ ७१२ ॥
स षाडवः पञ्चमवर्जनात् स्यादाक्षिप्तिकामस्य निरूपयामः ।

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

तारस्थषड्जात् प्रभृति क्रमात् प्रागामध्यगांधारमथोऽवरुह्य ॥ ७१३ ॥
आतारगांधारमथ क्रमादारुह्यापि गीत्वा कतिचिच्च तानान् ।
न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एवातो रागवर्धन्यभीयतेऽस्य ॥ ७१४ ॥

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

आरभ्य तारस्थितमध्यमं प्रागारुह्य तत्तारगधैवतं च ।
आमध्यगांधारमतोऽवरुह्य गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् ॥ ७१५ ॥
न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव तस्या विदारीमथ वर्णयामः ।

— ॥ विदारी ॥ —

आरभ्य मध्यस्थितषड्जमादावारुह्य चा मध्यनिषादतोऽपि ॥ ७१६ ॥
आ तारषड्जादवरुह्य गीत्वा तानान् विमुञ्चेदथ तारषड्जे ।
तद्रागवर्धन्यपरोच्यतेऽथ प्रारभ्य गांधारमतश्च तारम् ॥ ७१७ ॥

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

आरुह्य चा तारनिषादतोऽपि मध्यस्थषड्जावधि चावरुह्य ।
गीत्वा च तानान् कतिचिच्च मध्यषड्जे त्यजेदत्र विदारिकाऽस्य ॥ ७१८ ॥

— ॥ विदारी ॥ —

प्रारभ्य तारस्थितषड्जमादावारुह्य गांधारत आ च मध्यात् ।
आ तारगाद्धैवततोऽवरुह्य गीत्वा च तानान् कतिचित् क्रमेण ॥ ७१९ ॥
षड्जस्वरे तारगते विमुञ्चेत् स्थायी तु तारस्थितषड्जकस्य ।

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

प्रारभ्य तारस्थितषड्जमादौ स्वराः षडा तारनिषादतः स्युः ॥ ७२० ॥
प्रत्येकमेकैकतानमेषां स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेन ।
तथोत्तरेषामपि वर्जनेन चारोहणेनाप्यवरोहणेन ॥ ७२१ ॥
गीत्वा ततो द्वादश तत्र तानांस्तारस्थषड्जे विसृजेच्च पश्चात् ।

— ॥ गांधारस्थायी ॥ —

गांधारकस्थाय्यथ वक्ष्यतेऽत्र प्रारभ्य गांधारमतश्च मध्यात् ॥ ७२२ ॥
आतारगांधारमतः स्वरा ये सप्तात्र तानांश्च चतुर्दशैषाम् ।
गीत्वा च पूर्वोदितमानुपूर्व्या गांधारके मध्यगते विजह्यात् ॥ ७२३ ॥

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

स्थायी ततो मध्यगषड्जकात्स्यात् षड्जं पुरोपक्रममाण एव ।
मध्यस्थमातारगताच्च षड्जात् सप्त स्वरास्तत्र चतुर्दशैषाम् ॥ ७२४ ॥
तानान् पुनः पूर्ववदेव गीत्वा षड्जस्वरे मध्यगते विमुञ्चेत् ।

— ॥ वर्तनी ॥ —

तद्वर्तनीं चापि निरूपयामो मध्यस्थितं प्रक्रममाण एव ॥ ७२५ ॥
षड्जं पुनस्तारगधैवतान्तमारुह्य चामध्यगषड्जमत्र ।
आरुह्य गीत्वा कतिचिच्च तानान् न्यस्येत् पुनर्मध्यगषड्ज एव ॥ ७२६ ॥

— ॥ न्यासः ॥ —

न्यासस्तु रागस्य निरूप्यतेऽत्र गेयस्त्वयं पूर्वविदारिकावत् ।
तानैर्मनोज्ञैः पुनरुक्तिहीनैर्निरूपितेयं ललिताभिधैषा ॥ ७२७ ॥
प्रगे प्रगेया शुभरक्तिदा सा श्रेयस्करी श्रोतृजनाव्रजानाम् ।

---

(१४) — ॥ अथ मलहरीरागः ॥ —

निरूप्यते सा मलहर्यथासौ मेलस्तु तस्या अपि गुर्जरीवत् ॥ ७२८ ॥
स्याद्धैवतो न्यास इह ग्रहोंऽशो निषादलोपादपि षाडवत्वम् ।
केचित् प्रवीणास्त्ववरोहणेऽस्या गांधारसत्तामपि वर्णयन्ति ॥ ७२९ ॥

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

आक्षिप्तिकां तावदुदीरयामः प्रारभ्य तारर्षभमेव चादौ ।
आरुह्य तारास्थितमध्यमान्तं मध्यर्षभान्तं त्ववरुह्य कांश्चित् ॥ ७३० ॥
गीत्वाऽत्र तानानिह तारषड्जे न्यासो विधेयः खलु गातृमुख्यैः ।

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

तद्रागवर्धन्यभिधीयतेऽथ प्रारभ्य तारर्षभमत्र पूर्वम् ॥ ७३१ ॥
आरुह्य तारस्थितधैवतान्तमामध्यषड्जं त्ववरुह्य पश्चात् ।
गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव ॥ ७३२ ॥

— ॥ विदारी ॥ —

अस्या विदारी त्वथ मध्यषड्जमारुह्य तारस्थितमध्यमान्तम् ।
आरुह्य चा मध्यगतर्षभाच्चावरुह्य तानानभिगाय कांश्चित् ॥ ७३३ ॥
न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव तद्रागवर्धन्यपि च द्वितीया ।

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

ज्ञेया विदार्या सह पूर्वरीत्या षड्जस्वरस्थाय्यभिधीयतेऽत्र ॥ ७३४ ॥

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

आरभ्य तारस्थितषड्जमादौ पञ्च स्वरास्तारगधैवतान्ताः ।
प्रत्येकमेकैककतानमेषां स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेन ॥ ७३५ ॥
तथोत्तरेषामपि वर्जनेन चारोहणेनाप्यवरोहणेन ।
तानान् विचित्रान् दश साधु गीत्वा न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव ॥ ७३६ ॥

— ॥ पञ्चमस्थायी ॥ —

तं पञ्चमस्थायिनमामनामः प्रारभ्य मध्यस्थितपञ्चमं तम् ।
स्वराः स्युरातारगपञ्चमाः षड् विना निषादेन भवन्ति तेषाम् ॥ ७३७ ॥
प्रत्येकमेकैककतानमेषां पूर्वोक्तवद् द्वादश तत्र तानान् ।
गीत्वा त्यजेन्मध्यगपञ्चमे तु स्थायी ततो मध्यगषड्जकस्य ॥ ७३८ ॥

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

आदावुपक्रम्य तु मध्यषड्जं तारस्थषड्जावधयः स्वराः षट् ।
प्रत्येकमेकैककतानमेषां पूर्वोक्तवद् द्वादश तत्र तानान् ॥ ७३९ ॥
गीत्वा ततो मध्यगषड्ज एव न्यस्येच्च तद्वर्तनिकोच्यतेऽथ ।

— ॥ वर्तनी ॥ —

आरभ्य मध्यस्थितषड्जमादावारुह्य तारस्थितधैवतान्तम् ॥ ७४० ॥
आ मध्यषड्जादवरुह्य तानान् गीत्वा विजह्यादथ मध्यषड्जे ।

— ॥ न्यासः ॥ —

रागस्य तु न्यास इहापि पूर्वविदारिकेवापुनरुक्ति गेयः ॥ ७४१ ॥

---

(१५) — ॥ अथ पाडीरागः ॥ —

रामक्रियामेलमुशन्ति पाडीरागस्य लोके कतिचिन्नवीनाः ।
वरालिका षट्श्रुतिमध्यमस्य संबन्धतस्तत् खलु नैव युक्तम् ॥ ७४२ ॥
चतुःश्रुतेस्तत्र तु मध्यमस्य शुद्धस्य योगादिह रागसिद्धौ ।
नैवात्र मेलान्तरकल्पनं स्यात्तद्गुर्जरीमेलज एष रागः ॥ ७४३ ॥
निरूपयामो निपुणं तु पाडीं न्यासो ग्रहोंऽशः पुनरत्र षड्जः ।
गांधारलोपात् किल षाडवोऽयमाक्षिप्तिकामस्य च वर्णयामः ॥ ७४४ ॥

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

प्रारभ्य तारस्थितषड्जमादौ मध्यर्षभान्तं त्ववरुह्य पश्चात् ।
आरुह्य तारस्थितपञ्चमान्तं गीत्वा च तानान् कतिचिद्यथेच्छम् ॥ ७४५ ॥
न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव तद्रागवर्धन्यभिधीयतेऽथ ।

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

प्रक्रम्य मध्यस्थितपञ्चमं प्रागारुह्य तारस्थितधैवतान्तम् ॥ ७४६ ॥
मध्यस्थषड्जावधि चावरुह्य गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् ।
न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव विदारिकां तां विशदीकरोमि ॥ ७४७ ॥

— ॥ विदारी ॥ —

प्रारभ्य मध्यस्थितपञ्चमं तं मध्यर्षभान्तं त्ववरुह्य तस्मात् ।
यथाक्रमं तावदथाधिरोहेद् यावद्भवेत्तारगपञ्चमोऽसौ ॥ ७४८ ॥
गीत्वा च तानान् विविधान् यथेच्छं न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव ।

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

सा रागवर्धन्यभिधीयतेऽन्या तारर्षभं प्रक्रममाण एव ॥ ७४९ ॥
आरुह्य तारस्थितधैवतान्तमा मध्यषड्जादवरुह्य पश्चात् ।
प्रगाय तानान् कतिचित् प्रगल्भं न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव ॥ ७५० ॥

— ॥ विदारी ॥ —

अस्या विदारीमथ वर्णयामः प्रक्रम्य तारस्थितषड्जमादौ ॥ ७५१ ॥
मध्यर्षभान्तं त्ववरुह्य तस्मादारुह्य तारस्थितपञ्चमान्तम् ।
गीत्वा च तानान् कतिचिद्यथेच्छं न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव ॥ ७५२ ॥

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

षड्जस्य तु स्थायिनमामनामः प्रारभ्य तारस्थितषड्जमादौ ।
तानान् विना मध्यगते निषादेऽप्याधैवतं तारगतांश्चतुर्णाम् ॥ ७५३ ॥
स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनात् स्वोत्तरोत्तरस्यापि विवर्जनाच्च ।
आरोहणेनाप्यवरोहणेन प्रत्येकमेकैकतानमेषाम् ॥ ७५४ ॥
अष्टौ तु तानानभिगाय पश्चान्न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव ।

— ॥ पञ्चमस्थायी ॥ —

स पञ्चमस्थाय्यभिधीयतेऽस्य प्रक्रम्य मध्यस्थितपञ्चमं प्राक् ॥ ७५५ ॥
ये तु स्वरास्तारगपञ्चमान्तास्तानान् विना मध्यगते निषादे ।
प्राग्वत् पुनर्द्वादश तानभेदान् गीत्वा त्यजेन्मध्यगपञ्चमेऽस्मिन् ॥ ७५६ ॥

— ॥ रिषभस्थायी ॥ —

मध्यर्षभस्थायिविधिं वदामो मध्यर्षभानुक्रममानुपूर्व्यात् ।
तारर्षभान्तं किल मध्यमे च निषादके तानविवर्जनेन ॥ ७५७ ॥
प्राग्वच्च तानान् दश तु प्रगाय मुञ्चेच्च मध्यर्षभ एव तस्मिन् ।

— ॥ वर्तनी ॥ —

निरूपयामस्त्वथ वर्तनीं तामारभ्य मध्यस्थितषड्जमादौ ॥ ७५८ ॥
आरुह्य तारस्थितधैवतान्तं मध्यस्थषड्जावधि चावरुह्य ।
गीत्वा च तानान् कतिचित् प्रगल्भं न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव ॥ ७५९ ॥

॥ न्यासः ॥

न्यासस्तु रागस्य निरुक्तरागविवर्तनीवत् पुनरत्र वेद्यः ।
तुरीययामे दिवसस्य गाने श्रेयस्करः श्रोतृजनस्य सोऽयम् ॥ ७६० ॥

(१६) — ॥ अथ सावेरीरागः ॥ —

सावेरिकालक्ष्म ततो वदामो मेलो भवेदत्र तु गुर्जरीवत् ।
स्यात् पञ्चमो न्यास इह ग्रहोंऽशो निषादगांधारकयोर्विलोपात् ॥ ७६१ ॥
स्यादौडुवोऽयं कथितस्तु रागस्त्वाक्षिप्तिकामस्य निरूपयामः ।

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

आरभ्य तारस्थितषड्जमादौ मध्यर्षभान्तं त्ववरुह्य चास्मात् ॥ ७६२ ॥
आरुह्य तारस्थितमध्यमान्तं तानान् विचित्रान् कतिचिच्च गीत्वा ।
न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव तद्रागवर्धन्यभिधीयतेऽथ ॥ ७६३ ॥

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

आरभ्य तारस्थितपञ्चमान्तमारुह्य चातारगधैवतान्तम् ।
मध्यस्थषड्जावधि चावरुह्य तानान् विचित्रान् कतिचिच्च गीत्वा ॥ ७६४ ॥
न्यस्येत् पुनर्मध्यगषड्ज एव विदार्यमुष्यापि निरूप्यतेऽथ ।

— ॥ विदारी ॥ —

आरभ्य तारोपहितर्षभं प्राङ्मध्यर्षभान्तं त्ववरुह्य तस्मात् ॥ ७६५ ॥
आरभ्य तारस्थितमध्यमान्तं तानान् विचित्रान् कतिचित् प्रगाय ।
न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव सा रागवर्धन्यभिधीयतेऽन्या ॥ ७६६ ॥

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

आरभ्य मध्यस्थितपञ्चमं प्रागारुह्य तारस्थितधैवतान्तम् ।
मध्यस्थषड्जावधि चावरुह्य तानान् विचित्रान् कतिचिच्च गीत्वा ॥ ७६७ ॥
न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव विदारिकान्या तु विविच्यतेऽत्र ।

— ॥ विदारी ॥ —

आरभ्य तारस्थितषड्जमादौ मध्यर्षभान्तं त्ववरुह्य पश्चात् ॥ ७६८ ॥
आरुह्य तारस्थितमध्यमान्तं नाना च तानानभिगाय चित्रान् ।
न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव षड्जस्वरस्थायिनमामनामः ॥ ७६९ ॥

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

आरभ्य तारस्थितषड्जमादौ निरस्य गांधारनिषादकौ द्वौ ।
पञ्च स्वरास्तारगधैवतान्ताः प्रत्येकमेकैककतानमेषाम् ॥ ७७० ॥
स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनात् स्वोत्तरोत्तरेषामपि वर्जनेन ।
आरोहणेनाप्यवरोहणेन चोद्गाय तानानपि तान् दशैव ॥ ७७१ ॥
न्यस्येत्तु तारस्थितषड्ज एव तं पञ्चमस्थायिनमामनामः ।

— ॥ पञ्चमस्थायी ॥ —

प्रारभ्य मध्यस्थितपञ्चमं प्रागेते स्वरास्तारगपञ्चमान्ताः ॥ ७७२ ॥
यथापुरं द्वादश साधु गीत्वा तानांस्त्यजेन्मध्यगपञ्चमेऽस्मिन् ।

— ॥ मध्यमस्थायी ॥ —

तन्मध्यमस्थायिनमामनामः प्रारभ्य मध्यस्थितमध्यमं तम् ॥ ७७३ ॥
एते स्वरास्तारगमध्यमान्ता यथापुरं द्वादश साधु तानान् ।
गीत्वात्यजेन्मध्यगमध्यमेऽस्मिन् स्थाय्युच्यते मध्यगषड्जकस्य ॥ ७७४ ॥

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

आरभ्य मध्यस्थितषड्जमादौ ये तारषड्जावधयः स्वराः षट् ।
यथापुरं द्वादश साधु तानान् गीत्वा त्यजेन्मध्यगषड्ज एव ॥ ७७५ ॥

— ॥ वर्तनी ॥ —

तां वर्तनीं संप्रति लक्षयामस्त्वारभ्य मध्यस्थितषड्जमादौ ।
आरुह्य तारस्थितधैवतान्तं मध्यस्थषड्जान्तमतोऽवरुह्य ॥ ७७६ ॥
तानान् विचित्रान् कतिचित् प्रगाय त्यजेत् पुनर्मध्यगषड्ज एव ।

— ॥ न्यासः ॥ —

न्यासस्तु रागस्य विदारिकावत्तथा प्रगेयः पुनरुक्तिवर्जम् ॥ ७७७ ॥

---

(१५) — ।। अथ रेवगुप्तिरागः ।। —

वक्ष्यामहे संप्रति रेवगुप्तिं मेलो भवेदस्य तु गुर्जरीवत् ।
न्यासो ग्रहोंऽशस्त्वृषभोऽत्र वेद्यो विना निषादेन च मध्यमेन ।। ७७८ ।।
भवेदसावौडुवतां प्रपन्नस्त्वाक्षिप्तिकामस्य निरूपयामः ।

— ।। आक्षिप्तिका ।। —

आरभ्य मध्यस्थितधैवतं प्रागा मध्यषड्जादवरुह्य तस्मात् ।। ७७९ ।।
आरुह्य चातारगतर्षभं च प्रगाय तानान् कतिचिद्विचित्रान् ।
न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एवातो रागवर्धन्यभिधीयतेऽत्र ।। ७८० ।।

— ।। रागवर्धनी ।। —

आरभ्य तारर्षभमेव चादावारुह्य तानान् कतिचित् प्रगल्भम् ।
न्यस्येत् पुनर्मध्यगषड्ज एव तस्या विदारीं प्रतिपादयामः ।। ७८१ ।।

— ।। विदारी ।। —

प्रारभ्य तारस्थितषड्जमादावामध्यगांधारमतोऽवरुह्य ।
आतारगांधारमथाधिरुह्य तानान् विचित्रान् कतिचिच्च गीत्वा ।। ७८२ ।।
न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव सा रागवर्धन्यभिधीयतेऽन्या ।

— ।। रागवर्धनी ।। —

आरभ्य मध्यस्थितधैवतं प्रागारुह्य तारस्थितधैवतान्तम् ।। ७८३ ।।
आ मध्यषड्जादवरुह्य पश्चात्तानांश्च नाना तदनु प्रगाय ।
न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव तस्या विदारीं तदनु ब्रवीमि ।। ७८४ ।।
आरभ्य तारर्षभतस्ततोऽपि चामध्यगांधारमतोऽवरुह्य ।
तानान् विचित्रान् कतिचित् प्रगाय चातारगांधारमतोऽधिरुह्य ।। ७८५ ।।
न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव षड्जस्वरस्थायिनमामनामः ।

— ।। षड्जस्थायी ।। —

आरभ्य तारस्थितषड्जमादौ विना निषादस्वरमध्यमाभ्याम् ।। ७८६ ।।
पञ्च स्वरा धैवतिकान्तिमाः स्युः प्रत्येकमेकैककतानमेषाम् ।
स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनात् स्वोत्तरोत्तरेषामपि वर्जनेन ।। ७८७ ।।

आरोहणेनाप्यवरोहणेन दशापि तानान् क्रमशः प्रगाय ।
न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव स्थायी स्वरस्यैष तु पञ्चमस्य ॥ ७८८ ॥

— ॥ पञ्चमस्थायी ॥ —

प्रारभ्य मध्यस्थितपञ्चमं तं षट् च स्वरास्तारगपञ्चमान्ताः ।
पूर्वोक्तवद् द्वादश तत्र तानान् गीत्वा त्यजेन्मध्यगपञ्चमेऽस्मिन् ॥ ७८९ ॥
स्थाय्युच्यते मध्यगषड्जकस्य प्रारभ्य मध्यस्थितषड्जमादौ ।
तारस्थषड्जावधिकाः स्वराः षड्यथापुरं द्वादश तत्र तानान् ॥ ७९० ॥
प्रगाय मध्यस्थितषड्ज एव मुञ्चेच्च तद्वर्तनिकां वदामः ।

— ॥ वर्तनी ॥ —

प्रारभ्य मध्यस्थितषड्जमादावारुह्य तारस्थितधैवतान्तम् ॥ ७९१ ॥
आ मध्यषड्जादवरुह्य पश्चात्तानान् विचित्रांस्तदनु प्रगाय ।

— ॥ न्यासः ॥ —

न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव न्यासस्तु रागस्य विदारिकावत् ॥ ७९२ ॥

---

१८ — ॥ अथ वराटीरागः ॥ —

मेलं प्रवक्ष्याम्यधुना वराट्याः षड्जर्षभौ पञ्चमधैवतौ च ।
गांधारकश्चेति च पञ्च शुद्धाः स्यान्मध्यमः षट्श्रुतिरेव तत्र ॥ ७९३ ॥
निषादकः काकलिसंज्ञकश्च निरूप्यतेऽस्याः पुनरत्र लक्ष्म ।
न्यासो ग्रहोंऽशः पुनरत्र षड्जः स एव वादी स च पञ्चमस्तु ॥ ७९४ ॥
संवादितामेति स मध्यमश्च विवादिगांधारनिषादकेयम् ।
स धैवतः स्यादृषभोऽनुवादी चाक्षिप्तिकां प्राक् तु निरूपयामः ॥ ७९५ ॥

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

गांधारमारभ्य तु तारसंस्थं मध्यस्थितान्मध्यमतोऽवरुह्य ।
आतारगांधारमथाधिरोहेत्तानांश्च गीत्वा कतिचिद्यथेच्छम् ॥ ७९६ ॥
न्यस्येत् पुनस्तारगषड्ज एव सा रागवर्धन्यभिधीयतेऽस्याः ।

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

आरभ्य मध्यस्थितषड्जमादावारुह्य तारस्थनिषादकान्तम् ॥ ७९७ ॥
आमध्यषड्जं त्ववरुह्य तस्माद्गीत्वा तु तानान् कतिचिद्विचित्रान् ।
न्यस्येत्तु मध्यस्थितषड्ज एव तस्या विदारीमथ वर्णयामः ॥ ७९८ ॥

— ॥ विदारी ॥ —

आरभ्य मध्यस्थितपञ्चमं तमामध्यषड्जं त्ववरुह्य तस्मात् ।
आरुह्य तत्तारगमध्यमान्तं गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् ॥ ७९९ ॥
न्यस्येत्तु तारस्थितषड्ज एव सा रागवर्धन्यभिधीयतेऽन्या ।

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

आरभ्य मध्यस्थितपञ्चमं तमारुह्य तत्तारनिषादकान्तम् ॥ ८०० ॥
आमध्यषड्जं त्ववरुह्य तस्माद्गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् ।
न्यस्येत्तु मध्यस्थितषड्ज एव तस्या विदारीं प्रतिपादयामः ॥ ८०१ ॥

— ॥ विदारी ॥ —

आरभ्य तारस्थितषड्जमादावामध्यगांधारमतोऽवरोहेत् ।
आरुह्य तत्तारगमध्यमान्तं गीत्वा तु तानान् कतिचिद्विचित्रान् ॥ ८०२ ॥
न्यस्येत्तु तारस्थिषड्ज एव ततः परं स्थायिविधां वदामः ।

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

आरभ्य तारस्थितषड्जमादौ सप्तापि ये तारनिषादकान्ताः ॥ ८०३ ॥
स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेन तथोत्तरेषापि वर्जनेन ।
प्रत्येकमेकैककतानमेषामारोहणेनाप्यवरोहणेन ॥ ८०४ ॥
चतुर्दशोद्गाय च तानभेदान् न्यस्येत्तु तारस्थितषड्ज एव ।

— ॥ मध्यमस्थायी ॥ —

तन्मध्यमस्थायिनमत्र वक्ष्ये त्वारभ्य मध्यस्थितमध्यमं च ॥ ८०५ ॥
अष्टापि ये तारगमध्यमान्ताः प्रत्येकमेकैककतानमेषाम् ।
स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेन तथोत्तरेषामपि वर्जनेन ॥ ८०६ ॥

आरोहणेनाप्यवरोहणेन व्यष्टौ च तानान् पुनरत्र गीत्वा ।
न्यस्येत्तथा मध्यगमध्यमेऽस्मिंस्तथर्षभस्थायिनमामनामः ॥ ८०७ ॥

— ॥ रिषभस्थायी ॥ —

आरभ्य मध्यर्षभकं स्वरा ये तारर्षभान्ताः पुनरष्ट तेषाम् ।
स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेन तथोत्तरेषामपि वर्जनेन ॥ ८०८ ॥
आरोहणेनाप्यवरोहणेन प्रत्येकमेकैककतानरीत्या ।
व्यष्टौ च तानान् पुनरत्र गीत्वा न्यस्येत्तु मध्यर्षभ एव तस्मिन् ॥ ८०९ ॥

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

निरूप्यते संप्रति मध्यषड्जस्थायी समारभ्य तु मध्यषड्जम् ।
आतारषड्जं पुनरष्टधा स्युस्तेषां स्वराणां क्रमतो विधाय ॥ ८१० ॥
स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेन तथोत्तरेषामपि वर्जनेन ।
प्रत्येकमेकैककतानमेषामारोहणेनाप्यवरोहणेन ॥ ८११ ॥
व्यष्टौ तु तानान् पुनरत्र गीत्वा न्यस्येत्तु मध्यस्थितषड्जमादौ ।
आरुह्य चातारनिषादमस्मान्मध्यस्थषड्जावधि चावरुह्य ॥ ८१२ ॥
तानांश्च गीत्वा कतिचिद्विचित्रान् न्यस्येत्तु मध्यस्थितषड्ज एव ।

— ॥ न्यासः ॥ —

न्यासं तु रागस्य निरूपयामस्त्वारभ्य मध्यस्थितपञ्चमं तम् ॥ ८१३ ॥
आमध्यषड्जं त्ववरुह्य तस्मादारुह्य तत्तारगमध्यमान्तम् ।
गीत्वा च तानान् पुनरुक्तिहीनान् न्यस्येत्तु तारस्थितषड्ज एव ॥ ८१४ ॥
एषा विशेषात् कथिता वराटी सत्संप्रदायागतलक्ष्यरीत्या ।

---

(१९) — ॥ अथ श्रीरागः ॥ —

श्रीरागमेलं प्रतिपादयामः षड्जस्तथा मध्यमपञ्चमौ च ॥ ८१५ ॥
शुद्धास्तयोर्धैवतकर्षभौ द्वौ पञ्चश्रुती कैशिकको निषादः ।
गांधारकस्तत्र भवेत्तु साधारणस्वरैरेभिरयं युतः स्यात् ॥ ८१६ ॥
श्रीरागलक्ष्म प्रवदामि षड्जो न्यासो ग्रहोंऽशश्च भवेदमुष्य ।
गांधारके वैकृतके च तानो ह्यस्त्येव तस्मिन् परिपूर्ण एषः ॥ ॥ ८१७ ॥

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

आक्षिप्तिकामस्य निरूपयामः प्रारभ्य मध्यस्थनिषादमादौ ।
मध्यर्षभान्तं त्ववरुह्य तारगांधारपर्यन्तमथाधिरोहेत् ॥ ८१८ ॥
गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव ।

———

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

तद्रागवर्धन्यभिधीयतेऽथ प्रारभ्य तारर्षभमेव पूर्वम् ॥ ८१९ ॥
आ तारगात् पञ्चमतोऽधिरोहेदा मध्यषड्जादवरुह्य पश्चात् ।
गायेच्च तानान् कतिचिद्विचित्रान् न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव ॥ ८२० ॥

———

— ॥ विदारी ॥ —

अस्या विदारीं कथयेऽथ मध्यगतर्षभं प्रक्रममाण एव ।
आतारगान्धारमथाधिरुह्यावरुह्य चामध्यगपञ्चमं च ॥ ८२१ ॥
प्रगाय तानानथ तत्र नाना षड्जे विमुञ्चेदपि मध्यभाजि ।

———

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

तद्रागवर्धन्यभिधीयतेऽन्या प्रारभ्य तारस्थितमध्यमं तु ॥ ८२२ ॥
आरुह्य चातारनिषादमादावा मध्यषड्जादवरोहणं स्यात् ।
गीत्वा च तानान् विविधाननेकान् न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव ॥ ८२३ ॥

———

— ॥ विदारी ॥ —

अस्या विदारीमथ वर्णयामः प्रारभ्य तारस्थितषड्जमादौ ।
मध्यर्षभान्तं त्ववरुह्य तारगांधारपर्यन्तमथाधिरोहेत् ॥ ८२४ ॥
गीत्वा च तानान् कचिद्विचित्रान् षड्जे तु तारस्थित एव जह्यात् ।

———

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

षड्जस्वरस्थायिनमामनामः प्रारभ्य तारस्थितषड्जमादौ ॥ ८२५ ॥
पञ्च स्वरास्तारनिषादकान्ता विहाय गांधारकधैवतौ द्वे ।
एकैकमेषामभिधाय तानं प्रत्येकमेवं दश तत्र गीत्वा ॥ ८२६ ॥
त्यजेच्च तारस्थितषड्ज एव तत्पञ्चमस्थायिनमामनामः ।

———

— ॥ पञ्चमस्थायी ॥ —

आरभ्य मध्यस्थितपञ्चमं प्राग्विहाय तौ मध्यमधैवतौ द्वौ ॥ ८२७ ॥
ये षट् स्वरास्तारगपञ्चमान्ताः प्रत्येकमेषां पुनरेकमेकम् ।
प्रगाय तु द्वादश तानभेदान् मध्यस्थिते पञ्चम एव जह्यात् ॥ ८२८ ॥

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

निरूप्यते संप्रति मध्यषड्जस्थायी समारभ्य तु मध्यषड्जम् ।
स्वराः षडातारगषड्जमत्र विहाय तौ मध्यमधैवतौ च ॥ ८२९ ॥
प्रत्येकमेकैकतानमेषामारोहणेनाप्यवरोहणेन ।
गीत्वा पुनर्द्वादश चैव मुञ्चेत् षड्जस्वरे मध्यगते ततश्च ॥ ८३० ॥

— ॥ वर्तनी ॥ —

तद्वर्तनीं संप्रति वर्णयामः प्रारभ्य मध्यस्थितषड्जमादौ ।
आरुह्य चातारनिषादमस्मादा मध्यषड्जादवरोहणं स्यात् ॥ ८३१ ॥
गीत्वा च तानान् विविधान् क्रमेण मध्यस्थषड्जे पुनरेव जह्यात् ।

— ॥ न्यासः ॥ —

न्यासस्तु रागस्य निरुक्तपूर्वविदारिकावत् पुनरत्र वेद्यः ॥ ८३२ ॥
सायाह्नगाने सति सर्वसंपत्प्रदायकोऽयं शुभरक्तिदश्च ।

(२०) ॥ —अथ सालगभैरवीरागः ॥ —

वक्ष्यामहे सालगभैरवीं तां श्रीरागमेलस्तु भवेदमुष्याः ॥ ८३३ ॥
तल्लक्षणं तावदुदीरयामो न्यासो ग्रहोंऽशः पुनरत्र षड्जः ।
संपूर्णभावं भजते च सोऽयमाक्षिप्तिकां तावदुदीरयामः ॥ ८३४ ॥

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

आरभ्य तारस्थितषड्जमादौ मध्यर्षभान्तं त्ववरुह्य तस्मात् ।
आतारगांधारमथाधिरोहेद्गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् ॥ ८३५ ॥
मुञ्चेच्च तारस्थितषड्ज एव तद्रागवर्धन्यभिधीयतेऽथ ।

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

तारस्थितान्मध्यमतोऽधिरुह्य ताराान्निषादाच्च ततोऽवरोहेत् ॥ ८३६ ॥
आमध्यषड्जं कतिचिच्च तानान् गीत्वा त्यजेन्मध्यगषड्ज एव ।

———

— ॥ विदारी ॥ —

वक्ष्ये विदारीमथ तारषड्जमारभ्य तन्मध्यगतर्षभान्तम् ॥ ८३७ ॥
अतोऽवरुह्य क्रमशोऽधिरोहेदातारगांधारमनेकतानान् ।
गीत्वा त्यजेन्मध्यगषड्ज एव त्वस्या विदारीमथ लक्षयामः ॥ ८३८ ॥
आरुह्य तारस्थितषड्जमादौ मध्यर्षभान्तं त्ववरुह्य तस्मात् ।
आतारगांधारमथाधिरोहेत् प्रगाय तानान् कतिचित् प्रगल्भम् ॥ ८३९ ।
न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव तद्रागवर्धन्यभिधीयतेऽथ ।

———

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

प्रक्रम्य तारस्थितपञ्चमं तमारुह्य तारस्थनिषादकान्तम् ॥ ८४० ॥
मध्यस्थषड्जान्तमतोऽवरुह्य गीत्वा च तानान् कतिचित् क्रमेण ।
मुञ्चेच्च मध्यस्थितषड्ज एव तस्या विदारीं कथये द्वितीयाम् ॥ ८४१ ॥

———

— ॥ विदारी ॥ —

मध्यस्थितात् पञ्चमतोऽवरुह्य मध्यर्षभान्तं तु ततोऽधिरोहेत् ।
आतारगांधारमनेकतानान् गीत्वा त्यजेन्मध्यमषड्ज एव ॥ ८४२ ॥

———

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

षड्जस्य तु स्थाय्यभिधीयतेऽथ प्रारभ्य तारस्थितषड्जमादौ ।
स्वराः स्युरा तारनिषादतो ये प्रत्येकमेकैककतानमेषाम् ॥ ८४३ ॥
उद्गाय तानांश्चतुरो दशापि षड्जस्वरे तारगते विजह्यात् ।

———

— ॥ पञ्चमस्थायी ॥ —

स्थाय्युच्यते संप्रति पञ्चमस्य याऽष्टस्वरी मध्यगपञ्चमादिः ॥ ८४४ ॥
भवेच्च तारस्थितपञ्चमान्ता पुरेव तस्यां दश षट् च तानान् ।
गायंस्त्यजेन्मध्यगपञ्चमेऽस्मिन्नथर्षभस्थायिनमामनामः ॥ ८४५ ॥

———

— ॥ रिषभस्थायी ॥ —

मध्यर्षभात्तारगतर्षभान्तं प्राग्वत् प्रगायन् दश षट् च तानान् ।
मध्यस्थितेऽस्मिन् रिषभे विमुञ्चेत् स्थाय्युच्यते मध्यगषड्जकस्य ॥ ८४६ ॥

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

मध्यस्थषड्जात् प्रभृति क्रमेण तारस्थषड्जावधि तु स्वराणाम् ।
तानान् प्रगायन् दश षट् पुरेव न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव ॥ ८४७ ॥

— ॥ वर्तनी ॥ —

वर्तन्यमुष्याः खलु मध्यषड्जादारुह्य चातारनिषादमस्मात् ।
आ मध्यषड्जादवरुह्य तानान् गीत्वा त्यजेन्मध्यगषड्ज एव ॥ ८४८ ॥

— ॥ न्यासः ॥ —

विदारिकावद्धवतीह रागन्यासो दिनान्ते विदधीत गानम् ।

---

(२१) — ॥ अथ घण्टारवरागः ॥ —

घाण्टारवं केचिदमुं नवीनाः सबन्धतः षट्श्रुतिकर्षभस्य ॥ ८४९ ॥
जन्यं विदुः कन्नडगौलमेलाख्याज्ज्यं तथैतत् खलु युक्त्यभावात् ।
श्रीरागमेलोपगतर्षभेण रागस्य पञ्चश्रुतिनैव सिद्धेः ॥ ८५० ॥
मेलान्तरं तत्र न कल्पनीयं श्रीरागमेलेन गतार्थभावात् ।
श्रीरागमेलप्रभवश्च तस्माद्घण्टारवो राजत एष रागः ॥ ८५१ ॥
लक्ष्मोच्यते तस्य च पूर्ण एष स्याद्धैवतो न्यास इह ग्रहोंऽशः ।

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

आक्षिप्तिकामस्य निरूपयामः प्रक्रम्य तारस्थितषड्जमादौ ॥ ८५२ ॥
आरुह्य तारस्थितमध्यमान्तमा मध्यषड्जादवरुह्य तस्मात् ।
गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव ॥ ८५३ ॥

— ॥ विदारी ॥ —

अस्या विदारीमथ वर्णयामः प्रारभ्य मध्यस्थितपञ्चमं प्राक् ।
आरुह्य तारस्थितमध्यमान्तमस्मात् पुनर्मध्यगपञ्चमान्तम् ॥ ८५४ ॥
अथावरोहेत् कतिचिच्च तानान् गीत्वा त्यजेत्तारगषड्ज एव ।

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

तद्रागवर्धन्यभिधीयतेऽन्या तारस्थितात् पञ्चमतोऽवरुह्य ॥ ८५५ ॥
यावद्भवेत्तारगतो निषादस्त्वा मध्यषड्जाच्च ततोऽवरोहेत् ।
प्रगाय तानान् विविधान् यथेच्छं मुञ्चेच्च मध्यस्थित एव षड्जे ॥ ८५६ ॥

— ॥ विदारी ॥ —

अस्या विदार्यां प्रभृतीह मध्यनिषादतस्तारगमध्यमान्तम् ।
आरुह्य तस्मात् क्रमशोऽवरोहेद्यावत् पुनः पञ्चम एष मध्यः ॥ ८५७ ॥
उद्गाय तानानुचितान् यथेच्छं न्यस्येच्च मध्यस्थित एव षड्जे ।

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

निरूप्यते संप्रति तारषड्जस्थायी समारभ्य तु तारषड्जम् ॥ ८५८ ॥
स्वराः स्युरातारनिषादका ये प्रत्येकमेषामधिरोहणेन ।
तथाऽवरोहेण च तानमेकमेकं प्रगायंश्चतुरो दशैव ॥ ८५९ ॥
न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव स्थाय्युच्यते मध्यगपञ्चमस्य ।

— ॥ पञ्चमस्थायी ॥ —

मध्यस्थितात् पञ्चमतो भवन्ति ये तु स्वरास्तारगपञ्चमान्ताः ॥ ८६० ॥
प्राग्वच्च तेषां दश षट् च तानान् गीत्वा त्यजेन्मध्यगपञ्चमेऽस्मिन् ।

— ॥ रिषभस्थायी ॥ —

मध्यर्षभस्थाय्यथ ये स्वराः स्युर्मध्यर्षभात्तारगतर्षभान्ताः ॥ ८६१ ॥
पुरेव तेषां दश षट् च तानान् गीत्वा त्यजेन्मध्यगतर्षभेऽस्मिन् ।

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

निरूप्यते संप्रति मध्यषड्जस्थायी समारभ्य तु मध्यषड्जम् ॥ ८६२ ॥
तारस्थषड्जावधि ये स्वराः स्युस्तेषां पुरोक्तेन हि वर्त्मनैव ।
व्यष्ट प्रगायन् क्रमशस्तु तानान् मुञ्चेच मध्यस्थितषड्ज एव ॥ ८६३ ॥

— ॥ वर्तनी ॥ —

तद्वर्तनी मध्यगषड्जतः प्रागारुह्य तारस्थनिषादकान्तम् ।
मध्यस्थषड्जान्तमतोऽवरोहन् गायंश्च तानान् कतिचिद्विचित्रान् ॥ ८६४ ॥
मुञ्चेच तारस्थितषड्ज एव न्यासस्तु रागस्य विदारिकावत् ।

— ॥ न्यासः ॥ —

स पौनरुक्त्येन विना प्रगेयः स्यात् सर्वदा रक्तिकृदेष गाने ॥ ८६५ ॥

---

(२२) — ॥ अथ वेलावलीरागः ॥ —

वेलावलीरागमुदीरयामः श्रीरागमेलः पुनरस्य मेलः ।
तल्लक्षणं तावदुदीरयामो न्यासो ग्रहोंऽशः किल धैवतोऽस्य ॥ ८६६ ॥
संपूर्णभावं भजते च सोऽयमाक्षिप्तिकामस्य ततो वदामः ।

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

तारस्थषड्जात् प्रभृति क्रमेण चारुह्य मध्यस्थितपञ्चमान्तम् ॥ ८६७ ॥
आ तारषड्जादधिरुह्य तानान् गायन् प्रमुञ्चेदिह तारषड्जे ।

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

तद्रागवर्धन्यभिधीयतेऽथ गांधारतस्तारगतान् क्रमेण ॥ ८६८ ॥
आरुह्य तारस्थितधैवतान्तमामध्यषड्जादवरुह्य तस्मात् ।
गायंश्च तानानुदितान् यथेच्छं मुञ्चेच मध्यस्थितषड्ज एव ॥ ८६९ ॥

— ॥ विदारी ॥ —

विदार्यथो मध्यगपञ्चमात् प्रागातारगांधारमथाधिरुह्य ।
मध्यर्षभान्तं त्ववरुह्य तानान् गायंस्त्यजेत्तारगषड्ज एव ॥ ८७० ॥

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

गेया द्वितीयाऽपि च रागवर्धन्यतो विदार्याः प्रथमावदेव ।

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

निरूप्यते संप्रति तारषड्जस्थायी समारभ्य तु तारषड्जम् ॥ ८७१ ॥
स्वराः स्युरा तारनिषादतो ये क्रमेण तेषामधिरोहणेन ।
तथाऽवरोहेण च पूर्वपूर्वान् संयोज्य मुक्तोत्तरमुत्तरं च ॥ ८७२ ॥
प्रत्येकमेकैकतानरीत्या चतुर्दशोद्गाय च तानभेदान् ।
तारस्थिते षड्ज इह प्रमुञ्चेत् स्थाय्युच्यते मध्यगपञ्चमस्य ॥ ८७३ ॥

— ॥ पञ्चमस्थायी ॥ —

मध्यस्थितात् पञ्चमतो भवन्ति ये तु स्वरास्तारगपञ्चमान्ताः ।
पुरेव तेषां दश षट् च तानान् गीत्वा त्यजेन्मध्यगपञ्चमेऽस्मिन् ॥ ८७४ ॥

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

मध्यस्थषड्जस्य निरूप्यतेऽथ स्थायी समारभ्य तु मध्यषड्जम् ।
आ तारषड्जात् क्रमशः स्वराणां प्राग्वत् प्रगायन् दश षट् च तानान् ॥ ८७५ ॥
न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव तद्वर्तनीं तावदुदीरयामः ।

— ॥ वर्तनी ॥ —

मध्यस्थषड्जादधिरुह्य तारगांधारपर्यन्तमतोऽवरोहेत् ॥ ८७६ ॥
आमध्यषड्जं कतिचिच्च तानान् गीत्वा त्यजेन्मध्यगषड्ज एव ।

॥ न्यासः ॥

न्यासस्तु रागस्य निरुक्तपूर्वविदारिकेवापुनरुक्ति गेया ॥ ८७७ ॥
गाने दिनस्य प्रथमे तु यामे श्रेयस्करः श्रोतृजनस्य सोऽयम् ।

(२३) — ॥ अथ देवगांधारीरागः ॥ —

सा देवगांधार्यभिधीयतेऽस्याः श्रीरागमेलं किल मेलमाहुः ॥ ८७८ ॥
षड्जग्रहो न्यास इह प्रतीतः संपूर्णभावं भजते च सोऽयम् ।

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

आक्षिप्तिकां तावदुदीरयामस्तारस्थषड्जात् क्रमशोऽवरोहेत् ॥ ८७९ ॥
यावद्भवेन्मध्यगमध्यमोऽस्मादारुह्य तारस्थितमध्यमान्तम् ।
तथा च तानान् विविधान् प्रगाय न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव ॥ ८८० ॥

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

सा रागवर्धन्यभिधीयतेऽस्याः प्रारभ्य तारस्थितमध्यमान्तम् ।
आरुह्य तारस्थनिषादमस्मान्मध्यस्थषड्जावधि चावरुह्य ॥ ८८१ ॥
तानाननेकानपि च प्रगाय मुञ्चेच्च मध्यस्थितषड्ज एव ।

— ॥ विदारी ॥ —

अस्या विदारीमथ लक्षयामः प्रारभ्य मध्यस्थितपञ्चमान्तम् ॥ ८८२ ॥
आ मध्यगान्मध्यमतोऽवरुह्य चारुह्य तारस्थितमध्यमान्तम् ।
तानान् यथेच्छं कतिचित् प्रगाय तारस्थिते षड्ज इह प्रजह्यात् ॥ ८८३ ॥

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

सा रागवर्धन्यपि च द्वितीया गेया विदारीसहिता पुरेव ।

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

षड्जस्य तु स्थायिनमामनामः प्रारभ्य तारस्थितषड्जमादौ ॥ ८८४ ॥
सप्त स्वरास्तारनिषादकान्ताः पूर्वोक्तरीत्या तु भवन्ति तत्र ।
प्रत्येकमेषां पुनरेकमेकमारोहणेनाप्यवरोहणेन ॥ ८८५ ॥
प्रगाय तानांश्च चतुर्दशैव न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव ।

— ॥ मध्यमस्थायी ॥ —

स्थाय्युच्यते मध्यगमध्यमस्य प्रारभ्य मध्यस्थितमध्यमान्तम् ॥ ८८६ ॥
ये षट् स्वरास्तारगमध्यमान्ताः प्रत्येकमेकैककतानमेषाम् ।
आरोहणेनाप्यवराहेणेन गीत्वेति षट् किं च नवापि तानान् ॥ ८८७ ॥
न्यस्येच्च मध्यस्थितमध्यमेऽस्मिन् वर्तन्यभिख्यामपि वर्णयामः ।

— ॥ वर्तनी ॥ —

आरभ्य मध्यस्थितमध्यमान्तमारुह्य चातारनिषादमादौ ॥ ८८८ ॥
आमध्यषड्जं त्ववरुह्य तानान् गीत्वा त्यजेन्मध्यगषड्ज एव ।

— ॥ न्यासः ॥ —

न्यासं तु रागस्य ततो वदामः प्रारभ्य तारस्थितषड्जमादौ ॥ ८८९ ॥
आरुह्य चातारनिषादमत्र गायेच्च तानान् कतिचिद्विचित्रान् ।
न पञ्चमे धैवतके निषादे तानो भवेत् प्रातरियं तु गेया ॥ ॥ ८९० ॥

(२४) — ॥ अथ रीतिगौलरागः ॥ —

वक्ष्यामहे संप्रति रीतिगौलं श्रीरागमेलः पुनरस्य मेलः ।
अस्य स्वतन्त्रं परिकल्पयन्ति मेलं नवीनाः श्रुतिरीत्यविज्ञाः ॥ ८९१ ॥
शुद्धस्य योगेन किलर्षभस्य गांधारकस्येति मतं न युक्तम् ।
श्रीरागमेलोपगतर्षभस्य गांधारकस्यापि च दर्शनेन ॥ ८९२ ॥
लक्ष्ये न मेलान्तरकल्पनं स्याच्छ्रीरागमेलप्रभवस्तु सोऽयम् ।
लक्ष्मोच्यते तस्य निषाद एव न्यासो ग्रहोंऽशः स तु पूर्णरागः ॥ ८९३ ॥

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

आक्षिप्तिकां वच्मि तु रीतिगौलरागस्य मध्यस्थनिषादतोऽधः ।
आ मध्यगान्मध्यमतोऽवरुह्य तारस्थितान्मध्यमतोऽधिरोहेत् ॥ ८९४ ॥
इच्छानुसारादभिगाय तानांस्तारस्थषड्जे तत एव जह्यात् ।

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

स्याद्रागवर्धन्यभिधाऽस्य मध्यगांधारतस्तारगधैवतान्तम् ॥ ८९५ ॥
आरुह्य पश्चादवरुह्य मध्यषड्जावधि स्वानुगुणं प्रगाय ।
तानांश्च मुञ्चेदथ मध्यषड्जे सा रागवर्धन्युदिताऽऽदिमेयम् ॥ ८९६ ॥

— ॥ विदारी ॥ —

अस्या विदारीं कथयामि मध्यस्थितात् क्रमात् पञ्चमतोऽवरुह्य ।
आ मध्यषड्जादृिषभादथाधिरुह्यापि तारस्थितमध्यमान्तम् ॥ ८९७ ॥
इच्छानुसारादभिगाय तानान् मध्यस्थषड्जे विसृजेच्च पश्चात् ।

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

आद्येव चैवास्य पुनर्विदारी स्याद्रागवर्धन्यपि च द्वितीया ॥ ८९८ ॥

— ॥ विदारी ॥ —

अन्या विदार्यप्यथ रागवर्धन्याद्यावदेवापुनरुक्तरीत्या ।

॥ षड्जस्थायी ॥

षड्जस्य तु स्थायिनमीरयामि षड्जादिमं तं रिषभोत्थितानाम् ॥ ८९९ ॥
षण्णां स्वराणां पुनरेकमेकं प्रत्येकमारोहणतोऽवरोहात् ।
गायन् क्रमाद् द्वादश चैव तानान् गीत्वा विजह्यादपि तारषड्जे ॥ ९०० ॥

— ॥ मध्यमस्थायी ॥ —

स्थायी च सा मध्यगमध्यमस्य प्रारभ्य मध्यस्थितमध्यमं तम् ।
अतारगान्मध्यमतोऽधिरोहावरोहमार्गेण चतुर्दशैव ॥ ९०१ ॥
तानान् विचित्रानभिगाय पश्चान्मध्यस्थिते मध्यम एव मुञ्चेत् ।

— ॥ रिषभस्थायी ॥ —

मध्यर्षभस्थाय्यथ चास्य मध्यस्थितर्षभात्तारगतर्षभान्तम् ॥ ९०२ ॥
चतुर्दशारोहणतोऽवरोहादुद्गाय तानान् कतिचित् क्रमेण ।
न्यस्येत्तु पश्चाद्रिषभे तु मध्यस्थिते ततो वर्तनिकां वदामः ॥ ९०३ ॥

— ॥ वर्तनी ॥ —

मध्यस्थषड्जात् प्रभृति क्रमादारोहेद्थातारनिषादमादौ ।
अथावरोहेदपि मध्यषड्जपर्यन्तमित्थं कतिचिद्विचित्रान् ॥ ९०४ ॥
उद्गाय तानानुपरि क्रमेण षड्जस्वरे मध्यगते विजह्यात् ।

— ॥ न्यासः ॥ —

न्यासस्तु रागस्य निरुक्तपूर्वविदारिकेवापुनरुक्ति गेया ॥ ९०५ ॥
अयं च सायाह्नि गीयमानः श्रेयस्करः श्रोतृजनस्य नित्यम् ।

(२५) — ॥ अथ मालवश्रीरागः ॥ —

निरूप्यते संप्रति मालवश्रीः श्रीरागमेलः पुनरस्य मेलः ॥ ९०६ ॥
न्यासो ग्रहोंऽशः पुनरत्र षड्जः स षाडवः स्यादृषभेण हीनः ।

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

आक्षिप्तिकामस्य निरूपयामः प्रारभ्य तारस्थिषड्जमादौ ॥ ९०७ ॥
ततः पुनर्मध्यगमध्यमान्तं स्वरेषु षट्सु क्रमतोऽवरुह्य ।
आरुह्य तत्तारगमध्यमान्तं तानान् यथेच्छं कतिचिच्च गीत्वा ॥ ९०८ ॥
न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव तद्रागवर्धन्यभिधीयतेऽथ ।

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

आरभ्य मध्यस्थितमध्यमं प्रागारुह्य तारस्थितमध्यमान्तम् ॥ ९०९ ॥
आ मध्यगान्मध्यमतोऽवरुह्य गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् ।
न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव सा रागवर्धन्यभिधीयतेऽन्या ॥ ९१० ॥

— ॥ विदारी ॥ —

तस्या विदार्यामथ मध्यषड्जादारुह्य तारस्थितमध्यमान्तम् ।
एषा विदार्या सह पूर्वरागविवर्धनीवत् कथिता बुधेन्द्रैः ॥ ९११ ॥

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

आरभ्य मध्यस्थितमध्यमं प्रागारुह्य तारस्थितपञ्चमान्तम् ।
आ मध्यषड्जादवरुह्य गीत्वा तानांस्त्यजेन्मध्यगषड्ज एव ॥ ९१२ ॥

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

स्थाय्युच्यते तारगषड्जकस्य प्रारभ्य तारस्थितषड्जमादौ ।
ताभ्यां विनैवर्षभधैवताभ्यां पञ्च स्युरा तारनिषादतो ये ॥ ९१३ ॥
प्रत्येकमेषां पुनरेकमेकं गीत्वा दशैवं किल तानभेदान् ।
न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव तत्पञ्चमस्थायिनमामनामः ॥ ९१४ ॥

— ॥ पञ्चमस्थायी ॥ —

आरभ्य मध्यस्थितपञ्चमं प्रागा तारगात् पञ्चमतः स्वराः षट् ।
प्रत्येकमेषां पुनरेकमेकं गीत्वेति च द्वादश तानभेदान् ॥ ९१५ ॥
मुञ्चेच्च मध्यस्थितपञ्चमे तु स्थाय्युच्यते मध्यगषड्जकस्य ।

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

आरभ्य मध्यस्थितषड्जमादावा तारषड्जादिह षट् स्वरा ये ॥ ९१६ ॥
प्रत्येकमेषां पुनरेकमेकं गीत्वेति च द्वादश तानभेदान् ।
न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव तद्वर्तनीं संप्रति कीर्तयामः ॥ ९१७ ॥

— ॥ वर्तनी ॥ —

आरभ्य मध्यस्थितषड्जमादावारुह्य चा तारनिषादतः प्राक् ।
आमध्यषड्जं त्ववरुह्य गीत्वा तानान् विचित्रान् कतिचित् क्रमेण ॥ ९१८ ॥
न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव न्यासं तु रागस्य ततो वदामः ।

— ॥ न्यासः ॥ —

भवेदयं प्राक्च विदारिकावद्द्वयः सदाऽयं शुभवृद्धिहेतुः ॥ ९१९ ॥

---

(२६) — ॥ अथ मध्यमादिरागः ॥ —

लक्ष्मोच्यते संप्रति मध्यमादेः श्रीरागमेलः खलु तस्य मेलः ।
स्यान्मध्यमन्यास इह ग्रहोंऽशो वर्ज्यौ तथैवर्षभधैवतौ द्वौ ॥ ९२० ॥

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

आक्षिप्तिकामस्य निरूपयामः प्रारभ्य तारस्थितषड्जमादौ ।
मध्यर्षभान्तं त्ववरुह्य पूर्वमारभ्य तत्तारगमध्यमान्तम् ॥ ९२१ ॥
गीत्वा च तानान् विविधान् यथेच्छं न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव ।

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

तद्रागवर्धन्यभिधीयतेऽत्र प्रारभ्य तारस्थितपञ्चमं प्राक् ॥ ९२२ ॥
आरुह्य चातारनिषदमादौ मध्यस्थषड्जान्तमथावरुह्य ।
गीत्वा विचित्रानपि तत्र तानाञ्जह्याच्च मध्यस्थितषड्ज एव ॥ ९२३ ॥

— ॥ विदारी ॥ —

तस्या विदारीं कथयामि तारषड्जं समारभ्य ततोऽवरोहेत् ।
मध्यर्षभान्तं पुनरेव तत्रारोहेच्च तारस्थितमध्यमान्तम् ॥ ९२४ ॥
स्वैरं विचित्रानभिगाय तानान् मध्यस्थिते षड्ज इह प्रजह्यात् ।

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

सा रागवर्धन्यभिधीयतेऽन्या तारस्थितात् पञ्चमतोऽवरोहेत् ॥ ९२५ ॥
यावद्भवेत्तारगतो निषादस्त्वा मध्यषड्जादवरुह्य तानान् ।
गीत्वाऽथ मुञ्चेदपि मध्यषड्जे सा रागवर्धन्युदिताऽत्र सम्यक् ॥ ९२६ ॥

— ॥ विदारी ॥ —

अस्या विदारी खलु तारषड्जात् प्रभृत्यथो मध्यगतर्षभान्तम् ।
ततोऽवरोहेत्तदनुक्रमेण त्वारुह्य तत्तारगमध्यमान्तम् ॥ ९२७ ॥
इच्छानुसारादभिगाय तानान् न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव ।

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

षड्जस्य तु स्थायिनमामनामः प्रारभ्य तारस्थितषड्जमादौ ॥ ९२८ ॥
आ धैवतात्तारगताच्च पञ्च विनैव गांधारकधैवताभ्याम् ।
स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनात् स्वोत्तरोत्तरस्यापि विवर्जनाच्च ॥ ९२९ ॥
दशैव तानानभिगाय तत्रारोहावरोहक्रमतः प्रतीतान् ।
तारस्थषड्जे च ततस्तु मुञ्चेत् स्थाय्युच्यते मध्यगमध्यमस्य ॥ ९३० ॥

— ॥ मध्यमस्थायी ॥ —

आरभ्य मध्यस्थितमध्यमं तं षट् च स्वरास्तारगमध्यमान्ताः ।
प्रत्येकमेकैकमथो पुरेव गीत्वा पुनर्द्वादश तत्र तानान् ॥ ९३१ ॥
मध्यस्थिते मध्यम एव जह्यात् स्थाय्युच्यते मध्यगषड्जकस्य ।

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

आरभ्य मध्यस्थितषड्जमादौ गांधारकं धैवतमन्तरेण ॥ ९३२ ॥
स्वराः षडातारगषड्जमेव प्रत्येकमेषां पुनरेकमेकम् ।
गायेदिति द्वादश तानभेदान् गीत्वा त्यजेन्मध्यगषड्ज एव ॥ ९३३ ॥

— ॥ वर्तनी ॥ —

तद्वर्तनीं कीर्तयितुं प्रवर्ते प्रारभ्य मध्यस्थितषड्जमादौ ।
आरुह्य चा तारनिषादतः प्रागा मध्यषड्जादवरुह्य पश्चात् ॥ ९३४ ॥
गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव ।

— ॥ न्यासः ॥ —

न्यासस्तु रागस्य पुरा निरुक्तविदारिकेवापुनरुक्ति गेयः ॥ ९३५ ॥
अह्नः पुनः पश्चिमयामगाने श्रेयस्करः श्रोतृजनस्य सोऽयम् ।

---

(२७) — ॥ अथ धनाशीरागः ॥ —

धनाशिकारागमथाभिधास्ये श्रीरागमेलः पुनरत्र मेलः ॥ ९३६ ॥
वक्ष्यामि लक्ष्यानुगुणं तु लक्ष्म न्यासो ग्रहोंऽशः पुनरत्र षड्जः ।
स धैवतेनाप्यृषभेण हीनः स्यादौडुवो वैणिकसंप्रदायात् ॥ ९३७ ॥

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

आक्षिप्तिकामस्य निरूपयामः प्रारभ्य तारस्थितषड्जमादौ ।
आमध्यगांधारमनुक्रमेणावरुह्य चारुह्य च तारभाजः ॥ ९३८ ॥
आ चैव गांधारत आत्ममेधानुरोधतः कानपि तत्र तानान् ।
उद्गाय मुञ्चेदथ तारषड्जे तद्रागवर्धन्यभिधीयतेऽथ ॥ ९३९ ॥

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

आरभ्य तारस्थितषड्जमादावामध्यगांधारमतोऽवरुह्य ।

आतारगात् पञ्चमतोऽधिरुह्य गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् ॥ १४० ॥
ततो विजह्यादपि मध्यषड्जे तस्या विदारीं तदनु ब्रवीमि ।

— ॥ विदारी ॥ —

षड्जस्वरात्तारगतात् क्रमेण मध्यस्थगांधारमतोऽवरोहेत् ॥ १४१ ॥
आरुह्य तारस्थितमध्यमान्तं नानाविधानप्यभिगाय तानान् ।
तारस्थषड्जे तदनु प्रमुञ्चेत्तद्रागवर्धन्यभिधीयतेऽन्या ॥ १४२ ॥

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

प्रक्रम्य तारस्थितमध्यमं प्रागारुह्य चा तारगतान्निषादात् ।
तथैव तारस्थितपञ्चमान्तं ततोऽवरोहन्नभिगाय तानान् ॥ १४३ ॥
मध्यस्थषड्जे विसृजेदमुष्या विदारिकाऽप्याद्यविदारिकावत् ।

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

षड्जस्य तु स्थायिनमीरयामो मध्यस्थषड्जप्रमुखस्वरा ये ॥ १४४ ॥
पञ्च स्वरास्तारगतान्निषादाद् द्वावन्तरेणर्षभधैवतौ च ।
प्रत्येकमेकैकतया तु तानानेषां दशारोहणतोऽवरोहेत् ॥ १४५ ॥
गीत्वा विमुञ्चेदपि तारषड्जेऽथ पञ्चमस्थाय्यभिधीयतेऽस्याः ।

— ॥ पञ्चमस्थायी ॥ —

प्रारभ्य मध्यस्थितपञ्चमं प्राक् तावत्तथैवर्षभधैवतौ द्वौ ॥ १४६ ॥
आ तारगात् पञ्चमतः स्वराः षट् प्रत्येकमेकैक इति क्रमेण ।
गीत्वा ततो द्वादश तानभेदान् मध्यस्थिते पञ्चम एव मुञ्चेत् ॥ १४७ ॥

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

अथोच्यते संप्रति मध्यषड्जस्थायी समारभ्य तु मध्यषड्जम् ।
आ तारषड्जादखिलस्वराणां तावन्तरेणर्षभधैवतौ द्वौ ॥ १४८ ॥
आरोहणेनाप्यवरोहणेन गीत्वा ततो द्वादश तानभेदान् ।
मध्यस्थषड्जे च विहाय वर्तन्यथोच्यते मध्यगतात्तु षड्जात् ॥ १४९ ॥

— ॥ वर्तनी ॥ —

आरुह्य चा तारगतान्निषदादामध्यषड्जादवरुह्य पश्चात् ।
तानाननेकांस्तदनु प्रगाय ततो विमुञ्चेदपि मध्यषड्जे ॥ ९५० ॥

— ॥ न्यासः ॥ —

न्यासस्तु रागस्य निरुक्तपूर्वविदारिकेवापुनरुक्ति गेयः ।
प्रातः प्रदोषे च स गीयमानः श्वःश्रेयसं श्रोतृजनस्य दद्यात् ॥ ९५१ ॥

२८ — ॥ अथ भैरवीरागः ॥ —

अथोच्यते भैरविकाख्यरागो मेलेऽत्र षड्जस्वरमध्यमौ द्वौ ।
सपञ्चमौ धैवतकश्च शुद्धाः पञ्चश्रुतिः स्यादृषभो निषादः ॥ ९५२ ॥
कैशिक्यभिख्यः कथितोऽत्र साधारणश्च गांधार इह प्रतीतः ।
एभिः स्वरैः सप्तभिरन्वितो यस्तं भैरवीमेलमुदीरयन्ति ॥ ९५३ ॥
पञ्चश्रुतेश्चाप्यृषभस्य योगाद्गांधारसाधारणभावतश्च ।
कैशिक्यभिख्यानयुतान्निषादादित्येतदस्या नियुनक्ति मार्गम् ॥ ९५४ ॥
पञ्चश्रुतिश्चापि हि धैवतोऽत्र लक्ष्येषु कुत्राप्युपलभ्यतेऽस्याम् ।
मेलान्तरं तेन न कल्पनीयं तस्याः समेष्वेष्वपरस्वरेषु ॥ ९५५ ॥
तद्भैरवीलक्ष्म वदामि षड्जो न्यासग्रहांशाविह धैवतः स्यात् ।
वादी तु षड्जः स तु पञ्चमः संवादी विवादी तु निषादसंज्ञः ॥ ९५६ ॥
गांधारकेण त्वनुवादिना तु स्यातां स्वरौ धैवतकर्षभौ द्वौ ।

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

आक्षिप्तिकामस्य निरूपयामस्त्वारभ्य तारस्थनिषादमादौ ॥ ९५७ ॥
मध्यर्षभान्तं त्ववरुह्य तस्मादारुह्य तारस्थितमध्यमान्तम् ।
गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव ॥ ९५८ ॥

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

सा रागवर्धन्यभिधीयतेऽस्यास्त्वारभ्य मध्यस्थितपञ्चमं तम् ।
आरुह्य तारस्थितधैवतान्तं मध्यस्थषड्जावधि चावरुह्य ॥ ९५९ ॥
गीत्वा विचित्रान् कतिचिच्च तानान् न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव ।

— ॥ विदारी ॥ —

आद्यां विदारीं त्वथ लक्षयामस्त्वारभ्य मध्यस्थितषड्जमादौ ॥ ९६० ॥
आरुह्य तारस्थितमध्यमान्तं गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् ।
पूर्वोक्तरीत्याऽथ यथाक्रमेण न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव ॥ ९६१ ॥

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

सा रागवर्धन्यभिधीयतेऽन्या त्वारभ्य मध्यस्थनिषादमादौ ।
गीत्वा च तारस्थनिषादकान्तं तानान् विचित्रानवरोहरीत्या ॥ ९६२ ॥
न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव वक्ष्ये विदारीमधुना द्वितीयाम् ।

— ॥ विदारी ॥ —

आरभ्य मध्यस्थितषड्जमादौ तथैव तारस्थितमध्यमान्तम् ॥ ९६३ ॥
गीत्वा च तानान् पुनरुक्तिहीनान् न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव ।

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

षड्जस्य तु स्थायिनमामनामस्त्वारभ्य तारस्थितषड्जमादौ ॥ ९६४ ॥
स्वरास्तु ये तारनिषादकान्ताः प्रत्येकमेकैकतानमेषाम् ।
स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेन तथोत्तरेषामपि वर्जनेन ॥ ९६५ ॥
आरोहणेनाप्यवरोहणेन गीत्वा च तानांस्तु चतुर्दशैव ।
न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव तन्मध्यमस्थायिनमामनामः ॥ ९६६ ॥

— ॥ मध्यस्थायी ॥ —

आरभ्य मध्यस्थितमध्यमात्तु ये षट् स्वरास्तारगमध्यमान्ताः ।
प्रत्येकमेकैकतानमेषां स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेन ॥ ९६७ ॥
तथोत्तरेषामपि वर्जनेन त्वारोहणेनाप्यवरोहणेन ।
द्व्यष्टौ च तानान् क्रमशोऽथ गीत्वा न्यस्येच्च मध्यस्थितमध्यमेऽस्मिन् ॥ ९६८ ॥

— ॥ रिषभस्थायी ॥ —

अथर्षभस्थायिनमामनामो मध्यर्षभोपक्रमतस्तथैव ।
ये ते स्वरास्तारगतर्षभान्ताः प्रत्येकमेकैकतानमेषाम् ॥ ९६९ ॥

स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेन पूर्वोक्तरीत्या तु यथाक्रमेण ।
अथोत्तरेषामपि वर्जनेन चारोहणेनाप्यवरोहणेन ॥ ९७० ॥
द्व्यष्टौ च तानान् क्रमशोऽथ गीत्वा न्यस्येच्च मध्यर्षभकस्वरेऽस्मिन् ।

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

स्थाय्युच्यते मध्यमषड्जकस्य त्वारभ्य मध्यस्थितषड्जकं तम् ॥ ९७१ ॥
येऽष्ट स्वरास्तारगतर्षभान्ताः प्रत्येकमेकैककतानमेषाम् ।
स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेन तथोत्तरेषामपि वर्जनेन ॥ ९७२ ॥
आरोहणेनाप्यवरोहणेन द्व्यष्टौ च तानान् क्रमशोऽथ गीत्वा ।
न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव ततः परं वर्तनिकां च वक्ष्ये ॥ ९७३ ॥

— ॥ वर्तनी ॥ —

आरभ्य मध्यस्थितषड्जमादौ तथैव तारस्थनिषादकान्तम् ।
गीत्वा च तानान् कतिचिद्यथेच्छं न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव ॥ ९७४ ॥

— ॥ न्यासः ॥ —

न्यासं तु रागस्य वदामि तारषड्जं समारभ्य ततोऽवरुह्य ।
मध्यर्षभान्तं त्ववरुह्य पश्चात्तानान् विचित्रान् कतिचिच्च गीत्वा ॥ ९७५ ॥
न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव गेया च यामे दिवसस्य तुर्ये ।
निरूपितो भैरविकाख्यरागो मयाऽऽञ्जनेयस्य मतानुरोधात् ॥ ९७६ ॥

---

(२८) ॥ —अथ जयन्तसेनारागः ॥ —

जयन्तसेनाह्वयरागमेतं वक्ष्यामि मेलेन समं विशेषात् ।
स भैरवीमेलक एव मेलः स्यान्मध्यमो न्यास इह ग्रहोंऽशः ॥ ९७७ ॥
स षाडवश्चर्षभवर्जनेन ह्याक्षिप्तिकां तस्य निरूपयामः ।

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

आरभ्य तारस्थितषड्जमादावा मध्यषड्जादवरुह्य पश्चात् ॥ ९७८ ॥
आरुह्य तारस्थितषड्जकान्तं तानान् विचित्रान् कतिचिच्च गीत्वा ।
न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव तद्रागवर्धन्यभिधीयतेऽथ ॥ ९७९ ॥

प्रारभ्य मध्यस्थनिषादमादावारुह्य चातारनिषादमस्मात् ।
मध्यस्थषड्जावधि चावरुह्य तानान् विचित्रान् कतिचित् प्रगाय ॥ ९८० ॥
न्यस्येत् पुनर्मध्यगषड्ज एव तस्या विदारीं तदनु ब्रवीमि ।

— ॥ विदारी ॥ —

आरभ्य तारस्थितषड्जमादावामध्यगांधारमतोऽवरुह्य ॥ ९८१ ॥
आरुह्य तारस्थितमध्यमान्तं तानान् विचित्रान् कतिचित् प्रगाय ।
न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव तद्रागवर्धन्यभिधीयतेऽन्या ॥ ९८२ ॥

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

आरभ्य तारस्थितषड्जमादावारुह्य चातारनिषादमस्मात् ।
मध्यस्थषड्जादवरुह्य तानान् गीत्वा त्यजेन्मध्यगते तु षड्जे ॥ ९८३ ॥

— ॥ विदारी ॥ —

अस्या विदारीमधुना प्रवक्ष्ये प्रक्रम्य मध्यस्थनिषादमादौ ।
आमध्यगांधारमतोऽवरुह्यारुह्यापि तारस्थितमध्यमान्तम् ॥ ९८४ ॥
प्रागाय तानान् कतिचित् प्रगल्भं न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव ।

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

तारस्थषड्जस्य निरूप्यतेऽथ स्थायी समारभ्य तु तारषड्जम् ॥ ९८५ ॥
एते स्वरास्तारनिषादकान्ता विनर्षभं पञ्चमतश्च हीनम् ।
आरोहणेनाप्यवरोहणेन प्रत्येकमेकैकतानरीत्या ॥ ९८६ ॥
स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनात् स्वोत्तरोत्तरस्यापि विवर्जनेन ।
प्रगाय तेषां दश तानभेदान् मुञ्चेच्च किंचिद्दशि तारषड्जे ॥ ९८७ ॥

— ॥ मध्यमस्थायी ॥ —

स्थाय्युच्यते मध्यगमध्यमस्य प्रक्रम्य मध्यस्थितमध्यमं प्राक् ।
आरुह्य तारस्थितमध्यमान्तं षण्णां स्वराणां च पुरोक्तमार्गात् ॥ ९८८ ॥
— च द्वादश तानभेदान् न्यस्येच्च मध्यस्थितमध्यमेऽस्मिन् ।

॥ रघुनाथभूपविरचिता ॥

॥ सङ्गीतसुधा ॥

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

मध्यस्थषड्जस्य निरूप्यतेऽथ स्थायी समारभ्य तु मध्यषड्जम् ॥ ९८९ ॥
तारस्थषड्जावधिकस्वरा ये तेषां च षण्णां प्रथमोक्तरीत्या ।
प्रगाय तु द्वादश तानभेदान् न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव ॥ ९९० ॥

— ॥ वर्तनी ॥ —

तद्वर्तनीं कीर्तयितुं प्रवर्ते प्रक्रम्य मध्यस्थितषड्जमादौ ।
आरुह्य तारस्थनिषादकान्तमा मध्यषड्जादवरुह्य पश्चात् ॥ ९९१ ॥
गीत्वा च तानान् कियतः क्रमेण मुञ्चेच्च मध्यस्थितषड्ज एव ।

— ॥ न्यासः ॥ —

न्यासस्तु रागस्य निरुक्तपूर्वविदारिकेवापुनरुक्ति गेयः ॥ ९९२ ॥
जयन्तसेना रघुनाथभूमिपुरन्दरेणैव समुद्धृता च ।
सदा प्रगेया शुभदायिका स्याद्भक्तिप्रदा चाखिलगायकानाम् ॥ ९९३ ॥

— ॥ (३०) अथ भिन्नषड्जरागः ॥ —

वक्ष्यामहे संप्रति भिन्नषड्जं मेलो भवेदस्य च भैरवीवत् ।
वक्ष्यामहे संप्रति लक्षणं तु न्यासो ग्रहोंऽशोऽत्र तथर्षभः स्यात् ॥ ९९४ ॥
संपूर्णतायुक्च तथैष रागस्त्वाक्षिप्तिकामस्य निरूपयामः ।

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

मध्यस्थितान्मध्यमतोऽधिरोहेदातारगांधारमथावरोहेत् ॥ ९९५ ॥
क्रमेण मध्यस्थितपञ्चमान्तं गीत्वा च तानान् कतिचिद्यथेच्छम् ।
मुञ्चेच्च किंचिद्दशि तारषड्जे तद्रागवर्धन्यभिधीयतेऽथ ॥ ९९६ ॥

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

गांधारतस्तारजुषोऽधिरोहेत् क्रमेण तारस्थितपञ्चमान्तम् ।
आ मध्यषड्जादवरुह्य पश्चात् प्रगाय तानान् कतिचित् प्रगल्भम् ॥ ९९७ ॥
अधो विजह्यादपि मध्यषड्जे तस्या विदारीं तदनु ब्रवीमि ।

— ॥ विदारी ॥ —

प्रक्रम्य तारस्थितषड्जमादावा मध्यगान्मध्यमतोऽवरोहेत् ॥ ९९८ ॥
आतारगांधारमथाधिरोहेदुद्गाय तानानुचितं यथेच्छम् ।
न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव तद्रागवर्धन्यभिधीयतेऽन्या ॥ ९९९ ॥

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

तारस्थितात् पञ्चमतोऽधिरोहेत् क्रमेण चातारनिषादमस्मात् ।
मध्यस्थषड्जावधि चावरुह्य तानांश्च नाना तदनु प्रगाय ॥ १००० ॥
षड्जे विमुञ्चेदथ मध्यभाजि विदारिकामस्य विवेचयामः ।

— ॥ विदारी ॥ —

आ मध्यगाद्धैवततोऽधिरोहेदातारगांधारमथावरुह्य ॥ १००१ ॥
क्रमेण मध्यस्थितमध्यमान्तं गीत्वा च तानान् कियतो विचित्रान् ।
जह्यात्तु तारस्थितषड्ज एव षड्जस्य च स्थायिनमीरयामः ॥ १००२ ॥

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

आरभ्य तारस्थितषड्जमत्र ये तु स्वरास्तारनिषादकान्ताः ।
आरोहणेनाप्यवरोहणेन प्रत्येकमेकैककतानरीत्या ॥ १००३ ॥

स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनात् स्वोत्तरोत्तरेषामपि वर्जनेन ।
प्रगाय तानांश्चतुरो दशापि मुञ्चेच्च तारस्थितषड्ज एव ॥ १००४ ॥

— ॥ पञ्चमस्थायी ॥ —

स्थाय्युच्यते संप्रति पञ्चमस्य प्रक्रम्य मध्यस्थितपञ्चमं प्राक् ।
येऽत्र स्वरास्तारगपञ्चमान्तास्तेषां स्वराणां दश षट् च गीत्वा ॥ १००५ ॥
तानान् यथापूर्वमिह क्रमेण मध्यस्थिते पञ्चम एव मुञ्चेत् ।

— ॥ ऋषभस्थायी ॥ —

अथर्षभस्थायिनमामनामो मध्यर्षभात्तारगतर्षभान्ताः ॥ १००६ ॥
येऽष्ट स्वराः पूर्ववदेव तेषां गीत्वा स्वराणां दश षट् च तानान् ।
मध्यर्षभेऽस्मिन् विजहातु मध्यषड्जस्य च स्थायिनमामनामः ॥ १००७ ॥

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

प्रक्रम्य मध्यस्थितषड्जमादौ येऽष्ट स्वरास्तारगषड्जकान्ताः ।
प्रगाय नाना दश षट् च तानान् प्राग्वत्त्यजेन्मध्यगषड्ज एव ॥ १००८ ॥

— ॥ वर्तनी ॥ —

अथोच्यते वर्तनिका तु मध्यषड्जं समारभ्य ततोऽधिरोहेत् ।
क्रमेण चातारनिषादमस्मादा मध्यड्जादवरुह्य पश्चात् ॥ १००९ ॥
गीत्वा च तानान् कतिचित् प्रगल्भं मुञ्चेच्च किंचेद्दशि मध्यषड्जे ।

— ॥ न्यासः ॥ —

न्यासस्तु रागस्य निरुक्तपूर्वविदारिकावत् पुनरुक्तरीत्या ॥ १०१० ॥
प्रगे प्रगेयत्वमुपैति सोऽयमितीरितः संप्रति भिन्नषड्जः ।

— ॥ (३१) अथ हिन्दोलवसन्तरागः ॥ —

रागं तु हिन्दोलवसन्तसंज्ञं निरूपयामो निपुणैर्वचोभिः ॥ १०११ ॥
स भैरवीमेलक एव मेलो न्यासो ग्रहोंऽशः पुनरस्य षड्जः ।

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

आक्षिप्तिकां वच्म्यथ तारषड्जान्मध्यस्थषड्जावधि चावरुह्य ॥ १०१२ ॥
आतारमध्यं च ततोऽवरुह्य गायन् विचित्रानपि तानभेदान् ।
तारस्थिते षड्ज इह प्रजह्यात्तद्रागवर्धन्यभिधीयतेऽथ ॥ १०१३ ॥

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

तारस्थितान्मध्यमतस्तु तारनिषादपर्यन्तमथाधिरुह्य ।
मध्यस्थषड्जान्तमथोऽवरुह्य प्रगाय तानानपि च प्रगल्भम् ॥ १०१४ ॥
मुञ्चेच्च मध्यस्थितषड्ज एव तद्रागवर्धन्यपि च द्वितीया ।

— ॥ विदारी ॥ —

समं विदार्या किल पूर्वरागविवर्धनीवत् कथिता प्रवीणैः ॥ १०१५ ॥

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

निरूप्यते संप्रति तारषड्जस्थायी समारभ्य तु तारषड्जम् ।
विनर्षभं तारनिषादकान्ता ये स्युः स्वराः षट् क्रमशस्तु तेषाम् ॥ १०१६ ॥
आरोहणेनाप्यवरोहणेन प्रत्येकमेकैकतानरीत्या ।
स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनात् स्वोत्तरोत्तरस्यापि विवर्जनेन ॥ १०१७ ॥
प्रगाय तु द्वादश तानभेदान् न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव ।

— ॥ मध्यमस्थायी ॥ —

स्थाय्युच्यते मध्यगमध्यमस्य प्रारभ्य मध्यस्थितमध्यमाद्ये ॥ १०१८ ॥
सप्त स्वरास्तारगमध्यमान्ता विवर्जिता तारगतर्षभेण ।
चतुर्दशैषामधिगाय तानान् प्राग्वत्त्यजेन्मध्यगमध्यमेऽस्मिन् ॥ १०१९ ॥

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

संलक्ष्यते संप्रति मध्यषड्जस्थायी समारभ्य तु मध्यषड्जम् ।
तारस्थषड्जावधि ये स्वराः स्युरथर्षभात् सप्त पुरैव तेषाम् ॥ १०२० ॥
तानान् प्रगायंश्चतुरो दशापि मुञ्चेच्च मध्यस्थितषड्ज एव ।

— ॥ वर्तनी ॥ —

वदामि तद्वर्तनिकामिदानीमारभ्य मध्यस्थितमेव षड्जम् ॥ १०२१ ॥
उद्गाय तारस्थनिषादकान्तं तानांस्त्यजेन्मध्यगतेऽथ षड्जे ।

———

— ॥ न्यासः ॥ —

न्यासस्तु रागस्य निरुक्तपूर्वविदारिकेवापुनरुक्ति गेयः ॥ १०२२ ॥

———

— ॥ (३२) अथ हिन्दोलरागः ॥ —

हिन्दोलरागं प्रतिपादयामः स भैरवीमेलक एव मेलः ।
वक्ष्यामि लक्ष्यानुगुणं तु लक्ष्म न्यासो ग्रहोंऽशः पुनरस्य षड्जः ॥ १०२३ ॥
अतो विहायर्षभपञ्चमौ द्वौ स्वरौ भवेदौडुव इत्युदीतः ।

———

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

आक्षिप्तिकां वच्म्यथ तारषड्जादा मध्यगांधारमिहावरुह्य ॥ १०२४ ॥
आरुह्य तारस्थितमध्यमान्तं तानान् प्रगायोज्झतु तारषड्जे ।

———

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

अस्योच्यते संप्रति रागवर्धन्यारभ्य मध्यस्थनिषादमादौ ॥ १०२५ ॥
आरुह्य तारस्थनिषादकान्तमा मध्यषड्जादवरुह्य पश्चात् ।
गीत्वा च तानान् कतिचिद्यथेच्छं न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव ॥ १०२६ ॥

———

— ॥ विदारी ॥ —

अस्या विदार्यामिह तारषड्जादा मध्यगांधारमथावरुह्य ।
आरुह्य तारस्थितमध्यमान्तं तानान् प्रगायोज्झतु तारषड्जे ॥ १०२७ ॥

———

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

निरूप्यतेऽन्यापि च रागवर्धन्यारभ्य मध्यस्थितषड्जमादौ ।

आरुह्य चातारनिषादमस्मान्मध्यस्थषड्जावधि चावरोहेत् ॥ १०२८ ॥
प्रगाय तानान् कतिचित् प्रगल्भं मुञ्चेच्च किंचेदृशि मध्यषड्जे ।

— ॥ विदारी ॥ —

अस्या विदारीमथ लक्षयामः प्रक्रम्य तारर्षभमेव पूर्वम् ॥ १०२९ ॥
आमध्यगांधारमिहावरुह्यारोहेत्ततस्तारगमध्यमान्तम् ।
गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् मुञ्चेच्च तारस्थितषड्ज एव ॥ १०३० ॥

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

तारस्थषड्जस्य निरूप्यतेऽथ स्थायी समारभ्य तु तारषड्जम् ।
ये स्युः स्वरास्तारनिषादकान्ता विनर्षभेणापि च पञ्चमेन ॥ १०३१ ॥
आरोहणेनाप्यवरोहणेन प्रत्येकमेकैककतानरीत्या ।
तेषां प्रगायन् दश तानभेदान् मुञ्चेच्च तारस्थितषड्ज एव ॥ १०३२ ॥

— ॥ मध्यमस्थायी ॥ —

स्थाय्युच्यते मध्यगमध्यमस्य प्रक्रम्य मध्यस्थितमध्यमं प्राक् ।
आ तारगान्मध्यमतः स्वराणां प्रायो विनैवर्षभपञ्चमाभ्याम् ॥ १०३३ ॥
प्रगाय तु द्वादश तानभेदान् मुञ्चेच्च मध्यस्थितमध्यमेऽस्मिन् ।

— ॥ गांधारस्थायी ॥ —

गांधारकस्थाय्यथ तत्र मध्यगांधारमुख्यानपि षट् क्रमेण ॥ १०३४ ॥
आतारगांधारमपि स्वरांस्तु विवर्जितांश्चर्षभपञ्चमाभ्याम् ।
पुरेव चारोहणमेव रोहः प्रत्येकमेकैककतयैव तानान् ॥ १०३५ ॥
गीत्वा ततो द्वादश मध्यवर्तिगांधारनामस्वर एव जह्यात् ।

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

उदीर्यतेऽस्मिन्नथ मध्यषड्जस्थायी समारभ्य तु मध्यषड्जम् ॥ १०३६ ॥
तत्तारषड्जावधि पञ्चमेन विनर्षभेणापि भवन्ति ये षट् ।
स्वरास्तु तेषां प्रथमोक्तरीत्या रोहानुरोहद्वितयानुपूर्व्यात् ॥ १०३७ ॥

प्रत्येकमेकैकतयैव तानान् गीत्वा ततो द्वादश मध्यषड्जे ।

— ॥ वर्तनी ॥ —

जह्यात्ततो वर्तनिकोच्यतेऽत्र गांधारमारभ्य तु मध्यभाजम् ॥ १०३८ ॥
आरुह्य चा तारगतान्निषादादा मध्यषड्जादवरुह्य पश्चात् ।
तानान् प्रगायोज्झतु मध्यषड्जे रागस्य तु न्यास इहाभिधेयः ॥ १०३९ ॥

— ॥ न्यासः ॥ —

अयं च पूर्वोक्तविदारिकावद्धिनैव गेयः पुनरुक्तिदोषम् ।

— ॥ (३३) अथ भूपालरागः ॥ —

भूपालरागं प्रतिपादयामो मेलो भवेदस्य तु भैरवीवत् ॥ १०४० ॥
न्यासो ग्रहोंऽशः पुनरस्य षड्जः समध्यमेनापि निषादकेन ।
त्यक्तो भवेदौडुव एव रागस्त्वाक्षिप्तिकामस्य निरूपयामः ॥ १०४१ ॥

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

गांधारतस्तारगतात् प्रभृत्यामध्यस्थगांधारमथोऽवरुह्य ।
आतारगांधारमथाधिरुह्य गीत्वा यथेच्छं कियतोऽपि तानान् ॥ १०४२ ॥
तारस्थषड्जे विसृजेच्च पश्चात्तद्रागवर्धन्यभिधीयतेऽस्याः ।

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

गांधारतस्तारगतात् प्रभृत्यारोहन्नथो तारगधैवतान्तम् ॥ १०४३ ॥
आ मध्यषड्जादवरुह्य पश्चाद्गीत्वा च तानान् कियतो विचित्रान् ।
मध्यस्थषड्जेऽपि जहातु तस्या विदारिकामत्र वदामि यावत् ॥ १०४४ ॥

— ॥ विदारी ॥ —

तारस्थषड्जादवरुह्य मध्यगांधारपर्यन्तमथाधिरुह्य ।
आतारगांधारक एव कांश्चित्तानांश्च गीत्वोज्झति तारषड्जे ॥ १०४५ ॥

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

अत्रोच्यतेऽन्यापि च रागवर्धन्यारभ्य तारस्थितधैवतं प्राक् ।
आ मध्यमाद्धैवततोऽधिरोहेदा चावरोहेदपि मध्यषड्जात् ॥ १०४६ ॥
कांश्चिच्च तानानभिगाय मध्यषड्जे विजह्यादथ तद्विदारीम् ।

— ॥ विदारी ॥ —

मध्यस्थितात् पञ्चमतोऽवरुह्य मध्यस्थगांधारमथाधिरुह्य ॥ १०४७ ॥
आतारगांधारमतोऽभिगाय तानान् विमुञ्चेदपि तारषड्जे ।

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

षड्जस्य तु स्थायिनमामनामस्तारस्थषड्जप्रमुखाः स्वरा ये ॥ १०४८ ॥
आ तारगाद्धैवततो निषादाद्विना च तेषामपि मध्यगानाम् ।
प्रत्येकमेकैकमिति क्रमेण तानान् दशारोहणतोऽवरोहेत् ॥ १०४९ ॥
गीत्वा ततो मुञ्चति तारषड्जेऽथ पञ्चमस्थायिनमामनामः ।

— ॥ पञ्चमस्थायी ॥ —

स्वरास्तु मध्यस्थितपञ्चमाद्या ये सन्ति तारस्थितपञ्चमान्ताः ॥ १०५० ॥
विना निषादेन च मध्यमेन षण्णाममीषां पुनरेक एषः ।
प्रत्येकमित्येवमनुक्रमेण गीत्वा ततो द्वादश तानभेदान् ॥ १०५१ ॥
मध्यस्थिते मुञ्चति पञ्चमे च स्थायी त्वयं मध्यगषड्जभागी ।

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

षड्जस्वरान्मध्यगतात् प्रभृत्या तारस्थषड्जादपि षट् स्वरा ये ॥ १०५२ ॥
विना निषादेन च मध्यमेन प्रत्येकमेषां पुनरेक एषः ।
इति क्रमाद्द्वादश तानभेदान् पुरेव गीत्वोज्झति मध्यषड्जे ॥ १०५३ ॥

— ॥ वर्तनी ॥ —

तद्वर्तनीं कीर्तयितुं प्रवर्ते मध्यस्थषड्जादधिरुह्य तानान् ।
आ धैवतादेवमथाधिरुह्य मध्यस्थषड्जावधि तानभेदान् ॥ १०५४ ॥
उद्गाय कानप्यथ मध्यषड्जे न्यस्येच्च रागस्य भवेदयं तु ।

— ॥ न्यासः ॥ —

न्यासः पुरा प्रोक्तविदारिकेव विनैव गेयः पुनरुक्तिवर्जम् ॥ १०५५ ॥
प्रातस्तरामेव तु गीयमानः श्रेयस्करः श्रोतृजनस्य रागः ।

---

(३४) — ॥ अथ शंकराभरणरागः ॥ —

संलक्ष्यते संप्रति शंकराभरणाख्यरागः क्रमतः समेलम् ॥ १०५६ ॥
पञ्चश्रुतिश्चर्षभधैवतौ गांधारोऽन्तरः काकलिको निषादः ।
षड्जः शुचिर्मध्यमपञ्चमाभ्यां स शंकराद्याभरणस्य मेलः ॥ १०५७ ॥
न्यासो ग्रहोंऽशः पुनरत्र षड्जः संपूर्णरागः कथितः प्रवीणैः ।

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

आक्षिप्तिकामस्य निरूपयामः प्रारभ्य मध्यस्थितमध्यमं प्राक् ॥ १०५८ ॥
मध्यर्षभान्तं त्ववरुह्य तस्मादारुह्य तारस्थितमध्यमान्तम् ।
गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव ॥ १०५९ ॥

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

तद्रागवर्धन्यभिधीयतेऽत्र तारर्षभं प्रक्रममाण आदौ ।
आरुह्य तारस्थितधैवतान्तं मध्यस्थषड्जान्तमथोऽवरुह्य ॥ १०६० ॥
गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव ।

— ॥ विदारी ॥ —

तस्या विदारीमथ वर्णयामो यथाक्रमं गायकबोधहेतोः ॥ १०६१ ॥
आरभ्य तारस्थनिषादमादौ मध्यर्षभान्तं त्ववरुह्य तस्मात् ।
आरुह्य मध्यस्थितमध्यमान्तं गीत्वा तु तानान् कतिचिद्विजह्यात् ॥ १०६२ ॥
तारस्थषड्जेऽथ निरूप्यतेऽन्या तद्रागवर्धन्यधुनानुपूर्व्या ।

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

आरभ्य तारस्थितपञ्चमान्तमारुह्य तारस्थितधैवतान्तम् ॥ १०६३ ॥
आ मध्यषड्जादवरुह्य कांश्चित्तानांश्च गीत्वोज्झतु मध्यषड्जे ।

— ॥ विदारी ॥ —

अस्या विदार्यामथ तारषड्ज आरभ्य मध्यग्रभवर्षभान्तम् ॥ १०६४ ॥
इहावरुह्याप्यधिरुह्य तारभूमध्यमान्तं परिगाय तानान् ।
कांश्चित्त्यजेत्तारगषड्ज एव स्थाय्युच्यते तारगषड्जकस्य ॥ १०६५ ॥

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

आरभ्य तारस्थितषड्जमादौ येऽष्ट स्वरास्तारगधैवतान्ताः ।
प्रत्येकमेकैककतानरीत्या गीत्वा पुनर्द्वादश तत्र तानान् ॥ १०६६ ॥
न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव तत्पञ्चमस्थायिनमामनामः ।

— ॥ पञ्चमस्थायी ॥ —

मध्यस्थितात् पञ्चमतो निषादहीनास्तु ये तारगपञ्चमान्ताः ॥ १०६७ ॥
तेषां स्वराणां हि पुरोक्तरीत्या प्रगाय तानांश्चतुरो दशापि ।
न्यस्येच्च मध्यस्थितपञ्चमेऽस्मिन् मध्यर्षभस्थाय्यथ वर्ण्यतेऽस्य ॥ १०६८ ॥

— ॥ रिषभस्थायी ॥ —

मध्यर्षभात्तारगतर्षभान्ता ये तु स्वरा मध्यनिषादहीनाः ।
चतुर्दशैषामभिगाय तानान् प्राग्वत्त्यजेन्मध्यगतर्षभेऽस्मिन् ॥ १०६९ ॥

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

मध्यस्थषड्जस्य निरूप्यतेऽथ स्थायी समारभ्य तु मध्यषड्जम् ।
तारस्थषड्जावधि ये निषादहीनाः स्वराः सप्त पुरेव तेषाम् ॥ १०७० ॥
तानान् प्रगायन् नव पञ्च किं च मुञ्चेच्च मध्यस्थितषड्ज एव ।

— ॥ वर्तनी ॥ —

अथोच्यते वर्तनिकास्य मध्यषड्जात् क्रमात्तारगधैवतान्तम् ॥ १०७१ ॥
आरुह्य पश्चादवरुह्य पश्चान्मध्यस्थषड्जावधि च क्रमेण ।
गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव ॥ १०७२ ॥

— ॥ न्यासः ॥ —

न्यासस्तु रागस्य निरुक्तपूर्वविदारिकैवापुनरुक्ति गेयः ।
दिनस्य यामे चरमे तु गाने श्रेयस्करः श्रोतृजनस्य सोऽयम् ॥ १०७३ ॥

— ॥ (३५) अथ आरभीरागः ॥ —

अथारभीरागमुदीरयामः स शंकराद्याभरणस्य मेलः ।
मेलो भवेदस्य च लक्षणं तु न्यासो ग्रहोंऽशायितषड्ज एषः ॥ १०७४ ॥
संपूर्णभावं भजते च सोऽयमाक्षिप्तिकामस्य ततो वदामः ।

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

आरभ्य तारस्थितषड्जमेवा मध्यस्फुरन्मध्यमतोऽवरुह्य ॥ १०७५ ॥
आरुह्य तारस्थितमध्यमान्तं प्रगाय तानान् कतिचिद्यथेच्छम् ।
न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव तद्रागवर्धन्यभिधीयतेऽथ ॥ १०७६ ॥

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

तारस्थितान्मध्यमतोऽधिरुह्या तारस्फुरद्धैवततोऽवरोहेत् ।
मध्यस्थषड्जावधि तानभेदान् गीत्वा त्यजेन्मध्यगषड्ज एव ॥ १०७७ ॥

— ॥ विदारी ॥ —

विविच्यते लक्षणतो विदारी प्रक्रम्य मध्यस्थितमध्यमं प्राक् ।
मध्यर्षभान्तं त्ववरुह्य तस्मादारुह्य तारस्थितमध्यमान्तम् ॥ १०७८ ॥
गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् मुञ्चेच्च किंचेदृशि तारषड्जे ।

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

तद्रागवर्धन्यभिधीयतेऽन्या तारर्षभात्तारगधैवतान्तम् ॥ १०७९ ॥
आरुह्य तस्मादवरुह्य मध्यषड्जान्तमुद्गाय च तानभेदान् ।
मध्यस्थषड्जे तदनु प्रजह्यादस्या विदारीमथ लक्षयामः ॥ १०८० ॥

— ॥ विदारी ॥ —

आरभ्य तारस्थितषड्जमा च मध्यस्फुरन्मध्यमतोऽवरुह्य ।
आरभ्य चातारगमध्यमस्मात्तानान् प्रगायोज्झतु तारषड्जे ॥ १०८१ ॥

— ॥ तारषड्जस्थायी ॥ —

निरूप्यते संप्रति तारषड्जस्थायी समारभ्य तु तारषड्जम् ।
तारस्फुरद्धैवतकान्तमत्र गांधारहीनाः क्रमशः स्वरा ये ॥ १०८२ ॥
आरोहणेनाप्यवरोहणेन प्रत्येकमेकैककतानरीत्या ।
स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनात् स्वोत्तरोत्तरस्यापि विवर्जनेन ॥ १०८३ ॥
तेषां पुनर्द्वादश तानभेदान् पूर्वोक्तरीत्या चतुरः प्रगाय ।
मुञ्चेच्च मध्यस्थितपञ्चमेऽस्मिन् स्थाय्युच्यते मध्यगषड्जकस्य ॥ १०८४ ॥

— ॥ मध्यषड्जस्थायी ॥ —

प्रक्रम्य मध्यस्थितषड्जमत्र तारस्थषड्जावधिकाः स्वरा ये ।
निषादगांधारविवर्जिताः स्युस्तेषां पुनर्द्वादश तानभेदान् ॥ १०८५ ॥
पूर्वोक्तरीत्या निपुणं प्रगाय मुञ्चेच्च किं चेद्दशि मध्यषड्जे ।

— ॥ वर्तनी ॥ —

अतः परं वर्तनिकां वदामः प्रारभ्य मध्यस्थितषड्जमादौ ॥ १०८६ ॥
आरुह्य तारस्थितधैवतान्तं मध्यस्थषड्जान्तमतोऽवरोहेन ।
गीत्वा च तानान् कतिचित् प्रगल्भं न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव ॥ १०८७ ॥

— ॥ न्यासः ॥ —

न्यासस्तु रागस्य निरुक्तपूर्वविदारिकेवा पुनरुक्ति गेयः ।

— ॥ (३६) अथ पूर्वगौलरागः ॥ —

स पूर्वगौळः प्रतिपाद्यतेऽस्य स्याच्छंकराद्याभरणस्य मेलः ॥ १०८८ ॥
न्यासो ग्रहोंऽशश्च भवेन्निषादः संपूर्णभावं भजते च सोऽयम् ।

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

आक्षिप्तिका संप्रति पूर्वगौलस्यालक्ष्यते मध्यनिषादतोऽथ ॥ १०८९ ॥
आमध्यगांधारमतोऽवरुह्यारोहेच्च तारस्थितमध्यगान्तम् ।
इच्छानुरोधादभिगाय तानान् मध्यस्थषड्जे विसृजेच्च पश्चात् ॥ १०९० ॥

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

आलक्ष्यते चास्य हि रागवर्धन्यारुह्य चातारगपञ्चमान्तम् ।
आ तारगाच्चैव ततोऽधिरोहेदा मध्यषड्जादथ चावरोहेत् ॥ १०९१ ॥
गायेच्च तानान् कतिचिद्विचित्रान् मुञ्चेत्ततो मध्यगते तु षड्जे ।

— ॥ विदारी ॥ —

अस्या विदारी त्ववरुह्य षड्जादारभ्य मध्यस्थितमध्यमान्तम् ॥ १०९२ ॥
आ तारगान्मध्यमतोऽधिरोहेद्गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् ।
ततो विजह्यादपि तारषड्जे तस्या विदारी निपुणं निरुक्ता ॥ १०९३ ॥

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

अथोच्यतेऽन्यापि च रागवर्धन्यारभ्य तारस्थितपञ्चमात्तु ।
आद्येव गेयापुनरुक्ति चास्या विदारिका चापि भवेत् पुरेव ॥ १०९४ ॥

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

स्थाय्येष षड्जस्य तु तारषड्जमारभ्य तारस्थितधैवतान्तम् ।
आरोहणेनाप्यवरोहणेन षण्णां स्वराणां पुनरेकमेकम् ॥ १०९५ ॥
प्रत्येकमेषां क्रमतोऽथ तानान् विचित्रितान् द्वादश तान् प्रगाय ।
ततस्त्यजेत्तारगते तु षड्जे स्थाय्युच्यते संप्रति पञ्चमस्य ॥ १०९६ ॥

— ॥ पञ्चमस्थायी ॥ —

प्रारभ्य मध्यस्थितपञ्चमं प्रागा तारगात् पञ्चमतः क्रमेण ।
निषादवर्जं निखिलस्वराणामारोहणेनाप्यवरोहणेन ॥ १०९७ ॥
प्रत्येकमेकैकतानगानात्तानान् प्रगायाथ चतुर्दशैव ।
मध्यस्थिते पञ्चम एव मुञ्चेत् स्थाय्युच्यते संप्रति मध्यषड्जा ॥ १०९८ ॥

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

आरभ्य तारस्थितषड्जमादावा तारषड्जाच्च निषादवर्जम् ।
तानान् पुनः सप्तसु च स्वरेषु प्रत्येकमेकैकमिति क्रमेण ॥ १०९९ ॥
गीत्वा पुनर्द्वादश तानभेदान् मुञ्चेच्च किंचेद्दशि मध्यषड्जे ।

— ॥ वर्तनिका ॥ —

प्रकीर्त्यते वर्तनिकास्य मध्यषड्जं समारभ्य ततो निषादात् ॥ ११०० ॥
आ तारगादप्यधिरुह्य पश्चान्मध्यस्थषड्जावधि चावरुह्य ।
तानान् विचित्रान् कतिचित् प्रगाय मध्यस्थषड्जे विसृजेच्च पश्चात् ॥ ११०१ ॥

— ॥ न्यासः ॥ —

न्यासस्तु रागस्य निरुक्तपूर्वविदारिकेवापुनरुक्ति गेयः ।
अयं च सायाह्नि गीयमानः श्रेयस्करः श्रोतृजनस्य नित्यम् ॥ ११०२ ॥

— ॥ (३७) अथ नारायणीरागः ॥ —

नारायणीरागमथाभिधास्ये स शंकराद्याभरणस्य मेलः ।
मेलो भवेदस्य च लक्षणं तु गांधारको न्यास इह ग्रहोंऽशः ॥ ११०३ ॥
संपूर्णभावं भजते च सोऽयमाक्षिप्तिकामस्य निरूपयामः ।

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

तारस्थषड्जादवरुह्य मध्यगतर्षभान्तं च ततोऽधिरुह्य ॥ ११०४ ॥
आ तारगान्मध्यमतो विचित्रान् प्रगाय तानान् कतिचित् प्रगल्भम् ।
न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव तद्रागवर्धन्यभिधीयतेऽस्या ॥ ११०५ ॥

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

मध्यस्थिताद्धैवततोऽधिरुह्य क्रमेण चा तारगतान्निषादात् ।
आ मध्यषड्जादवरुह्य पश्चात्तानांश्च नाना तदनु प्रगाय ॥ ११०६ ॥
षड्जस्वरे मध्यगते विजह्यादस्या विदारीमधुनाभिधास्ये ।

— ॥ विदारी ॥ —

तारस्थषड्जादवरुह्य मध्यस्थितर्षभान्तं च ततोऽधिरुह्य ॥ ११०७ ॥
•आ तारगान्मध्यमतः प्रगाय मुञ्चेत्तथा तारगषड्ज एव ।

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

अथ द्वितीयापि च रागवर्धन्यारभ्य तारस्थितमध्यमं प्राक् ॥ ११०८ ॥

आरुह्य चा तारगतान्निषादा दामध्यषड्जादवरुह्य पश्चात् ।
तानाननेकांस्तदनु प्रगाय षड्जस्वरे मध्यगते विमुञ्चेत् ॥ ११०९ ॥

— ॥ विदारी ॥ —

अस्या विदार्याद्यविदारिकावदनुक्रमेणापुनरुक्ति गेया ।

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

षड्जस्य तु स्थायिनमीरयामः प्रारभ्य तारस्थितषड्जमादौ ॥ १११० ॥
स्वरा यदा तारगतान्निषादाद्गान्धारतानं तु विहाय तेषाम् ।
षण्णां स्वराणामपि चैकमेकं प्रत्येकमुद्गाय तथैव तानम् ॥ ११११ ॥
स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनात् स्वोत्तरोत्तरस्यापि विवर्जनाच्च ।
आरोहणेनाप्यवरोहणेन गायन्निति द्वादश तानभेदान् ॥ १११२ ॥
तारस्थषड्जस्वर एव मुञ्चेत् स्थाय्युच्यते संप्रति पञ्चमस्य ।

— ॥ पञ्चमस्थायी ॥ —

मध्यस्थितात् पञ्चमतः प्रभृत्या तारस्थितात् पञ्चमतः स्वरा ये ॥ १११३ ॥
गांधारमेकं प्रविहाय सप्त तेषामिहारोहणतोऽवरोहात् ।
चतुर्दशोद्गाय तथैव तानान् मुञ्चेच्च मध्यस्थितपञ्चमे च ॥ १११४ ॥

— ॥ रिषभस्थायी ॥ —

मध्यर्षभस्थाय्यभिधीयतेऽथ प्रक्रम्य मध्यादृषभात् स्वरा ये ।
तारर्षभान्ताः पुनरन्तरेण गांधारमेषां पुनरुक्तरीत्या ॥ १११५ ॥
प्रत्येकमेकैक इति क्रमादारोहावरोहद्वितयस्य तानान् ।
चतुर्दशोद्गाय तथैव मध्यस्थिते विमुञ्चेदृषभे स्वरेऽस्मात् ॥ १११६ ॥

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

उद्गीयते संप्रति मध्यषड्जस्थायी समारभ्य तु मध्यषड्जम् ।
आ तारषड्जादपहाय चैकं गांधारकं सप्तसु च स्वरेषु ॥ १११७ ॥
पुरेव चारोहणतोऽवरोहाच्चतुर्दशोद्गाय तथैव तानान् ।

— ॥ वर्तनी ॥ —

मध्यस्थिते मुञ्चति षड्ज एवाथो वर्तनी मध्यगतात्तु षड्जात् ॥ १११८ ॥
आरुह्य चा तारगतान्निषादादा मध्यषड्जादवरुह्य पश्चात् ।
गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् मध्यस्थिते मुञ्चति षड्ज एव ॥ १११९ ॥

— ॥ न्यासः ॥ —

न्यासस्तु रागस्य निरुक्तपूर्वविदारिकेवापुनरुक्ति गेयः ।

— ॥ (३८) अथ नारायणदेशाक्षिरागः ॥ —

नारायणाद्यं प्रतिपादयामो देशाक्षिराग तममुष्य मेलः ॥ ११२० ॥
स शङ्कराद्याभरणस्य मेलो लक्ष्मास्य सम्यक् प्रतिपादयामः ।
गांधारको न्यास इह ग्रहोंऽशोऽसंपूर्णतां मुञ्चति किं च सोऽयम् ॥ ११२१ ॥

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

आक्षिप्तिकैषास्य तु तारषड्जादारुह्य तारस्थितमध्यमान्तम् ।
आ मध्यमात् पञ्चमतोऽवरोहेद्गीत्वा च तानान् कियतो यथेच्छम् ॥ ११२२ ॥
त्यजेच्च तारस्थितषड्ज एव तद्रागवर्धन्यभिधीयतेऽथ ।

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

तारस्थितान्मध्यमतोऽवरोहेदा मध्यमाद्धैवततोऽप्यमुष्मात् ॥ ११२३ ॥
आरुह्य चातारगधैवतान्तमुद्गाय तानानुचितं यथेच्छम् ।
न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव तस्या विदारीं प्रतिपादयामः ॥ ११२४ ॥

— ॥ विदारी ॥ —

प्रक्रम्य मध्यस्थितपञ्चमं प्रागा तारषड्जादधिरुह्य पश्चात् ।
आतारगान्मध्यमतोऽवरुह्य गीत्वाथ नानाविधतानभेदान् ॥ ११२५ ॥
मुञ्चेच्च तारस्थितषड्ज एव तद्रागवर्धन्यपि तद्विदारी ।
गेये पुनः पूर्ववदेव तेऽद्य षड्जस्य च स्थायिनमामनामः ॥ ११२६ ॥

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

आरभ्य पश्चादपि तारषड्जं ये षट् स्वरास्तारनिषादकान्ताः ।
तेषामगांधारकतानकं स्वोत्तरोत्तरेषामपि वर्जनेन ॥ ११२७ ॥
स्वपूर्वपूर्वस्वरमेलनेन प्रत्येकमेकैककतानरीत्या ।
आरोहणेनाप्यवरोहणेन गीत्वा पुनर्द्वादश तानभेदान् ॥ ११२८ ॥
ततस्त्यजेत्तारगषड्ज एव तं पञ्चमस्थायिनमामनामः ।

— ॥ पञ्चमस्थायी ॥ —

प्रक्रम्य मध्यस्थितपञ्चमं प्रागा तारगात् पञ्चमतः स्वरा ये ॥ ११२९ ॥
प्राग्वत्तु तानांश्चतुरो दशैषां गीत्वा त्यजेन्मध्यगपञ्चमेऽस्मिन् ।

— ॥ मध्यमस्थायी ॥ —

अथोच्यते मध्यगमध्यमस्य स्थायी ततो मध्यगमध्यमात्तु ॥ ११३० ॥
यत्र स्वरास्तारगमध्यमान्तास्तेषां पुरेवात्र चतुर्दशापि ।
उद्गाय तानान् कतिचिद्विचित्रान् मुञ्चेच्च मध्यस्थितमध्यमेऽथ ॥ ११३१ ॥

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

स्थाय्युच्यते मध्यगषड्जकस्य प्रारभ्य मध्यस्थितषड्जमादौ ।
आ तारषड्जादिह ये स्वराः स्युस्तेषां पुरेवात्र चतुर्दशैव ॥ ११३२ ॥
प्रगाय तानान् कतिचित् प्रगल्भं मुञ्चेच्च किंचेद्दशि मध्यषड्जे ।

— ॥ वर्तनी ॥ —

अथोच्यते वर्तनिकास्य मध्यषड्जात् किलातारनिषादकान्तम् ॥ ११३३ ॥
आरुह्य तस्मादवरुह्य पश्चादा मध्यषड्जात् कतिचिच्च तानान् ।
प्रगाय मुञ्चेदथ मध्यषड्जे न्यासस्तु रागस्य विदारिकेव ॥ ११३४ ॥

— ॥ न्यासः ॥ —

पौनःपुनीवर्जितया प्रगे तु प्रगेयतां मुञ्चति किं च सोऽयम् ।

— (३९) ॥ अथ आहरीरागः ॥ —

अथाहरीरागमुदीरयामः षड्जस्तथा मध्यमपञ्चमौ च ॥ ११३५ ॥

स धैवतश्चेति भवन्ति शुद्धाः पञ्चश्रुतिः स्यादृषभो निषादः ।
काकल्यभिख्यः कथितोऽत्र साधारणश्च गांधार इह प्रतीतः ॥ ११३६ ॥
अथाहरीलक्षणमीरयामः षड्जो ग्रहो न्यास इहांशकश्च ।
स एव वादी स तु पञ्चमः संवादी विवादी तु निषादनामा ॥ ११३७ ॥
गांधारकेण त्वनुवादिनौ तु स्यातां तथैवर्षभधैवतौ द्वौ ।

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

आक्षिप्तिकामप्यभिदध्महेऽस्याः प्रारभ्य मध्यस्थितपञ्चमं प्राक् ॥ ११३८ ॥
आमध्यगांधारमतोऽवरुह्यारोहेत् क्रमात्तारगमध्यमान्तम् ।
तानांश्च नाना तदनु प्रगाय न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव ॥ ११३९ ॥

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

सा रागवर्धन्यभिधीयतेऽस्य प्रारभ्य मध्यस्थितपञ्चमं च ।
आरुह्य चातारनिषादमादौ मध्यस्थषड्जावधि चावरुह्य ॥ ११४० ॥
गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् न्यस्येच्च मध्यस्थित षड्ज एव ।

— ॥ विदारी ॥ —

अस्या विदारीमथ वर्णयामः षड्जं समारभ्य तु मध्यभाजम् ॥ ११४१ ॥
आ तारमध्यात् कतिचिच्च तानान् गीत्वा विजह्यादथ तारषड्जे ।

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

अथोच्यतेऽन्यापि च रागवर्धन्यारभ्य तारस्थितमध्यमं प्राक् ॥ ११४२ ॥
आरुह्य चातारनिषादमस्मादामध्यषड्जं त्ववरोहणं स्यात् ।
प्रगाय नाना कतिचिच्च तानान् न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव ॥ ११४३ ॥
अस्या विदारी प्रथमेव तारषड्जस्वरस्थायिनमत्र वक्ष्ये ।

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

तारस्थषड्जात् प्रभृतीह सप्त स्वराः क्रमात्तारनिषादकान्ताः ॥ ११४४ ॥
प्रत्येकमेकैककतानमेषां स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेन ।
तथोत्तरेषामपि वर्जनेन चारोहणेनाप्यवरोहणेन ॥ ११४५ ॥
गीत्वा च तानांश्च चतुर्दशापि न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव ।

— ॥ पञ्चमस्थायी ॥ —

तं पञ्चमस्थायिनमामनामः प्रारभ्य मध्यस्थितपञ्चमं तु ॥ ११४६ ॥
अष्टौ स्वरास्तारगपञ्चमान्ताः प्रत्येकमेकैककतानमेषाम् ।
स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेन तथोत्तरेषामपि वर्जनेन ॥ ११४७ ॥
आरोहणेनाप्यवरोहणेन त्वष्टौ च तानान् पुनरत्र गीत्वा ।
न्यस्येच्च मध्यस्थितमध्यमेऽस्मिन् स्थाय्येष मध्यस्थितपञ्चमस्य ॥ ११४८ ॥

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

निरूप्यते संप्रति मध्यषड्जस्थायी समारभ्य तु मध्यषड्जम् ।
तारस्थषड्जावधि ये स्वराः स्युः प्रत्येकमेकैककतानमेषाम् ॥ ११४९ ॥
स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेन तथोत्तरेषामपि वर्जनेन ।
आरोहणेनाप्यवरोहणेन त्वष्टौ च तानान् क्रमशोऽथ गीत्वा ॥ ११५० ॥
न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव वक्ष्यामहे वर्तनिकां क्रमेण ।

— ॥ वर्तनीका ॥ —

आरभ्य मध्यस्थितषड्जमादौ तानानिहातारनिषादमत्र ॥ ११५१ ॥
गीत्वा पुनस्तारगषड्ज एव न्यस्येच्च सैषा किल वर्तनी स्यात् ।

— ॥ न्यासः ॥ —

न्यासस्तु रागस्य पुरोक्तरागवर्धन्यपन्यासवदेव वेद्यः ॥ ११५२ ॥
उक्तोऽयमाहर्यभिधस्तु रागः साङ्गोऽञ्जनानन्दनतन्त्ररीत्या ।

— (४०) ॥ अथ आभेरीरागः ॥ —

आभेरिकाख्यामथ लक्षयामः स्यादाहरीमेलक एव मेलः ॥ ११५३ ॥
तल्लक्षणं च प्रतिपादयामो न्यासो ग्रहोंऽशोऽपि च षड्ज एव ।
संपूर्णरागत्वमपि प्रपन्नस्त्वाक्षिप्तिकासस्य निरूपयामः ॥ ११५४ ॥

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

प्रक्रम्य तारस्थितषड्जमादावामध्यगांधारमतोऽवरुह्य ।
आतारगांधारमथाधिरुह्य प्रगाय तानान् कतिचित् प्रगल्भम् ॥ ११५५ ॥
न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव तां रागवर्धन्यभिधां वदामः ।

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

प्रारभ्य तारस्थितमध्यमं प्रागारुह्य तारस्थितपञ्चमान्तम् ॥ ११५६ ॥
मध्यस्थषड्जावधि चावरुह्य तानान् विचित्रान् कतिचित् प्रगाय ।
षड्जस्वरे मध्यगते विमुञ्चेदस्या विदारीमथ लक्षयामः ॥ ११५७ ॥

— ॥ विदारी ॥ —

प्रक्रम्य तारस्थितषड्जमादावामध्यगांधारमथावरुह्य ।
आतारगांधारमथाधिरोहेद्गीत्वा च तानान् कतिचित् प्रगल्भम् ॥ ११५८ ॥
मुञ्चेच्च तारस्थितषड्ज एव सा रागवर्धन्यभिधीयतेऽन्या ।

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

आरभ्य तारस्थितपञ्चमं प्रागारुह्य चातारनिषादमस्मात् ॥ ११५९ ॥
मध्यस्थषड्जावधि चावरुह्य गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् ।
न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव तस्या विदारीं समुदीरयामः ॥ ११६० ॥

— ॥ विदारी ॥ —

प्रक्रम्य तारस्थितषड्जमादावामध्यगांधारमथाधिरोहेत् ।
आतारगांधारमथाधिरोहेद्गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् ॥ ११६१ ॥
न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव षड्जस्य च स्थायिनमामनामः ।

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

तारस्थषड्जात् प्रभृति क्रमेण निषादतारस्य विवर्जनेन ॥ ११६२ ॥
तारस्फुरद्धैवतकस्वरान्तं षड्जादिमाः सन्ति हि षट् स्वरा ये ।
प्रत्येकमेकैकतानरीत्या चारोहणेनाप्यवरोहणेन ॥ ११६३ ॥
स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेनोत्तरोत्तरेषामपि वर्जनेन ।
उद्गाय तु द्वादश तानभेदान् मुञ्चेच्च मध्यस्थितषड्ज एव ॥ ११६४ ॥

— ॥ मध्यमस्थायी ॥ —

तन्मध्यमस्थायिनमामनामो यथाक्रमं गायकबोधहेतोः ।
प्रक्रम्य मध्यस्थितमध्यमं स्युः सप्त स्वरास्तारगमध्यमान्तम् ॥ ११६५ ॥

आरोहरीत्याप्यवरोहणेऽस्याः प्रगाय तानांश्चतुरो दशापि ।
मुञ्चेच्च मध्यस्थितमध्यमेऽथ स्थाय्युच्यते मध्यगषड्जकस्य ॥ ११६६ ॥

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

प्रक्रम्य मध्यस्थितषड्जमादौ ये तु स्वरास्तारगषड्जकान्ताः ।
आरोहणेनाप्यवरोहणेन तेषामुदीतान् किल तानभेदान् ॥ ११६७ ॥
प्रगाय तानांश्चतुरो दशापि न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव ।

— ॥ वर्तनी ॥ —

अतः परं वर्तनिकां वदामः प्रारभ्य मध्यस्थितषड्जमादौ ॥ ११६८ ॥
आरुह्य चातारनिषादकान्तं मध्यस्थषड्जावधि चावरुह्य ।
गीत्वा च तानान् कतिचित् प्रगल्भं न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव ॥ ११६९ ॥

— ॥ न्यासः ॥ —

रागस्य च न्यासमथाभिधास्ये प्रक्रम्य मध्यस्थितमध्यमं प्राक् ।
आ मध्यगान्मध्यमतोऽवरुह्यारोहेच्च तारस्थितमध्यमान्तम् ॥ ११७० ॥
प्रगाय तानान् कतिचित् प्रगल्भं जह्याच्च तारस्थितषड्ज एव ।

— (४१) ॥ अथ वसन्तभैरवीरागः ॥ —

वसन्तभैरव्यभिधां वदामो मेलं च तस्याः सह लक्षणेन ॥ ११७१ ॥
षड्जर्षभौ मध्यमपञ्चमौ च शुद्धौ स्वराः स्युः सह धैवतेन ।
गांधारकस्त्वन्तरनामधेयः स तत्र कैशक्यभिधो निषादः ॥ ११७२ ॥
एतैः स्वरैः सप्तभिरन्वितोऽसौ वसन्तभैरव्यभिधस्य मेळः ।
न्यासो ग्रहोंऽशः पुनरस्य षड्जः संपूर्णतायामपि पञ्चमोऽल्पः ॥ ११७३ ॥

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

आक्षिप्तिकामस्य निरूपयामस्त्वारभ्य तारस्थितषड्जमादौ ।
आमध्यगांधारमथावरुह्य चारुह्य तारस्थितमध्यमान्तम् ॥ ११७४ ॥
गीत्वा च तानान् कतिचित् प्रगल्भं न्यस्येत् पुनस्तारगषड्ज एव ।

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

सा रागवर्धन्यभिधीयतेऽत्र प्रारभ्य तारस्थितमध्यमान्तम् ॥ ११
आरुह्य चातारनिषादमस्मादा मध्यषड्जादवरुह्य पश्चात् ।
गीत्वा च तानान् कतिचित् प्रगल्भं न्यस्येत् पुनर्मध्यगषड्ज एव

— ॥ विदारी ॥ —

अस्या विदारीमथ वर्णयामः प्रारभ्य तारस्थितषड्जमादौ ।
आमध्यगांधारमतोऽवरुह्य चारुह्य चातारनिषादमस्मात् ॥ ११७५
तानान् विचित्रान् कतिचित् प्रगाय न्यस्येत् पुनस्तारगषड्ज एव

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

सा रागवर्धन्यभिधीयतेऽन्या प्रारभ्य तारस्थितषड्जमादौ ॥ ११६
प्रागुक्तरीत्यापुनरुक्ति गीत्वा न्यस्येत् पुनर्मध्यगषड्ज एव ।

— ॥ विदारी ॥ —

अस्या विदारीमथ वर्णयामः प्रारभ्य मध्यस्थितषड्जमादौ ॥ ११७
आमध्यगांधारमतोऽवरुह्य चारुह्य चातारनिषादमस्मात् ।
तानान् विचित्रान् कतिचित् प्रगाय न्यस्येत् पुनस्तारगषड्ज एव ।
आ तारगान्मध्यमतोऽवरुह्य तानान् विचित्रान् कतिचित् प्रगाय ।
न्यस्येत् पुनर्मध्यगषड्ज एव स्थाय्युच्यते तारगषड्जकस्य ॥ ११८

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

आरभ्य तारस्थितषड्जमादावापञ्चमास्तारनिषादकान्ताः ।
प्रत्येकमेकैकतानमेषां स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेन ॥ ११८२ ॥
तथोत्तरेषामपि वर्जनेन चारोहणेनाप्यवरोहणेन ।
तानान् पुनर्द्वादश साधु गीत्वा न्यस्येत् पुनस्तारगषड्ज एव ॥ ११८

— ॥ गांधारस्थायी ॥ —

मध्यस्थगांधारकतः क्रमेण स्थाय्युच्यते मध्यगतं तमेनम् ।
गांधारमारभ्य ततस्तु तारगांधारपर्यन्तमपञ्चमा ये ॥ ११८४ ॥

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

तद्रागवर्धन्यभिधीयतेऽथो तारर्षभं प्रक्रममाण एव ।
मध्यस्थषड्जावधि चावरुह्यारोहेच्च तारस्थितपञ्चमान्तम् ॥ ११९५ ॥
प्रगाय तानान् विविधान् पुरेव मध्यस्थिते षड्ज इह प्रजह्यात् ।

— ॥ विदारी ॥ —

तस्या विदारी त्वथ तारषड्जान्मध्यर्षभान्तं त्ववरुह्य तस्मात् ॥ ११९६ ॥
आरुह्य तारस्थितमध्यमान्तं गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् ।
न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव तद्रागवर्धन्यपि च द्वितीया ॥ ११९७ ॥
समं विदार्योदितपूर्वरागविवर्धनीवत् कथिता मुनीन्द्रैः ।

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

स्थाय्युच्यते तारगषड्जकस्य प्रक्रम्य तारस्थित एव षड्जे ॥ ११९८ ॥
ये तु स्वरास्तारनिषादशीर्षास्तेषां पुनर्धैवततानवर्जम् ।
प्रत्येकमेकैककतानरीत्या पुरेव तानांस्तु चतुर्दशैव ॥ ११९९ ॥
गीत्वा त्यजेत्तारगषड्ज एव गांधारकस्थाय्यधुनोच्यते सः ।

— ॥ गांधारस्थायी ॥ —

गांधारतो मध्यगतात्तु तारगांधारगापर्यन्तमिहोपगाय ॥ १२०० ॥
पुरेव तानांश्चतुरो दशापि तारस्थगांधारक एव मुञ्चेत् ।

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

षड्जस्य च स्थाय्यथ मध्यगस्य निरूप्यते मध्यगषड्जतः प्राक् ॥ १२०१ ।
तारस्थषड्जावधि पूर्ववत्तु गीत्वा ततः पञ्च नवापि तानान् ।
मध्यस्थषड्जे तदनु प्रजह्यादनन्तरं वर्तनिकां वदामः ॥ १२०२ ॥

— ॥ वर्तनी ॥ —

मध्यस्थषड्जात् प्रभृतीह तारनिषादपर्यन्तमनेकतानान् ।
गीत्वा त्यजेन्मध्यगषड्ज एव न्यासं तु रागस्य ततो वदामः ॥ १२०३ ॥

— ॥ न्यासः ॥ —

अपौनरुक्त्येन विदारिकावद्गीत्वा त्यजेत्तारगषड्ज एव ।

— (४३) ॥ अथ कन्नडगौलरागः ॥ —

वक्ष्यामहे कन्नडगौलरागं सामन्तमेलः खलु तस्य मेलः ॥ १२०४ ॥
अमुष्य रागस्य च लक्षणं तु न्यासो ग्रहोंऽशोऽत्र निषाद एव ।
पूर्णश्च सोऽयं कथितः कदाचिदारोहणे मध्यमवर्जितं स्यात् ॥ १२०५ ॥

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

आक्षिप्तिकां वच्म्यथ तारषड्जान्मध्यस्थषड्जावधि चावरुह्य ।
आरुह्य तारस्थितमध्यमान्तं तानान् विचित्रानपि च प्रगाय ॥ १२०६ ॥
तारस्थषड्जे तदनु प्रजह्यात्तद्रागवर्धन्यभिधीयतेऽथ ।

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

तारस्थितान्मध्यकमात्तु तारनिषादपर्यन्तमथाधिरुह्य ॥ १२०७ ॥
मध्यस्थषड्जावधि चावरुह्य गीत्वा त्यजेन्मध्यगषड्ज एव ।

— ॥ विदारी ॥ —

अस्या विदारी त्वथ तारषड्जान्मध्यस्थषड्जावधि चावरुह्य ॥ १२०८ ॥
आरुह्य तारस्थितमध्यमान्तं गीत्वा त्यजेत्तारगषड्ज एव ।

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

भवेद् द्वितीयापि च रागवर्धन्यस्या विदारी च पुरोवदेव ॥ १२०९ ॥

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

स्थाय्युच्यते तारगषड्जकस्य प्रारभ्य तारस्थितषड्जमादौ ।
ये तु स्वरास्तारनिषादकान्तास्तेषां पुनर्धैवततानवर्जम् ॥ १२१० ॥

प्रत्येकमेकैकतानरीत्यारोहावरोहक्रमतः प्रगाय ।
तानानिह द्वादश तारषड्जे न्यस्येदथ स्थाय्यपि पञ्चमस्य ॥ १२११ ॥

॥ पञ्चमस्थायी ॥

निरूप्यते मध्यगपञ्चमाच्च येऽष्ट स्वरास्तारगपञ्चमान्ताः ।
तेषां पुनर्धैवततानवर्जमारोहरीत्याप्यवरोहरीत्या ॥ १२१२ ॥
प्रगाय तानांश्चतुरो दशापि न्यस्येच्च मध्यस्थितपञ्चमेऽस्मिन् ।

॥ गांधारस्थायी ॥

गांधारकस्थायिनमामनामो गांधारकान् मध्यगतात् पुनर्ये ॥ १२१३ ॥
आतारगांधारमिह स्वराः स्युः प्राग्वत् पुनर्धैवततानवर्जम् ।
चतुर्दशैषामभिगाय तानान् मध्यस्थगांधारक एव जह्यात् ॥ १२१४ ॥

॥ षड्जस्थायी ॥

षड्जस्य तु स्थाय्यथ मध्यगस्य निरूप्यते मध्यगषड्जतः प्राक् ।
आतारषड्जं चतुरो दशापि प्रगाय तानान् क्रमशः पुरेव ॥ १२१५ ॥
न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव निरूप्यते वर्तनिका ततोऽस्य ।

॥ वर्तनी ॥

मध्यस्थषड्जात् प्रभृतीह तारनिषादपर्यन्तमनुक्रमेण ॥ १२१६ ॥
तानान् यथेच्छं कतिचित् प्रगाय मुञ्चेच्च मध्यस्थितषड्ज एव ।

— ॥ न्यासः ॥ —

न्यासस्तु रागस्य विदारिकावद्गेयो दिवा पश्चिमयाम एषः ॥ १२१७ ॥

— (४४) ॥ अथ काम्बोदिरागः ॥ —

काम्बोदिमेलः स तु यत्र षड्जः शुद्धस्तथा मध्यमपञ्चमौ च ।
प्रागुक्तरीत्या प्रवदन्ति पञ्चश्रुती तथैवर्षभधैवतौ द्वौ ॥ १२१८ ॥

तानान् विचित्रान् नव सप्त चापि षड्जस्वरे मध्यगते विमुञ्चेत् ।

— ॥ वर्तनी ॥ —

वर्तन्यमुष्यापि च मध्यषड्जादारुह्य चातारनिषादमादौ ॥ १२२८ ॥
आ मध्यषड्जादवरुह्य गीत्वा तानानथोऽञ्चेदपि मध्यषड्जे ।

— ॥ न्यासः ॥ —

न्यासोऽपि रागस्य विदारिकावत् सायाह्नि गानाच्छुभमेष दद्यात् ॥ १२२९ ॥

— ॥ (४५) अथ मुखारिरागः ॥ —

मुखारिरागस्य वदामि मेलं सप्त स्वरास्तत्र भवन्ति शुद्धाः ।
वक्ष्यामहे संप्रति लक्ष्म तस्य न्यासो ग्रहोंऽशः पुनरस्य षड्जः ॥ १२३० ॥
स एव वादी च स पञ्चमः संवादी तु गांधारनिषादकौ द्वौ ।
विवादिनौ तावनुवादिभावं यातस्तथैवर्षभधैवतौ च ॥ १२३१ ॥

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

आक्षिप्तिकामस्य निरूपयामस्त्वारभ्य गांधारकमत्र तारम् ।
मध्यर्षभान्तं त्ववरुह्य किं चारोहेच्च तारस्थितमध्यमान्तम् ॥ १२३२ ॥
तानान् विचित्रान् कतिचिच्च गीत्वा न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव ।

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

सा रागवर्धन्यभिधीयतेऽस्यास्त्वारभ्य मध्यस्थितपञ्चमात् प्राक् ॥ १२३३ ॥
आरुह्य चा तारगपञ्चमात्तु मध्यस्थषड्जावधि चावरुह्य ।
तानान् विचित्रान् कतिचिच्च गीत्वा न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव ॥ १२३४ ॥

— ॥ विदारी ॥ —

अस्या विदारीं प्रतिपादयामस्त्वारभ्य मध्यस्थनिषादमादौ ।
आरुह्य चातारनिषादमस्मादा मध्यषड्जादवरुह्य तानान् ॥ १२३५ ॥

गीत्वा विचित्रान् कतिचित् क्रमेण न्यस्येत्तु तारस्थितषड्ज एव ।
अस्या विदार्याद्यविदारिकावज्ज्ञेया विचित्रापुनरुक्ततानैः ॥ १२३६ ॥

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

षड्जस्य तु स्थायिनमामनामस्त्वारभ्य तारस्थितषड्जमादौ ।
सप्तापि ये तारनिषादकान्ताः प्रत्येकमेकैककतानमेषाम् ॥ १२३७ ॥
स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेन तथोत्तरेषामपि वर्जनेन ।
आरोहणेनाप्यवरोहणेन गीत्वा च तानांश्च चतुर्दशैव ॥ १२३८ ॥
न्यासो भवेत्तारगषड्ज एव तं पञ्चमस्थायिनमामनामः ।

— ॥ पञ्चमस्थायी ॥ —

आरभ्य मध्यस्थितपञ्चमं तमष्ट स्वरास्तारगपञ्चमान्ताः ॥ १२३९ ॥
प्रत्येकमेकैककतानमेषां स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेन ।
तथोत्तरेषामपि वर्जनेन त्वारोहणेनाप्यवरोहणेन ॥ १२४० ॥
द्व्यष्टौ च तानान् क्रमशोऽथ गीत्वा न्यस्येच्च मध्यस्थितपञ्चमेऽस्मिन् ।

— ॥ मध्यमस्थायी ॥ —

स्थाय्युच्यते मध्यगमध्यमस्य त्वारभ्य मध्यस्थितमध्यमं तम् ॥ १२४१ ॥
स्वरास्तु ये तारगमध्यमान्ताः प्रत्येकमेकैककतानमेषाम् ।
स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेन तथोत्तरेषामपि वर्जनेन ॥ १२४२ ॥
आरोहणेनाप्यवरोहणेन द्व्यष्टौ च तानान् क्रमशस्तु गीत्वा ।
न्यासो भवेन्मध्यगपञ्चमेऽस्मिंस्तथोच्यते मध्यगतर्षभस्य ॥ १२४३ ॥

— ॥ रिषभस्थायी ॥ —

स्थायी पुरस्तादृषभं तु मध्यमारभ्य ये तारगतर्षभान्ताः ।
प्रत्येकमेकैककतानमेषां स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेन ॥ १२४४ ॥
तथोत्तरेषामपि वर्जनेन चारोहणेनाप्यवरोहणेन ।
द्व्यष्टौ च तानान् क्रमशोऽथ गीत्वा न्यस्येच्च मध्यर्षभ एव तस्मिन् ॥ १२४५ ॥

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

निरूप्यते संप्रति मध्यषड्जस्थायी समारभ्य तु मध्यषड्जम् ।
तारस्थषड्जावधि येऽष्टधा स्युः प्रत्येकमेकैककतानमेषाम् ॥ १२४६ ॥
स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेन तथोत्तरषामपि वर्जनेन ।
व्यष्टौ च तानान् क्रमशोऽथ गीत्वा न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव ॥ १२४७ ॥

— ॥ वर्तनी ॥ —

तां वर्तनीं संप्रति वर्णयामस्त्वारभ्य मध्यस्थितषड्जमादौ ।
तानान् पुनस्तारनिषादकान्तं गीत्वा विचित्रान् पुनरुक्तिहीनान् ॥ १२४८ ॥
न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव न्यासस्तु रागस्य निरूपणीयः ।

— ॥ न्यासः ॥ —

आरभ्य मध्यस्थनिषादमादौ मध्यर्षभान्तं च तथावरुह्य ॥ १२४९ ॥
आरुह्य चा तारगमध्यमात्तु तानान् विचित्रान् कतिचिच्च गीत्वा ।
न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव निरुक्त एवं हि मुखारिरागः ॥ १२५० ॥

— ॥ (४६) अथ शुद्धरामक्रियारागः ॥ —

वक्ष्यामहे संप्रति शुद्धरामक्रियाख्यरागस्य तु मेलमादौ ।
षड्जर्षभौ पञ्चमधैवतौ च शुद्धाः स्वराः काकलिको निषादः ॥ १२५१ ॥
स्यान्मध्यमः षट्श्रुतिको निरुक्तो गांधारकश्चान्तरनामधेयः ।
एतैः स्वरैः सप्तभिरत्र शुद्धरामक्रियामेलमुदीरयन्ति ॥ १२५२ ॥
वक्ष्यामहे लक्षणमत्र सम्यङ् न्यासो ग्रहोंऽशः पुनरत्र षड्जः ।
वादी स एवात्र च पञ्चमः संवाद्यत्र गांधारनिषादकौ द्वौ ॥ १२५३ ॥
विवादिनौ तावनुवादितां तु स धैवतोऽञ्चत्यृषभेण युक्तः ।

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

आक्षिप्तिकामस्य निरूपयामस्त्वारभ्य मध्यस्थितधैवतं तु ॥ १२५४ ॥
मध्यस्थषड्जावधि चावरुह्यारोहेत्ततस्तारगतर्षभान्तम् ।
तानान् विचित्रान् कतिचिच्च गीत्वा न्यस्येच्च तारस्थितषड्जकेऽस्मिन् ॥ १२५५ ॥

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

सा रागवर्धन्यभिधीयतेऽस्यास्त्वारभ्य गांधारकमत्र तारम् ।
मध्यस्थषड्जावधि चावरुह्यारोहेत्तु मध्यस्थनिषादकान्तम् ॥ १२५६ ॥
गीत्वा तु तानान् कतिचिद्विचित्रान् न्यस्येत् पुनर्मध्यगषड्ज एव ।

— ॥ विदारी ॥ —

विदारिकां तां च निरूपयामस्त्वारभ्य मध्यस्थनिषादमादौ ॥ १२५७ ॥
मध्यर्षभान्तं त्ववरुह्य पश्चादारुह्य तत्तारगतर्षभान्तम् ।
गीत्वा तु तानान् कतिचिद्विचित्रान् न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव ॥ १२५८ ॥

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

सा रागवर्धन्यपि च द्वितीया चाद्यावदेवापुनरुक्ततानैः ।
ज्ञेया विदारीसहिता क्रमेण षड्जस्य च स्थायिनमत्र वक्ष्ये ॥ १२५९ ॥

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

आरभ्य तारस्थितषड्जमादौ स्वरा निषादावधि येऽत्र सप्त ।
प्रत्येकमेकैककतानमेषां स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेन ॥ १२६० ॥
तथोत्तरेषामपि वर्जनेन चारोहणेनाप्यवरोहणेन ।
गीत्वा तु तानांश्च चतुर्दशापि न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव ॥ १२६१ ॥

— ॥ पञ्चमस्थायी ॥ —

तं पञ्चमस्थायिनमत्र वक्ष्ये त्वारभ्य मध्यस्थितपञ्चमं तु ।
अष्ट स्वरास्तारगपञ्चमान्ताः प्रत्येकमेकैककतानमेषाम् ॥ १२६२ ॥
स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेन तथोत्तरेषामपि वर्जनेन ।
आरोहणेनाप्यवरोहणेन व्यष्टौ च तानान् क्रमशोऽथ गीत्वा ॥ १२६३ ॥
न्यस्येच्च मध्यस्थितपञ्चमेऽस्मिन् स्थायी तथा पञ्चमकस्य चैषः ।

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

अथोच्यते मध्यमषड्जकस्य स्थायी समारभ्य च मध्यषड्जम् ॥ १२६४ ॥

आतारषड्जं पुनरत्र ये तु स्वरा भवन्त्यष्ट यथाक्रमेण ।
प्रत्येकमेकैककतानमेषां स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनेन ॥ १२६५ ॥
तथोत्तरेषामपि वर्जनेन चारोहणेनाप्यवरोहणेन ।
व्यष्टौ च तानान् पुनरत्र गीत्वा न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव ॥ १२६६ ॥

— ॥ वर्तनी ॥ —

तां वर्तनीमस्य निरूपयामस्त्वारभ्य मध्यस्थितषड्जमादौ ।
आरुह्य चातारनिषादमन्यान् गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् १२६७
न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव न्यासं च रागस्य निरूपयामः ।

— ॥ न्यासः ॥ —

आरभ्य मध्यस्थितषड्जमादावातारगांधारमतोऽधिरुह्य ॥ १२६८ ॥
तानांश्च गीत्वा कतिचिद्विचित्रान् न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव ।
यामे तुरीये दिवसस्य गाने श्रेयो बहु स्यादथ रक्तिलाभः ॥ १२६९ ॥

— ॥ (४७) अथ केदारगौलरागः ॥ —

केदारगौलस्य वदामि मेलं षड्जस्तथा मध्यमपञ्चमौ च ।
शुद्धा भवन्ति त्रय एव पञ्चश्रुती तथैवर्षभधैवतौ द्वौ ॥ १२७० ॥
गांधारकश्चान्तरनामधेयः कैशिक्यभिख्यश्च भवेन्निषादः ।
एतैः स्वरैः सप्तभिरन्वितो यः केदारगौलस्य च मेलमाहुः ॥ १२७१ ॥
पूर्णो भवेदस्य च लक्षणं तु न्यासो ग्रहोंऽशोऽत्र निषाद एव ।

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

आक्षिप्तिकामस्य वदामि तारनिषादकान्मध्यगतर्षभान्तम् ॥ १२७२ ॥
क्रमेण पूर्वं त्ववरुह्य तस्मादारुह्य तन्मध्यगमध्यमान्तम् ।
गीत्वा यथेच्छं कतिचिच्च तानान् न्यस्येच्च मध्यस्थितषड्ज एव ॥ १२७३

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

तद्रागवर्धन्यभिधीयतेऽथ तारर्षभात्तारगमध्यमान्तम् ।
आरुह्य तस्मादवरुह्य मध्यषड्जान्तमुद्गाय च तानभेदान् ॥ १२७४ ॥

न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव विदारिका स्यात् किल तारषड्जात् ।
मध्यर्षभान्तं त्ववरुह्य तस्मादारुह्य तारस्थितधैवतान्तम् ॥ १२७५ ॥
गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव ।

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

स्थाय्युच्यते तारगषड्जकस्य तारस्थषड्जात् प्रभृतीह ये तु ॥ १२७६ ॥
स्वराः स्युरातारनिषादमेषामारोहरीत्याप्यवरोहरीत्या ।
गांधारकं धैवतमन्तरेण प्रत्येकमेकैककतानरीत्या ॥ १२७७ ॥
प्रगाय तानान् दश तानभेदान् न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव ।

— ॥ मध्यमस्थायी ॥ —

तन्मध्यमस्थायिनमामनामः प्रक्रम्य मध्यस्थितमध्यमं तम् ॥ १२७८ ॥
ये तु स्वरास्तारगमध्यमान्तास्तेषां पुनर्द्वादश तानभेदान् ।
गायन् यथापूर्वमनुक्रमेण मध्यस्थिते मध्यम एव मुञ्चेत् ॥ १२७९ ॥

— ॥ ऋषभस्थायी ॥ —

अथर्षभस्थायिनमामनामो मध्यर्षभात्तारगतर्षभान्ताः ।
ये स्युः स्वराः पूर्ववदेव तेषां प्रत्येकमेकैककतानरीत्या ॥ १२८० ॥
उद्गाय तु द्वादश तानभेदान् न्यस्येच्च मध्यर्षभ एव तस्मिन् ।

— ॥ वर्तनी ॥ —

तद्वर्तनीं कीर्तयितुं प्रवर्ते प्रक्रम्य तारस्थितषड्जमादौ ॥ १२८१ ॥
आरुह्य चातारनिषादमस्मान्मध्यस्थषड्जावधि चावरुह्य ।
गीत्वा च तानान् विविधान् यथेच्छं मुञ्चेच्च मध्यस्थितषड्ज एव ॥ १२८२ ॥

— ॥ न्यासः ॥ —

न्यासस्तु रागस्य विदारिकावद्द्वेयो दिवा चैष तुरीययामे ।

— ॥ (४८) अथ नारायणगौलरागः ॥ —

वक्ष्यामि नारायणगौलस्य केदारगौलस्य च मेल एकः ॥ १२८३ ॥
तल्लक्षणं तु प्रतिपादयामो न्यासो ग्रहोंऽशोऽस्य निषाद एव ।
संपूर्णभावं भजते च सोऽयमाक्षिप्तिकामस्य निरूपयामः ॥ १२८४ ॥

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

मध्यर्षभात्तारगमध्यमान्तमारुह्य मध्यस्थितपञ्चमान्तम् ।
ततोऽवरोहेत् कतिचिच्च तानान् गीत्वा त्यजेत्तारगषड्ज एव ॥ १२८५ ॥

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

तद्रागवर्धन्यभिधीयतेऽथ प्रक्रम्य तारस्थितमध्यमं तम् ।
आरुह्य चातारनिषादमस्मान्मध्यर्षभान्तं त्ववरुह्य तानान् ॥ १२८६ ॥

— ॥ विदारी ॥ —

गायंस्त्यजेन्मध्यगषड्ज एव तस्या विदार्यां किल तारषड्जात् ।
आ मध्यगात् पञ्चमतोऽवरुह्यारोहेत्ततस्तारगपञ्चमान्तम् ॥ १२८७ ॥
उद्गाय तानानुचितान् यथेच्छं मध्यस्थिते षड्ज इह प्रजह्यात् ।

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

भवेद्द्वितीयापि च रागवर्धन्येवं विदार्या सहितेति वेद्यम् ॥ १२८८ ॥

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

तारस्थषड्जस्य निरूप्यतेऽथ स्थायी समारभ्य तु तारषड्जम् ।
ये षट् स्वरा धैवतवर्जनेन भवन्ति तारस्थनिषादकान्ताः ॥ १२८९ ॥
एकैकतानक्रमतः किलैषां प्रत्येकमारोहवरोहरीत्या ।
उद्गाय च द्वादश तानभेदान् न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव ॥ १२९० ॥

— ॥ पञ्चमस्थायी ॥ —

स्थाय्युच्यते संप्रति पञ्चमस्य प्रारभ्य मध्यस्थितपञ्चमं तम ।

ये तु स्वरास्तारगपञ्चमान्तास्तेषां पुनर्धैवतवर्जनेन ॥ १२९१ ॥
पुरेव तानांश्चतुरो दशापि गीत्वा त्यजेन्मध्यगपञ्चमेऽस्मिन् ।

— ॥ ऋषभस्थायी ॥ —

अथर्षभस्थायिनमामनामो मध्यर्षभात्तारगतर्षभान्ताः ॥ १२९२ ॥
ये तु स्वरा धैवतवर्जिताः स्युस्तेषां पुरोक्तेन तु वर्त्मनैव ।
चतुर्दशोद्गाय च तानभेदान् मुञ्चेच्च मध्यर्षभ एव तस्मिन् ॥ १२९३ ॥

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

मध्यस्थषड्जस्य निरूप्यतेऽथ स्थायी समारभ्य तु मध्यषड्जम् ।
आ तारषड्जादपधैवता ये स्वराः स्युरेषां च पुरोदितेन ॥ १२९४ ॥
मार्गेण गीत्वा चतुरो दशापि तानांस्त्यजेन्मध्यगषड्ज एव ।

— ॥ वर्तनी ॥ —

अनन्तरं वर्तनिकां वदामः प्रारभ्य मध्यस्थितषड्जमादौ ॥ १२९५ ॥
आरुह्य चातारनिषादमस्मान्मध्यस्थषड्जावधि चावरुह्य ।
उद्गाय तानानुचितांश्च कांश्चिन्मुञ्चेच्च मध्यस्थितषड्ज एव ॥ १२९६ ॥

— ॥ न्यासः ॥ —

न्यासं तु रागस्य ततो वदामो मध्यस्थितात् पञ्चमतोऽवरुह्य ।
मध्यर्षभान्तं च ततोऽधिरोहेत् क्रमेण तारस्थितमध्यमान्तम् ॥ १२९७ ॥
गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव ।
सायं तु सोऽयं सरसैः प्रतीतः श्रेयस्करो रक्तिविशेषदश्च ॥ १२९८ ॥

— ॥ (४९) अथ हिञ्जुजिरागः ॥ —

हिञ्जुजिरागस्य वदामि मेलं गांधारकोऽत्रान्तरनामधेयः ।
शिष्टाः स्वरास्तत्र भवन्ति शुद्धा न्यासो ग्रहोंऽशः पुनरत्र षड्जः ॥ १२९९ ॥
युक्तः स चाप्यन्तरकाकलीभ्यां संपूर्णभावं भजते तथैव ।

ये तु स्वरास्तारगपञ्चमान्तास्तेषां पुनर्धैवतवर्जनेन ॥ १२९१ ॥
पुरेव तानांश्चतुरो दशापि गीत्वा त्यजेन्मध्यगपञ्चमेऽस्मिन् ।

— ॥ ऋषभस्थायी ॥ —

अथर्षभस्थायिनमामनामो मध्यर्षभात्तारगतर्षभान्ताः ॥ १२९२ ॥
ये तु स्वरा धैवतवर्जिताः स्युस्तेषां पुरोक्तेन तु वर्त्मनैव ।
चतुर्दशोद्गाय च तानभेदान् मुञ्चेच्च मध्यर्षभ एव तस्मिन् ॥ १२९३ ॥

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

मध्यस्थषड्जस्य निरूप्यतेऽथ स्थायी समारभ्य तु मध्यषड्जम् ।
आ तारषड्जादपधैवता ये स्वराः स्युरेषां च पुरोदितेन ॥ १२९४ ॥
मार्गेण गीत्वा चतुरो दशापि तानांस्त्यजेन्मध्यगषड्ज एव ।

— ॥ वर्तनी ॥ —

अनन्तरं वर्तनिकां वदामः प्रारभ्य मध्यस्थितषड्जमादौ ॥ १२९५ ॥
आरुह्य चातारनिषादमस्मान्मध्यस्थषड्जावधि चावरुह्य ।
उद्गाय तानानुचितांश्च कांश्चिन्मुञ्चेच्च मध्यस्थितषड्ज एव ॥ १२९६ ॥

— ॥ न्यासः ॥ —

न्यासं तु रागस्य ततो वदामो मध्यस्थितात् पञ्चमतोऽवरुह्य ।
मध्यर्षभान्तं च ततोऽधिरोहेत् क्रमेण तारस्थितमध्यमान्तम् ॥ १२९७ ॥
गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव ।
सायं तु सोऽयं सरसैः प्रतीतः श्रेयस्करो रक्तिविशेषदश्च ॥ १२९८ ॥

— ॥ (४९) अथ हिञ्जुज्जिरागः ॥ —

हिञ्जुज्जिरागस्य वदामि मेलं गांधारकोऽत्रान्तरनामधेयः ।
शिष्टाः स्वरास्तत्र भवन्ति शुद्धा न्यासो ग्रहोंऽशः पुनरत्र षड्जः ॥ १२९९ ॥
युक्तः स चाप्यन्तरकाकलीभ्यां संपूर्णभावं भजते तथैव ।

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

आक्षिप्तिकामस्य निरूपयामः प्रक्रम्य तारस्थितषड्जमादौ ॥ १३०० ॥
आमध्यगांधारमिहावरुह्यातारस्थगांधारमितोऽधिरोहेत् ।
गीत्वा तु तानान् कतिचिद्विचित्रान् न्यस्येच्च तारस्थितषड्ज एव ॥ १३०१ ॥

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

तद्रागवर्धन्यभिधीयतेऽथ तारर्षभात्तारनिषादकान्तम् ।
आरुह्य तस्मादवरुह्य पश्चान्मध्यस्थषड्जावधि तानभेदान् ॥ १३०२ ॥
गीत्वा त्यजेन्मध्यगषड्ज एव तस्या विदारीमथ वर्णयामः ।

— ॥ विदारी ॥ —

मध्यस्थितात् पञ्चमतोऽवरोहेदामध्यगांधारमथाधिरोहेत् ॥ १३०३ ॥
तारर्षभान्तं कतिचिच्च तानान् गायंस्त्यजेत्तारगते तु षड्जे ।

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

तद्रागवर्धन्यभिधीयतेऽथ प्रक्रम्य तारस्थितषड्जमादौ ॥ १३०४ ॥
आरुह्य चातारनिषादमस्मान्मध्यस्थषड्जावधि चावरुह्य ।
गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् मुञ्चेच्च मध्यस्थितषड्ज एव ॥ १३०५ ॥

— ॥ वर्तनी ॥ —

अस्या विदार्यां किल तारषड्जादामध्यगांधारमिहावरुह्य ।
आतारगांधारमतोऽधिरुह्य तानान् प्रागायोज्झति तारषड्जे ॥ १३०६ ॥

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

तारस्थषड्जस्य निरूप्यतेऽथ स्थायी समारभ्य तु तारषड्जम् ।
ये ते स्वरास्तारनिषादकान्ताः प्रत्येकमेषां पुनरेकमेकम् ॥ १३०७ ॥
आरोहणेनाप्यवरोहणेन प्रगाय तानांश्चतुरो दशैवम् ।
मुञ्चेच्च तारस्थित एव षड्जे तत्पञ्चमस्थायिनमामनामः ॥ १३०८ ॥

— ॥ पञ्चमस्थायी ॥ —

आरुह्य मध्यस्थितपञ्चमं ये चाष्टौ स्वरास्तारगपञ्चमान्ताः ।
पुरेव तेषां दश षट् च तानान् गीत्वा त्यजेन्मध्यगपञ्चमेऽस्मिन् ॥ १३०९ ॥

— ॥ षड्जस्थायी न्यासश्च ॥ —

निरूप्यते संप्रति मध्यषड्जस्थायी समारभ्य तु मध्यषड्जम् ।
तारस्थषड्जावधि ये स्वराः स्युः प्राग्वत्तु तेषां दश षट् च तानान् ॥ १३१० ॥
गीत्वा त्यजेन्मध्यगषड्ज एव न्यासस्तु रागस्य विदारिकावत् ।
अनेहसः पश्चिमयामगाने श्रेयस्करः श्रोतृजनस्य सोऽयम् ॥ १३११ ॥

— ॥ (५०) अथ देशाक्षिरागः ॥ —

देशाक्षिकामेलमुदीरयामः षड्जस्तथा मध्यमपञ्चमौ च ।
शुद्धास्तु पञ्चश्रुतिधैवतश्च भवेत्तथा षट्श्रुतिकर्षभश्च ॥ १३१२ ॥
गांधारकश्चान्तरनामधेयः स काकलीनामयुतो निषादः ।
एतैः स्वरैः सप्तभिरन्वितं तद्देशाक्षिकामेलमुदाहरन्ति ॥ १३१३ ॥
निरूपयाम्यस्य च लक्ष्म सम्यग्गांधारको न्यास इह ग्रहोंऽशः ।
संपूर्णरागस्त्वयमस्य वक्ष्याम्याक्षिप्तिकां तारगषड्जमादौ ॥ १३१४ ॥

— ॥ आक्षिप्तिका ॥ —

आरभ्य मध्योपहितर्षभान्तं कृत्वावरोहं च ततोऽधिरुह्य ।
आ तारनिष्ठादृषभात् प्रगाय स्वैरं विचित्रान् कतिचिच्च तानान् ॥ १३१५ ॥
षड्जस्वरे तारगते विमुञ्चेत्तद्रागवर्धन्यभिधीयतेऽथ ।

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

गांधारकान्मध्यगतात् प्रभृत्या तारस्थितात् पञ्चमतोऽधिरोहेत् ॥ १३१६ ॥
आ मध्यषड्जादृषभान्ततोऽवरुह्य क्रमादप्यभिगाय तानान् ।
मध्यस्थषड्जे विजहातु पश्चादस्या विदारीमथ वर्णयामः ॥ १३१७ ॥

— ॥ विदारी ॥ —

तारस्थषड्जादवरुह्य मध्यगतर्षभान्तं च ततोऽवरुह्य ।
आ तारगान्मध्यमतश्च कांश्चित्तानान् विचित्रानभिगाय पश्चात् ॥ १३१८ ॥

ततस्त्यजेत्तारगते तु षड्जे तद्रागवर्धन्यभिधीयतेऽन्या ।

— ॥ रागवर्धनी ॥ —

तारस्थितान्मध्यमतोऽधिरोहेद्वा तारगात् पञ्चमतस्तथैव ॥ १३१९ ॥
आ मध्यषड्जादवरुह्य तानान् गायेद्विजह्यादपि मध्यषड्जे ।

— ॥ विदारी ॥ —

अस्या विदारी त्वधिरुह्य मध्यगांधारकात्तारगपञ्चमान्तम् ॥ १३२० ॥
आ मध्यगात् पञ्चमतोऽवरुह्य गीत्वा च तानान् कतिचिद्विचित्रान् ।
मुञ्चेच्च किं चेद्दशि तारषड्जे षड्जस्य च स्थाय्यभिधीयतेऽथ ॥ १३२१ ॥

— ॥ षड्जस्थायी ॥ —

आरभ्य तारस्थितषड्जमादौ विहाय गांधारकधैवतौ द्वौ ।
पञ्च स्युरा तारनिषादतो ये तेषां स्वराणां पुनरेकमेकम् ॥ १३२२ ॥
प्रत्येकमित्येवमिहानुपूर्व्यादारोहणेनाप्यवरोहणेन ।
स्वपूर्वपूर्वस्वरयोजनात् स्वोत्तरोत्तरेषामपि वर्जनेन ॥ १३२३ ॥
दशैव तानानभिगाय पश्चात् षड्जस्वरे तारगते विमुञ्चेत् ।

— ॥ पञ्चमस्थायी ॥ —

प्रपञ्च्यते संप्रति पञ्चमस्य स्थायी स्वरान्मध्यगपञ्चमादीन् ॥ १३२४ ॥
तथैव तारस्थितपञ्चमान्तान् संत्यज्य गांधारकधैवतौ षट् ।
आरोहणेनाप्यवरोहणेन तानैः सह द्वादशभिः पुरेव ॥ १३२५ ॥
गीत्वा त्यजेन्मध्यगपञ्चमेऽस्मिंस्तथर्षभस्थायिनमामनामः ।

— ॥ ऋषभस्थायी ॥ —

मध्यर्षभादीनपि षट् च तारगतर्षभान्तानपहाय तु द्वौ ॥ १३२५ ॥
गांधारकं धैवतमानुपूर्व्यादारोहणेनाप्यवरोहणेन ।
तानैः समं द्वादशभिः प्रगाय मुञ्चेदथो मध्यगतर्षभे च ॥ १३२७ ॥

— ॥ वर्तनी ॥ —

वर्तन्यथारभ्य तु मध्यषड्जादारुह्य चा तारगतान्निषादात् ।
आ मध्यषड्जादवरुह्य पश्चात् प्रगाय तानान् कतिचित् क्रमेण ॥ १३२८ ॥
मुञ्चेच्च मध्यस्थितषड्ज एव न्यासं तु रागस्य ततोऽभिधास्ये ।

— ॥ न्यासः ॥ —

स पौनरुक्त्येन विनैव गेयो भवेत् पुरा प्रोक्तविदारिकावत् ।
प्रगे प्रगेयः पुनरेष रागः श्रेयस्करः श्रोतृजनस्य नित्यम् ॥ १३२९ ॥

॥ इति रघुनाथभूपरचितायां सङ्गीतसुधायां
द्वितीयो रागाध्यायः समाप्तः ॥

सङ्गीतसुधायाम्

तृतीयः प्रकीर्णकाध्यायः

पुरा सुरार्थं भगवान् मुकुन्दो मन्थानशैलेन महाम्बुराशिम् ।
विमथ्य संगृह्य सुधां व्यतारीत्तेभ्यः प्रमोदं चिरजीवितं च ॥ १ ॥

श्रीचेव्वभूपाच्युतभूवलारेस्तथा सुतः श्रीरघुनाथभूपः ।
संगीतशास्त्राब्धिभवां ददाति प्रकीर्णकाध्यायसुधां बुधेभ्यः ॥ २ ॥

अथ स्वराध्याय इह स्वराश्च ग्रामा निरुक्ताः सह मूर्छनाभिः ।
अशेषरागप्रकृतित्वमाप्ताः षाड्जीपुरोगा अपि जातयश्च ॥ ३ ॥

तज्जन्यरागाः सकला द्वितीयेऽध्याये निरुक्ताः सह लक्षणेन ।
रागस्वरूपे च निरूप्यमाणे निरूपितास्ते तिरुपादयश्च ॥ ४ ॥

अतश्च तेषां तिरुपादिमानां निरूपणीयं निपुणं स्वरूपम् ।
न केवलं लक्षणतोऽस्य बोधो वाग्गेयकारस्य तथा स्वरादेः ॥ ५ ॥

गांधर्वकस्यापि भवेत् प्रसिद्ध्या रागप्रपञ्चस्य विशिष्टबोधः ।
प्रकीर्णकेऽस्मिन् प्रतिपाद्यमर्थं संगृह्य वक्ष्यामि सुबोधहेतोः ॥ ६ ॥

— ॥ उद्देशः ॥ —

वाग्गेयकारोऽत्र निरूप्यते प्राग्गान्धर्वकोऽथो तदनु स्वरादिः ।
उक्तं ततो गायकलक्षणं च तद्गायनीनामथ लक्षणं च ॥ ७ ॥

गुणाश्च दोषाश्च ततस्तु तेषां चतुष्प्रकारा अपि शब्दभेदाः ।
पश्चान्निरूप्या गमकप्रभेदाः स्थायाः समस्ताः सह लक्षणेन ॥ ८ ॥

आलप्तिवृन्दादिकलक्षणं च देशीयमार्गानुगतक्रमेण ।

— ॥ वाग्गेयकारः ॥ —

संगीतशास्त्रे प्रथमाधिकारी वाग्गेयकारः प्रतिपाद्यते प्राक् ॥ ९ ॥

वाचं च गेयं च करोति यस्माद्वाग्गेयकारः कथितस्तथासौ ।
वाक्शब्दपर्यायतयैव मातुशब्दः प्रयुक्तः किल गीतिदक्षैः ॥ १० ॥

गेयस्य पर्यायतया तु धातुशब्दं तथा गीतिविदो वदन्ति ।
बन्धं पदानां प्रवदन्ति मातुं स्वरौघसंदर्भमुशन्ति धातुम् ॥ ११ ॥

मातूंश्च धातूनुभयान् करोति यस्तं विदुश्चोभयकारसंज्ञम् ।
तमेव लोका बयकारनाम्ना वदन्त्यपभ्रंशपदेन सर्वे ॥ १२ ॥

तदुत्तमत्वादिविवेकहेतोर्गुणांस्तदीयानिह वर्णयामः ।
मर्मज्ञता व्याकरणे निघण्टौ पाण्डित्यमाभ्यां सदसद्विवेकः ॥ १३ ॥

उक्तातिपूर्वाप्यपराथ मध्या ततः प्रतिष्ठापि च सुप्रतिष्ठा ।
गायत्र्यथोष्णिक् च भवेदनुष्टुब्बृहत्यथो पङ्क्तिरतः परं स्यात् ॥ १४ ॥

त्रिष्टुप् ततः स्याज्जगती परातिपूर्वाथ शक्वर्यतिपूर्विकान्या ।
अष्टिस्तथात्यष्टिरथो धृतिः स्यादन्याऽतिपूर्वा तु कृतिस्ततः स्यात् ॥ १५ ॥

ततः प्रकृत्याकृतिकाविकृत्यः स्यात् संकृतिश्चातिकृतिश्च पश्चात् ।
अथोत्कृतिश्चेति समीरितानि च्छन्दांसि षड्विंशतिरेव सद्भिः ॥ १६ ॥

प्रक्रम्य चैकाक्षरपादमादावेकैकवर्णाभ्यधिकैस्तु पादैः ।
छन्दांसि भिन्नानि भवन्ति तानि षड्विंशतिस्तत्र समुद्भवानि ॥ १७ ॥

समानि किं चार्धसमान्यमूनि वृत्तानि शास्त्रे विषमाणि चेति ।
प्रस्तारको नष्टमतः परं स्यादुद्दिष्टमेकादिलगक्रिया च ॥ १८ ॥

संख्यानमन्यच्च ततोऽध्वयोगः षट्प्रत्ययास्तैरपि लक्षणैश्च ।
स्फुटान्यथार्याप्रमुखानि मात्रावृत्तानि तेषामपि तत्त्वबोधः ॥ १९ ॥

अलंकृतौ वामनभामहादिविनिर्मितायामिह वैदुषी च ।
शृङ्गारवीरौ करुणाद्भुतौ च रौद्रस्तथा हास्यभयानकौ च ॥ २० ॥

बीभत्सशान्तौ च रसा नवैते रत्यादयः स्थाय्यभिधाश्च भावाः ।
प्रागल्भ्यमेतेषु परो गुणः स्यादशेषदेशस्थितिबोद्धृता च ॥ २१ ॥

गीर्वाणवाक्प्राकृतशौरसेनीभाण्डीरपैशाचकचूलिकाश्च ।
मागध्यपभ्रंश इति स्युरष्टौ भाषाः परिज्ञातृकलाप्यमूषाम् ॥ २२ ॥

कर्नाटकद्राविडकान्ध्रगौडलाटादिभाषाः परिशीलनेन ।
एलाप्रबन्धादिमपाटवं च तथा चतुःषष्टिकलाविवेकः ॥ २३ ॥

नृत्तादितौर्यत्रितयावबोधः शारीरसंपत्तिरपि प्रकृष्टा ।
द्रुते च मध्ये च विलम्बिते च लयत्रयेऽस्मिन्निपुणत्वशैली ॥ २४ ॥

चच्चत्पुटादावपि तालभेदे परिज्ञता किं च कलाप्रपञ्चे ।
देशीयकत्वादिविशेषवार्ता प्रतिक्षणं च प्रतिभान्वितत्वम् ॥ २५ ॥

श्रीरागमुख्येष्वपि देशिरागेष्वभिज्ञता किं च सभाजयश्च ।
रागादिदोषौघविवर्जनं च वाक्पादवैचित्र्यरसज्ञता च ॥ २६ ॥

परोक्तसंदर्भविवर्जनेन स्वतन्त्रसंदर्भविधौ पटुत्वम् ।
स्वतन्त्रमातुग्रथने पटुत्वं संवेदनं चापि पराशयस्य ॥ २७ ॥

एलाप्रबन्धादिनिबन्द्धृता च तल्लक्षणज्ञानमथाशुगीते ।
निर्माणशक्तिश्च पदान्तरोक्तिप्रगल्भतालप्तिषु चातुरी च ॥ २८ ॥

स्थानत्रयोद्यद्गमकप्रबोधः पूर्वापरोक्तार्थविनिश्चयश्च ।
गुणैरमीभिः सकलैरुपेतो वाग्गेयकारः पुनरुत्तमः स्यात् ॥ २९ ॥

धातौ परं पाटवमा स्वरौघसंदर्भपर्यायतया प्रतीते ।
वाग्गुम्भपर्यायतया प्रतीते मातौ च दक्षः किल मध्यमः स्यात् ॥ ३० ॥

यो वेत्ति धातुं च तथैव मातुं प्रबन्धनिर्माणविधौ च दक्षः ।
स्यान्मध्यमः सोऽप्यथ वा मनोज्ञगीतप्रबन्धाकलनेष्वदक्षः ॥ ३१ ॥

परोक्तगीतान्यवलोक्य वर्णनिवेशमात्रादपि मध्यमः स्यात् ।
निर्माति मातुं परमेकमेव धातुं न यो वेत्त्यधमः स एकः ॥ ३२ ॥

परोदितेष्वेव परं स्वराणां गुम्भेषु कुर्याद्यदि मातुमात्रम् ।
स्वरौघगुम्भं किल यो न वेत्ति स कुट्टिकारस्त्वधमाधमः स्यात् ॥ ३३ ॥

यो वेत्ति मार्गं च तथैव देशीं गांधर्वकोऽसौ प्रथितः पृथिव्याम् ।
देशीपरिज्ञानविवर्जनेन मार्गैकवेदी कथितः स्वरादिः ॥ ३४ ॥

एवं च सम्यक् प्रतिपादितेषु वाग्गेयकारादिगुणव्रजेषु ।
दोषांश्च तेषां प्रवदामि विद्यारण्याभिधश्रीचरणोपदिष्टान् ॥ ३५ ॥

ग्राम्योक्तिरेकाप्यपशब्द एकोऽप्यप्रस्तुतप्रस्तवनं तथा च ।
पदे च जाड्यं गमके तथैव प्रबन्धविज्ञानविहीनता च ॥ ३६ ॥

तत्तद्रसानामनुकूलरागविवेकहीनत्वमचातुरी च ।
गानक्रियानिर्वहणाद्यभावो न्यूनाधिकाज्ञत्वमपि क्रियादौ ॥ ३७ ॥

मन्द्रैकभावोऽपि तथा स्वरेषु गृहीतगीतस्य तथा विभङ्गः ।
संकेतितस्थायिपरिच्युतिश्च गानादिकालस्य विवर्जनं च ॥ ३८ ॥

दोषैरशेषैः कथितैः समेतो वाग्गेयकारः स तु गर्हणीयः ।
वाग्गेयकारस्य निरूप्य दोषाँल्लक्ष्मोच्यते केवलगायकस्य ॥ ३९ ॥

— ॥ गायकः ॥ —

मनोज्ञशारीरयुतोऽतिहृद्यशब्दश्च गीतग्रहमोक्षदक्षः ।
रागाङ्गभाषाङ्गघनक्रियाङ्गोपाङ्गादिरागेषु विचक्षणश्च ॥ ४० ॥

एलाप्रबन्धादिषु तानभेदे नानाविधालप्तिषु तत्त्ववेदी ।
मन्द्रादिमस्थानसमुद्भवेषु विना प्रयासं गमकेषु दक्षः ॥ ४१ ॥

स्वाधीनकण्ठोऽपि च सूडमुख्यतालप्रभेदाकलनप्रवीणः ।
स्वरश्रुतीनां परिमाणवेदी बहुप्रबन्धेषु जितश्रमश्च ॥ ४२ ॥

प्रबन्धभेदेषु पटुश्च शुद्धच्छायालगाख्येषु च काकुभेदे ।
स्थायेषु नानाविधतां गतेषु संचारदक्षः प्रथितश्च गीत्या ॥ ४३ ॥

क्रियापराख्यस्य विशेषणस्य निरूपितं श्रीचरणैः स्वरूपम् ।
शास्त्रानुसारेण च मार्गदेशीरागान् मुहुर्गायति युक्तियुक्तान् ॥ ४४ ॥

अशेषदोषौघविवर्जनेन क्रियापरोऽसौ कथितः किलेति ।
स्वायत्तभूतद्रुतमध्यमुख्यलयस्तथा धारणयान्वितश्च ॥ ४५ ॥

तथा दधानः सुघटत्वरूपविशेषणं गायकलालनीयम् ।
स्वरांश्च वर्णांश्च तथैव तालान् व्यक्तं लयं संघटयेत् पटुर्यः ॥ ४६ ॥

हृद्येन युक्तो ध्वनिना स विद्यारण्यार्यपादैः सुघटो निरुक्तः ।
तारश्रुतेरप्यनुतारभावाद्धीनेन किं चापसृतस्वरा या ॥ ४७ ॥

सुगानताया ध्वनिमभ्युपेता स्याद्धारणा श्रीचरणैर्निरुक्ता ।
परिस्फुरन्निर्जवनाद्युपेतः स्यादुत्तमो गायक इत्युपात्तः ॥ ४८ ॥

विशेषणं निर्जवनं यदेतद्विवेचितं श्रीचरणैर्विशिष्य ।
गानस्थितेश्वासमखण्डरूपं नाम्ना पुनर्निर्जवनं किलेति ॥ ४९ ॥

श्रोतुर्जनस्यापि च चित्तहारी गानेन वेगेन च किं च गाता ।
अयत्नरागातिशयप्रगीतिनाम्नि प्रवीणं भजनेऽतिमात्रम् ॥ ५० ॥

एवं विधानेकगुणप्रकर्षमुपेयिवानुत्तमगायकः स्यात् ।
विमुक्तदोषस्तु गुणैः कियद्भिः समन्वितो मध्यमगायकः स्यात् ॥ ५१ ॥

पूर्वोक्तदोषैः सहितोऽधमः स्यात्तदीयगानं शृणुयान्न जातु ।
आचक्ष्महे संप्रति गायकानां क्रमेण भेदान् सह लक्षणेन ॥ ५२ ॥

ते गायनाः पञ्चविधास्तु शिक्षाकारोऽनुकारो रसिकस्तृतीयः ।
उभावथो रञ्जकभावकौ चाप्यनूनशिक्षापटुरादिरेषाम ॥ ५३ ॥

परस्य यश्चानुकरोति गानरीतिं तमेतेष्वनुकारमाहुः ।
गाने रसाविष्टनिजान्तरङ्गं वदन्ति सन्तो रसिकं तमत्र ॥ ५४ ॥

स गायको रञ्जकनामधेयश्चित्तं जनानामनुरञ्जयेद्यः ।
गानेषु यश्चातिशयं करोति भणन्ति तं भावकनामधेयम् ॥ ५५ ॥

निरूपिता गायकपञ्चभेदा यथाक्रमं गायकबोधहेतोः ।
स्वरूपमेषामिह लक्षितानां संगीतसारे विशदीकृतं च ॥ ५६ ॥

द्रुतं च गीतं विषमं तथैव यः शिक्षते प्राञ्जलमानुगुण्यात् ।
शुद्धेऽथ वा सालगनाम्नि शिक्षाकारं तमेनं प्रवदन्ति सन्तः ॥ ५७ ॥

आरभ्य गीतं पुलकाङ्कितो यस्त्वानन्दबाष्पाञ्चितलोचनश्च ।
आचक्षते तं रसिकं च विद्यारण्याभिधश्रीचरणाग्रगण्याः ॥ ५८ ॥

व्यासक्तचित्तानपि देवदत्तान् गानेन सद्यो विमुखान् वितन्वन् ।
यो वादिसंवाद्यनुवादिभेदान् प्रकाश्य गायेत् स तु भावकः स्यात् ॥ ५९ ॥

गानं समाकर्णयतां जनानां चेतो विदित्वानुगुणं तु तस्य ।
रक्तिं परां यो रचयेच्च गानेष्विमं जना रञ्जकमीरयन्ति ॥ ६० ॥

निरूपिते गायकलक्षणेऽस्मिन् संख्याविशेषं कथयामि तेषाम् ।
एको भवेदेकलनामधेयो द्वितीययुक्तो यमलाभिधानः ॥ ६१ ॥

ततोऽधिकैः संमिलितो यदि स्याद् बृन्दाभिधानः स तु गायनोऽसौ ।
यदेतदाचक्ष्म च लक्ष्म हीदं माधुर्यधुर्यध्वनिमञ्जुलानाम् ॥ ६२ ॥

शोभाजुषां यौवनशालिनीनां तद्गायनीनां च समं समस्तम् ।

— ॥ गायकदोषाः ॥ —

निरूप्यते निन्दितगायनानां सर्वो विशेषः सह लक्षणेन ॥ ६३ ॥

संदश्य गाढं दशनान् प्रगायेन्निन्दन्ति संदष्टममुं महान्तः ।
नितान्तमुद्घुष्यति नीरसं यस्तमेतमुद्घुष्टमुदीरयन्ति ॥ ६४ ॥

सीत्कृत्य सीत्कृत्य च यस्तु गायेत् सीत्कारनामेति विनिन्द्यतेऽसौ ।
भयान्वितो गायति यः स भीतो यः सत्वरं गायति शङ्कितोऽसौ ॥ ६५ ॥

स्वरे च गात्रेऽपि च कम्पवान् यः स्वभावतो गायति कम्पितोऽसौ ।
उद्घाट्य यो गायति वक्त्रमुग्रं करालिनं तं कथयन्ति सन्तः ॥ ६६ ॥

न्यूनातिरिक्तश्रुतिभिः समेतं गायेत् स्वरं यः कपिलस्तु (विकलस्तु) सोऽयम् ।
क्रूरारवं काकवदेव गायेत् काकी भवेद्गायन एष नाम्ना ॥ ६७ ॥

उल्लङ्घ्य यो गायति तालरीतिं वितालनामानममुं वदन्ति ।
यश्छागरीत्या च हनुं करोति तमुद्भटं छागवदेव निन्द्यम् ॥ ६८ ॥

ग्रीवां निजां संततमुन्नमय्य गाता जनः स्यात् करभाभिधानः ।
यो दृश्यते यत्नवशेन गायन् गले च फाले च मुखे सिरालः ॥ ६९ ॥

समन्दहासं सकलैश्च लोकैर्विनिन्द्यतेऽसौ किल जोम्बकाख्यः ।
अलाबुसारूप्यसमेतफुल्लगल्लस्तु यो गायति तुम्बकी सः ॥ ७० ॥

वक्रीकृतग्रीवतया तु गायेद्वक्रीति संज्ञां लभते स निन्द्याम् ।
सलक्षणत्यागपुरःसरं यो गीतं च गात्रं च मुहुः प्रसार्य ॥ ७१ ॥

गायेत् प्रसारीति विगर्हणीयां लभेत संज्ञां स तु गायकश्च ।
निमील्य यो गायति नेत्रयुग्मं निमीलकः स्यात् स हि निन्दनीयः ॥ ७२ ॥

यदा भवेन्नीरसमेव गानं तदा तमाहुर्विरसाभिधानम् ।
वर्ज्यस्वरान् गायति यस्तु रागेष्वपस्वरं तं कथयन्ति निन्द्यम् ॥ ७३ ॥

अव्यक्तवर्णोऽपि सगद्गदो यो गायेत्तमव्यक्तमुदीरयन्ति ।
आरभ्य मन्द्रस्वरमेव गातुमातारमारोढुमशक्नुवन् यः ॥ ७४ ॥

विवक्षितस्थानविवर्जनेन स्थानान्तरं प्राप्य पुनश्च गायेत् ।
तमव्यवस्थं सकला वदन्ति विशिष्य लोकेषु विनिन्दनीयम् ॥ ७५ ॥

छायालगं शुद्धमथापि रागं यो मेलयन् गायति मिश्रकः स्यात् ।
आरभ्य रागेण हि रागमन्यं यो मिश्रयेत् सोऽपि च मिश्रकः स्यात् ॥ ७६ ॥

छायामुपक्रम्य परे तु रागे च्छायान्तरं गायति यस्तु गाता ।
स बुद्धिहीनोऽनवधाननामा विगर्हणीयः स तु गायनौघैः ॥ ७७ ॥

गेयं यदा नासिकया करोति तं सानुनासिक्ययुतं वदन्ति ।
इतीरिता गायकदोषभेदाः पञ्चोत्तरा विंशतिरत्र सम्यक् ॥ ७८ ॥

— ॥ शब्दभेदाः ॥ —

यो हृद्यशब्दः स तु गायनः स्यादितीरितं लक्ष्म निरूपितं प्राक् ।
स्वशब्दरूपेऽवगते च पश्चात्तद्व्यक्तभेदाः सुगमा भवन्ति ॥ ७९ ॥

अतश्च शब्दानिह सौकुमार्यमाधुर्ययुक्तान् प्रतिपादयामः ।
मनोज्ञशब्दादिविशेषयुक्तः स्यादुत्तमो गायक इत्यवोचम् ॥ ८० ॥

तच्छब्दरूपं प्रथमं निरूप्य तस्यापि भेदः प्रतिपाद्यतेऽथ ।
अन्योन्यसंश्लेषवशेन तेषां त्रिंशत्प्रभेदान् प्रतिपादयामः ॥ ८१ ॥

शब्दो भवेदत्र तु सौकुमार्यमाधुर्ययुक्तो ध्वनिरेव नान्यः ।
चतुर्विधं तं समुदीरयन्ति स खावुलो नारठजोम्बकौ च ॥ ८२ ॥

उक्तत्रयाणां परिमिश्रणेन तुर्यो भवेन्मिश्रकनामधेयः ।

— ॥ खावुललक्षणम् ॥ —

तत्रोच्यते खावुललक्षणं प्राक् श्लेष्मोद्भवं संभृतसौकुमार्यम् ॥ ८३ ॥

माधुर्यशाली खलु खावुलाख्य इतीरितं गायकसंप्रदायात् ।
आढेल्लसंज्ञां लभते तु मन्द्रमध्योभयस्थानगतः स एव ॥ ८४ ॥

पित्तोद्भवो नारठसंज्ञ एष स्थानत्रयेऽप्यन्तरुपेतसारः ।
गाम्भीर्यवान् संततगानयुक्तो भवेद् द्वितीयोऽपि स एष शब्दः ॥ ८५ ॥

वातोद्भवो जोम्बकनामकोऽन्तर्निःसारकश्चित्रककाण्डवः स्यात् ।
घनत्वराहित्यवशेन सर्वैरापाततश्चाप्यवगम्यमानः ॥ ८६ ॥

स्निग्धत्वहीनोऽपि च रासभोष्ट्रनिनादवत् स्थूलतया प्रतीतिम् ।
उक्तत्रयाणामपि धर्मयोगे तं गायनं मिश्रमुदीरयन्ति ॥ ८७ ॥

रूक्षत्वयुक्तः खलु जोम्बकोऽत्र स्निग्धत्वशाली खलु खावुलश्च ।
कथं तयोर्मिश्रणरूपवार्त्ता ह्यश्वत्वगोत्वादिकवद्विरोधात् ॥ ८८ ॥

अत्रोच्यते मिश्रणमत्र सम्यग्विरुद्धधर्मादिविवर्जनेन ।
स्थौल्यादिमाधुर्यगुणादियोगाद्युक्तं भवेदित्युदितं प्रवीणैः ॥ ८९ ॥

एतेन नाराठकजोम्बयोश्च घनध्वनिः सारगुणत्वहान्या ।
गम्भीरिमोच्चैःस्वरतागुणाभ्यां युक्तं भवेन्मिश्रणमित्युपेयम् ॥ ९० ॥

विरोधशङ्कां विनिवार्य सम्यङ्निरूपयामस्त्वथ मिश्रभेदान् ।
नाराठकस्यापि च खावुलस्य योगाद्भवेन्मिश्रकभेद एकः ॥ ९१ ॥

तथैव नाराठकजोम्बयोश्च संबन्धतः स्यादपरस्तु भेदः ।
तथा भवेत् खावुलजोम्बयोश्च संमेलनाद्भेद इहापरोऽपि ॥ ९२ ॥

नाराठकस्यापि च खावुलस्य स्याज्जोम्बकस्यापि च मेलनेन ।
अन्योऽपि भेदः कथितस्तु तेषु निःसारतारूक्षतयोरभावात् ॥ ९३ ॥

नाराठकस्यापि च जोम्बकस्य स्यादुत्तमो मिश्रकभेद एव ।
योगे भवेत् खावुलजोम्बयोश्च निःसारतादोषसमन्वयेन ॥ ९४ ॥

स्यान्मध्यमो नारठजोम्बयोस्तु निःसारतारूक्षतयोः प्रवेशात् ।
योगप्रतीतस्त्वधमो निरुक्तो नानागुणामिश्रणमिश्रणाभ्याम् ॥ ९५ ॥

भवन्ति भेदा बहवः क्रमेण तेषां प्रसिद्धान् कथयामि भेदान् ।
मिश्रप्रभेदाः खलु खावुलादेर्निरूपिता गायकबोधहेतोः ॥ ९६ ॥

अतः परं तद्गुणयोगजन्यान् कांश्चित् प्रभेदानथ वर्णयामः ।
स्निग्धत्वमाधुर्यघनत्वयुक्तो भेदो भवेत् प्राथमिकस्तु तेषु ॥ ९७ ॥

स्निग्धत्वभाक्कोमलताघनत्वयुक्तो द्वितीयः कथितः प्रभेदः ।
त्रिस्थानकव्याप्तियुतो मृदुत्वमाधुर्यशाली कथितस्तृतीयः ॥ ९८ ॥

त्रिस्थानकव्यापनवान् मृदुत्वगाम्भीर्ययुक्तोऽभिहितस्तुरीयः ।
त्रिस्थानकव्याप्तियुतो घनत्वस्निग्धत्ववान् मार्दवभाक् परः स्यात् ॥ ९९ ॥

त्रिस्थानकव्याप्तियुतो घनत्वमाधुर्ययुक्तो मृदुलस्तु षष्ठः ।
स्निग्धत्वमाधुर्यमृदुत्वयुक्तत्रिस्थानकव्याप्तियुतोऽपरः स्यात् ॥ १०० ॥

स्निग्धो गभीरो मधुरो घनश्च त्रिस्थानकव्याप्तियुतोऽष्टमः स्यात् ।
स्निग्धो घनः कोमलको गभीरो लीनोऽखिलस्थानगतस्तथान्यः ॥ १०१ ॥

स्थानत्रयव्याप्तियुतो गभीरः स्निग्धत्वमाधुर्ययुतश्च सान्द्रः ।
लीनस्तथा कोमलतासमेतो मिश्रप्रभेदो दशमो निरुक्तः ॥ १०२ ॥

इति क्रमात् खावुलमिश्रशब्दनाराठभेदात् कथिता दशैते ।
वक्ष्यामहे खावुलमिश्रजोम्बभेदानिदानीं षडपि क्रमेण ॥ १०३ ॥

निःसारताकोमलतासमेतः स्निग्धत्ववान् प्राथमिकोऽत्र भेदः ।
माधुर्यरूक्षत्वमृदुत्वयुक्तो भेदो द्वितीयः कथितस्तदीयः ॥ १०४ ॥

निःसारताभाङ् मृदुतासमेतः स्निग्धत्ववानुच्चरतस्तृतीयः ।
निःसारताकोमलतासमेतः स्निग्धत्ववान् स्थौल्ययुतस्तुरीयः ॥ १०५ ॥

स्निग्धत्ववानुच्चरतोऽप्यसारः स्यात् कोमलस्थौल्ययुतोऽपरः स्यात् ।
रूक्षश्च लीनो मधुरोऽप्यसारः स्यात् कोमलः षष्ठ इह प्रभेदः ॥ १०६ ॥

इतीरिताः खावुलजोम्बमिश्रभेदाः षडेते पुनरानुपूर्व्यात् ।
वक्ष्यामि नाराठकमिश्रजोम्बभेदानिदानीं षडनुक्रमेण ॥ १०७ ॥

स्थानत्रयव्याप्तियुतो घनश्च रूक्षश्च तेषु प्रथमः प्रभेदः ।
घनत्वगाम्भीर्ययुतश्च रूक्षस्तेषु प्रभेदेषु भवेद्द्वितीयः ॥ १०८ ॥

स्थूलश्च लीनश्च तथैव रूक्षो निःसारतावान् कथितस्तृतीयः ।
स्थूलो घनश्चोच्चरतश्च लीनस्तेषु प्रभेदः कथितस्तुरीयः ॥ १०९ ॥

लीनो गभीरश्च घनश्च रूक्षः स्थानत्रयव्याप्तियुतोऽपरः स्यात् ।
लीनश्च रूक्षश्च भवेदसारस्त्रिस्थानगः स्थौल्ययुतश्च षष्ठः ॥ ११० ॥

क्रमेण नाराठकमिश्रजोम्बभेदाः षडेते कथिताः किलैवम् ।
द्वयोर्गुणानामिह मेलनेन द्वाविंशतिश्चाभिहिताः प्रभेदाः ॥ १११ ॥

अथ त्रयाणां गुणमिश्रणेन भेदानिदानीं कथयामि चाष्टौ ।
स्थानत्रयव्याप्तियुतस्तथैव स्निग्धोऽप्यसारः प्रथमः प्रभेदः ॥ ११२ ॥

घनो गभीरो मधुरश्च रूक्षो मृदुस्तथैवोच्चरतो द्वितीयः ।
लीनो घनश्चोच्चरतश्च पीनः स्निग्धस्तथा कोमलतायुतोऽन्यः ॥ ११३ ॥

स्थानत्रयव्याप्तियुतश्च लीनो निःसारताकोमलतासमेतः ।
स्निग्धत्ववानुच्चरतश्च पीनस्तेषु प्रभेदः कथितस्तुरीयः ॥ ११४ ॥

स्थानत्रयव्याप्तियुतस्तथैव लीनश्च पीनो मधुरश्च रूक्षः ।
निःसारभावोच्चरतत्वयुक्तो भेदो निरुक्तः किल पञ्चमो यः ॥ ११५ ॥

स्निग्धत्वमाधुर्ययुतो गभीरस्त्रिस्थानकव्याप्तियुतो घनश्च ।
लीनत्वभागुच्चरतस्तथैव स्यात् कोमलः षष्ठ इहोपदिष्टः ॥ ११६ ॥

माधुर्यगाम्भीर्ययुतो मृदुश्च स्थानत्रयव्याप्तियुतश्च लीनः ।
निःसारभावोच्चतरत्वयुक्तो रूक्षो निरुक्तः किल सप्तमोऽयम् ॥ ११७ ॥

लीनत्वमाधुर्यघनत्वयुक्तस्त्रिस्थानभागुच्चरतश्च रूक्षः ।
पीनत्वभाक्कोमलतासमेतः स्यादष्टमोऽयं कथितस्तु भेदः ॥ ११८ ॥

इत्थं त्रयाणां गुणमिश्रणेन निरूपितास्त्वष्टविधाः प्रभेदाः ।
मिश्रप्रभेदा गुणयोगजानां त्रिंशन्निरुक्ताः सकला मिलित्वा ॥ ११९ ॥

अन्येऽपि सूक्ष्माः किल संभवन्ति भेदा गुणानामिह मेलनेन ।
नानाविधास्ते किल विस्तरस्य प्रसङ्गभीत्या न मयोपदिष्टाः ॥ १२० ॥

— ॥ शब्दगुणः ॥

नानाप्रभेदेन निरूपितस्य शब्दस्य वक्ष्यामि गुणान् क्रमेण ।
मृष्टो मतः श्रोतृसुखावहः स्यात् क्रमेण तेष्वादिमभेदमाहुः ॥ १२१ ॥

स्थानत्रये स्यादविकारभावो माधुर्ययुक्तं तदिदं द्वितीयम् ।
प्रौढस्तथा स्नेहयुतो न चातिस्थूलो घनो नातिकृशः ससारः ॥ १२२ ॥

चेहालनामा कथितस्तृतीयः स शक्यते संततमङ्गनाभिः ।
चेहालगानं तु भवेच्च पुंसां निरन्तरं यौवनसंश्रितानाम् ॥ १२३ ॥

अस्थानता केनचिदेव कण्ठे विकुण्ठिते तद्गुणरोधकेन ।
स्थानत्रयेऽपि च्छविरक्तिमुख्यैर्गुणैरुपेतः किल निर्विवादः ॥ १२४ ॥

त्रिस्थाननामानमुदीरयन्ति चतुर्थमेनं तु गणे प्रवीणाः ।
यश्चेह चेतःसुखदानदक्षः सुखावहो नाम स पञ्चमः स्यात् ॥ १२५ ॥

यः स्थौल्ययुक्तः प्रचुरः स मधुरो यः कोकिलालापसमानभावः ।
यः सौकुमार्यं लभते च सोऽयं स्यात् सप्तमः कोमलनामधेयः ॥ १२६ ॥

यः श्रूयते च प्रबलत्वयुक्तः स गाढनामा पुनरष्टमः स्यात् ।
दूरेऽपि यो रञ्जकतामुपेत्य निशम्यते श्रावकमेनमाहुः ॥ १२७ ॥

अहो कथं गायति सोऽयमित्थं कारुण्यकारी करुणो ध्वनिः स्यात् ।
आकर्ण्यते दूरगतोऽपि योऽन्तःसारस्तमेनं घनमामनन्ति ॥ १२८ ॥

स्निग्धो भवेद्रूक्षतया विहीनः श्लक्ष्णस्त्वविच्छिन्नतयानुवर्ती ।
यस्तैलधारेव स एव यस्तु संपादयेच्छ्रोतृजनस्य रागम् ॥ १२९ ॥

तं रक्तिमन्तं प्रवदन्ति सन्तश्चतुर्दशं गायकसंप्रदायात् ।
यत्रोज्ज्वलं तेन जनै रसज्ञैः प्रतीयते स च्छविमानिहोक्तः ॥ १३० ॥

एवं गुणाः पञ्चदशोपदिष्टा दोषानमीषां कथयामि चाष्टौ ।
स्निग्धत्वहीनः कथितश्च रूक्षो यो भग्नवत् स्यात् स्फुटितं तमाहुः ॥ १३१ ॥

असारकश्चित्रककाण्डवद्यो निःसारमेनं निपुणा भणन्ति ।
यः काककाकोलनिषादतुल्यस्तं काकिनं दोषमुदाहरन्ति ॥ १३२ ॥

स्थानत्रयव्याप्तियुतोऽपि यस्तु माधुर्यहीनः स तु कोणिनामा ।
अतिप्रयासेन च मन्द्रतारव्याप्तस्तु यः स्यात् स तु कोटिनामा ॥ १३३ ॥

सूक्ष्मः कृशः स्याद्रथ यः करोऽस्वरत्वानुकारी स तु भग्नसंज्ञः ।
इतीरिताः शब्दगताः किलाष्टौ दोषा मनीषानुगुणाः क्रमेण ॥ १३४ ॥

— ॥ शारीलक्षणम् ॥ —

शब्दस्वरूपं प्रतिपादितेऽथ शारीरलक्ष्म प्रतिपादयामः ।
अभ्यासमात्रेण न लभ्यमेतत् किंत्वीश्वरस्यैव भवेत् प्रसादात् ॥ १३५ ॥

विद्याप्रदानेन तपोविशेषैर्भक्त्याथवा शैलसुताप्रियस्य ।
प्रभूतभागस्य च वैभवेन मनोज्ञशारीरमवाप्यते तत् ॥ १३६ ॥

अभ्याससाध्या खलु सर्वविद्या शारीरमात्रे नियमश्च नायम् ।
दृष्टः क्वचिद्गायनगायिकादौ शारीरकेऽभ्यासत एव नाशः ॥ १३७ ॥

तस्माद्विनाभ्यासममुष्य रागप्रकाशने यः पटिमा ध्वनेः स्यात् ।
शारीरसंज्ञां लभते स एष समं शरीरेण समुद्भवेन ॥ १३८ ॥

वक्ष्यामि शारीरगुणान् क्रमेण व्याप्तिस्तु पर्यायतयास्ति तारः ।
अनुध्वनिः स्यादनुराग उक्तो माधुर्यरूपं रमणीयतैव ॥ १३९ ॥

रक्तिस्तथा रञ्जकतोपदिष्टा तथैव गाम्भीर्यमगाधता च ।
तत्सौकुमार्यं खलु मार्दवात् स्याद्घवेद्घनत्वं किल सारयोगः ॥ १४० ॥

कान्तिश्छविः स्यात् प्रथमोपदिष्टो गुणैः सुशारीरमुपेतमेतैः ।
निरूप्य शारीरगुणान् क्रमेण दोषानमुष्य प्रतिपादयामः ॥ १४१ ॥

आदावनुध्वानविहीनभावो रक्तेरभावः खलु रूक्षता च ।
निःसारता विस्वरता च काकिभावश्च मन्द्रादिपरिच्युतिश्च ॥ १४२ ॥

कार्श्यं तथा कर्कशतेति दोषैर्युक्तं कुशारीरमुदीरयन्ति ।
चतुर्विधं श्रीचरणैर्निरुक्तं शारीरमेतत् प्रविभज्य सम्यक् ॥ १४३ ॥

आद्यं कडालं मधुरं द्वितीयं हि यौचलं तत्र मतं तृतीयम् ।
भवेत्तुरीयं बहुलं च तेषां लक्ष्माणि वक्ष्ये तदनु क्रमेण ॥ १४४ ॥

स्थानत्रये स्यात् कठिनं कडालं मन्द्रे च मध्ये मधुरत्वयोगात् ।
शारीरमुक्तं मधुरं द्वितीयं तारे च रागस्य विवेचकं च ॥ १४५ ॥

स्याद्यौचलं तत्र मतं तृतीयं यत्रोक्तशारीरगुणा विमिश्राः ।
भवेत्तुरीयं बहुलं तथा हि भवेत् कडालं मधुरं किलाद्यम् ॥ १४६ ॥

सयौचलं स्यान्मधुरं द्वितीयं कडालयुग्यौचलमद्वयदत्र ।
योगे त्रयाणां च मतस्तुरीयस्त्वेवं च शारीरमिदं चतुर्थम् ॥ १४७ ॥

— ॥ गमकाः ॥ —

शारीरभेदं प्रथमं निरूप्य निरूपयामो गमकान् क्रमेण ।
यः श्रोतृचित्तस्य सुखं तनोति स्वरस्य कम्पो गमकः स एव ॥ १४८ ॥

व्युत्पत्तिरस्याभिहिता च पार्श्वदेवेन संगीतविशारदेन ।
स्वीयश्रुतिस्थानसमुद्भवां च च्छायां तथान्यश्रुतियोगभाजम् ॥ १४९ ॥

यत्तु स्वरूपं गमयेत् स एव निरूपितः स्याद्गमकाभिधानः ।
वक्ष्यामहेऽथो गमकस्य भेदानाद्यः प्रतीतस्तिरुपाभिधानः ॥ १५० ॥

ततो द्वितीयः स्फुरितस्तृतीयः स्यात् कम्पितो लीन इहापरः स्यात् ।
आन्दोलितोऽन्यश्च वलिस्तु षष्ठस्त्रिभिन्ननामापि च सप्तमः स्यात् ॥ १५१ ॥

ततः परं स्तः कुरलाहतौ द्वावुल्लासितः प्लावितहुम्भितौ च ।
स्यान्मुद्रको नामितमिश्रितौ चेत्येवं मताः पञ्चदशास्य भेदाः ॥ १५२ ॥

क्रमेण चैषामथ लक्षणानि वक्ष्यामहे गायकसंप्रदायात् ।
अत्यल्पतावड्डमरुप्रघोषकम्पानुकारात् कमनीयरूपः ॥ १५३ ॥

द्रुतस्य तुर्यांशजवेन युक्तः स्वरस्य कम्पस्तिरुपाभिधानः ।
अन्यो द्रुतस्यापि तृतीयभागवेगेन युक्तः स्फुरितो भवेत् सः ॥ १५४ ॥

द्रुतार्धमानेन जवेन युक्तः स्वरस्य कम्पः खलु कम्पिताख्यः ।
तथैव पूर्णद्रुतमानयुक्तं स्वरस्य कम्पं खलु लीनमाहुः ॥ १५५ ॥

द्रुतेन मध्येन विलम्बितेन विलीयते येन घनप्रमाणः ।
आन्दोलिताख्यः स्वरकम्पयुक्तो लघुप्रमाणस्वरकम्पनेन ॥ १५६ ॥

नानाविधो रागगतिप्रभिन्नवेगस्त्रिभिन्नो भवति स्वराणाम् ।
कम्पे वलिः स्यादथ मन्द्रमध्यतारेष्वविश्रान्तघनस्वरः स्यात् ॥ १५७ ॥

कण्ठोद्भवः कोमल एव तत्र वलिः किल स्यात् कुरलाभिधानः ।
अग्र्यं स्वरं प्राप्य सहाहतेन निवर्तनेनाहत इत्युपात्तः ॥ १५८ ॥

उल्लासिताख्यः स भवेत् क्रमेणोत्तरोत्तरान् गच्छति यत् स्वरौघान् ।
प्लुतस्य मानेन च कम्पनं तु स्यात् प्लावितो गायकसंप्रदायात् ॥ १५९ ॥

स हुम्फितः स्याद्गमको मनोज्ञहुङ्कारगर्भं स्वरकम्पनं स्यात् ।
दन्तच्छदद्वन्द्वविमुद्रणातः स्वरस्य कम्पः खलु मुद्रकाख्यः ॥ १६० ॥

मन्द्रे स्वराणामवरोहणेन स्वरस्य कम्पात् किल नामिताख्यः ।
एषां पुनर्लक्षणमिश्रणेन मिश्रो भवेन्नैकविधः प्रभेदः ॥ १६१ ॥

निरूपितानां गमकावलीनां वागेति संज्ञान्तरमामनन्ति ।
उक्तेषु तस्माद्गमकेषु तेषु वागस्वरूपं च निरूपितं स्यात् ॥ १६२ ॥

अथापि वागस्य पृथक्स्वरूपं स्थायप्रसङ्गे कियतः प्रवक्ष्ये ।

॥ स्थायाः ॥

निरूप्य तान् पञ्चदश प्रभेदान् शास्त्रानुसाराद्गमकान् क्रमेण ॥ १६३ ॥

षडुत्तरां तां नवतिं वदामः स्थायान् मतङ्गादिमतानुसारात् ।
स्थायस्तु रागावयवः प्रतीतः सामान्यतो लक्षणमेतदेषाम् ॥ १६४ ॥

विशेषतः स्थायनिरूपणं च तेषां विभागं च ततो विधास्ये ।
यस्मिन् स्वरे स्थायविशेषणः स्यात्तत्रैव भूयोग्रहणे च तस्य ॥ १६५ ॥

तदादिमस्थाय इति प्रसिद्धिस्तं शब्दसंबन्धिनमामनन्ति ।
करस्थमुक्ताफलवच्च ढालः शश्वत् स्वराणां चलनात्मको यः ॥ १६६ ॥

मुक्ताफलाभस्वरसंनिवेशे ढालश्च सर्वानुभवैकसिद्धः ।
एतेन ढालेन युतांस्तु ढालस्थायान् द्वितीयान् प्रविदुस्ततज्ज्ञाः ॥ १६७ ॥

यत्सौकुमार्येण युताः स्वराणां भवत्यनुच्चारणमेव शश्वत् ।
एषा निरुक्ता लवनी च वर्णे संचारिवर्णे स्थिरकम्पनं यत् ॥ १६८ ॥

निरूप्यते सा वहनी वहन्याः स्थायांश्चतुर्थान् प्रविदुः प्रवीणाः ।
विशेषणे सा वहनी द्वितीया चालप्रिगीतिप्रविभागभेदात् ॥ १६९ ॥

पुनश्च सैषा वहनी द्विधा स्यात् स्थिरा च वेगाढ्यतया प्रतीता ।
देहस्थिता सा वहनी त्रिधा स्याद्धृद्या च कण्ठ्या च तथा शिरस्या ॥ १७० ॥

हृद्याभिधाना वहनी द्विधा स्यात् फुल्ला द्वितीया प्रथमा तु खुत्ता ।
यत्र स्वराश्चान्तरिव प्रविष्टाः खुत्ताभिधां तां वहनीं वदन्ति ॥ १७१ ॥

यत्क्वाथितक्षीरमिवोपरि स्याद्विजृम्भमाणं स्वरजातमस्याः ।
उत्फुल्लकाख्यां वहनीमुशन्ति वलिश्च सा स्याद्वहनीवदेव ॥ १७२ ॥

एवंविधा सा वहनीति येषु स्थाया वहन्याः परिकीर्तितास्ते ।
अन्या वहन्यस्तु न लक्षिता या उच्चारणेन स्फुटतां प्रयान्ति ॥ १७३ ॥

वक्ष्यामहे संप्रति वाद्यशब्दस्थायस्वरूपं सह लक्षणेन ।
वाद्यस्य शब्दे तु निरूपिते तत्स्थायस्वरूपं तु निरूपणीयम् ॥ १७४ ॥

वाद्यस्य शब्देष्वपि वाद्यपाटाक्षराणि ते स्युः टगणादिरूपाः ।
ते रागसंश्लेषविशेषभाजः स्थाया मतास्त्रियुतवाद्यशब्दाः ॥ १७५ ॥

वीणादियन्त्रेषु विभान्ति यन्त्रस्थायास्तु षष्ठाः परिकीर्तितास्ते ।
स्थायान्निरूप्याथ षडुक्तभेदांश्छायादिमांस्तान् प्रतिपादयामः ॥ १७६ ॥

छायापदेनाभिहिताश्च चक्रास्ते षड्विधा गायकसंप्रदायात् ।
स्वरादिकाकुश्च भवेदिहाद्या ततो द्वितीया खलु रागकाकुः ॥ १७७ ॥

ततस्तृतीया कतिथान्यरागकाकुश्च तुर्या त्वथ देशकाकुः ।
क्षेत्रस्य काकुः खलु पञ्चमी स्यात् षष्ठी भवेदत्र च यन्त्रकाकुः ॥ १७८ ॥

स्वरस्य षड्जस्य चतुःश्रुतेर्यच्छ्रुतिं यदा स्वीकुरुते निषादः ।
छायां च षड्जस्य भजेत्तदानीमेवं निरुक्तः स्वरकाकुराद्यः ॥ १७९ ॥

छायात्र रागस्य निजं स्वरूपं सा रागकाकुः कथिता द्वितीया ।
रागान्तरस्यापि च यत् स्वरूपं रागान्तरे तत् प्रकटीभवेच्चेत् ॥ १८० ॥

यैवान्यरागस्य भवेच्च काकुः सैषा तृतीया खलु काकुरुक्ता ।
देशेषु देशेषु च गात्रभेदादेकस्य रागस्य भवेच्च भेदः ॥ १८१ ॥

सा देशकाकुः कथिता चतुर्थी देशप्रभेदादुपलभ्यते च ।
तते च वाद्ये सुषिरे च यन्त्रे छायात्र रागस्य तु दृश्यते या ॥ १८२ ॥

यत्र प्रभेदेऽपि समानरूपा सा यन्त्रकाकुः कथितात्र षष्ठी ।
छायास्वरूपे प्रतिपादिते तद्भेदाश्च सर्वेऽपि च तत्र चोक्ताः ॥ १८३ ॥

छायां परस्याप्यनुसृत्य ये तु स्थायाः प्रवृत्तास्तु तदादिमास्ते ।
वर्णत्रयेऽपि स्वरकम्पनाख्या निरूपिता या वहनी तु तस्याम् ॥ १८४ ॥

द्वित्रस्वरोल्लङ्घनतः प्रवृत्तः स्थायो भवेत् स्वस्वरलङ्घिताख्यः ।
स प्रेरितैरूर्ध्वमधश्च तिर्यक्स्वरैर्भवेत् प्रेरितनामकोऽसौ ॥ १८५ ॥

पूर्णश्रुतिर्यत्र विभाति तारस्थानेऽपि सूच्यग्रवदेव तीक्ष्णा ।
स्वरैर्युतं तन्निगदन्ति सूक्ष्मस्थायाभिधानं दशमं प्रवीणाः ॥ १८६ ॥

दशोत्थसंकीर्णतया प्रसिद्धाः स्थाया निरुक्ताः सह लक्षणेन ।
स्थायान् वदामो गुणभेदभिन्नान् संकीर्णरूपान् सह लक्षणेन ॥ १८७ ॥

प्रयत्नतो रञ्जनतो विशेषाधानं तु रागे भजनं गुणं स्यात् ।
तत्संयुता ये भजनादिमास्ते स्थाया मता गायकसंप्रदायात् ॥ १८८ ॥

ये स्थापयित्वा च पुनः पुनश्च स्वरानशेषानपि कल्पयन्ति ।
स्यात् स्थापना तन्मिलिता भवन्ति स्थायास्तदाद्याः कथिताः क्रमेण ॥ १८९ ॥

या मत्तदन्तावलवद्गभीरगतिप्रसिद्धा किल गीतिमार्गे ।
सैषा गतिस्तत्सहिता भवेयुः स्थाया गते रक्तिनिदानभूताः ॥ १९० ॥

स्निग्धो बहुर्यो मधुरस्तथैव स्थूलो ध्वनिः स्यात् कथितः सनादः ।
तत्संयुता येऽत्र भवन्ति नादस्थायाश्च ते गायकसंप्रदायात् ॥ १९१ ॥

येषु स्वनैर्दीर्घतराः प्रयोगाः स्थाया ध्वनेस्ते कथिताः क्रमेण ।
समन्विता ये सुकुमारकान्त्या स्थायाश्छवेस्ते पुनरानुपूर्व्यात् ॥ १९२ ॥

गाने तु यो रञ्जकताविशेषः श्रोतॄन् समस्तान् मुदितान् करोति ।
ते रक्तिसंबन्धतया प्रतीताः स्थाया निरुक्ताः खलु सप्तमाश्च ॥ १९३ ॥

उच्चारणं यत्र जवात् स्वराणां स्थायास्त एते द्रुतशब्दपूर्वाः ।
ध्वनेर्घनत्वेन च जायमानमुच्चारणं स्याद् भृतशब्दवाच्यम् ॥ १९४ ॥

अतो भवेयुर्भृतशब्दपूर्वाः स्थायाः समस्ता इति वेदितव्याः ।
अथांशसंबन्धितया प्रतीतान् स्थायान् वदामः सह लक्षणेन ॥ १९५ ॥

अंशस्वरूपेऽवगते च पश्चात् स्थायास्तदीया इति वेदितव्याः ।
अतोंऽशमादौ प्रतिपाद्य योंऽशो रागान्तरस्यावयवोऽन्यरागे ॥ १९६ ॥

अंशस्य को भेद इहान्यरागकाकोः सकाशादिति चेद्वदामः ।
अंशो भवेत् सप्तविधस्तु सोऽयमाद्यो भवेत्तत्र च कारणांशः ॥ १९७ ॥

भवेच्च कार्यांश इह द्वितीयस्ततः सजातीयपदादिमोंऽशः ।
भवेच्चतुर्थः सदृशांशनामा स्यात् पञ्चमश्चासदृशांश एव ॥ १९८ ॥

मध्यस्थपूर्वोऽपि भवेत्ततोंऽशस्त्वंशांशनामापि च सप्तमः स्यात् ।
रामक्रियायामपि कार्यरागे कोलाहलाख्यस्य च कारणस्य ॥ १९९ ॥

ततोंऽशभावो भवतीति चात्र स्यात् कार्यरागे किल कारणांशः ।
स्यात् कारणे भैरवनाम्नि रागे कार्यस्य भैरव्यभिधस्य योंऽशः ॥ २०० ॥

अतश्च कार्यांशमसुं वदन्ति ह्येवंविधेष्वेष्वपि चोहनीयः ।
वराटिकायुक्ततयाष्टभेदे गौलत्वयोगिन्यपि सप्तभेदे ॥ २०१ ॥

सामान्यजातेर्भवतीह योंऽशो भवेत् सजातीयपुरःसरोंऽशः ।
गाने कृते श्रोतृसुखैकरूप्यं नट्टावराट्योस्तु यथा विशेषात् ॥ २०२ ॥

प्रतीयतेऽसौ सदृशांशनामा ग्राह्यस्त्वयं श्रोतृजनावधानात् ।
वेलावलीगुर्जरिकाख्ययोश्च सादृश्यसंबन्धविवर्जनेन ॥ २०३ ॥

सादृश्यतद्भिन्नविवर्जनेन योंऽशः स मध्यस्थपदादिमः स्यात् ।
अंशेषु तेष्वेव हि लक्षितेषु त्वंशान्तरं चेत् प्रविशेत्तमेव ॥ २०४ ॥

अंशांशनामानमुदीरयन्ति त्वंशा इमे सप्तविधा निरुक्ताः ।
एतादृशांशाः खलु यत्र तेंऽशाः स्थाया निरुक्ताः सह लक्षणेन ॥ २०५ ॥

यदा तु गाता खलु सावधानोऽप्यासङ्गलेशेन विवर्जितोऽभूत् ।
यो गीयते स त्ववधानजः स्यात् स्थायस्तु सोऽयं नवमोऽवगम्यः ॥ २०६ ॥

आधानबाहुल्यवशेन गानं भवत्यपस्थानतया प्रतीतम् ।
स्थायास्त्वपस्थानभवास्त एते तथाह्यपस्थानसमन्विताश्च ॥ २०७ ॥

न्यूनाधिकत्वोभयवर्जनेन गानं तु यत्सा निकृतिर्निरुक्ता ।
स्थाया निकृत्या सहितास्तदाद्या भवन्ति तेषां धुरि वेदितव्यम् ॥ २०८ ॥

गानेन कुर्यात् करुणां नृणां ये स्थाया निरुक्ताः करुणादिमास्ते ।
नानाविधां रीतिमुपयिवांसः स्थायास्ततस्ते विविधत्वजन्याः ॥ २०९ ॥

स्थानेषु येषु प्रतिगात्रभिन्ना भिन्नास्तु रागाः प्रभवन्ति सम्यक् ।
गात्रस्य संबन्धितया प्रतीताः स्थायाः समस्ता इति वेदितव्यम् ॥ २१० ॥

स्थायस्य गात्रप्रभवस्य काकोः क्षेत्रो भवेद्वा ननु को विभेदः ।
अत्रोच्यते क्षेत्रसमुद्भवा तु च्छायैव काकुः प्रतिदेहमन्या ॥ २११ ॥

स्वरूपमेव प्रतिदेहमत्र स्थायेष्वहो गात्रभवेषु भिन्नम् ।
कृत्वा ध्वनिं तीव्रतरां पुरस्तान्मन्द्रेषु पश्चादपसर्पणं यत् ॥ २१२ ॥

स्यादेष एवोपशमस्तदीयच्छायाः पुनस्तेन युता भवेयुः ।
काण्डारणास्थायमथामनामः स्तम्भेषु या तक्षभिरब्जरूपः ॥ २१३ ॥

चित्राकृतिस्तु क्रियते हि सोऽयं काण्डारणास्तत्सदृशा विचित्राः ।
छायास्त एते स्फुटतां प्रयान्ति काण्डारणाया इति वेदितव्यम् ॥ २१४ ॥

स्थानत्रयव्यापिनमेव केचित् काण्डारणास्थानमुदीरयन्ति ।
एषु स्वरः स्यात् सरलस्तथैव स्याद्रक्तिशाली सुकुमाररूपः ॥ २१५ ॥

अत्यन्तसूक्ष्मत्वमितः क्रमेण स्थाया अमी निर्जवनान्विताश्च ।
निरस्तशैथिल्यगुणस्तु गाढस्थायो निरुक्तो भरताग्रगण्यैः ॥ २१६ ॥

स एव चेत्संभृतमार्दवः स्यात् स्थायो निरुक्तो ललितादिगाढः ।
चातुर्यपर्यायविलासशाली स्थायः प्रतीतो ललिताभिधानः ॥ २१७ ॥

डोलोदितो यो मृदुतानुरोधात् स्थायः स उक्तो लुलिताभिधानः ।
स्थायस्तु यो वेगविलम्बहीनः स्यान्मध्यमानश्च समाभिधानः ॥ २१८ ॥

स्यात् कोमलः संभृतसौकुमार्यो विस्तीर्णयुक्तः प्रसृताभिधानः ।
स्निग्धाह्वयो रूक्षतया विहीनो यो दीप्तिमांश्चोक्ष इति प्रतीतः ॥ २१९ ॥

औचित्यवान् स्यादुचिताभिधानः सुदेशिकाख्यो हृदयालुहृद्यः ।
पूर्वार्थमाकाङ्क्षति यस्तु पूर्वं स्थायं भवेत् सोऽयमपेक्षिताख्यः ॥ २२० ॥

वल्याह्वये यो गमके वहन्यामपि ध्वनिः स्यान्मधुरश्च मन्द्रः ।
तं घोषसंबन्धिनमामनन्ति मन्द्रैर्गभीरैर्ध्वनिभिर्मनोज्ञैः ॥ २२१ ॥

समन्विता ये त इमे स्वरस्य स्थाया निरुक्ता भरताग्रगण्यैः ।
स्थायास्त्रयस्त्रिंशदिति प्रतीतास्ते विप्रकीर्णाः सह लक्षणेन ॥ २२२ ॥

स्थायान् प्रवक्ष्याम्यथ विंशतिं तानसंकरान् गायकबोधहतोः ।
आक्रम्यमाणा इव भूमिभारैर्यथा वहन्तस्तु तथा सकम्पाः ॥ २२३ ॥

यत्र स्वरा जाग्रति ते वहस्य स्थाया निरुक्ताः प्रथमास्त्वमीषु ।
येष्वक्षराडम्बर एव मुख्यस्तेष्वक्षराडम्बरशब्दपूर्वाः ॥ २२४ ॥

ऊर्ध्वैरितैर्यो जवतासमेतः स्वरैः स उल्लासितया प्रतीतः ।
गङ्गातरङ्गा इव यत्र भान्ति स्वराः स एवात्र तरङ्गिताख्यः ॥ २२५ ॥

कुम्भेऽर्धपूर्णे सलिलं यथैव डोलायते मूर्धनि तद्वदेव ।
डोलायते (चेति) प्रलम्बिताख्यं स्थायं विदुर्गीतकलासु दक्षाः ॥ २२६ ॥

अवस्खलेद्यो जवतोऽवरोहे मन्द्राच्च सोऽवस्खलिताभिधानः ।
स्थित्वा स्वरे यः स्थिरमग्रिमञ्च स्पृष्ट्वा भवेत्तारमथो गतो यः ॥ २२७ ॥

प्रत्यागतः स्यादथ संप्रविष्टो यश्चावरोहे निबिडस्वरः स्यात् ।
आरोहरीतौ निबिडस्वरो यः स उत्प्रविष्टाह्वय इत्युपेयम् ॥ २२८ ॥

स्वरास्तु यत्रैव विनिःसरन्ति स्थायस्त्वसौ निःसरणाभिधानः ।
यत्र भ्रमन्तीव खलु स्वराः स स्थायो भवेद् भ्रामितनामधेयः ॥ २२९ ॥

यत्र स्वराणां खलु दीर्घकम्पः स्थायः स दीर्घादिमकम्पितः स्यात् ।
यत्र स्वरास्तन्तुवदेव केल्यामुत्क्षिप्य चोत्क्षिप्य च गृह्यमाणाः ॥ २३० ॥

स्थायं तमेनं परिगृह्य पूर्वमुल्लासितं संकथयन्ति सन्तः ।
द्रुतेन पूर्वं तु विलम्बितेन पश्चाच्च मानेन च गीयते यः ॥ २३१ ॥

स कथ्यते लम्बविलम्बिकाख्यः संगीतशास्त्रार्णवकर्णधारैः ।
निरूप्य यत्र स्वरयोस्तु तारमन्द्रस्थयोरेकमथापरः स्यात् ॥ २३२ ॥

परिग्रहः स्यात्तु स एव लोके स्थायो भवेत् त्रोटितकप्रविष्टः ।
यत्र ध्वनिस्तु प्रथमं प्रसार्य संक्षिप्यते गायकसंप्रदायात् ॥ २३३ ॥

स कुञ्चितः स्यात् प्रसृतादिमोऽथ स्थायः स्थिरः संप्रति कथ्यतेऽसौ ।
यः स्थायिवर्णे स्थितिमत् स्वराणां कम्पः स एव स्थिरनामधेयः ॥ २३४ ॥

द्वयोर्द्वयोर्वा खलु यस्त्रिषु त्रिष्वेकैकतो वा स्वरसं विलम्ब्यम् ।
विलम्ब्य यो नाम विरच्यते स स्थायो भवेत् स्थायुकनामधेयः ॥ २३५ ॥

प्रसारितो यः पुनरूर्ध्वमेव तारे त्विमं क्षिप्रमुदीरयन्ति ।
स्थूलः पुरस्ताच्चरमं तथाल्पः स्थायस्तु सूक्ष्मान्त इतीरयन्ति ॥ २३६ ॥

निरूपिता विंशतिभेदभिन्नाः स्थायास्त्वसंकीर्णतया प्रसिद्धाः ।
स्थायांस्त्रयस्त्रिंशतमत्र वक्ष्ये शेषानसंकीर्णतया प्रतीतान् ॥ २३७ ॥

विवर्जिताकुञ्चनपूरणाद्याः स्वाभाविका येषु भवन्ति शब्दाः ।
स्थायाः स्युरेते प्रकृतिस्थशब्दसंबन्धिनो गानविदां प्रसिद्धाः ॥ २३८ ॥

शब्दस्तु सूक्ष्मीक्रियतेऽथ येषु स्थायाः कलाशब्दपुरःसरास्ते ।
प्रतीगृहीतास्तु बलेन शक्याः स्थाया मता ह्याक्रमणादिकास्ते ॥ २३९ ॥

स्थायास्तु ये वर्धकिकल्प्यमानस्तम्भा इव स्युर्घटनादिमास्ते ।
स्थायास्तु ये श्रोत्रसुखप्रदाः स्युः सुखस्य संबन्धितयोदितास्ते ॥ २४० ॥

चाले स्वराणामिह रीतिभेदात् स चालिपूर्वा कथिता ऋजक्का ।
तदन्विता ये कथितास्तु चालिस्थाया मता गायकसंप्रदायात् ॥ २४१ ॥

अंशस्वरो यः कथितो हि सोऽयं जीवस्वरस्तं तु विधाय मुख्यम् ।
(स्थायाभिगीते) कथयन्ति तांस्तु जीवस्वरस्थायतया प्रवीणाः ॥ २४२ ॥

येष्वेव वेदध्वनिवद्ध्वनिस्तु विभाति वेदध्वनिपूर्वकास्ते ।
अन्तस्तु ये सारसमन्विताः स्युर्घनत्वसंबन्धितया मतास्ते ॥ २४३ ॥

स्थाया घनत्वप्रतिकूलधर्मा निरूपितास्ते शिथिलाभिधानाः ।
क्लेशेन कर्तुं खलु शक्यते यः स्थायो मतः सोऽवघटाभिधानः ॥ २४४ ॥

यो गीयतेऽत्यन्तविलम्बनेन प्लुताह्वयं स्थायममुं वदन्ति ।
आकाङ्क्ष्यते यः खलु पूरणाय रागेण रागेष्टममुं वदन्ति ॥ २४५ ॥

यः सुस्वरोऽपस्वरवद्विभाति सोऽपस्वराभास इति प्रदिष्टः ।
यः शृङ्खलाबद्ध इवावभाति स्थायं तु तं बद्धमुशन्ति सन्तः ॥ २४६ ॥

यत्र ह्यनल्पो मधुरध्वनिः स्यात् स्थायः कलस्यात्र रवस्य सोऽयम् ।
यः स्याच्च चातुर्यजनप्रियोऽसौ स्थायो मतश्छान्दसनामधेयः ॥ २४७ ॥

यो दुष्करः सन् सुखगेयवत् स्यादाभासनामा सुकरादिमोऽयम् ।
घण्टानिनादप्रतिमानुराणसमन्वितः स्थानत एव तारात् ॥ २४८ ॥

स्थानं तु मन्द्रं प्रति याति सोऽयं स्यात् संहितस्थाय इति प्रतीतः ।
स्थायो लघुर्गौरववर्ज्यगेयो यस्तु ध्रुवाभोगपदान्तराले ॥ २४९ ॥

प्रगीयते सोऽन्तर इत्युपात्तो वक्रो भवेदार्जवहीन एव ।
तारे तु यः पूर्णवदेव भाति दीप्तप्रसन्नं तमुदाहरन्ति ॥ २५० ॥

सुखेन गेयः सुकुमारनादः प्रसन्नमृद्वाह्वय एष उक्तः ।
गुरुर्मतो लाघववर्जनेन ह्रस्वो मतो यः खलु कम्पवत् स्यात् ॥ २५१ ॥

सान्द्रत्वहीनः सबलश्च यः स्यात् स्थायो मतोऽसौ शिथिलादिगाढः ।
दीर्घो मतो ह्रस्वविलक्षणः स्यात् स्थायो ह्यसाधारणनामकस्तु ॥ २५२ ॥

पुंसस्तु शारीरगुणेन लोके सुखेन यः कस्यचिदेव शक्यः ।
साधारणः सर्वसमो निरुक्तो यस्तु स्वनिर्वाहकृते न वाञ्छेत् ॥ २५३ ॥

अन्यद्वहन्यादिनिरूपितोऽयं स्थायो निराधारतया स एषः ।
शक्योऽपि यो दुष्करवद्विभाति तं दुष्कराभासमुदीरयन्ति ॥ २५४ ॥

एषां मनाग्लक्षणमिश्रणेन मिश्रं पुनः स्थायमुदाहरन्ति ।
इति त्रयस्त्रिंशदुदाहृतास्ते स्थाया मया गायकसंप्रदायात् ॥ २५५ ॥

षडुत्तरैषा नवतिर्मिलित्वा स्थायाः समस्ताः परिकीर्तितास्ते ।
नानाविधत्वेन न मिश्रभेदाः शक्यन्त एव प्रतिपादनाय ॥ २५६ ॥

अथापि केषांचन लक्षणं दिक्प्रदर्शनाय प्रतिपादयामः ।
एकस्य साम्यं गमकस्य चेत् स्यात् संकीर्णता स्थाययुगस्य सेयम् । २५७ ॥

साम्यं बहूनां गमकाभिधानां स्थायद्वये स्याद्यदि मिश्रता सा ।
स्थायोऽधिको यः खलु यत्र मिश्रस्थाये तदाख्यां लभते स एषः ॥ २५८ ॥

स्थायास्तु ये लक्षणसाम्यभाजस्ते मिश्रनामान इति प्रतीताः ।
तानेव पूर्वाभिहितांस्तु मिश्रस्थायान् वदामः कतिचित् क्रमेण ॥ २५९ ॥

स्थाये प्रयुक्तस्तिरुपस्तथैव चान्दोलितस्तद्द्वयमिश्रणेन ।
क्रमोदितोक्तद्वयनामधेयः स्थायो भवेदाद्य इहाविधेयः ॥ २६० ॥

लीनः पुरोक्तः खलु कम्पितश्च स्थायस्तु यस्तद्द्वयमिश्रणात् स्यात् ।
लीनादिमं कम्पितमीरयन्ति द्वितीयमेतं खलु मिश्रभेदम् ॥ २६१ ॥

यः कम्पितश्चापि तथाहतश्च स्थायोऽपि यस्तद्द्वयमेलनेन ।
तमाहतं कम्पितपूर्वमाहुः स्थायं तृतीयं खलु मिश्रभेदम् ॥ २६२ ॥

पुरोदितो यस्तिरुपस्तथैव यः प्राग्यपादि स्फुरितः पुरस्तात् ।
तन्नामधेयद्वयतो यथोक्तक्रमोदितं तुर्यमिमं वदन्ति ॥ २६३ ॥

यस्मिंस्तु लीनस्फुरितौ तथा यः स्थायं तु लीनस्फुरिताख्यमाहुः ।
यस्मिन् मिलेतां स्फुरिताहतौ द्वौ षष्ठं तमाहुः स्फुरिताहताख्यम् ॥ २६४ ॥

त्रियोगजातान् कलयेऽथ मिश्रान् स्थायान् पुनर्गायकबोधहेतोः ।
आद्यं तयोर्यत्र विभाति लीनो यन्मध्यमस्तिष्ठति कम्पितश्च ॥ २६५ ॥

सन्तः पुनः स्थायविदस्तमेतं लीनादिमं कम्पितलीनमाहुः ।
यत्र त्रिभिन्नः कुरलः पुरोक्तः स्यादाहतश्चात्र विमिश्रमेतत् ॥ २६६ ॥

त्रिभिन्नपूर्व-कुरलाहतं तु प्रचक्षते स्थायरहस्यविज्ञाः ।
तौ प्लावितोल्लासितकौ वलिश्चेत्येतत्त्रयं यत्र भवेद्विमिश्रम् ॥ २६७ ॥

तं प्लावितोल्लासितपूर्वमाहुर्वलिं तु संगीतकलाप्रवीणाः ।
वलिस्तथा हुम्फितमुद्रितौ चेत्येभिस्त्रिभिर्यस्तु भवेत्तदेतत् ॥ २६८ ॥

वल्यादिमं हुम्फितमुद्रितं तं प्रचक्षते गीतकलाप्रवीणाः ।
वलिस्तथान्दोलितनामितौ च यस्मिन्निमे तु त्रितये मिलन्ति ॥ २६९ ॥

तं नामितान्दोलितपूर्वमाहुर्वलिं तु संगीतकलाधुरीणाः ।
वलिस्तथा नामितकम्पितौ चेत्येतत्त्रयं यत्र मिलेत्तमेतम् ॥ २७० ॥

आहुर्बलिं नामितकम्पितान्तसार्यास्तथा दत्तिलकोहलाद्याः ।
स्थायांश्चतुर्योगभवांस्तु वक्ष्याम्यान्दोलितप्लावितनामिताश्च ॥ २७१ ॥

तथा समुल्लासित इत्यमीभिश्चतुर्भिरेकः खलु मिश्रभेदः ।
आन्दोलितप्लावितपूर्वमाहुस्तथा समुल्लासितनामितं तम् ॥ २७२ ॥

स्थायौ प्रवक्ष्याम्यथ पञ्चयोगजातावुभौ पूर्वमतानुसारात् ।
यत्रादिमः स्यात्तिरुपस्तथास्यादान्दोलितोऽथो च बलित्रिभिन्नौ ॥ २७३ ॥

अन्ते ततः स्यात् कुरलश्च शब्दैरेभिः क्रमोक्तैरभिधीयतेऽन्यः ।
यत्र त्रिभिन्नः प्रथमोऽथ लीनो भवेद्द्वितीयः स्फुरितस्तृतीयः ॥ २७४ ॥

संप्लावितान्दोलितकौ च शब्दैरेभिः क्रमोक्तैरभिधीयतेऽन्यः ।
स्थायः प्रदिष्टः कथयामि भागैरुत्पादितान् संप्रति मिश्रभेदान् ॥ २७५ ॥

द्वियोगजातान् कलये वहन्या ढालोऽनुगानं च भवेत् क्रमेण ।
एकः प्रभेदो ह्युदितस्तु तस्य ढालाद्वहन्याश्च तथा द्वितीयः ॥ २७६ ॥

शब्दाच्च ढालादपरो वहन्या यन्त्रात् परश्चापि भवेद्विमिश्रः ।
स्याच्छायया यन्त्रयुजापि कश्चिच्छब्दाच्च यन्त्रादपरोऽपि भेदः ॥ २७७ ॥

कश्चित् प्रभेदोऽत्र भवेद्वहन्या सच्छायया कश्चन यन्त्रतश्च ।
स्याद्वाद्यशब्दादपरस्तु तीक्ष्णात् स्यात् प्रेरिताच्चेति मतो द्वियोगः ॥ २७८ ॥

त्रियोगजातान् कथयेऽथ तीक्ष्णान्यत् प्रेरिताच्च स्वरलम्बताच्च ।
एकोऽपरः कश्चन ढालशब्दात् स्याद्यन्त्रशब्दादपि वाद्यशब्दात् ॥ २७९ ॥

ततश्चतुर्योगभवाच्च ढालात् सच्छायकात् कश्चन यन्त्रशब्दात् ।
स्यादाद्यशब्दादपि को विभेदस्त्वलम्बितावस्खलिताह्वयाच्च ॥ २८० ॥

स्यात्ताडितोल्लासितयुग्मतोऽन्यः स्यात् संप्रविष्टादथ चोत्प्रविष्टात् ।
स संप्रविष्टेन तरङ्गितेन ततः प्रवक्ष्ये द्वययोगजन्यान् ॥ २८१ ॥

उल्लासिताच्च प्रतिगृह्य पूर्वं भवेत्तथा लम्बविलम्बिताच्च ।
ततश्चतुर्योगभवस्तु कश्चित् स्यात्ताडिताच्चैव तथा प्रविष्टात् ॥ २८२ ॥

अथोत्प्रविष्टादपि वान्यसंज्ञात्ततः पुनर्निःसरणात्तथैव ।
अन्यस्तु दीर्घादिमकम्पिताच्च सूक्ष्मान्तकभ्रामितकात्तथैव ॥ २८३ ॥

सस्थायुको भेद उदीरितोऽन्यस्त्वेवं चतुर्योगभवा निरुक्ताः ।
प्रपञ्चये कंचन पञ्चयोगाज्जातं प्रभेदं किल सानुमोदम् ॥ २८४ ॥

वहाक्षराडम्बरयुग्मजातस्त्वाकुञ्चितश्च प्रस्नुतः स्थिरश्च ।
स्याद् भ्रासितक्षिप्रपदाभिधेयः सूक्ष्मान्तसंज्ञश्च तरङ्गितश्च ॥ २८५ ॥

विलम्बितश्चेति च भेद एको भेदाश्च षट्त्रिंशदितीरितास्ते ।
दिशानयान्येऽपि किलोहनीयाः स्थायाः किल न्यायविचारदक्षैः ॥ २८६ ॥

— ॥ आलप्तिः ॥ —

स्थायांश्च वागांश्च निरूप्य सम्यगालप्तिकां संप्रति लक्षयामः ।
रागस्य तस्यालपनं किलाहुरालप्तिकां गीतकलाप्रवीणाः ॥ २८७ ॥

आलप्तिरेषा द्विविधा च रागपूर्वा च सा रूपकपूर्विका च ।
आद्यान् प्रबन्धाननपेक्ष्य रागालप्तिर्भवेत् स्थानचतुष्टयोत्थाः ॥ २८८ ॥

यत्र स्वरे रागनिवेशनं स्यात् स्थायस्वरं तं निगदन्ति सन्तः ।
स्थायस्वराद्यस्तु भवेत्तुरीयो व्यर्धं तमारोहणतो भणन्ति ॥ २८९ ॥

व्यर्धस्य यः स्यादवरोहणेन स्थायिस्वराच्चापि भवेत्तृतीयः ।
उच्चारणं तस्य पुनः पुनर्यं तं वंशिकायां मुखचालमाहुः ॥ २९० ॥

आरभ्य तु स्थायिनमा तृतीयादधः स्वराणामपि योजनेन ।
यद्गानमिन्धे तदुदाहरन्ति स्वस्थानमाद्यं सुधियः परं ते ॥ २९१ ॥

व्यर्धस्वरे पूर्ववदेव यत् स्यात् स्वस्थानमेतद्धि भवेद्द्वितीयम् ।
स्थायिस्वरादष्टमतामुपेतः स्वरस्तु योऽसौ द्विगुणाभिधानः ॥ २९२ ॥

व्यर्धस्वरस्य द्विगुणस्वरस्याप्यर्धस्थिताख्याः खलु मध्यभाजः ।
अर्धस्वरेषु प्रविधाय तत्तद्रागानुकूलैर्गमकैश्च गीतिम् ॥ २९३ ॥

यः स्थायिनि स्यान्न्यसनं पुरेव स्वस्थानमेतद्धि भवेत्तृतीयम् ।
पूर्वोक्तवत्त्वष्टममाकलय्य गीतं ततः स्थायिनि किं च मुञ्चेत् ॥ २९४ ॥

स्वस्थानमेतत् कथितं परं स्वस्थानैश्चतुर्भिस्तु समन्विता या ।
रागस्य साल्प्तिरथ त्वमुष्यास्तं स्थापनाभेदमिहामनामः ॥ २९५ ॥

जीवस्वरव्याप्तियुतैस्तथाल्पाल्पकैः प्रसन्नैर्बहुचातुरीकैः ।
स्थायैरमीभिः करणैस्तु रागाभिव्यञ्जनस्थापनिकोपदिष्टा ॥ २९६ ॥

— ॥ रूपकालप्तिः ॥ —

सा रूपकालप्तिरथ प्रबन्धरागेण तालेन समन्विता या ।
सा च द्विधोक्ता प्रथमा तु यत्र प्रतिग्रहण्याद्यभिधा तदीया ॥ २९७ ॥

सा भञ्जनी चात्र भवेद्द्वितीया तत्रादिमां सांप्रतमीरयामः ।
स्वस्थानमुद्राय पुरैव चालप्त्यङ्गं प्रबन्धावयवात्महेतुः ॥ २९८ ॥

प्रतिग्रहण्यत्र भवेद्द्वितीया या भञ्जनी सा द्विविधात्र वेद्या ।
स्थायादिमा भञ्जनिभेदपूर्णा भवेत् परा रूपकभञ्जनी च ॥ २९९ ॥

स्थायस्तु सा भञ्जनिकोच्यतेऽथ रागस्य यत्रावयवो विशेषात् ।
प्रबन्धसंबन्धिपदप्रमाणान्नानाविधो गीयत एव सम्यक् ॥ ३०० ॥

तेनैव मानेन तदा पदैश्चान्यथान्यथा रूपकमत्र सर्वम् ।
संगीयते यत्र निरूपिता सालप्तिक्रमाद्रूपकभञ्जनीति ॥ ३०१ ॥

आलप्तिकाख्येति हि सा तु वर्णालंकाररम्या गमकैर्विलासैः ।
प्रकाशयन्ती निजरागभेदप्रयोजनेऽत्रैव परं प्रशस्ता ॥ ३०२ ॥

आलप्तिकायास्त्वपरान् विशेषानाचष्ट यश्चाह स पार्श्वदेवः ।
समा हि चाद्या विषमा द्वितीया स्यात् प्राञ्जलीकेति पुनर्द्विधा स्यात् ॥ ३०३ ॥

स्यात् साक्षरा सेयमनक्षरा च पूर्वं द्विधोक्तापि चतुर्विधैवम् ।
पुनर्द्विधा सा कथिता सतालातालेति सा चाष्टविधोपदिष्टा ॥ ३०४ ॥

शुद्धस्य योगादपि सालगस्य षड्डुत्तरास्ताः कथिता दशैवम् ।

— ॥ बृन्दलक्षणम् ॥ —

आलप्तिलक्ष्म प्रतिपाद्य वक्ष्ये बृन्दं जनानन्दनमूलकन्दम् ॥ ३०५ ॥

कदम्बकं वादकगायकानां विदन्ति बृन्दं गणनाविशेषात् ।
त्रैधं तदेतत् पुनरुत्तमं च स्यान्मध्यमं चैव ततः कनिष्ठम् ॥ ३०६ ॥

यस्मिन् भवेद्गातृचतुष्टयी च मुख्यास्तथाष्टौ समगायनाश्च ।
स्याद्गायनीद्वादशकं चतुष्कं तद्वांशिकानां च पुनश्चतुष्कम् ॥ ३०७ ॥

मार्दङ्गिकानां च भवेत्तदेतदुदीरयन्त्युत्तममेव बृन्दम् ।
तदर्धमानादिह मध्यमं स्याद्बृन्दं कनिष्ठस्य च लक्ष्म वक्ष्ये ॥ ३०८ ॥

प्रपञ्चयन् पञ्च परिग्रहांश्च तद्भाविका वादकवांशिकाश्च ।
तत्काहलाशंखकवादकश्च तन्मौहरीश्रृङ्गकवादकश्च ॥ ३२३ ॥

तथोत्तमास्तालधराश्च ये तत्परिग्रहः स्यात् कुतपस्ततस्य ।
आनद्धपूर्वं कुतपं प्रवक्ष्ये यत्रैकको मार्दलिकश्च मुख्यः ॥ ३२४ ॥

आद्यं तु वाद्यं पणवस्ततो दर्दुरस्तु तस्मात् परमेव ढक्का ।
मण्डी च ढक्कापि च ढक्कुली च ततः परं स्यात् पटहस्तथैव ॥ ३२५ ॥

तथैव चान्या करटा हुडुक्का ढक्का ततः स्याद्धवसं तथान्या ।
डमरवेभिख्यो घढसश्च रुञ्जा तथा कुडुक्का कुडुवाभिधान्या ॥ ३२६ ॥

निःस्वानभेर्यौ त्रिवली तथैव स्यात्तम्बकी स्यादथ बाम्बडी च ।
पटश्च कम्राजवसेल्लुकाश्च कांस्यादितालः किरिकिट्टिकं च ॥ ३२७ ॥

यदेवमाद्यं पुनरस्ति वाद्यं तद्वादकानां च पृथक्कदम्बम् ।
आनद्धपूर्वं कुतपं वदन्ति नाट्यस्य वक्ष्ये कुतपं क्रमेण ॥ ३२८ ॥

वराटकर्णाटकलाटगौडबङ्गालकाश्मीरकलिङ्गचोलाः ।
समालवागुर्जरिकोङ्कणाश्च देशाश्च सौराष्ट्रमुखास्तथा ये ॥ ३२९ ॥

एतेषु जातैरभिनीतिदक्षैर्नानाङ्गहारेषु विचक्षणैश्च ।
सुशिक्षितैस्ताण्डवलास्ययोश्च स्थाने विचित्रे विषमे च विज्ञैः ॥ ३३० ॥

तथोत्तमैर्मध्यमकाधमैश्च नाट्यस्य वेद्यः कुतपोऽत्र पात्रैः ।
एतस्य योगं कुतपत्रयस्य बृन्दं त्वभाणीद्भरतो मुनीन्द्रः ।

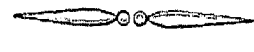
ततादिकस्योत्तमतादिभेदात् स्यादुत्तमादिः कुतपस्त्रिधायम् ॥ ३३१ ॥

॥ इति रघुनाथभूपरचितायां संगीतसुधायां

तृतीयः प्रकीर्णकाध्यायः समाप्तः ॥

सङ्गीतसुधायाम्

चतुर्थोऽध्यायः

संगीतशास्त्रप्रचयप्रभेदे श्रुत्यादिजन्यं स्वररूपमुक्तम् ।
अथोदितास्तत्प्रभवाश्च रागा जात्यादिगान्धर्वयुताः समग्रम् ॥ १ ॥

जातिः कपालानि च कम्बलं च ते ग्रामरागाश्च तथोपरागाः ।
शुद्धाश्च रागाः सकला निरुक्ता भाषाविभाषान्तरभाषिकाद्याः ॥ २ ॥

गान्धर्वमेतत् सकलं निरुक्तं प्रयोक्तृवर्गोऽस्य तु नन्दिमुख्याः ।
रागाङ्गभाषाङ्गयुतं क्रियाङ्गमुपाङ्गमेतत् खलु देशिरागः ॥ ३ ॥

चतुर्विधे तत्र तु देशिरागे गीतप्रबन्धे च सलक्षणेऽस्मिन् ।
वाग्गेयकारप्रमुखैः समग्रप्रयोक्तृवर्गः प्रतिपादितः प्राक् ॥ ४ ॥

प्रबन्धनिर्माणविशेषदक्षो वाग्गेयकारस्त्विति वर्णितं प्राक् ।
प्रबन्धरूपेऽवगते च पश्चाद्वाग्गेयकारस्त्विह वर्णनीयः ॥ ५ ॥

अतः प्रबन्धप्रतिपादनार्थं तुरीयमध्यायमुदीरयामः ।
यतः प्रबन्धोऽत्र च गीतरूपस्ततश्च गीतं प्रथमं निरूप्यम् ॥ ६ ॥

अत्र स्वराणामनुरञ्जको यो गुम्भस्तमेतं प्रवदन्ति गीतम् ।
ननूदितं प्राक् स्वरलक्ष्ममध्ये स्वरस्वरूपे किल रञ्जकत्वम् ॥ ७ ॥

अतः स्वराणामनुरञ्जकत्वं विशेषणं यन्न सहामहे तत् ।
अत्रोच्यते तस्य विशेषणस्य व्यावर्तमेतद्विशदं यथा स्यात् ॥ ८ ॥

संदर्भमात्रे न हि रञ्जकत्वं भवेत् स्वराणामिति वेदितव्यम् ।
विवादिभूतस्वरमर्दनेन विना स्वरूपेण तु तत्प्रयोगे ॥ ९ ॥

संदर्भभावे सति च स्वराणां तद्रञ्जकं स्यादपि वेदितव्यम् ।
तस्मिन्नतिव्याप्तिनिवारणार्थं विशेषणं रञ्जनरूपमुक्तम् ॥ १० ॥

उक्तं च गीतं द्विविधं वदन्ति गान्धर्वमाद्यं किल गानमन्यत् ।
गान्धर्वमुख्यैः किल गीयमानं श्रेयःप्रदं लक्षणमत्र वेद्यम् ॥ ११ ॥

सिद्धं तथानादिपरंपराभिरशक्यमप्याधुनिकैरशेषैः ।
गान्धर्वमेतत् कथितं पुरस्ताद्गानं त्विदानीं प्रतिपादयामः ॥ १२ ॥

देशीयरागादि च लक्ष्मयुक्तं वाग्गेयकारप्रमुखेरितं च ।
तद्गानसामान्यमितीरयन्ति श्रेयस्करं मोदकरं जनानाम् ॥ १३ ॥

— ॥ गानभेदाः ॥ —

यद्यप्यथो गानमशेषजन्तुहर्षप्रहर्षादिमहेतुभूतम् ।
तथापि केषांचन किंचिदेव गानं प्रियं भिन्नरुचिर्हि लोकः ॥ १४ ॥

प्रकारभेदं जनरञ्जनानां स्पष्टं समाचष्ट स पार्श्वदेवः ।
यदुच्चनीचस्वरसंयुतः स्याद्यन्न द्रुतं नैव विलम्बितं च ॥ १५ ॥

तालानुरूपं समनामगानमाचार्यवर्यप्रियमामनन्ति ।
गानं क्रियाकारकशब्दयुक्तं यत्संधिदोषेण विवर्जितं च ॥ १६ ॥

व्यक्तस्वरं व्यक्तपदं तदेतद्व्यक्ताभिधं पण्डितरञ्जकं तत् ।
यदक्षरैः स्याल्ललितैरुपेतं शृङ्गारनाम्ना सहितं रसेन ॥ १७ ॥

श्राव्येण नादेन युतं च गानं प्रियं च यूनां मधुराभिधानम् ।
गानस्वरैरुच्चतरैरुपेतं तथा प्रयोगे बहुलीकृतं च ॥ १८ ॥

विकृष्टसंज्ञं पुनरेतदेव प्रियं परेषां कथितं जनानाम् ।
वृत्त्यारभट्या सहितं यदेव प्रवीरसंग्रामकथोद्भटं च ॥ १९ ॥

स्यादुच्चनीचस्वरसंयुतं च सोत्साहगानं खलु शूरहृद्यम् ।
प्रमोदकं दीप्तपदैः समग्रं शृङ्गारसंज्ञेन रसेन युक्तम् ॥ २० ॥

कृपारसज्ञापककाकुयुक्तं विविक्तहृद्यं करुणाख्यगानम् ।
पदैः परीतं विपरीतरूपैः समन्वितं यत् स्वरभङ्गिभेदैः ॥ २१ ॥

युक्तं पुनर्हास्यरसेन गाढं विटप्रियं स्यात् परिहासगानम् ।
गूढाभिधेयैः प्रकटायमानसंसारसंभावितसौख्यमुख्यैः ॥ २२ ॥

पदैरुपेतं यदुदाहरेयुरध्यात्मगानं खलु योगिहृद्यम् ।
शुभैश्च वाक्यैर्बहुलैरुपेतं स्वरेण शुद्धेन च पञ्चमेन ॥ २३ ॥

गेयं विवाहादिमहोत्सवेषु वधूप्रियं मङ्गलगानमेतत् ।
यद्देवतायाः सहितं स्तवेन तस्याः प्रभावप्रतिबोधनं च ॥ २४ ॥

आस्तिक्यसंपादकमत्र रम्यं गानं विदुर्भक्तजनादिहृद्यम् ।
अभ्युन्नतस्थानसमन्वितं च यदालिकं स्यादपि तालपादैः ॥ २५ ॥

रूक्षं प्रयोगैर्बहुलैरुपेतं वादिप्रियं तद्विषमाख्यगानम् ।
इत्थं जनानामिह रञ्जनानि नानाविधान्याह स पार्श्वदेवः ॥ २६ ॥

गानं तदत्र द्विविधं निरुक्तं निबद्धमेकं त्वनिबद्धमन्यत् ।
षडङ्गधात्वादिविवर्जनेन चालप्तिरूपं त्वनिबद्धमाहुः ॥ २७ ॥

उद्ग्राहमुख्यैरपि धातुवर्गैरङ्गैः स्वराद्यैश्च युतं निबद्धम् ।
तत्रानिबद्धं कथितं पुरस्तान्निबद्धमत्रैव निरूपयामः ॥ २८ ॥

त्रेधा निबद्धस्य भवन्ति संज्ञा वस्तुप्रबन्धोऽपि च रूपकं च ।
एकस्य संज्ञा बहुधा प्रवृत्तिर्निमित्तभेदादिति पार्श्वदेवः ॥ २९ ॥

चत्वार उद्ग्राहमुखाः स्वरादीन्यङ्गानि षट् चापि वसन्ति यस्मिन् ।
तद्वस्तुसंज्ञं कथितं निबद्धं प्रवृत्त्यभिज्ञैर्भरताग्रगण्यैः ॥ ३० ॥

चतुर्भिरत्रापि च धातुभिश्च प्रबध्यतेऽङ्गैरपि षड्भिरेषः ।
एवं प्रबन्धार्थमुदीरयन्ति शार्दूलशैलादिमुखा मुनीन्द्राः ॥ ३१ ॥

नामादिमारोपणमेव यस्मिन्निरूप्यते रूपकमेतदाहुः ।
पूर्वं निरुक्तः किल धातुशब्दो गेयाभिधायीति विविच्य सम्यक् ॥ ३२ ॥

स एव चोक्तः किल धातुशब्दस्तुर्यप्रबन्धावयवाभिधायी ।
चतुर्विधो धातुरिह प्रबन्धे ह्युद्ग्राहमेलापकसंज्ञकौ द्वौ ॥ ३३ ॥

ध्रुवं तृतीयं समुदाहरन्ति त्वाभोगसंज्ञः कथितस्तुरीयः ।
आद्यः प्रबन्धावयवः किल स्यादुद्ग्राहनामा कथितो मुनीन्द्रैः ॥ ३४ ॥

भवेत् प्रबन्धावयवो द्वितीयो मेलापकः सर्वजनप्रसिद्धः ।
ध्रुवः प्रबन्धावयवस्तृतीयः सर्वप्रबन्धे नियतो यतोऽयम् ॥ ३५ ॥

प्रबन्धतुर्यांशमुदाहरन्ति त्वाभोगनामानममुं मुनीन्द्राः ।
धातुश्चतुर्धेति कथं नु संख्या ह्यस्त्यन्तराख्योऽपि च धातुरन्यः ॥ ३६ ॥

एवं च पञ्चेति निरूपणीये कथं चतुर्धेति विनिश्चयस्ते ।
सत्यं च धात्वन्तरवर्णनं ते सर्वानुयायी खलु नैष धातुः ॥ ३७ ॥

प्रवर्तते सालगसूडमात्रे त्वन्यत्र चत्वार इति प्रतीतम् ।
पित्तादिधातुत्रितयी यथा वा शरीरपोषादिविशेषहेतुः ॥ ३८ ॥

निर्वाहकत्वेन तथा प्रबन्धे ह्युद्ग्राहमुख्याः किल धातवस्ते ।
धातुस्वरूपं कथयामि सम्यग्धातुस्त्वतो धारणपोषणार्थात् ॥ ३९ ॥

औणादिके संप्रति कल्प्यमाने तुन्प्रत्यये धातुपदस्य सिद्धिः ।
उद्ग्राहमुख्यान् समुदाजहार व्युत्पत्तिपूर्वं किल पार्श्वदेवः ॥ ४० ॥

उद्गृह्यते येन च गीतमादावुद्ग्राहनामास्य ततः प्रतीतः ।
भवेद्ध्रुवोद्ग्राहकमेलनेन मेलापकाख्यां लभते द्वितीयः ॥ ४१ ॥

प्रबन्धमात्रे नियतो यतोऽभूद्ध्रुवाभिधानं लभते स धातुः ।
यतः प्रबन्धस्य समाप्तिरासीत् खण्डं तमाभोगमुदीरयन्ति ॥ ४२ ॥

ध्रुवस्य चाभोगविधानतो वा त्वाभोगनामानमुशन्ति सन्तः ।
उद्ग्राहमुख्यांश्चतुरः किलैवं व्युत्पादयामास स पार्श्वदेवः ॥ ४३ ॥

एलाप्रबन्धेऽपि च ढेङ्किकायामुद्ग्राहमुख्या नियताः प्रतीताः ।
नान्यप्रबन्धे नियतौ भवेतामाभोगमेलापकनामधेयौ ॥ ४४ ॥

पुनः प्रबन्धस्त्रिविधो द्विधातुराद्यस्त्रिधातुश्च भवेद्द्वितीयः ।
भवेच्चतुर्धातुरथो तृतीयस्त्रैविध्यमित्थं कथितं मुनीन्द्रैः ॥ ४५ ॥

प्रबन्धनाम्नः पुरुषस्य तस्य पश्चात् षडङ्गानि निरूपयामः ।
आद्यः स्वरः स्याद्बिरुदं द्वितीयं पदं तृतीयं किल तेन्नकश्च ॥ ४६ ॥

स्यात् पञ्चमः पाट इति प्रतीतस्तालाभिधानं निगदन्ति षष्ठम् ।
प्रबन्धनाम्नः पुरुषस्य तस्य षडङ्गविन्यासविधां वदामः ॥ ४७ ॥

पदस्य चार्थप्रतिबोधकत्वात्तेन्नस्य कल्याणविबोधकत्वात् ।
पदं च तेन्नं च विलोचने द्वे प्रबन्धसंज्ञस्य च पूरुषस्य ॥ ४८ ॥

मृदङ्गवीणामुरजादिजन्मा कराभिघातप्रभवस्तु पाटः ।
प्रत्यर्थिसेनाप्रविदारणादिर्युतस्तु हस्ताभिनयैकसाध्यः ॥ ४९ ॥

तत्तादृशोऽसौ बिरुदश्च तौ द्वौ प्रबन्धनाम्नः पुरुषस्य पाणी ।
तालस्वरौ यच्चरणैकहेतू प्रबन्धनाम्नः पुरुषस्य पादौ ॥ ५० ॥

तद्रूपकत्वेन निरूपितानां स्वरादिमानामिह लक्ष्म वक्ष्ये ।
[illegible] रूपं प्रथमे निरुक्तं तद्वाचका ये सरिगादिवर्णाः ॥ ५१ ॥

कन्दस्ततः स्यात्तुरगादिलीला गजादिलीला द्विपदी तथैव ।
स्याच्चक्रवालस्तदनु प्रतीतो भवत्ययं क्रौञ्चपदाभिधानः ॥ ७९ ॥

ततः स्वरार्थो ध्वनिकुट्टिनी तथार्या च गाथा द्विपथस्तथैव ।
अनन्तरं स्यात् कलहंससंज्ञः स्यात्तोटकश्चापि घटश्च वृत्तम् ॥ ८० ॥

स्यान्मातृका रागकदम्बकं च स्यात् पञ्चतालेश्वरनामधेयः ।
तालार्णवश्चेति यथाक्रमेण प्रोक्ताश्चतुर्विंशतिरत्र भेदाः ॥ ८१ ॥

एलादिमध्यस्थित एव यः स्यादेषोऽपि चालिक्रम एव वेद्यः ।
सूडस्थितास्त्वालिसमाश्रिताश्च द्वात्रिंशदेते मिलिताः समस्ताः ॥ ८२ ॥

वक्ष्यामहे संप्रति विप्रकीर्णाञ्श्रीरङ्गनामा प्रथमः स एषु ।
स्याच्छ्रीविलासस्तु भवेद्द्वितीयस्ततस्तृतीयः किल पञ्चभङ्गिः ॥ ८३ ॥

पञ्चाननोमातिलकौ भवेतां त्रिपद्यभिख्यापि चतुष्पदी च ।
स्यात् षट्पदी वस्तुसमाह्वयश्च ततः किल स्याद्विजयाभिधानः ॥ ८४ ॥

ततः प्रतीतस्त्रिपथाभिधेयश्चतुर्मुखः स्यादपि सिंहलीलः ।
स्याद्धंसलीलोऽपि च दण्डकश्च स्याज्झुम्बडं कन्दुकनामधेयः ॥ ४५ ॥

ततः परं स्यात् कथितस्त्रिभङ्गिर्हरादिमश्चापि विलासकश्च ।
सुदर्शनश्चापि भवेत् स्वराङ्कः श्रीवर्धनो हर्षविवर्धनश्च ॥ ८६ ॥

ततः परं स्याद्वदनं च चच्चर्याख्याथ चर्याप्यथ पद्धटी च ।
सा राहडी चापि ततश्च वीरश्रीमङ्गलाचार इति प्रतीतः ॥ ८७ ॥

ततः परं स्याद्धवलाभिधानः स्यान्मङ्गलश्चापि तथैव चोवी ।
लोली ततो डोल्लरिका च दन्ती षट्त्रिंशदेवं खलु विप्रकीर्णाः ॥ ८८ ॥

— ॥ एलालक्षणम् ॥ —

एलाप्रबन्धस्य निरूपयामः सामान्यतो लक्षणमत्र सम्यक् ।
एलेति नाम्ना प्रथिते प्रबन्धे चत्वार एव त्रय एव वांशाः ॥ ८९ ॥

तत्राद्यपादे विनिवेशनीये खण्डे ह्यनुप्राससमन्विते द्वे ।
गेये च मातुद्वितयेन युक्ते त्वेकेन युक्ते खलु धातुना च ॥ ९० ॥

खण्डद्वयं षट्सु दशस्वपि स्यात् क्रमाभिधानं पदमेषु पूर्वम् ।
कार्यः प्रयोगस्तदनन्तरं स्यात् पदं तु तं मन्मथवद्द्वितीयम् ॥ ९१ ॥

ज्ञेयः प्रयोगश्च वनाक्षरौघैरालप्तिरुक्ता गमकैश्च युक्ता ।
तस्य द्वितीयस्य पदस्य चान्ते शब्दश्च संबोधनयुक् प्रयोज्यः ॥ ९२ ॥

अनन्तरं पल्लवसंज्ञकः स्यात् पदत्रयं तत्र खलु द्वयोस्तु ।
स्यादाद्ययोस्तत्र विलम्बगानपदं तृतीयं द्रुतमानगेयम् ॥ ९३ ॥

पदत्रयं चोक्तमिदं क्रमेण कान्तं जितं मित्रमिति ब्रुवन्ति ।
उद्ग्राह एवं प्रथमे तु धातावाद्यो भवेत् पञ्चपदस्तु पादः ॥ ९४ ॥

एवं द्वितीयेऽपि भवन्ति पादे पदानि पञ्चैव यथाक्रमेण ।
विकारिसंज्ञं पदमाद्यमन्यन्मान्धातृसंज्ञं च ततस्तृतीयम् ॥ ९५ ॥

सुमत्यभिख्यं खलु शोभसंज्ञं तुर्यं सुशोभेत्यपि पञ्चमं च ।
पादस्तृतीयः प्रथमाङ्घ्रिवत् स्याज्ज्ञेयो भवेदत्र विशेष एषः ॥ ९६ ॥

खण्डद्वयं त्वाद्यपदं प्रगाय प्रयोगसंज्ञे तदनु द्वितीये ।
अन्ते च संबोधयुतं तु गेयं पदं विहायैव पदान्तराणि ॥ ९७ ॥

न पल्लवाख्यस्य पदत्रयस्य कार्यः प्रयोगः प्रथमाङ्घ्रिवत् स्यात् ।
कार्यः प्रयोगश्च पदे द्वितीये पूर्वप्रयोगस्वरगुम्भवर्जम् ॥ ९८ ॥

भवेत्तदन्यस्वरगुम्भयुक्तस्तस्मात्तृतीये चरणे पदे द्वे ।
ते गीतकोपादिचिताभिधानं क्रमाल्लभेतामिति वेदितव्यम् ॥ ९९ ॥

एलाप्रबन्धेऽप्युपगच्छतां हि त्रिधातुतां द्वादशकं पदानाम् ।
उद्ग्राहके धातुचतुष्टयादि सोमेश्वरादेस्तु मतेपदानि ॥ १०० ॥

उद्ग्राह एकादशकं पदानां मेलापके द्वादश चैकमेव ।
अनन्तरं तु ध्रुवखण्डमस्य पदत्रयं तत्र च कल्पयन्ति ॥ १०१ ॥

पदत्रयं तत्र तु मध्यनाम्ना मानेन गातव्यमथो तृतीयम् ।
मानेन गानं तु विलम्बितेन स्तुतस्य नामाङ्कनमत्र कार्यम् ॥ १०२ ॥

खण्डे ध्रुवे त्रीणि पदानि तत्र विचित्रमाद्यं कथयन्ति सन्तः ।
स्याद्वासवाख्यं तदनु द्वितीयं ततस्तृतीयं मृदुनामधेयम् ॥ १०३ ॥

पदेषु चाद्यं द्वयमेकधातुस्ततस्तृतीयं किल भिन्नधातुः ।
आभोगधातुस्तदनन्तरं स्याद्वाग्गेयकारः पुनरत्र खण्डे ॥ १०४ ॥

कुर्यात् स्वनाम्नश्च तथा प्रबन्धनाम्नश्च विन्यासमिह प्रबन्धे ।
आभोगखण्डे पुनरन्तिमं तु सुचित्रसंज्ञं सुधियो वदन्ति ॥ १०५ ॥

जिताभिधेऽस्मिन् सुमुखीपदस्य मित्राभिधानस्य शची निरुक्ता ।
विकारिसंज्ञस्य भवेद्वरेण्या मांधातृसंज्ञस्य तु वायुवेगा ॥ ११९ ॥

सुमत्यभिख्यस्य तु वेदिनी स्याच्छोभाभिधानस्य तु मेदिनी च ।
जया सुशोभाख्यपदस्य सा स्याद्गौरी भवेद्गीतकनामभाजः ॥ १२० ॥

ब्राह्मी तथैवोचितसंज्ञकस्य मातङ्गिका तत्र विचित्रनाम्नः ।
स्याच्चण्डिका वासवनामकस्य सा देवतास्मिन् विजया मृदोस्तु ॥ १२१ ॥

चामुण्डिकान्त्यस्य सुचित्रनाम्नः षडुत्तराणां क्रमतो दशानाम् ।
उक्ताः पदानामिति देवतास्ताः प्राणान् पदानां दश वर्णयामः ॥ १२२ ॥

आद्यः समानो मधुरो द्वितीयः सान्द्रस्तृतीयोऽप्यथ कान्तसंज्ञः ।
दीप्तस्ततश्चैव समाहितोऽन्योऽथोऽग्राम्य उक्तः सुकुमारकोऽथ ॥ १२३ ॥

प्रसन्नसंज्ञो नवमो निरुक्त ओजस्विसंज्ञो दशमो मतोऽत्र ।
प्राणा दशैते कथिता विविच्योद्ग्राहादिनिष्ठेषु पदेषु योज्याः ॥ १२४ ॥

प्राणा दशैते हि षडुत्तरेषु कथं दशस्वेषु पदेषु योज्याः ।
संख्याविरोधादिति चेद्वदामो विविच्य सम्यक् परिहाररीतिम् ॥ १२५ ॥

द्वयोस्त्रयाणामपि चैक एव प्राणस्ततः स्यान्न विरोधशङ्का ।
तथा हि मांधात्रभिधानभाजो द्वितीयपादं भजतः पदस्य ॥ १२६ ॥

पदे किलाद्ये प्रचुरप्रयोगभाजस्तथा मन्मथवत्पदस्य ।
भवेद्द्वितीयस्य च धातुसाम्यात् प्राणः समानाभिध एक एव ॥ १२७ ॥

द्वितीयपादस्थितपल्लवाख्यपदे किलाद्ये च सुमत्यभिख्ये ।
आद्याङ्घ्रिनिष्ठेषु च पल्लवेषु कान्ताभिधाने प्रथमे पदे च ॥ १२८ ॥

प्राणः स एको मधुराभिधानः प्रकीर्तितोऽयं स्वरगुम्भसाम्यात् ।
द्वितीयपादस्थितपल्लवाख्यपदे द्वितीये किल शोभिनाम्नि ॥ १२९ ॥

तथाद्यपादस्थितपल्लवस्य भवेद्द्वितीयस्य जिताभिधस्य ।
सान्द्राभिधानः पुनरेक एव प्राणः प्रतीतः स्वरगुम्भसाम्यात् ॥ १३० ॥

द्वितीयपादस्थितपल्लवेषु तथा तृतीयस्य सुशोभिनाम्नः ।
आद्याङ्घ्रिनिष्ठेषु च पल्लवेषु तथा तृतीयस्य हि मित्रनाम्नः ॥ १३१ ॥

कान्ताभिधानः पुनरेक एव प्राणस्तु बोध्यः स्वरगुम्भसाम्यात् ।
पादत्रयेष्वेषु तथैव खण्डद्वयात्मकेषु स्वरगुम्भसाम्यात् ॥ १३२ ॥

योगे गुरुर्विकल्पेन लघुर्मतोऽसौ ।
मिकारमेतांश्चतुरश्च वर्णान् ॥ १६० ॥

ासु भाषासु पञ्चस्वपि साहितीज्ञाः ।
पभ्रंशे स्युस्तु ऊ ओ च इमे च हुं च ॥ १६१ ॥

क्तः सोऽप्यष्टधा स्यान्मयराः सतौ च ।
णानि त्रिभिर्मतो मो गुरुभिः कवीनाम् ॥ १६२ ॥

यं चेच्छन्दोविदस्तं यगणं भणन्ति ।
ान्ति चाद्यन्तयोश्चेद्गुरुवर्णयोगः ॥ १६३ ॥

वदन्ति मध्ये तथादौ लघुवर्णयोगे ।
र्णयोगेऽप्यन्ते लघुश्चेत्तगणं तमाहुः ॥ १६४ ॥

वदन्ति चाद्यन्तयोश्चेल्लघुवर्णयोगे ।
तमाहुर्मध्ये तथान्ते च लघुद्वयं चेत् ॥ १६५ ॥

भणन्ति वक्ष्ये स्वरूपं यगणादिमानाम् ।
गादिमानां ब्रूमः फलं संप्रति देवतां च ॥ १६६ ॥

गस्य गीतश्लोकादिषु श्रीश्च फलं प्रयोगे ।
स्य तद्वद्बुद्धिः फलं चादितया प्रयोगे ॥ १६७ ॥

गस्य गीतश्लोकादिभाजः फलमन्यदेतत् ।
गणस्य वायुरादौ प्रयोगस्य विदेशयानम् ॥ १६८ ॥

गणस्य शून्यं फलं भवेत्तत्प्रथमप्रयोगे ।
गणे दिनेशः फलं रुजास्य प्रथमं प्रयोगे ॥ १६९ ॥

ो यथा—कामाक्षी । गीर्वाणी । इत्यादि ।

ो यथा—भवानी । मृडानी । इत्यादि ।

गो यथा—अम्बिका । इन्दिरा । इत्यादि ।

णो यथा—गिरिजा । कमला । इत्यादि ।

ाणो यथा—श्रीकण्ठ । गौरीश । इत्यादि ।

ाणो यथा—गिरीश । रमेश । इत्यादि ।

गणो यथा—श्रीधर । शंकर । इत्यादि ।

गणो यथा—गिरिश । अमर । इत्यादि ।

पादेषु च त्रिष्वपि दीप्तनामा प्राणो भवेदेक इति प्रतीतः ।
प्राणान् दशोक्तानिह लक्षयामः समानमुख्यान् विनियोगपूर्वम् ॥ १३३ ॥

यस्याक्षराणि ध्वनयस्तथाल्पाः प्राणं समानाह्वयमामनन्ति ।
आद्याङ्घ्रिके मन्मथवत्पदे च द्वितीयपादस्थितिभाजि तद्वत् ॥ १३४ ॥

मान्धातृसंज्ञे च पदे तथैव प्राणः समानो विनियोजनीयः ।
यः स्वल्पया मूर्छनया समेतः प्राणोऽल्पनादो मधुराख्य एषः ॥ १३५ ॥

स मूर्छनायाः पुनरल्पभावो घटेत तानीकरणेन सम्यक् ।
इदं तु तानीकरणं ह्यताने तानत्वसंपादनमामनन्ति ॥ १३६ ॥

तानत्वसंपादनमेतदाद्यं स्वरं तु तानस्य पुरः प्रगाय ।
आरोहणाद्वाप्यवरोहणाद्वा मध्यस्थितानां क्रमशः स्वराणाम् ॥ १३७ ॥

संस्पृष्टतः किंचिदिहान्तिमस्य स्वरस्य चोच्चारणमात्रतः स्यात् ।
आद्यद्वितीयाङ्घ्रिगयोर्विलम्बितमानयोः पल्लवकत्रयेऽपि ॥ १३८ ॥

आद्योस्तथा कान्तसुमत्यभिख्याभाजोः प्रयोज्यः पदयोरयं स्यात् ।
प्राणस्तृतीयः परिकीर्तितोऽयं सान्द्राभिधोऽसौ निबिडाक्षरः स्यात् ॥ १३९ ॥

तेनात्र संगीतविदो हि धातोरपेक्षयाधिक्यमुशन्ति मातोः ।
अल्पध्वनिस्तारगतिस्तथायमल्पध्वनित्वं समवेक्ष्य मातुम् ॥ १४० ॥

जायेत धातोः पुनरल्पभावादितीरितं गीतकलाप्रवीणैः ।
अस्मिन् पुनस्तारगतत्वरूपविशेषणस्य प्रतिपादनेन ॥ १४१ ॥

आद्यद्वितीयाङ्घ्रिगयोर्विलम्बितमानयोः पल्लवमध्यभाजोः ।
पूर्वात् पदात् सम्यगनल्पसान्द्रं प्राणाश्रयत्वं प्रतिपादितव्यम् ॥ १४२ ॥

स्यात् कान्तनादेन समाहितत्वात् प्राणस्तु कान्तः किल कीर्तितोऽयम् ।
कान्तत्वमेतस्य वदन्ति रक्तिविशेषयोगादिति गानदक्षाः ॥ १४३ ॥

पादद्वयस्था युगपल्लवान्त्यपादद्वितीया द्रुतमानयुक्ता ।
क्रमाच्च मत्ते च सुशोभिसंज्ञे प्राणः प्रयोज्यः पुनरत्र कान्तः ॥ १४४ ॥

स्याद्दीप्तनादः किल दीप्तसंज्ञः संपूर्णनादेन च दीप्ततास्य ।
पादत्रयाद्येषु पदेषु खण्डद्वयात्मकेषु त्रिषु चैषु दीप्तः ॥ १४५ ॥

यथाक्रमं कामविकारिगीतसंज्ञेषु विज्ञैर्विनियोजनीयाः ।
प्राणस्तु षष्ठोऽत्र समाहिताख्यो वर्णो भवेत् स्थायिनि विद्यमानः ॥ १४६ ॥

स द्वादशे तद्युचिर्ताभिधाने योग्यान् स्वरान् स्थायिन एव कृत्वा ।
आलप्तिकायां गमकादिमायां योग्यो भवेदक्षरवर्जितायाम् ॥ १४७ ॥

प्राणः किलाग्राम्यपदाभिधेयो नादाक्षरावृत्तिवशेन वेद्यः ।
योज्यस्त्वयं मध्यलयेन युक्ते पदे ध्रुवाद्ये तु विचित्रसंज्ञे ॥ १४८ ॥

प्राणोऽष्टमः स्यात् सुकुमारसंज्ञो वर्णावलेर्नादकदम्बकस्य ।
तन्मूर्छनानामपि सौकुमार्यरूपेण युक्तस्तु गुणेन सोऽयम् ॥ १४९ ॥

योज्यः पदे मध्यलयेन युक्ते ध्रुवाद्द्वितीये किल वासवाख्ये ।
प्राणः प्रसन्नो नवमः प्रतीतः पदावलेः शीघ्रमिहावबोधात् ॥ १५० ॥

स्थानत्रयस्यापि विविक्तभावात् प्रसन्नभावाच्च वदामि मानम् ।
अयं ध्रुवान्त्ये च विलम्बिताढ्ये पदे नियोज्या मृदुसंज्ञके स्यात् ॥ १५१ ॥

प्राणः किलौजस्विपदाभिधेयः समासभूयस्त्वमिहौज उक्तम् ।
पदेषु तानेष्वपि तच्च बोध्यमितीरितं लक्षणमस्य विज्ञैः ॥ १५२ ॥

आभोगरूपे च सुचित्रसंज्ञे योज्यः प्रबन्धाद्यपदे स एषः ।
एलाप्रबन्धस्तु निरुक्तलक्ष्मा श्रोतुश्च गातुश्च सुखप्रदः स्यात् ॥ १५३ ॥

एलाप्रबन्धस्य निरूप्य सम्यक् साधारणं लक्षणमेवमादौ ।
एलाप्रबन्धस्य ततो विशेषान्निरूपयामो निपुणं क्रमेण ॥ १५४ ॥

सैषा चतुर्धा च नियुक्तलक्ष्मा पूर्वा गणैला तदनु द्वितीया ।
मात्रादिरेला च ततस्तृतीया वर्णैलका देशपदादिरेला ॥ १५५ ॥

— ॥ गणैलालक्षणम् ॥ —

तावद्गणैलां विनिरूपयामो गणः समूहः कथितो द्विधा यः ।
तत्रादिमो वर्णगणप्रतीतो मात्रागणस्तत्र भवेद्द्वितीयः ॥ १५६ ॥

वर्णो द्विधा तत्र गुरुर्लघुश्च गुरुं पुनस्तत्र निरूपयामः ।
वर्णस्त्वनुस्वारसमन्वितो यो विसर्गयुग्व्यञ्जनशेखरो वा ॥ १५७ ॥

दीर्घस्तथा युक्तपरोऽथ वा यः सर्वे किलैते गुरुसंज्ञयोक्ताः ।
पादान्तवर्ती लघुरेव वर्णो भवेद्विकल्पेन गुरुर्मतोऽसौ ॥ १५८ ॥

स्यादेकमात्रो लघुरित्युपात्तो मात्राद्वयेनाथ युतो गुरुः स्यात् ।
गुरुर्लिपौ वक्रतया विलेख्यो लघुस्तु वर्णः सरलो विलेख्यः ॥ १५९ ॥

षडुत्तराणीति दश द्विवारं गीत्वा ध्रुवे न्यास इहोपदिष्टः ।
त्रयोदशस्यैव पदस्य चाद्ये खण्डे ग्रहं तु प्रतिपादयामः ॥ १०६ ॥

ग्रहस्त्वमुष्मिन् विदितः प्रबन्धे भवेदतीतोऽयमनागतश्च ।
विनैव तालं परिगृह्य गीतं सकृच्च गीत्वा पुनरत्र तालम् ॥ १०७ ॥

गृह्णाति चेत् सोऽयमतीतनामा ग्रहस्ततोऽनागतमामनामः ।
विनैव गीतं परिगृह्य तालं सकृच्च गीत्वा पुनरत्र तालम् ॥ १०८ ॥

प्रगृह्य चेद्गायति स ग्रहोऽसावनागताख्यः कथितो मुनीन्द्रैः ।
तालान् प्रबन्धे प्रतिपादयामो मण्ठो द्वितीयः प्रतितालकश्च ॥ १०९ ॥

कङ्कालसंज्ञश्च भवन्ति तालाश्चत्वार एतांश्च निरूपयामः ।
मण्ठाख्यताले सगणात् परं तु चतुर्लघु स्यादपि शब्दहीनम् ॥ ११० ॥

भूतद्वयं चैव लघुद्वयं च द्वितीयताले मुनिभिर्निरुक्तम् ।
कङ्कालतालस्तु चतुर्विधः स्यात् पूर्णश्च खण्डो विषमः समश्च ॥ १११ ॥

चतुर्द्रुती पूर्वगलौ तु पूर्णकङ्कालताले कथितस्त्विहाद्यः ।
द्रुतद्वयं चैव गुरुद्वयं चेत् स खण्डकङ्काल इहोपदिष्टः ॥ ११२ ॥

गुरुद्वयं चेत्तु लघुद्वयान्ते समादिकङ्कालममुं वदन्ति ।
लघोः परं यत्र गुरुद्वयं स्यात् कङ्कालमेनं विषमादिमाहुः ॥ ११३ ॥

लघू द्रुतौ च प्रतितालकेऽस्मिन् प्लुतो विरामश्च गणश्च न स्युः ।
गाम्भीर्यविश्राणनशौर्यधैर्यसौन्दर्यमुख्याश्च गुणाः प्रबन्धे ॥ ११४ ॥

संवर्णनीयाः किल नेतुरेलासामान्यलक्ष्मेत्युदितं मुनीन्द्रैः ।

— ॥ एलाभेदाः ॥ —

एलाप्रबन्धे बहवः प्रभेदाः सन्ति स्फुटं तेषु च कांश्चिदेव ॥ ११५ ॥

व्युत्पत्तिहेतोः प्रतिपादयामः सम्यङ्मतङ्गादिमतानुसारात् ।
एलेति शब्दस्य भवन्त्यकारेकारौ लकारोऽपि च वर्णभेदाः ॥ ११६ ॥

दैत्यारिदेवत्यमकारमाहुः प्रद्युम्नदेवत्यमिकारमेव ।
लक्ष्मीर्लकारस्य च देवता स्यादेलास्थवर्णत्रयदेवताः स्युः ॥ ११७ ॥

क्रमाभिधस्याद्यपदस्य तस्मिन् पद्मालया सा खलु देवता स्यात् ।
स्यात् पत्रिणी मन्मथवत्पदस्य कान्तस्य रञ्जन्यपि देवता स्यात् ॥ ११८ ॥

ते च स्वरव्यक्तियुताः प्रबन्धनिरूपणेऽत्र स्वरशब्दवाच्याः ।
औदार्यशौर्यादिगुणप्रशंसाशब्दं प्रभूणां बिरुदं वदन्ति ॥ ५२ ॥

आर्यप्रसिद्धेर्बिरुदाख्यशब्दो म्लेच्छप्रसिद्धेरथ वा निरुक्तः ।
एवं प्रसक्ते सति संशयेऽस्मिन् विनिश्चितं श्रीचरणैर्विविच्य ॥ ५३ ॥

विरुद्धवाची बिरुदाख्यशब्दो भवेन्महाराष्ट्रजनप्रसिद्धः ।
निर्जित्य शत्रून् बिरुदं दधानं राजानमासाद्य सपत्नभूपाः ॥ ५४ ॥

रामार्जुनादेरिव शौर्यरीती राधासुतादेरिव दातृतेति ।
एतत्प्रबन्धश्रवणे तदीयचिह्नावलोके खलु ते विशुद्धाः ॥ ५५ ॥

एतादृशं वीररसप्रधानं द्विषां तथोद्वेगकरं च यत् स्यात् ।
द्विषां विरुद्धप्रतिपादनस्य बोद्धव्यमेतद्बिरुदाभिधानम् ॥ ५६ ॥

अथ क्रमप्राप्तपदं वदामो निरुक्तपूर्वाद्बिरुदाच्च भिन्नः ।
रसान्तरेणापि समन्वितश्च यद्वाचकं तत्तु पदाभिधानम् ॥ ५७ ॥

तेनेति शब्दं किल तेन्नकः स्याच्छ्रेयःप्रदो मङ्गलवाचकश्च ।
कथं तु तेन्नस्त्विह मङ्गलार्थो विहाय चोङ्कारमथेति शब्दम् ॥ ५८ ॥

अत्रोच्यते तत्त्वमसीति वाक्ये सूत्रेषु वा सत्यवतीसुतस्य ।
तद्ब्रह्मवाक्येऽपि च तैत्तिरीये ब्रह्मैव लक्ष्यं किल तत्पदेन ॥ ५९ ॥

हरो हरिश्चापि विरिञ्चनश्च सुरास्त्रिकास्तत्पदकीर्तनेन ।
अतश्च गानेऽपि च तेन्नकारस्तालप्रयोगेऽपि च तत्तकारः ॥ ६० ॥

अतीव कल्याणविशेषवाची भवेदयं सर्वजनप्रसिद्धः ।
मृदङ्गवीणामुरजादिवाद्यसमुद्भवानां करघट्टनेन ॥ ६१ ॥

दिगिद्धिगीत्येवमुदीरितानां तथैव तेषां क्वणनादिमानाम् ।
शङ्खादिजानां किल तुत्थुगानां वाद्याक्षराणां निकरस्तु पाटः ॥ ६२ ॥

चच्चत्पुटादिस्त्विह तालसंज्ञा विविच्य चानन्तरमेव वक्ष्ये ।
अङ्गानि षट् तस्य निरूप्य पश्चाज्जातिप्रभेदानिह वर्णयामः ॥ ६३ ॥

षडङ्गयुक्ता खलु मेदिनी स्यादानन्दिनी पञ्चभिरन्विताङ्गैः ।
चतुर्भिरङ्गैः किल दीपनी स्यादङ्गत्रयेणैव तु पावनी च ॥ ६४ ॥

तारावली त्वङ्गयुगेन युक्ता संख्याविशेषात् किल नामभेदाः ।
मतान्तरेणापि च नाम वक्ष्ये सरूपकं सर्वजनप्रसिद्धम् ॥ ६५ ॥

स्याद्देवतास्मिन् भगणे सुधांशुः कीर्तिः फलं तत्प्रथमप्रयोगे ।
स्याद्देवतास्मिन्नगणे बिडौजा आदौ प्रयोगे फलमायुरस्य ॥ १७० ॥

स्वस्यापि वर्णस्य महीश्वरस्य श्रेयोऽधिकं वाञ्छति चेत् कवीन्द्रः ।
आदौ प्रयुञ्जीत मयौ भनौ च गणान् किलैतांश्चतुरो न चान्यान् ॥ १७१ ॥

छन्दोविचित्यामितरच्च षष्ठं विलोकनीयं विबुधाग्रगण्यैः ।
फलं गणानां प्रतिपाद्य सम्यगथाक्षराणां फलमामनामः ॥ १७२ ॥

षडुत्तराणां च भवेद्दशानां स्याद्देवतानाममृतांशुरेव ।
आयुष्यवृद्धिर्भवतीह तेषामादौ प्रबन्धस्य किल प्रयोगे ॥ १७३ ॥

स्यात् कादयः पञ्च परं कवर्गस्तद्देवता भूमिसुतः प्रतीतः ।
आदौ प्रबन्धस्य तु तत्प्रयोगे कवेश्च वर्णस्य यशः फलं स्यात् ॥ १७४ ॥

स्याच्चादयः पञ्च परं चवर्गास्तद्देवता सोमसुतः प्रतीतः ।
आदौ प्रबन्धस्य तु तत्प्रयोगे वर्णस्य वक्तुश्च फलं च कीर्तिः ॥ १७५ ॥

स्याट्टादयः पञ्च परं टवर्गो बृहस्पतिस्तस्य तु देवता स्यात् ।
आदौ प्रबन्धस्य तु तत्प्रयोगे संपत् फलं संकथितं मुनीन्द्रैः ॥ १७६ ॥

स्यात्तादयः पञ्च परं तवर्गस्तद्देवतां शुक्रमुदीरयन्ति ।
भवेत् प्रबन्धस्य मुखे प्रयोगे फलं तु सौभाग्यमुदीरयन्ति ॥ १७७ ॥

स्यात् पादयः पञ्च परं पवर्गस्तद्देवता चापि शनैश्चरः स्यात् ।
आदौ प्रबन्धस्य च तत्प्रयोगे स्यात् कीर्तिमाद्यं फलमित्युपेयम् ॥ १७८ ॥

यकारमुख्यांश्चतुरोऽपि तज्ज्ञा यवर्गमाहुः किल देवतार्कः ।
आदौ प्रबन्धस्य तु तत्प्रयोगे फलं किलान्यन्निगदन्ति सन्तः ॥ १७९ ॥

शकारपूर्वांश्चतुरोऽपि वर्णाञ्शकारवर्गं समुदीरयन्ति ।
स्याद्देवता तस्य स सैंहिकेयस्त्वन्यत् फलं तत्प्रथमप्रयोगे ॥ १८० ॥

इत्यष्टधा वर्णगणान्निरूप्य मात्रागणानत्र विवेचयामः ।

— ॥ मात्रागणाः ॥ —

मात्रा कला स्यादिह लो लघुः स्याद्गणाः प्रतीताः षपचास्तदौ च ॥ १८१ ॥

षाण्मात्रिको यः षगणः स वेद्यः स्यात् पञ्चमात्रः पगणः प्रतीतः ।
चतुष्कलः स्याच्चगणः प्रतीतो भवेत् त्रिमात्रस्तगणाभिधानः ॥ १८२ ॥

द्विमात्रिक: स्याद्गण: किलैवं मात्रागणानां प्रविभाग उक्त: ।
नामान्तराणि प्रतिपादयामो मात्रागणानामधुना तु केषाम् ॥ १८३ ॥

चत्वारि वृत्तानि भवन्ति यान्यत्युक्ताभिधे छन्दसि तेषु ये द्वे ।
द्वितीयतुर्ये लघुपूर्वके स्त: पूर्वं तयोरेव लघुर्विलेख्य: ॥ १८४ ॥

चत्वारि वृत्तानि वदन्ति तानि गणान् गणज्ञा रतिपूर्वकास्ते ।
वृत्तानि तत्र प्रभवन्ति चाष्टौ मध्याभिधे छन्दसि तेषु यानि ॥ १८५ ॥

द्वितीयतुर्ये च तथैव षष्ठाष्टमे च वृत्तानि लपूर्वकाणि ।
आदौ च तेषां लिखितो लघुश्चेदष्टापि तान् कामगणान् वदन्ति ॥ १८६ ॥

व्यष्टप्रतिष्ठागतवृत्तकानि भवन्त्यथैतेषु लपूर्वकाणाम् ।
आदौ लघुश्चेल्लिखितस्तदानीं व्यष्टापि ते बाणगणा भवन्ति ॥ १८७ ॥

इयन्ति वृत्तानि भवन्ति तत्तच्छन्दोविशेषेष्विति निर्णयाम: ।
प्रस्तारमात्रं प्रतिपादयामश्छन्दोविचित्यादिनिरुक्तरीत्या ॥ १८८ ॥

— ॥ प्रस्तारविधि: ॥ —

पदे पुरा सर्वगुराविहाद्यगुरोरधस्तात्तु लघुं विलिख्यात् ।
यथोपरिष्टाच्च तथैव शेषमूने गुरूनेव लिखेत् समस्तान् ॥ १८९ ॥

एतद्विधानं पुनरेव कुर्याद्यावत्तु सर्वे लघवो भवन्ति ।
प्रस्तार एषोऽभिहित: समग्रमत्युक्तिका या तदुदाहराम: ॥ १९० ॥

आदौ किल द्वे गुरुणी विलिख्य लघुं लिखेदाद्यगुरोरधस्तात् ।
यथोपरीत्युक्तनयेन शेषे न्यस्येद्गुरू ह्येष लगात्मक: स्यात् ॥ १९१ ॥

द्वितीयपङ्क्त्यन्तगुरोरधस्तादाद्याद्गुरोरित्यधुनोक्तरीत्या ।
लघुं लिखेत् किं च गुरुं तथादावूने गुरुनित्यभिधानत: प्राक् ॥ १९२ ॥

अयं प्रभेदो गुरुलात्मक: स्यात्तुरीयभेदं प्रतिपादयाम: ।
तृतीयपङ्क्त्याद्यगुरोरधस्ताल्लघुं विलिख्याथ यथोपरीति ॥ १९३ ॥

न्यायाल्लिखेत्तत्र लघुं परं च लघुद्वयात्मा च तुरीयभेद: ।
मध्याभिधे छन्दसि च प्रवक्ष्ये प्रस्ताररीतिं सुखबोधहेतो: ॥ १९४ ॥

आदौ गुरूंस्त्रीन् विलिखेत् क्रमेण भेदं तमेनं मगणं भणन्ति ।
अथाद्यपङ्क्त्यादिगुरोरधस्तान्न्यस्येल्लघुं तत्र यथोपरीति ॥ १९५ ॥

द्विमात्रिकः स्याद्गणः किलैवं मात्रागणानां प्रविभाग उक्तः ।
नामान्तराणि प्रतिपादयामो मात्रागणानामधुना तु केषाम् ॥ १८३ ॥

चत्वारि वृत्तानि भवन्ति यान्यत्युक्ताभिधे छन्दसि तेषु ये द्वे ।
द्वितीयतुर्ये लघुपूर्वके स्तः पूर्वं तयोरेव लघुर्विलेख्यः ॥ १८४ ॥

चत्वारि वृत्तानि वदन्ति तानि गणान् गणज्ञा रतिपूर्वकांस्ते ।
वृत्तानि तत्र प्रभवन्ति चाष्टौ मध्याभिधे छन्दसि तेषु यानि ॥ १८५ ॥

द्वितीयतुर्ये च तथैव षष्ठाष्टमे च वृत्तानि लपूर्वकाणि ।
आदौ च तेषां लिखितो लघुश्चेदष्टापि तान् कामगणान् वदन्ति ॥ १८६ ॥

व्यष्टप्रतिष्ठागतवृत्तकानि भवन्त्यथैतेषु लपूर्वकाणाम् ।
आदौ लघुश्चेल्लिखितस्तदानीं व्यष्टापि ते बाणगणा भवन्ति ॥ १८७ ॥

इयन्ति वृत्तानि भवन्ति तत्तच्छन्दोविशेषेष्विति निर्णयामः ।
प्रस्तारमात्रं प्रतिपादयामश्छन्दोविचित्यादिनिरुक्तरीत्या ॥ १८८ ॥

— ॥ प्रस्तारविधिः ॥ —

पदे पुरा सर्वगुराविहाद्यगुरोरधस्तात्तु लघुं विलिख्यात् ।
यथोपरिष्टाच्च तथैव शेषमूने गुरूनेव लिखेत् समस्तान् ॥ १८९ ॥

एतद्विधानं पुनरेव कुर्याद्यावत्तु सर्वे लघवो भवन्ति ।
प्रस्तार एषोऽभिहितः समग्रमत्युक्तिका या तदुदाहरामः ॥ १९० ॥

आदौ किल द्वे गुरुणी विलिख्य लघुं लिखेदाद्यगुरोरधस्तात् ।
यथोपरीत्युक्तनयेन शेषे न्यस्येद्गुरू ह्येष लगात्मकः स्यात् ॥ १९१ ॥

द्वितीयपङ्क्त्यन्तगुरोरधस्तादाद्याद्गुरोरित्यधुनोक्तरीत्या ।
लघुं लिखेत् किं च गुरुं तथादावूने गुरूनित्यभिधानतः प्राक् ॥ १९२ ॥

अयं प्रभेदो गुरुलात्मकः स्यात्तुरीयभेदं प्रतिपादयामः ।
तृतीयपङ्क्त्याद्यगुरोरधस्ताल्लघुं विलिख्याथ यथोपरीति ॥ १९३ ॥

न्यायाल्लिखेत्तत्र लघुं परं च लघुद्वयात्मा च तुरीयभेदः ।
मध्याभिधे छन्दसि च प्रवक्ष्ये प्रस्ताररीतिं सुखबोधहेतोः ॥ १९४ ॥

आदौ गुरूंस्त्रीन् विलिखेत् क्रमेण भेदं तमेनं मगणं भणन्ति ।
अथाद्यपङ्क्त्यादिगुरोरधस्तान्न्यस्येल्लघुं तत्र यथोपरीति ॥ १९५ ॥

न्यायेन शिष्टौ तु गुरू लिखेद्द्वौ भेदं तमाहुर्यगणं गणज्ञाः ।
द्वितीयपङ्क्तिस्थगुरोरथादिरधो लिखित्वा लघुमेव पूर्वम् ॥ १९६ ॥

यथोपरीतीरितरीतितो ह न्यस्येच्च शेषे तु लघुं गुरुं च ।
स एव भेदः सगणः प्रतीतो भेदं ततः पञ्चममामनामः ॥ १९७ ॥

चतुर्थपङ्क्त्यां तु गुरोरधस्ताल्लघुं लिखित्वा तदनु क्रमेण ।
ऊने गुरूनित्यभिधानतः प्राग्लिखेद्गुरू द्वौ पुनरूनभागे ॥ १९८ ॥

स एष भेदस्तगणो निरुक्तः षष्ठं तु भेदं तदनु ब्रवीमि ।
आदेर्गुरोः पञ्चमपङ्क्तिभाजो लिखेदधस्ताल्लघुमेव पूर्वम् ॥ १९९ ॥

यथोपरीत्युक्तिवशेन शिष्टौ गुरुं लघुं द्वौ विलिखेत् क्रमेण ।
भेदं तमाहुर्जगणं गणज्ञा भेदं ततः सप्तममीरयामः ॥ २०० ॥

गुरोर्द्वितीयस्य हि षष्ठपङ्क्तिस्थितस्य चाधो विलिखेल्लघुं प्राक् ।
शेषे लघु किं च यथोपरीति न्यायादधस्ताद्गुरुमूनभागे ॥ २०१ ॥

भेदं तमेनं भगणं भणन्ति ततोऽष्टमं भेदमुदीरयामः ।
आदेर्गुरोः सप्तमपङ्क्तिभाजस्त्वधो लिखित्वा लघुमेव पूर्वम् ॥ २०२ ॥

यथोपरि न्यायवशेन शिष्टौ स्यातां लघू द्वौ नगणोऽयमुक्तः ।
प्रस्तारमार्गोऽयमिति प्रदिष्टश्छन्दोमुखेष्वप्यखिलेषु योज्यः ॥ २०३ ॥

प्रस्तारमार्गं पुनरेवमुक्त्वा गणैर्विचित्रान् गणयेत् प्रबन्धान् ।

— ॥ गणैलाः ॥ —

गणैरमीभिर्ग्रथिता गणैलास्तिस्रो भिदास्ताश्च ततो वदामः ॥ २०४ ॥

आद्यात्र शुद्धा कथिता ततः संकीर्णा द्वितीया विकृता तृतीया ।
आद्यात्र शुद्धा तु भवेच्चतुर्धा नादावती प्राथमिकीह वेद्या ॥ २०५ ॥

हंसावती तत्र भवेद्द्वितीया नन्दावती नाम ततस्तृतीया ।
भद्रावती तासु भवेच्चतुर्थी साधारणं लक्ष्म वदामि तासाम् ॥ २०६ ॥

पादे च खण्डद्वय एव तासां भवेद्गणानां नियमः समस्तः ।
खण्डद्वयानन्तरमिच्छयैव कार्यः प्रयोगस्तु भवेत् पदानाम् ॥ २०७ ॥

साधारणं लक्षणमित्थमुक्त्वा नादावतीलक्ष्म विशिष्य वक्ष्ये ।

— ॥ नादावती ॥ —

सा पञ्चभिः स्याद्भगणैरुपेता नादावतीयं नगणेन चान्ते ॥ २०८ ॥

आद्यं तु खण्डद्वयमेव कार्यं गणैस्तु साधारणलक्ष्मरीत्या ।
स मण्ठतालेन च टक्करागे गेयस्तु नादावतिकाप्रबन्धः ॥ २०९ ॥

ऋग्वेदतः सा समभूच्च शुभ्रवर्णा तथा ब्राह्मणजातिरेषा ।
पाञ्चालिकां रीतिमुशन्ति तस्याः सा कैशिकी वृत्तिरिहोपदिष्टा ॥ २१० ॥

शृङ्गारनामा कथितो रसोऽस्याः सरस्वतीप्रीतिकरी च सेयम् ।

— ॥ हंसावती ॥ —

शंसामि हंसावतिकामिदानीं सा पञ्चभिः स्याद्रगणैरुपेता ॥ २११ ॥

समन्विता सा सगणेन चान्ते खण्डद्वयेऽयं नियमस्तु वेद्यः ।
अस्या द्वितीयाख्यमुशन्ति तालं रागं च हिन्दोलमुदीरयन्ति ॥ २१२ ॥

ज्ञेया यजुर्वेदभवा तु वर्णात् स्याल्लोहिता क्षत्रियजातिरेषा ।
वृत्तिस्तथैवारभटी च लाटी रीतिश्च रौद्रश्च रसोऽवसेयः ॥ २१३ ॥

प्रीत्यै नियोज्या खलु चण्डिकाया हंसावतीयं कथितानुपूर्व्यात् ।

— ॥ नन्दावती ॥ —

नन्दावतीलक्षणमीरयामः सा पञ्चभिः स्यात्तगणैरुपेता ॥ २१४ ॥

अन्ते समेता जगणेन खण्डद्वये तु सोऽयं नियमः पुरोक्तः ।
तालस्तु तस्याः प्रतितालनामा रागो भवेन्मालवकैशिकाख्यः ॥ २१५ ॥

सा सामवेदादुदपादि तस्याः पीतश्च वर्णः किल वैश्यजातिः ।
वीरो रसः सात्त्वतिका च वृत्तिर्गौडी च रीतिः प्रियकृच्च शच्याः ॥ २१६ ॥

— ॥ भद्रावती ॥ —

भद्रावतीलक्ष्म भणामि सम्यक् सा पञ्चभिः स्यान्मगणैः समेता ।
युक्ता तथान्ते यगणेन सेयं खण्डद्वयेऽसौ नियमस्तु वेद्यः ॥ २१७ ॥

कङ्कालताला ककुभाख्यरागा साथर्ववेदादुदपादि तस्याः ।
कृष्णश्च वर्णः खलु शूद्रजातिरस्यास्तु वृत्तिः किल भारती सा ॥ २१८ ॥

वैदर्भिका रीतिरिहोपदिष्टा बीभत्सनामा च रसोऽथ सिद्धः ।
सैषा तु वाराद्यनुमोदहेतुर्भद्रावती सेयमुदाहृतैवम् ॥ २१९ ॥

तद्वर्णजात्यादिनिरूपणं च तत्तत्फलस्यातिशयाय बोध्यम् ।
या वृत्तयो याः खलु रीतयश्च शुद्धासु नादावतिकादिमासु ॥ २२० ॥

समीरिताः संप्रति लक्ष्म तासां संक्षिप्य वक्ष्यामि यथाक्रमेण ।
या वाङ्मनःकायभवा हि चेष्टा पुमर्थसिद्ध्यौपयिका च सेयम् ॥ २२१ ॥

वृत्तिश्च सैषापि चतुर्विधा स्यादाद्या च तासामिह कैशिकीति ।
ततो भवेदारभटी द्वितीया सा सात्त्वती संविदिता तृतीया ॥ २२२ ॥

सा भारती स्यात् कथिता चतुर्थी क्रमेण चासामिह लक्ष्म वक्ष्ये ।
आद्या तु तासामतिकोमलार्थसंदर्भशालिन्यथ कैशिकी स्यात् ॥ २२३ ॥

अथ द्वितीया ह्यधिकोद्धतार्थसंदर्भवत्यारभटी तु वृत्तिः ।
सा सात्त्वती स्यात् खलु वृत्तिरीषत्प्रौढार्थसंदर्भयुता हि या स्यात् ॥ २२४ ॥

सा भारतीवृत्तिरिहेयमीषन्मृद्वर्थसंदर्भयुता हि या स्यात् ।
रीतिस्तु सा संघटनं पदानां भवेद्गुणालिङ्गितमेव या स्यात् ॥ २२५ ॥

सैषा चतुर्धा खलु रीतिरुक्ता पाञ्चालिकाद्या किल तासु वेद्या ।
वैदर्भिका रीतिरिति द्वितीया गौडी तृतीया गदिताथ लाटी ॥ २२६ ॥

भवेच्चतुर्थी पुनरीरितानां लक्ष्माणि वक्ष्ये ललितैर्वचोभिः ।

— ॥ विकृतैलाः ॥ —

शुद्धाश्चतस्रः पुनरेवमेला निरूपितास्ता निपुणैर्वचोभिः ॥ २२७ ॥

ता एव वक्ष्ये तदनन्तरं संकीर्णाश्च तासां बहवो हि भेदाः ।
सन्ति स्फुटं लक्षणसंकरेण नैते प्रतीताः खलु लक्ष्यरीतौ ॥ २२८ ॥

अतः किलैतान् समुपेक्ष्य सर्वान् विमुच्य पश्चाद्विकृतान् वदामः ।
तिस्रस्तु शुद्धासु चतुर्विधासु भवन्ति नादावतिकादयो याः ॥ २२९ ॥

इमा विकारेण युता गणानां भवन्ति तिस्रो विकृताभिधानाः ।
गुणस्थितस्यैव गुरोर्लघोर्वा यो व्यत्ययः सोऽत्र भवेद्विकारः ॥ २३० ॥

प्रत्येकमेताः खलु पञ्चधा स्युर्नादावतीभागभगणस्य चेत् स्यात् ।
विकारिकासौ जगणोऽथ वा स्यात्तथैव सोऽयं सगणो भवेद्वा ॥ २३१ ॥

हंसावतीभागगणो विकारी भवेद्यदि स्यात्तगणोऽयमुक्तः ।
तथैव सोऽयं यगणोऽथ वा स्यादेवं च नादावतिकागणेषु ॥ २३२ ॥

पञ्चस्वपि स्याद्भगणो विकारी यद्येकक: सा खलु वासवी स्यात् ।
विकारिभावे भगणद्वयस्य भवेद्द्वितीया खलु संगताख्या ॥ २३३ ॥

गणत्रयस्यापि विकारिभावात् त्रेता तृतीया कथितात्र सम्यक् ।
चत्वार एते भगणास्तदीयविकारिणश्चेच्चतुरा तुरीया ॥ २३४ ॥

विकारिणश्चेद्भगणाश्च पञ्चबाणाभिधाना खलु पञ्चमीयम् ।
सा वासवी पञ्चविधा पुरोक्ता रामाभिधाना च मनोरमा च ॥ २३५ ॥

स्यादुन्नता शान्तिरिति प्रतीता स्यान्नागरी तत्र च पञ्चमी च ।
आद्यो गणश्चेद्विकृतस्तदानीं रामाभिधाना किल वासवी स्यात् ॥ २३६ ॥

गणो द्वितीयो विकृतो यदि स्यान्मनोरमाख्या कथिता द्वितीया ।
गणस्तृतीयो विकृतो यदि स्यात्तदोन्नता नाम भवेत्तृतीया ॥ २३७ ॥

गणस्तुरीयो विकृतो यदि स्यात्तामेव शान्ति समुदाहरन्ति ।
स पञ्चमो वैकृतभाग्गण: स्यात् सा नागरी पञ्चमिकोदितासौ ॥ २३८ ॥

गणद्वयीवैकृतभाजिनी या सा संगतायास्तु भिदा दशैता: ।
आद्या तु तासां रमणीयनामा भवेत्तथा वै विषमा द्वितीया ॥ २३९ ॥

समा तृतीया कथिता तुरीया श्री: पञ्चमी तत्र च कामुकी च ।
कामोत्सवा तत्र भवेच्च षष्ठी स्यान्नन्दिनी तासु च सप्तमी च ॥ २४० ॥

गौरी पुनस्त्वासु तथाष्टमी स्यात् सौम्या नवम्यत्र निरूपिता च ।
दशम्युपात्ता रतिपूर्वदेहा त्वासां पुनर्लक्षणमासनाम: ॥ २४१ ॥

आद्येऽपि तद्वद्भगणे द्वितीये विकारत: स्याद्रमणीयसंज्ञा ।
तथैव चाद्ये भगणे तृतीये विकारत: स्याद्विषमाभिधाना ॥ २४२ ॥

आद्येऽपि तद्वद्भगणे तुरीये विकारत: स्यात्तु समा निरुक्ता ।
आद्यस्य तद्वत् किल पञ्चमस्य लक्ष्मीर्निरुक्ता तु विकारभावात् ॥ २४३ ॥

सा नन्दिनी स्याद्भगणे द्वितीये विकारभावात् किल पञ्चमेऽपि ।
गौरी मता स्याद्भगणे तृतीये तुरीयकेऽप्यत्र विकारभावात् ॥ २४४ ॥

सौम्या निरुक्ता भगणे तृतीये विकारिभावात् किल पञ्चमेऽपि ।
विकारिभावाद्भगणे चतुर्थे स्यात् पञ्चमी सा रतिपूर्वदेहा ॥ २४५ ॥

गणत्रयस्यापि विकारिभावात् त्रेताभिधाना खलु पूर्वमुक्ता ।
तस्या: प्रभेदा दशधा भवेयुस्तेष्वादिमा मङ्गलनामधेया ॥ २४६ ॥

भवेद्द्वितीया रतिमङ्गलाख्या तथा तृतीया कलिकाभिधाना ।
भवेच्चतुर्थी तनुपूर्वमध्या वीरादिमा श्रीरपि पञ्चमी स्यात् ॥ २४७ ॥

षष्ठी प्रतीता जयमङ्गलाख्या सा सप्तमी स्याद्विजयाभिधाना ।
तेष्वष्टमी स्यात् किल रत्नमाला नवम्यथोक्ता गुरुपूर्वमध्या ॥ २४८ ॥

रतिप्रभा स्याद्दशमी निरुक्ता क्रमेण चासामथ लक्ष्म वक्ष्ये ।
सा मङ्गलाद्याभरणस्य चादेस्तथा द्वितीयस्य तृतीयकस्य ॥ २४९ ॥

विकारतः स्यादिह तद्विकारो लघुद्वयत्वेन गुरोः कृतः स्यात् ।
आद्ये द्वितीयस्य तुरीयकस्य भवेद्विकारे रतिमङ्गलाख्या ॥ २५० ॥

आदेस्तृतीयस्य च पञ्चमस्य भवेद्विकारे कलिकाभिधाना ।
तृतीयतुर्यान्वितपञ्चमस्य भवेद्विकारे तनुपूर्वमध्या ॥ २५१ ॥

आदेस्तुरीयस्य च पञ्चमस्य वीरादिमा श्रीश्च विकारतः स्यात् ।
आदेस्तृतीयस्य तुरीयकस्य विकारतः स्याज्जयमङ्गलाख्या ॥ २५२ ॥

आदेर्द्वितीयस्य चतुर्थकस्य विकारिभावाद्विजयाभिधेया ।
स्याद्रत्नमाला तु तृतीयतुर्यद्वितीयकानां च तथा विकारात् ॥ २५३ ॥

आदेर्द्वितीयस्य च पञ्चमस्य विकारिभावाद्गुरुपूर्वमध्या ।
रतिप्रभा सा विकृते द्वितीयातृतीययोः स्यादिह पञ्चमस्य ॥ २५४ ॥

त्रेताविभागात् दश सम्यगुक्ता गणत्रितय्या च विकारिभाजा ।
ततश्चतुर्णां विकृतेर्गणानां पञ्च प्रवक्ष्ये चतुरः प्रभेदान् ॥ २५५ ॥

आद्या भवेदुत्सवशब्दपूर्वा क्रिया महानन्दपदाभिधाना ।
ततस्तृतीया लहरीकृता या जया ततोऽन्या कुसुमावती स्यात् ॥ २५६ ॥

प्रियोत्सवाद्या कथिता द्वितीयादीनां चतुर्णां विकृतेर्गणानाम् ।
आदेस्तुरीयस्य च पञ्चमस्य तथा तृतीयस्य विकारिभावात् ॥ २५७ ॥

भवेद्द्वितीयश्च महत्पदाद्या नन्दाभिधानश्चतुराप्रभेदः ।
आदेर्द्वितीयस्य च पञ्चमस्य तुर्यस्य वेद्या लहरी विकारात् ॥ २५८ ॥

आदेर्द्वितीयस्य च पञ्चमस्य तथा तृतीयस्य जया विकारात् ।
विकारिभावात् प्रथमद्वितीयतृतीयतुर्ये कुसुमावती स्यात् ॥ २५९ ॥

एका भिदा पञ्चगणीविकारे भवेदितः प्राञ्च उदाहरन्ति ।
प्रत्येकमेताः कथितास्तु नादावल्यादिकस्त्रिंशदिहैकयुक्ता ॥ २६० ॥

एताः समस्ता मिलिता भवेयुस्त्रयेण युक्ता नवतिः पुरोक्ता ।
अन्येऽपि केचिद्विकृताः प्रभेदा भवन्ति ते पञ्चदशैव तेषु ॥ २६१ ॥

पञ्चैव नादावतिकाप्रभेदास्तथैव हंसावतिकाजुषोऽपि ।
पञ्चापि नन्दावतिकाप्रभेदा नादावलीयांस्तु निरूपयामः ॥ २६२ ॥

या पूर्वमुक्ता खलु संगताख्या सा तावदत्र त्रिविधावधेया ।
सावित्रिका पावनिका च वातसावित्रिका चेति यथाक्रमेण ॥ २६३ ॥

प्रक्षिप्य सौरे जगणे तु सौरे सावित्रिका तत्र भवेत् प्रभेदः ।
स्याद्वायुदेवे सगणे तु तत्र प्रक्षिप्यमाणे सति पावनी स्यात् ॥ २६४ ॥

प्रक्षिप्यमाणे जगणे तु वातसावित्रिका स्यात् सगणे च तस्याः ।
या वासवी त्वेकगणे विकारयुक्ता प्रयुक्ते जगणे तु तत्र ॥ २६५ ॥

सावित्रिका स्यात् सगणे प्रयुक्ते स्यात् पावनीत्येवमभूद्‌द्विधा सा ।
वक्ष्येऽथ हंसावतिकाभिदास्ताः सा व्योमजा स्यादपि वारुणी च ॥ २६६ ॥

सा व्योमवारुण्यपि च त्रिधैवं स्यात् संगतायां तगणे च भेदे ।
स्याद्व्योमजाथो यगणे तु वारिदेवे प्रयुक्ते सति वारुणी स्यात् ॥ २६७ ॥

तस्मिंस्तसंज्ञे यगणद्विकत्वे सा व्योमवारुण्यभिधावसेया ।
या वासवीत्येकगणे विकारात् सा व्योमजा वारुणिकेति भिन्ना ॥ २६८ ॥

सा व्योमजा स्यात्तगणे प्रयुक्ते सा वारुणी स्याद्यगणान्विता चेत् ।
नन्दावती पञ्चविधा हि तत्र स्यात् संगता तु त्रिविधा विधेया ॥ २६९ ॥

सा वह्निजा स्याद्रगणेऽग्निदेवे वारुण्यथ स्याद्यगणेऽम्बुदेवे ।
गणद्वयेऽस्मिन् युगपत् प्रयुक्ते स्याद्वह्निवारुण्यभिधा विधा सा ॥ २७० ॥

एवं निरुक्ताः खलु पञ्च भेदा भेदा युताः पञ्चदशोपदिष्टाः ।
पुरोदितास्ते नवतिस्त्रयोऽपि सर्वे मिलित्वाष्टयुतं शतं स्यात् ॥ २७१ ॥

श्रीपार्वतीदर्शनतो गणैला निरूपितास्ता निपुणैर्वचोभिः ।

— ॥ नन्दीशमतम् ॥ —

नन्दीशराद्धान्तरहस्यरीत्या मात्रादिमैलां निपुणं भणामः ॥ २७२ ॥

मात्रागणैर्या मिलिता भवेयुर्मात्रादिमैला इति ताः प्रतीताः ।
चतुर्विधा सा रतिलेखिकाद्या स्यात् कामलेखापि च बाणलेखा ॥ २७३ ॥

सा चन्द्रलेखापि च तत्र वक्ष्याम्याद्यामिदानीं रतिलेखिकाख्याम् ।
मात्रैलिकोद्ग्राहगतस्य पादत्रयस्य चापि प्रथमे तु पादे ॥ २७४ ॥

एकादशोक्ता हि कला द्वितीये पादे तथैकादश तास्तृतीये ।
पादे भवेयुर्दश चैवमेतैर्मात्रायुतैरेव गणैः सुपूर्णाः ॥ २७५ ॥

तदा भवेत् सा रतिलेखिकाख्या तां कामलेखामथ लक्षयामः ।
यथोचितं कामगणैः पुरोक्तैः कृता भवेत् सा खलु कामलेखा ॥ २७६ ॥

प्रत्येकमस्याः प्रथमे द्वितीये द्वाविंशतिश्चैव कलाः किलाङ्घ्रौ ।
पदे तृतीये खलु विंशतिस्ताः कलाः क्रियन्ते यदि कामलेखा ॥ २७७ ॥

आचक्ष्महे तामथ बाणलेखामाद्ये तथाङ्घ्रावपि च द्वितीये ।
कलास्त्रयस्त्रिंशदिमा यदि स्युस्त्रिंशत् कलाश्चैव तृतीयपादे ॥ २७८ ॥

पूर्वोदितैर्बाणगणैः स पूर्णा संख्या यदि स्यादिह बाणलेखा ।
तथोच्यते संप्रति चन्द्रलेखा रतेर्गणैः कामगणैश्च मिश्रैः ॥ २७९ ॥

आपूर्यते बाणगणैश्च संख्या कला भवन्ति प्रथमे द्वितीये ।
पादे चतस्रश्च तथैव चत्वारिंशत्तृतीयेऽपि भवन्ति पादे ॥ २८० ॥

आपूर्यमाणा नियमेन चत्वारिंशत् कला सा खलु चन्द्रलेखा ।
मात्रादिमैलाः कथयामि चान्यास्तासां भवेदिन्दुमती पुरस्तात् ॥२८१ ॥

ज्योतिष्मती चैव नभस्वती च तथैव काचिद्वसुमत्यभिख्या ।
यस्यां हि षड्भिर्भगणैस्तथान्ते समे यवद्भिस्तगणैस्तथाङ्घ्रौ ॥ २८२ ॥

खण्डद्वयं तु क्रियते मुनीन्द्रैः सैषा भवेदिन्दुमती निरुक्ता ।
खण्डद्वयं चेत् पगणैश्च पञ्चमात्रागणैः स्याच्चगणेन चान्ते ॥ २८३ ॥

युक्तैस्तथाङ्घ्रौ क्रियते भवेत् सा ज्योतिष्मतीनामसमन्वितैला ।
यत्रादिमः स्याच्छगणस्तथैव ततः परं स्याच्चगणत्रयं च ॥ २८४ ॥

पश्चाद्यदि स्यात् पगणस्तथान्ते पुनश्च कश्चिच्छगणो यदि स्यात् ।
नभस्वतीं तां निगदन्ति सन्तस्तथाभिधास्ये वसुमत्यभिख्याम् ॥ २८५ ॥

अतो द्विमात्रो भगणस्ततश्च स्यात् पञ्चमात्रः पगणस्तथैव ।
ततश्चतुर्मात्र इति प्रतीतो निवेशनीयश्चगणस्तदन्ते ॥ २८६ ॥

निवेशनीयं पगणत्रयं च षाण्मात्रिकः स्याच्छगणश्च पश्चात् ।
ततस्त्रिमात्रस्तगणः प्रयुक्तस्त्वेतैर्गणैः खण्डयुगं यथाङ्घ्रौ ॥ २८७ ॥

क्रियेत सा स्याद्दसुमत्यभिख्येत्येता हि नन्दीशनिरूपितैलाः ।

— ॥ अर्जुनमतम् ॥ —

अथार्जुनस्यैव मतानुसारान्मात्रादिमैलाः कथयामि चान्याः ॥ २८८ ॥

चतुर्विधास्ताः कथयन्ति मात्रा नादावती नाम च तासु पूर्वा ।
तथा द्वितीया कथितात्र मात्रा हंसावती नाम ततः परं तु ॥ २८९ ॥

आहुस्तृतीयामथ तत्र मात्रां नन्दावती नाम ततश्चतुर्थीम् ।
ततः परस्तात् कथयन्ति मात्रां भद्रावतीमित्थमिमाश्चतस्रः ॥ २९० ॥

सामान्यलक्ष्म प्रतिपादयामो यथा निरुक्तं पुनरर्जुनेन ।
गणं स्वकीयं परिहृत्य तस्य स्थाने चतुर्मात्रगणैः प्रयुक्तैः ॥ २९१ ॥

एता भवन्त्यत्र यथा तु मात्रा नादावतीं तामथ वर्णयामः ।
यत्रादिमाः स्युश्च गणाश्च पञ्च तथैव चान्ते तगणस्त्रिमात्रः ॥ २९२ ॥

एतैस्तु खण्डद्वितये तु मात्रा नादावती सा खलु सद्भिरुक्ता ।
यदा भवेयुश्च गणाश्च सप्त तथैव चान्ते लघुरेक एव ॥ २९३ ॥

धनंजयस्तां निजगाद मात्रां हंसावतीं गातृकुलावतंसः ।
यदा भवेयुश्च गणाश्च सप्ताप्यन्ते गुरुः स्यात् पुनरेक एव ॥ २९४ ॥

एतामवोचत् किल तासु मात्रां नन्दावतीमिन्दुकुलावतंसः ।
अष्टौ यदि स्युश्च गणास्तदन्ते त्रिमात्र एकस्तगणः प्रयुक्तः ॥ २९५ ॥

तां सव्यसाची निजगाद मात्रां भद्रावतीं भारतसार्वभौमः ।
इत्यर्जुनस्यात्र मतानुसारान्मात्रादिमैलाः कथिताश्चतस्रः ॥ २९६ ॥

आसां विशेषेण तु केनचित् स्युरन्याश्च संज्ञाः प्रतिपादये ताः ।
आसां यदाङ्घ्रिष्वथ काश्च मात्रा एकाथ वा द्वे च तथैव तिस्रः ॥ २९७ ॥

मात्राश्चतस्रश्च तथैव पञ्च मात्राश्च पादाः क्रमशस्तदानीम् ।
विचित्रमात्रोपपदाः किलैलास्ततो भवन्तीति धनंजयोक्तम् ॥ २९८ ॥

अन्याश्चतस्रोऽपि भवन्ति तद्वदेलाश्च मात्रोपपदाः प्रतीताः ।
यदा गणानां नियमव्युदासाद्गणैः समेता नियमेन हीनैः ॥ २९९ ॥

पूर्वोदितास्ता रतिलेखिकाद्या नामान्तराणीति तदा लभन्ते ।
नन्दिन्यभिख्या रतिलेखिकाद्या चित्रिण्यभिख्या किल कामलेखा ॥ ३०० ॥

चित्राभिधाना खलु बाणलेखा त्वन्या विचित्रा खलु चन्द्रलेखा ।
अथैलयोरादिमयोरिहाङ्घ्री व्यत्यासतस्त्वाद्यतृतीयरूपौ ॥ ३०१ ॥

गेयौ तृतीयप्रथमौ तु गेयः स्थाने चतुर्थस्य तदादिमोऽङ्घ्रिः ।
इतीरिता विंशतिरत्र सम्यङ्मात्रादिमैला भरतोक्तरीत्या ॥ ३०२ ॥

— ॥ वर्णैलाः ॥ —

वर्णादिमैलाः कथये गणश्च मात्रेति च द्वौ त्रितयौ न यत्र ।
या वर्णसंख्यानियमैकबद्धा वर्णादिमैला इति ता वदन्ति ॥ ३० . ॥

एताश्चतुर्विंशतिभेदभिन्नास्तासां प्रकारं प्रतिपादयामः ।
षडक्षरं पूर्वमिहाङ्घ्रिखण्डमारभ्य चैकैकविवृद्धिरीत्या ॥ ३०४ ॥

खण्डस्त्विहैकाक्षरमात्रहीनत्रिंशत्कखण्डावधि चेत् क्रियेत ।
तदा चतुर्विंशतिभेदभिन्ना वर्णादिमैलाः कथिताः क्रमेण ॥ ३०५ ॥

तास्वेव सर्वासु षडक्षराङ्घ्रिखण्डौ भवेतां मधुकर्यसौ स्यात् ।
तथैव सप्ताक्षरकाङ्घ्रिखण्डा सा सुस्वरा नाम भवेद्द्वितीया ॥ ३०६ ॥

अन्या तथाष्टाक्षरकाङ्घ्रिखण्डा भवेत्तृतीया करिणीति नाम ।
भवेत्तुरीया तु नवाक्षराङ्घ्रिखण्डा यदि स्यात् सुरसा मता सा ॥ ३०७ ॥

अङ्घ्रेस्तु खण्डेन दशाक्षरेण प्रभञ्जनी नाम भवेत्तथान्या ।
तथैव चैकादश वर्णभाजि खण्डाञ्चिताङ्घ्रिर्मदनावतीयम् ॥ ३०८ ॥

अङ्घ्रौ तु या द्वादशवर्णयुक्तखण्डान्विता सा शशिनीति वेद्या ।
त्रयोदशाक्षर्युपपन्नखण्डा प्रभावतीति प्रथितेयमङ्घ्रौ ॥ ३०९ ॥

चतुर्दशाक्षर्युपपन्नखण्डा याङ्घ्रौ भवेत् सा खलु मालती स्यात् ।
अङ्घ्रौ तु या पञ्चदशाक्षरेण खण्डेन युक्ता ललिताभिधा सा ॥ ३१० ॥

अङ्घ्रौ तु या षोडशवर्णयुक्तखण्डान्विता भोगवती भवेत् सा ।
तथैव या सप्तदशाक्षराङ्घ्रिखण्डेन युक्ता कुसुमावती स्यात् ॥ ३११ ॥

अङ्घ्रौ तु याष्टादशवर्णयुक्तखण्डान्विता कान्तिमती च वेद्या ।
एकोनविंशत्युदिताक्षराङ्घ्रिखण्डान्विता स्यात् कुमुदिन्यभिख्या ॥ ३१२ ॥

या लाटभाषारचिता तु सेयं लाटादिमैला कथिता द्वितीया ।
या गौडभाषारचिता तु सेयं गौडादिमैला निपुणैर्निरुक्ता ॥ ३२६ ॥

स्यादान्ध्रभाषाग्रथिता तु सेयमान्ध्रादिमैला त्ववधारणीया ।
निबध्यते द्रामिडभाषया या तां द्रामिडैलां निगदन्ति सन्तः ॥ ३२७ ॥

देशादिमैलासु च तासु वेद्याः पूर्वोक्तमण्ठादय एव तालाः ।
कर्णाटपूर्वे तु भवेद्विशेषः प्रासस्तथाद्यन्तिमपूर्ववर्ती ॥ ३२८ ॥

कर्णाटकैलाः प्रवदन्ति नादावत्यादिका एव परे मुनीन्द्राः ।
तासां विदुः षड्विधतां क्रमेण विशेषणैस्तत्र च वक्ष्यमाणैः ॥ ३२९ ॥

स्वयंभुवः पूर्वमुखात्तु जन्म गणाधिपः शंभुरुभौ च देवौ ।
आद्यावनुप्रासयुतौ च पादावुभौ तयोः कामगणौ पुरोक्तौ ॥ ३३० ॥

अन्ते गणः स्याद्रतिसंज्ञकश्च पादे तृतीये च तथादिमध्यौ ।
प्रासान्वितौ कामगणैश्चतुर्भिरन्ते च रत्याख्यगणेन युक्ताः ॥ ३३१ ॥

नादान्विता तत्र मता सुरेखा कर्णाटकैलासु मतादिमैषा ।
धातुर्मुखाद्दक्षिणतो हि जन्म सावित्रिका विष्णुगणाधिपौ च ॥ ३३२ ॥

देवा मताः कामगणाः पुरोक्ताश्चत्वार एवादिमपादयोश्च ।
आदावनुप्रास इहैव मध्ये ततस्तृतीयश्चरणश्च यस्याः ॥ ३३३ ॥

स स्यादनुप्रासयुतस्तथादिमध्यावसानेषु मनोहरश्च ।
समन्वितः कामगणाष्टकेन हंसावती सा खलु कामलेखा ॥ ३३४ ॥

स्रष्टुर्मुखात् पश्चिमतोऽपि जन्म गायत्रिका ब्रह्मगणाधिपौ च ।
देवाश्च पादेष्वपि च त्रिषु स्यादादावनुप्रासयुतश्च मध्ये ॥ ३३५ ॥

पदे च पादे च चतुःप्रमाणा यस्या मताः कामगणाः पुरोक्ताः ।
नन्दावती सा खलु पूर्वमुक्ता निरूपितेयं स्मरलेखिकेति ॥ ३३६ ॥

उदङ्मुखात् पद्मभवस्य जन्म देवौ च गन्धर्वगणाधिपौ स्तः ।
स्युः पादयोः कामगणाः षडाद्योरन्ते तथा बाणगणो निरुक्तः ॥ ३३७ ॥

अङ्घ्र्योर्मताः कामगणास्तृतीयेष्वष्टावथो यच्चरणत्रयेऽपि ।
प्रासश्च मध्याद्यवसानभागे भद्रावती सा खलु भद्रलेखा ॥ ३३८ ॥

कर्णाटकैलाः सकला अपीमाश्छन्दस्वतीत्यत्र बुधैर्निरुक्ताः ।
आदौ यदा कामगणास्तु पञ्च पादत्रयेऽथो रतिसंज्ञकश्च ॥ ३३९ ॥

सर्वेषु चैतेष्वभिधास्यमाना: स्फुटं चतस्रो यतयो भवन्ति ।
वर्णादिमैलावदिहादिलक्ष्मीः सैषा निरुक्ता वसुसंज्ञकैवम् ॥ ३५४ ॥

अथोदितानां पुनरेवमासां संख्याविशेषः प्रतिपाद्यतेऽद्य ।
शुद्धा गणैलाः प्रथमाश्चतस्रो नवत्युपेता विकृतास्तु तिस्रः ॥ ३५५ ॥

अन्याः पुनः पञ्चदश प्रभेदा मतान्तरस्था विकृता भवन्ति ।
मात्रादिमा विंशतिरेव वर्णादिमाश्चतुर्विंशतिरेव चोक्ताः ॥ ३५६ ॥

देशादिमैलासु भवन्ति कर्णाट्येलाः पुरोदीरितपञ्चरीत्या ।
स्युर्विंशतिस्तावदिमास्तथैव च्छन्दस्वतीत्वेन च विंशतिः स्युः ॥ ३५७ ॥

एता मिलित्वा तु भवन्ति चत्वारिंशच्च कर्णाट्य इमा भवन्ति ।
लाट्योऽपि कर्णाट्य इवेह चत्वारिंशद्भवन्त्येव तथैव गौड्यः ॥ ३५८ ॥

आन्ध्र्यश्च तद्वद्द्रमिडादिमाश्च तद्वद्भवन्तीत्यवधारणीयम् ।
पञ्चाशदेला अथ षट् च वेद्याः शतत्रयं चेति भिदा वदन्ति ॥ ३५९ ॥

संकीर्णरूपा बहवः किलैला भवन्त्यथापीह न ता निरुक्ताः ।
आनन्त्यतश्चेति निरूपितोऽयमेलाप्रबन्धः खलु सप्रपञ्चः ॥ ३६० ॥

— ॥ करणप्रबन्धः ॥ —

एलाप्रबन्धं प्रतिपाद्य वक्ष्ये क्रमागतं तं करणप्रबन्धम् ।
सामान्यलक्ष्मास्य तु वर्णयामस्त्रिधातुबद्धस्य विवेचनार्थम् ॥ ३६१ ॥

स्वरेण चारम्भविधिस्तथांशे न्यासो द्रुताख्येन लयेन योगः ।
स्यादादितालो लघुनैककेन युक्तोऽत्र रासापरनामधेयः ॥ ३६२ ॥

एवंविधेनैव च लक्षणेन समन्वितः स्यात् करणप्रबन्धः ।
स चाष्टधायं परिकीर्तितः स्यात् स्वरादिमः पाटपदादिमश्च ॥ ३६३ ॥

बन्धादिमश्चैव पदादिमश्च तेन्नादिमः स्याद्बिरुदादिमश्च ।
चित्रादिमो मिश्रपदादिमश्च तत्र स्वराद्यं करणं वदामः ॥ ३६४ ॥

उद्ग्राहको यत्र तथा ध्रुवश्च स्वरैर्निबद्धो निबिडैः पदैश्च ।
आभोगसंज्ञः किल नायकस्य वाग्गेयकारस्य च नामयुक्तः ॥ ३६५ ॥

पूर्वोक्तसाधारणलक्ष्मयुक्तो भवेत् स्वराद्यः करणप्रबन्धः ।
अन्येऽपि तद्वत् करणप्रबन्धा विशेषमेषां कथयामि किंचित् ॥ ३६६ ॥

सहस्तपाटै रचितं स्वरैर्यत्तत् पाटपूर्वं करणं वदन्ति ।
तत्तद्विधा स्यात् करणं क्रमाच्च व्यत्यासतश्चेति विधाद्वयेन ॥ ३६७ ॥

स्वराः पुरा चेत्तत एव हस्तपाटास्तदेतत् क्रमपाटपूर्वम् ।
प्राग्घस्तपाटास्तदनु स्वराश्चेद्व्यस्त्या सपाटाद्यमिदं वदन्ति ॥ ३६८ ॥

बन्धादिमं तत्करणं भणामः स्वरैश्च यस्मिन् मुरजस्य पाटैः ।
यथाक्रमं द्वौ रचितौ तु यद्युद्ग्राहध्रुवौ बन्धपदादिमं तत् ॥ ३६९ ॥

स्वरैः पदैश्चैव कृता क्रमेणोद्ग्राहध्रुवौ चेत् पदपूर्वमेतत् ।
स्वरैश्च बन्धो बिरुदैः क्रमाच्चोद्ग्राहध्रुवौ चेद्बिरुदाद्यमेतत् ॥ ३७० ॥

उद्ग्राह एकस्वरतो ध्रुवश्च स्यात्तेन्नकश्चेदिह तैन्नकाद्यम् ।
उद्ग्राह एकस्वरहस्तपाटैर्ध्रुवः पदैर्मौरजपाटकैश्च ॥ ३७१ ॥

चित्रादिमं तत् करणं भणन्ति मिश्रादिमं संप्रति वर्णयामः ।
स्वरैः सपाटैः सह तेन्नकैरुद्ग्राहे ध्रुवे चापि च तैर्निबन्धे ॥ ३७२ ॥

चित्रस्य मिश्रस्य च कोऽत्र भेद इतीरिते तत्परिहार एषः ।
सांकर्यमाहुस्तिलतण्डुलादेरिवाथ बा मिश्रितमेतदेव ॥ ३७३ ॥

चित्रत्वमुक्तं खलु शास्त्रविद्भिर्मिश्रत्वमन्यत्तु निरूपयामः ।
सांकर्यमेबाबयवव्रजस्य यत्क्षीरनीरादिवदेतदेव ॥ ३७४ ॥

एवं नवोक्ताः करणप्रबन्धाः पाटादिमस्य द्विविधत्वयोगात् ।
एते नवापि त्रिविधाः प्रबन्धा गानप्रकारस्य भवन्ति भेदात् ॥ ३७५ ॥

स्यान्मङ्गलारम्भ इहादिमस्तु ह्यानन्दपूर्वं त्वथ वर्धनं स्यात् ।
अन्या मता कीर्तिलहर्यभिख्या तत्रादिमं तावदुदीरयामः ॥ ३७६ ॥

उद्ग्राहको यत्र तु गीयते द्विर्ध्रुवस्तथाभोग इमौ सकृच्च ।
पुनर्ध्रुवाभोगयुगं सकृत्तु तं मङ्गलारम्भमुदीरयन्ति ॥ ३७७ ॥

उद्ग्राह एव द्विरथ ध्रुवस्तु सकृत्ततोऽस्य स्वरपश्चिमार्धम् ।
ततस्तथाभोगध्रुवोद्ग्रहाश्च यदा हि गीताः सकृदेव चेत् स्युः ॥ ३७८ ॥

आनन्दपूर्वं खलु वर्धनं तमाहुस्तु संगीतकलाप्रवीणाः ।
स्थाने ध्रुवार्धस्य यदा मतः स्यादुद्ग्राहसंज्ञः परिगीयमानः ॥ ३७९ ॥

ततो द्वितीयार्धगतानि लक्ष्माण्यानन्दपूर्वस्य तु वर्धनस्य ।
एषा भवेत् कीर्तिलहर्यभिख्येत्येवं नवानां त्रिविधत्वयोगे ॥ ३८० ॥

सप्तोत्तरा विंशतिरीरिताः स्युः सर्वे मिलित्वा करणप्रबन्धाः ।
तालादिकानां नियमस्य सत्त्वान्नियुक्तनामा करणप्रबन्धः ॥ ३८१ ॥

खण्डस्य मेलापकनामकस्य चात्रापि राहित्यवशात् त्रिधातुः ।
पूर्वोक्तरीत्या तु षडङ्गयोगात् स्यान्मेदिनीजातिरसौ प्रबन्धः ॥ ३८२ ॥

— ॥ ढेङ्किप्रबन्धः ॥ —

निरूप्य चैवं करणप्रबन्धं ढेङ्किप्रबन्धं प्रतिपादयामः ।
उद्ग्राहपूर्वार्धकमेव यत्र द्विर्गीयतेऽथो सकृदुत्तरार्धम् ॥ ३८३ ॥

मेलापकः स्याद्गमकैस्तथाढ्यो विकल्पतस्ताविह तालशून्यौ ।
यद्वा सतालाविह सोऽपि तालः कङ्कालनामा किल ढेङ्किका वा ॥ ३८४ ॥

युक्तौ च मानेन विलम्बितेन कार्यौ तु तावादिमखण्डकौ द्वौ ।
विलम्बितामन्यलयेन कार्यौ कङ्कालतालेन च संयुतौ द्वौ ॥ ३८५ ॥

अन्त्यौ ध्रुवाभोगकनामधेयौ ध्रुवोऽत्र खण्डध्रुवसंयुतः स्यात् ।
खण्डद्वयं तत्र समानधातुस्तृतीयखण्डः पुनरन्यधातुः ॥ ३८६ ॥

खण्डद्वयात्मानममुं ध्रुवं द्विर्गीत्वा किलाभोगमथो सकृच्च ।
पुनः प्रगाय ध्रुवखण्डमेनं न्यासः कृतश्चेदिह ढेङ्किका सा ॥ ३८७ ॥

ढेङ्क्याख्यतालो रगणात्मकोऽत्र कङ्कालतालस्तु पुरा निरुक्तः ।
चतुर्विधा सा खलु ढेङ्किका स्यान्मुक्तावली तत्र किलादिमोक्ता ॥ ३८८ ॥

स्याद्वृत्तबन्धिन्यपि युग्मिनी च सा वृत्तमाला तु मता चतुर्थी ।
छन्दोविहीना पुनरादिमा स्यात् सा वृत्तबन्धिन्यपि सैकवृत्ता ॥ ३८९ ॥

वृत्तद्वयाढ्या किल युग्मिनी स्यादनेकवृत्ता किल वृत्तमाला ।
प्रत्येकमेतासु च वृत्तबन्धिन्याद्याश्च तिस्रस्त्रिविधा भवन्ति ॥ ३९० ॥

स्याद्वर्णिकाद्या गणिका द्वितीया तथा तृतीयापि च मात्रिकाख्या ।
स्याद्वर्णिका वर्णभवैस्तु वृत्तैर्भवेत् परा वर्णगणोत्थवृत्तैः ॥ ३९१ ॥

मात्रागणोत्थैरपि मात्रिका स्यादेवं नवैतास्तु भवन्ति तिस्रः ।
मुक्तावलीसंमिलिता दशैता ढेङ्क्यः पुनस्तास्त्रिविधा भवन्ति ॥ ३९२ ॥

आद्या समालंकरणा द्वितीया समेतरालंकरणा निरुक्ता ।
चित्रादिमालंकरणा तृतीयालंकारशब्दो यमकादिवाची ॥ ३९३ ॥

तत्रादिमा स्याद् द्विचतुःषडादिसंख्यैरलंकारगणैः समेता ।
समेतरालंकरणा युता स्यादेकत्रिपञ्चादिमसंख्यकैस्तैः ॥ ३९४ ॥

चित्रादिमालङ्करणा तु तत्र समन्विता स्याद्विषमैः समैश्च ।
तालादिनैयत्यवशेन ढेङ्की सेयं तु निर्युक्तपदाभिधेया ॥ ३९५ ॥

मेलापकस्यापि विकल्पतस्त्रिधातुश्चतुर्धातुरिहाथ वा स्यात् ।
तारावलीज्ञातिरियं च तालपदाभिधाङ्गद्वितयीनिबन्धात् ॥ ३९६ ॥

— ॥ वर्तनी ॥ —

ढेङ्किप्रबन्धं चतुरं निरूप्य वर्तन्यभिख्यं कथये प्रबन्धम् ।
भवेत् स्वरादेः करणस्य लक्ष्म यदेतदेवास्य च लक्षणं स्यात् ॥ ३९७ ॥

भवेद्विशेषः परमेषु रासतालादिहान्यः कथितस्तु तालः ।
उद्ग्राहनामा प्रथमस्तु खण्डो द्विर्गीयतेऽन्यौ तु तृतीयतुर्यौ ॥ ३९८ ॥

सकृद्ध्रुवाभोगपदाभिधेयौ न्यासस्ततः स्याद्ध्रुवखण्ड एव ।
कङ्कालतालोऽत्र पुरा निरुक्तो लघुद्रुतौ च प्रतितालभाजौ ॥ ३९९ ॥

तालादिमानां नियमेन सोऽयं निर्युक्तसंज्ञः कथितः प्रबन्धः ।
मेलापकाभाववशात् त्रिधातुममुं प्रबन्धं कथयन्त्यभिज्ञाः ॥ ४०० ॥

पदस्य तालस्य तथा स्वरस्य स्यात् पावनी जातिरियं निबन्धात् ।
कङ्कालतालैः प्रतितालकैर्वा यद्वा कुडुक्के प्रतिमण्ठके वा ॥ ४०१ ॥

इत्थं निबद्धा यदि वर्तनी स्याद्विवर्तनी नामवती तदानीम् ।
कङ्कालतालस्तु पुरा निरुक्तो लघुद्रुतौ च प्रतितालभाजौ ॥ ४०२ ॥

गुरुद्वयं चापि लघुद्वयं च कुडुक्कताले क्रमशो भवेताम् ।
लघू गुरू च प्रतिमण्ठताले यद्वा गुरू चैव लघुद्वयं च ॥ ४०३ ॥

उक्त्वेत्यमुं वर्तनिकाप्रबन्धं ततः क्रमाज्झोम्बडमीरयामः ।

— ॥ झोम्बडः ॥ —

द्विर्गीयते यत्र तु पूर्वमर्धमुद्ग्राहकेऽतः सकृदुत्तरार्धम् ॥ ४०४ ॥

मेलापकः स्याद्बहुलप्रयोगे विकल्पतोऽथ ध्रुवनामखण्डम् ।
गीत्वा द्विराभोगमथो सकृच्च न्यासे ध्रुवे झोम्बड एष वेद्यः ॥ ४०५ ॥

निःसारुकश्चैव कुडुक्कतालो द्वितीयतालः प्रतिमण्ठतालः ।
स्याद्वारुगिश्च त्रिपुटं च रासोऽड्डुतालकोऽन्यो यतिलग्नतालः ॥ ४०६ ॥

...द्वेकतालीति दशैव तालाः केचित्तु मण्ठं च वदन्ति तालम् ।
...ध्ये च मण्ठो न च दृश्यतेऽथ निःसारुकादेरथ लक्ष्म वक्ष्ये ॥ ४०७ ॥

...मशीर्षे तु लघुद्वयं स्यात्ताले तु निःसारुकनामधेये ।
...डुक्कतालस्तु पुरा निरुक्तो द्वितीयमण्ठप्रतिमण्ठकाश्च ॥ ४०८ ॥

तुर्द्रुती तत्र विरामशीर्षौ ताले भवेद्वारुगिनामधेये ।
तत्रयं स्यात्तु विरामशीर्षं ताले निरुक्तं त्रिपुटाभिधाने ॥ ४०९ ॥

...सो निरुक्तो यतिलग्नताले द्रुतो लघुः स्यात्तदनन्तरं च ।
...थैकताल्यां द्रुत एक एवाड्डुतालिके लक्षणमूहनीयम् ॥ ४१० ॥

याञ्झोम्बडो यद्द्विविधो निरुक्तः स तारजातारजभेदभिन्नः ।
...त तारजो यः पुनरत्र तारस्थानोद्भवेन ध्वनिना समेतः ॥ ४११ ॥

...वतुर्विधस्तारज एक एष तूद्ग्राहकः सैव तु तारजत्वे ।
...मेलापकः सैव परस्तथात्वे परो ध्रुवः सैव तु तारजत्वे ॥ ४१२ ॥

आभोगसंज्ञस्य तु तारजत्वे भेदस्तुरीयः कथितो मुनीन्द्रैः ।
अतारजः स्यात् पुनरेक एव स्याञ्झोम्बडः पञ्चविधो मिलित्वा ॥ ४१३ ॥

स झोम्बडः पञ्चविधोऽपि च त्रिधातुश्चतुर्धातुरिति द्विधा स्यात् ।
तारैश्चतुर्धातुमते चतुर्धा मेलापकाभावमते त्रिधातौ ॥ ४१४ ॥

त्रिधैव भिन्नाः खलु तारजाः स्युरतारजापक्षयुगेऽपि च द्वौ ।
एवं मिलित्वा नवधावबद्धास्ते च द्विधा स्युर्गमकैः प्रभूतैः ॥ ४१५ ॥

यथैव वाल्पैर्गमकैर्मिलित्वा चाष्टादशैते किल झोम्बडाः स्युः ।
अष्टातशैते कथिताः प्रभेदाश्चतुर्गणैः पञ्चगणैश्च योगात् ॥ ४१६ ॥

षड्भिस्तथा सप्तभिरष्टभिस्ते ते पञ्चधा वर्णगणैर्निरुक्ताः ।
तेषां च नामानि पृथग्वदामः प्रायोगिकः प्राथमिकप्रभेदः ॥ ४१७ ॥

क्रमो द्वितीयः क्रमयुग्विलासो भवेत्तृतीयो ह्यपरस्तु चित्रः ।
विचित्रलीलः किल पञ्चमः स्यात् स्याञ्झोम्बडोऽस्मान्नवतिप्रभेदः ॥ ४१८ ॥

श्लेषोपमारूपकयोगजः स्याद् ब्रह्माभिधानः किल झोम्बडोऽयम् ।
विष्णवाह्वयो वीररसे तथैव स्त्रीणां विलासे च निबध्यते चेत् ॥ ४१९ ॥

चक्रेश्वरो वीररसैकयोगाद्बीभत्सयोगे तु च चण्डिकेशः ।
रसेऽद्भुते स्यान्नरसिंहसंज्ञो भयानके भैरवनामधेयः ॥ ४२० ॥

शृङ्गारहास्यद्वितयप्रधानः प्रबन्ध एषोऽपि च हंसनामा ।
सिंहो भवेद्वीरभयानकाभ्यां सारङ्गनामापि च विप्रलम्भे ॥ ४२१ ॥

शृङ्गारसंज्ञे करुणे रसे च स शेखराख्यो भवति प्रबन्धः ।
शृङ्गारमात्रे खलु पुष्पसारो रौद्रे प्रचण्डाह्वयबान् प्रबन्धः ॥ ४२२ ॥

नन्दीशसंज्ञः खलु वीरशान्त्योस्त्रयोदशैते कथिताः प्रभेदाः ।
पूर्वोदितायां नव तावमीभिः संवर्धितानां दशभिस्त्रिभिश्च ॥ ४२३ ॥

संख्यासहस्रं किल झोम्बडानां ज्ञायेत सप्तत्यधिकं शतं च ।
गद्योद्भवत्वेऽपि च पद्यजत्वे ते गद्यपद्योद्भवसंभवत्वे ॥ ४२४ ॥

एते पुरोक्तास्त्रिविधा भवन्ति भेदाः समस्ता अपि झोम्बडानाम् ।
इत्थं सहस्रत्रितयं च पञ्चशती दशैते किल झोम्बडाः स्युः ॥ ४२५ ॥

निर्युक्तसंज्ञो भवति त्रिधातुर्यद्वा चतुर्धातुरयं प्रबन्धः ।
तालेन बद्धश्च पदैस्तथासौ तारावलीजातिरिहाङ्गयुग्मात् ॥ ४२६ ॥

उक्तप्रकारेण हि झोम्बडानां निरूप्य सद्यः सकलाश्च संख्याः ।

— ॥ लम्भप्रबन्धः ॥ —

अथ क्रमप्राप्तमुदीरयामो लम्भप्रबन्धं सह लक्षणेन ॥ ४२७ ॥

उद्ग्राहखण्डो यदि गीयते द्विः सकृच्च वा सोऽपि किलैकबन्धः ।
द्विखण्डको वा क्रियते ध्रुवोऽपि द्विधा सकृद्वा यदि गीयते च ॥ ४२८ ॥

उद्ग्राहखण्डोदितमार्गतश्चेदाभोगखण्डोऽपि च तत्र गेयः ।
न्यासो ध्रुवे च क्रियते तदानीं लम्भप्रबन्धं तमुदीरयन्ति ॥ ४२९ ॥

मतान्तरोक्त्या किल लम्भनाम्नि तस्मिन् प्रबन्धेऽपि च झोम्बडाख्ये ।
भागो द्वितीयो ध्रुवनामकस्य कार्यः किलोद्ग्राहसमानधातुः ॥ ४३० ॥

ध्रुवं द्विवारं तदनु प्रगाय चाभोगखण्डं सकृदेव गीत्वा ।
गीत्वा ध्रुवं तं पुनरेकवारं न्यासो ध्रुवे स्यात् करणीय एव ॥ ४३१ ॥

लम्भप्रबन्धस्य च लक्ष्म भिन्नं मन्तव्यमेतत्तु मतान्तरेण ।
उक्तप्रकारेण च लक्षितोऽयं लम्भप्रबन्धः पुनरष्टधा स्यात् ॥ ४३२ ॥

उद्ग्राहखण्डस्तु विनैव तालं निबध्यते चेन्निपुणं स्वरौघैः ।
पूर्वोक्तलक्ष्मान्वितमेव तावदालापलम्भं तमुदाहरन्ति ॥ ४३३ ॥

स्थाने ध्रुवस्येतरधातुकश्चेदुद्ग्राहखण्डस्तु निबध्यते च ।
तदा प्रलम्भं तमुदीरयन्ति स भागलम्भः समुदीर्यतेऽथ ॥ ४३४ ॥

मतान्तरोक्तेः किल यत्र भागे सोऽयं निबन्धः स तु भागलम्भः ।
त्रिर्वा चतुर्वाप्युत पञ्चवारमुद्ग्राहकेणाथ विभेदभाजा ॥ ४३५ ॥

युक्तो ध्रुवो यत्र तु गीयते तत्पुराविदो लम्भपदं भणन्ति ।
उद्ग्राह एकः प्रतिवारमेव ध्रुवेण भिन्नेन स गीयते चेत् ॥ ४३६ ॥

अयं मतः स्यादनुलम्भनामा तत्रोपलम्भः प्रतिपाद्यतेऽथ ।
प्रकीर्यमाणौ प्रतिवारमत्रोद्ग्राहस्य वा भिन्नतयोपलम्भः ॥ ४३७ ॥

त्रयश्च ते लम्भपदानुलम्भो वाभोगहीना ह्यनुलम्भकश्च ।
आभोगयोगस्तु विधान्तरे स्यात् कर्तव्य एवेति विनिश्चितोऽर्थः ॥ ४३८ ॥

यत्र ध्रुवाभोगविवर्जिताः स्युरुद्ग्राहकास्ते बहवः स एव ।
विलम्भनामा कथितोऽत्र मातोर्भेदश्च धातोस्तु भवेदभेदः ॥ ४३९ ॥

मतान्तरोक्तेन सहैवमष्टौ भेदा निरुक्ताः किल लम्भकस्य ।
तालाद्यनैयत्यवशेन चायमुक्तो ह्यनिर्युक्त इति प्रबन्धः ॥ ४४० ॥

पदेन तालेन च बन्धभावात्तारावलीजातिरयं हि लम्भः ।

— ॥ रासप्रबन्धः ॥ —

लम्भप्रबन्धं प्रतिपाद्य सम्यग्रासप्रबन्धं प्रतिपादयामः ॥ ४४१ ॥

यल्लक्षणं झोम्बडकप्रबन्धस्थानप्रभेदं गमकांश्च मुक्त्वा ।
तदेव लक्ष्मास्य वदन्ति सन्तो विशेष एतस्य तु रासतालः ॥ ४४२ ॥

वदन्ति केचिच्चतुरो हि भेदानेतस्य तांश्च प्रतिपादयामः ।
रासादिमः स्याद्वलयस्तु वर्णगणैर्निबद्धः कथितः किलाद्यः ॥ ४४३ ॥

हंसादिमः स्यात्तिलकस्तु मात्रागणैर्निबद्धो भवति द्वितीयः ।
मात्रानिबद्धो रतिरङ्गनामा भवेत्तृतीयो गदितः प्रबन्धः ॥ ४४४ ॥

बद्धस्ततः स्याच्छगणेन सम्यङ्मनीषिमान्यो मदनावतारः ।
चत्वार एते गणजास्तु भेदा मतान्तरे पञ्च च विंशतिश्च ॥ ४४५ ॥

अन्ये प्रभेदा इति केचिदाहुरेतांश्च भेदान् प्रतिपादयामः ।
खण्डं समारभ्य षडक्षराङ्क्रिमा त्रिंशदक्षरयुचितांश्च वर्णान् ॥ ४४६ ॥

एकैकमात्राक्षरवर्धनेन पञ्चाधिका विंशतिरत्र रासाः ।
इतीरिता वर्णजरासभेदा रासांस्तु मात्राप्रभवान् वदामः ॥ ४४७ ॥

आरभ्य पादं पुनरष्टमात्रमा षष्टिमात्राच्चरणान् प्रबध्य ।
एकैकमात्रां किल मात्रिकास्तद्भेदास्त्रिपञ्चाशदिति प्रतीताः ॥ ४४८ ॥

लक्ष्याप्रसिद्धेरिह रासभेदा विशिष्य नोक्ताः किल सर्व एव ।

— ॥ एकतालीप्रबन्धः ॥ —

रासप्रबन्धं निपुणं निरूप्य निरूपयामः पुनरेकतालीम् ॥ ४४९ ॥

यत्र द्विवारं परिगीयते तूद्ग्राहध्रुवाख्यायुतखण्डयुग्मम् ।
सकृत्तथाभोगमपि ध्रुवं च गीत्वा च ताभ्यां विसृजेद् ध्रुवेऽस्मिन् ॥ ४५० ॥

ध्रुवे किलान्यत्र तदेकतालीप्रबन्धमेनं प्रवदन्ति सन्तः ।
सा चैकतालेन समन्वितत्वात् स्यादेकतालीत्यवधारणीया ॥ ४५१ ॥

एकद्रुतात्मात्र किलैकताली भवेदिति ख्यातममुष्य लक्ष्म ।
आलापरूपं समुदीरयन्ति चोद्ग्राहखण्डं पुनरेकताल्याम् ॥ ४५२ ॥

मतान्तरे वाचकतां प्रपन्नैः पदैरिहोद्ग्राहविभागक्लृप्तिः ।
निर्युक्तसंज्ञो भवति प्रबन्धस्तालादिमानां नियमेन सोऽयम् ॥ ४५३ ॥

मेलापकाभाववशात् त्रिधातुः सोऽयं प्रबन्धः पदतालबन्धात् ।
अङ्गद्वयीयुक्ततयैव सोऽयं तारावलीजातिरमुष्य वेद्या ॥ ४५४ ॥

इत्युक्तरीत्या परमेकतालीप्रबन्ध एष प्रतिपादितोऽभूत् ।
अष्टौ मिलित्वा प्रतिपादितास्ते सूडप्रबन्धाः सुधियामभीष्टाः ॥ ४५५ ॥

— ॥ आलिक्रमप्रबन्धाः ॥ —

आलिक्रमाख्यांस्तदनु प्रबन्धान् पञ्चोत्तरं विंशतिमीरयामः ।

— ॥ वर्णप्रबन्धः ॥ —

उद्दिष्टमादौ किल वर्णसंज्ञं प्रबन्धमग्रे सह लक्षणेन ॥ ४५६ ॥

निबध्यमानो बिरुदैश्च पाटैर्वर्णाख्यतालेन समन्वितश्च ।
कर्णाटभाषाग्रथितश्च सोऽयं वर्णप्रबन्धः स तु वर्णनीयः ॥ ४५७ ॥

वर्णाख्यतालस्त्रिविधो निरुक्तस्त्र्यश्रश्च मिश्रश्चतुरश्रसंज्ञः ।
तल्लक्षणं तावदुदीरयामो लघुर्द्रुतद्वन्द्वमतो लघू च ॥ ४५८ ॥

स्यात् त्र्यश्रवर्णस्त्वथ मिश्रवर्णो भवेद्विरामावधिकं द्रुतानाम् ।
तेषां चतुष्कं त्रितयप्लुतश्च गुरुश्च पश्चाद्द्रुतयोर्द्वयं च ॥ ४५९ ॥

गुरुर्लघुश्चापि पुनर्गुरुश्च स्यान्मिश्रवर्णः कथितो मुनीन्द्रैः ।
अथामनामश्चतुरश्रवर्णतालस्य लक्ष्म क्रमसंप्रदिष्टम् ॥ ४६० ॥

गुरुर्लघुश्च द्रुतयोर्द्वयं च पुनर्गुरुः स्याच्चतुरश्रवर्णः ।
पूर्वोक्तरीत्योदितवर्णतालत्रैविध्यतोऽपि त्रिविधः प्रबन्धः ॥ ४६१ ॥

आभोगसंज्ञस्य भवेदनुक्तेराभोगकॢप्तिस्तु पदैर्विधेया ।
वर्णप्रबन्धस्तु भवेत् त्रिधातुस्तालादिनैयत्यवशेन सोऽयम् ॥ ४६२ ॥

निर्युक्तसंज्ञो भवति प्रबन्धस्तालैः पदैः स्याद्विरुदैर्निबद्धः ।
यतः स्तुतोऽसौ त्रिभिरन्वितः स्यादङ्गैस्तथा भावनिकाख्यजातिः ॥ ४६३ ॥

— ॥ वर्णस्वरप्रबन्धः ॥ —

वर्णप्रबन्धं पुनरेवमुक्त्वा वर्णस्वरस्यापि च लक्ष्म वक्ष्ये ।
स्वरैश्च पाटैश्च पदैश्च तेन्नैर्निबन्धनं यस्य भवेद्यथेच्छम् ॥ ४६४ ॥

स्यात्तेन्नके च न्यसनं यदा स्यात्तमेव वर्णस्वरमामनन्ति ।
चतुर्विधः सोऽपि भवेत् स्वराणामादौ निवेशात् प्रथमस्तु भेदः ॥ ४६५ ॥

पाटादिमत्वेन भवेद् द्वितीयः पदादिमत्वेन भवेत्तृतीयः ।
तेन्नादिमत्वेन भवेत्तुरीयो वर्णस्वरः स्यात् कथितश्चतुर्थः ॥ ४६६ ॥

द्वाभ्यां किलोद्ग्राहविधानमेषु द्वाभ्यां ध्रुवश्चापि विधेय एव ।
आभोगकॢप्तिस्तु पदैर्विधेया सोऽयं त्रिधातुर्भवति प्रबन्धः ॥ ४६७ ॥

भवेदनिर्युक्ततया प्रतीतस्तालाद्यनैयत्यवशेन सोऽयम् ।
अङ्गैः पुनः पञ्चभिरन्वितः स्यादानन्दिनीजातितया प्रतीतः ॥ ४६८ ॥

इत्युक्तरीत्या कथितश्च वर्णस्वरप्रबन्धः सुमनोमनोज्ञः ।

— ॥ गद्यप्रबन्धः ॥ —

गद्यप्रबन्धस्य निगद्यतेऽथ लक्ष्मादि हृद्यं निरवद्यमद्य ॥ ४६९ ॥

छन्दोविहीनं पदजालमेव गद्यप्रबन्धः स तु षड्विधः स्यात् ।
आद्यो भवेदुत्कलिकाभिधानः स्याच्चूर्णिकाख्यश्च ततो द्वितीयः ॥ ४७० ॥

अतस्तृतीयो ललिताभिधानः स्याद्वृत्तगन्ध्याह्वयवांस्तुरीयः ।
खण्डाभिधानः कथितोऽपरः स्याच्चित्राह्वयं षष्ठमुदाहरन्ति ॥ ४७१ ॥

षण्णाममीषां किल सामवेदादुत्पत्तिरेषामथ लक्ष्म वक्ष्ये ।
गेया भवेदुत्कलिका तु वीररसे च सा दीव्यति रक्तवाणी ॥ ४७२ ॥

स्याद्रुद्रदेवत्यतया मतास्यां गौडीयरीतिः कथिता मुनीन्द्रैः ।
वृत्तिः किलात्रारभटी च वेद्या लक्ष्मानयोः प्राक् प्रतिपादितं च ॥ ४७३ ॥

सा चूर्णिका शान्तरसे च गेया स्यात् पीतवर्णा विधिदेवता च ।
वैदर्भिका रीतिरिहोपदिष्टा सात्त्वत्यभिख्या खलु वृत्तिरस्याः ॥ ४७४ ॥

लक्ष्मोच्यते तल्ललिताभिधस्य सितोऽत्र वर्णो मदनश्च देवः ।
शृङ्गारनामात्र रसश्च रीतिः पाञ्चालिका कैशिकिका च वृत्तिः ॥ ४७५ ॥

लक्ष्मोच्यतेऽतः खलु वृत्तगन्धिसंज्ञस्य शान्तोऽत्र रसो निरुक्तः ।
वर्णश्च पीतो मुनिरत्र देवः पाञ्चालिका रीतिरिहोपदिष्टा ॥ ४७६ ॥

वृत्तिस्तु सात्त्वत्यभिधा परं तु पद्यैकदेशेन विमिश्रणं च ।
खण्डाभिधं गद्यमुदीरयामो वृत्तिस्तु सात्त्वत्यभिधा गणेशः ॥ ४७७ ॥

देवोऽस्य वर्णः सित एव हास्यो रसश्च वैदर्भ्यभिधा च रीतिः ।
चित्राख्यगद्यं प्रतिपादयामः शृङ्गारनामात्र रसस्तु विष्णुः ॥ ४७८ ॥

देवोऽस्य कृष्णाभिध एव वर्णो वैदर्भिका रीतिरिहोपदिष्टा ।
वृत्तिश्च कैशिक्यभिधात्र भेदद्वयं वदामोऽत्र मतान्तरेण ॥ ४७९ ॥

वेणी त्विहाद्या खलु मिश्रमन्यद्वेणी तु षड्भी रचिता पुरोक्तैः ।
चूर्णैः कृतं यत् खलु वृत्तगन्धिविमिश्रितैर्मिश्रमिदं निरुक्तम् ॥ ४८० ॥

पूर्वोक्तगद्येष्वपि षड्विधेषु षड्वक्ष्यमाणा गतयो भवन्ति ।
द्रुता गतिः स्यात् कलिकाख्यभेदे चूर्णाभिधे तत्र विलम्बिता स्यात् ॥ ४८१ ॥

मध्याभिधाना ललिते गतिः स्यात्तद्वृत्तगन्ध्याह्वयशालिगद्ये ।
द्रुतादिमध्या गतिरीरितैव खण्डे तु सा मध्यविलम्बिता स्यात् ॥ ४८२ ॥

गतिर्द्रुताद्या तु विलम्बिताख्या चित्राभिधाने खलु तत्र गद्ये ।
आद्या तु तत्रोत्कलिकाभिधाना भवेत् प्रबन्धैर्लघुभिर्निबध्या ॥ ४८३ ॥

चूर्णं तथाल्पैर्लघुभिर्निबध्यं समैर्निबध्यं लघुभिः क्रमेण ।
गद्यं निरुक्तं ललिताभिधानं पृथक्स्थितैस्तैर्लघुभिर्निबध्यम् ॥ ४८४ ॥

तद्वृत्तगन्ध्याह्वयशालिगद्यं पृथक्स्थितैस्तैर्गुरुभिस्तु खण्डम् ।
चित्राभिधानाह्वयवत्तु गद्यं कर्तव्यमेतल्लघुभिर्विमिश्रैः ॥ ४८५ ॥

क्रमेण तूक्तं गुरुभिस्तु वेद्यं हि तानि गद्यानि तु षड्विधानि ।
षड्भिः समाभिर्गतिभिः समेताः षट्त्रिंशदेताश्च भिदा भवन्ति ॥ ४८६ ॥

साधारणं लक्ष्म वदाम्यमीषां पूर्वोक्तरीत्याथ च षड्विधानाम् ।
उद्ग्राहखण्डः प्रथमं तु गेयश्चोंकारपूर्वः स च तालवर्जम् ॥ ४८७ ॥

युक्तश्च सर्वैर्गमकैः सपाटाक्षरं तया सस्वरमन्तिमे च ।
मध्ये तथोद्ग्राहमिमं च गीत्वा पदद्वयं तालयुतं पृथग्द्विः ॥ ४८८ ॥

गीत्वा प्रयोगो यदि गीयतेऽत्र ततः सतालं खलु गातृनाम ।
वर्णस्य नामापि विलम्बितेन तन्नामनी चाप्यविलम्बितेन ॥ ४८९ ॥

गीत्वा पुनश्चापि विलम्बिताख्ये न्यासो यदि स्यादिह गद्यमेतत् ।
गद्यप्रबन्धः कथितस्त्रिधा तु पदैः स्वरैश्चाप्यथ तालसंज्ञैः ॥ ४९० ॥

अङ्गैर्युतो भावनिकाख्यजातिस्तालाद्यनैयत्यवशेन सोऽयम् ।
भवेदनिर्युक्ततया प्रतीतो गद्यप्रबन्धस्त्विति वर्णितोऽसौ ॥ ४९१ ॥

— ॥ कैवाडप्रबन्धः ॥ —

निगद्य गद्यं त्विति सम्यगत्र कैवाडसंज्ञं त्वथ लक्षयामः ।
पाटाक्षरैरारचितावुभावुद्ग्राहध्रुवौ यत्र तु संभवेताम् ॥ ४९२ ॥

उद्ग्राहखण्डे परिपूर्तिरेषा कैवाडनामा कथितः प्रबन्धः ।
शुद्धैश्च पाटैरथ मिश्रितैश्च पाटैर्द्विधा यः प्रथितः प्रबन्धः ॥ ४९३ ॥

पाटेषु विज्ञा मुखवाद्यवर्णराहित्यमेवाहुरमिश्रितेति ।
मिश्रत्वमेतत् सहितत्वमेव प्रत्येकमेतच्च भवेद् द्विधैवम् ॥ ४९४ ॥

पाटैः सहार्थैरपि चार्थहीनैरेवं चतुर्धा भवति प्रबन्धः ।
आभोग एवात्र तु गातृनेतृप्रबन्धनामाङ्कपदैश्च गेयः ॥ ४९५ ॥

त्रिधातुरेवायमतः प्रबन्धस्तालाद्यनैयत्यवशेन सोऽयम् ।
भवेदनिर्युक्त इति प्रतीतस्तालैश्च पाटैश्च पदैश्च बन्धात् ॥ ४९६ ॥

अङ्गो भवेद्भावनिकाख्यजातिकैवाडनामैवमुदीरितोऽसौ ।

— ॥ अङ्कचारिणीप्रबन्धः ॥

सा त्वङ्कचारिण्युदितात्र वीररौद्रप्रधानैर्बिरुदैर्निबद्धा ॥ ४९७ ॥

यत्र प्रबन्धे कथितौ क्रमेणोद्ग्राहध्रुवाख्यानजुषौ तु खण्डौ ।
वीरस्त्रिधा स्यादिह दानवीरः संग्रामवीरश्च दयैकवीरः ॥ ४९८ ॥

आभोगखण्डोऽपि च दातृनेतृप्रबन्धनामाङ्कपदैरुपेतः ।
इत्यङ्कचारिण्युदिता प्रबन्धसामान्यलक्ष्मोदितमस्य भेदाः ॥ ४९९ ॥

एकेन तालेन तु यत्र चाष्टाधिकापि सम्यग्बिरुदानि नेतुः ।
सा वासवी यत्र तु तालयुग्माद्यष्टापि सम्यग्बिरुदानि गायेत् ॥ ५०० ॥

एषा निरुक्ता कलिकाभिधाना तालैस्त्रिभिश्चेद्बिरुदानि सम्यक् ।
द्वात्रिंशदुद्गायति सा तु वृत्ता सा त्वङ्कचारिण्युदिता तृतीया ॥ ५०१ ॥

तालैश्चतुर्भिर्बिरुदानि चेह पञ्चाशदुद्गायति चेत् क्रमेण ।
सा वीरवत्याह्वयसंयुता स्यादित्यङ्कचारिण्युदिता चतुर्थी ॥ ५०२ ॥

पञ्चैव ताला बिरुदानि नेतुर्यस्यां शतं स्याच्चतुरुत्तरं तु ।
वेदोत्तरा सा कथिताथ षष्ठी तालादिसंख्यानियमेन हीना ॥ ५०३ ॥

निरूपिता जातिमती च सेयमित्यङ्कचारिण्युदितात्र षोढा ।
आद्यासु पञ्चस्वपि तालसंख्यासत्त्वेऽप्यनैयत्यवशात् स्वरूपे ॥ ५०४ ॥

वदन्त्यनिर्युक्तपदं प्रबन्धं मेलापकाभाववशात् त्रिधातुः ।
तालैश्च योगाद्बिरुदैः पदैश्च त्र्यङ्गस्त्वयं भावनिकाख्यजातिः ॥ ५०५ ॥

— ॥ कन्दप्रबन्धः ॥ —

इत्यङ्कचारिण्युदिताथ वक्ष्ये कन्दप्रबन्धं सह लक्षणेन ।
कर्णाटदेशादिमदेशभाषापदैर्निबन्धो न तु संस्कृतेन ॥ ५०६ ॥

पाटाक्षरैस्तैर्बिरुदैश्च बद्धस्तालेन हीनः खलु यः प्रबन्धः ।
पाटैः समाप्तिं भजते तथार्यागीत्या कृतः कन्द इति प्रबन्धः ॥ ५०७ ॥

आर्यादिमार्धस्य यदेव लक्ष्म तदेव चान्त्येऽपि दले यदि स्यात् ।
एतेन युक्तां गुरुणाधिकेन त्वार्यादिगीतिं निगदन्ति सन्तः ॥ ५०८ ॥

आर्याख्यवृत्तस्य च लक्ष्म सम्यगत्रैव वक्ष्ये तदनुक्रमेण ।
उद्ग्राहमत्र प्रथमार्धमार्यागीतौ विधायैव पदैश्च गायेत् ॥ ५०९ ॥

३१४

द्वितीयमर्धं ध्रुवमेव कृत्वा पाटैश्च गायेद्विरुदैश्च सम्यक् ।
पाटान् ध्रुवस्यादित एव सम्यक् प्रक्रम्य पश्चान्न्यसनं च कुर्यात् ॥ ५१० ॥

तालस्वरूपेण विनैव गेयः सोऽयं प्रबन्धस्त्विति वर्णयन्ति ।
आभोगमत्राप्यथ कल्पयन्ति परैरनुक्तेषु हि सैव रीतिः ॥ ५११ ॥

कन्दप्रबन्धस्य मयैवमुक्तं सामान्यलक्ष्माथ च तद्विशेषाः ।
अमी भवेयुर्नव विंशतिश्चाप्यार्यादिमायामथ तत्र गीतौ ॥ ५१२ ॥

त्रिंशस्य भङ्गेन गुरोर्निरुक्तः कन्दस्य भेदः पवनाख्य आद्यः ।
गुरोस्तु भङ्गः कथितः प्रवीणैर्लघुद्वयापादनमेव सम्यक् ॥ ५१३ ॥

भङ्गाद्गुरोः स्यान्नवविंशकस्य रव्याह्वयः कन्द इति द्वितीयः ।
स्यादष्टविंशस्य गुरोर्विभङ्गात् कन्दस्य भेदो धनदस्तृतीयः ॥ ५१४ ॥

स्यात् सप्तविंशस्य गुरोर्विभङ्गात् तुर्यस्तु हव्यादिमवाहनोऽयम् ।
षड्विंशरूपस्य गुरोर्विभङ्गात् स्यात् पञ्चमोऽयं सुरनाथसंज्ञः ॥ ५१५ ॥

स्यात् पञ्चविंशस्य गुरोर्विभङ्गात् समुद्रसंज्ञः कथितस्तु षष्ठः ।
भङ्गाच्चतुर्विंशगुरोः क्रमेण स्यात् सप्तमोऽयं वरुणाभिधानः ॥ ५१६ ॥

तथा त्रयोविंशगुरोर्विभङ्गात् स्यादष्टमोऽयं शशिनामधेयः ।
द्वाविंशरूपस्य गुरोर्विभङ्गात् स्याच्छैलकाख्यो नवमोऽत्र भेदः ॥ ५१७ ॥

स्यादेकविंशस्य गुरोर्विभङ्गात् कन्दस्य भेदो मधुनामधेयः ।
तथैव विंशस्य गुरोर्विभङ्गात् कन्दस्य भेदः खलु माधवाख्यः ॥ ५१८ ॥

एकोनविंशस्य गुरोर्विभङ्गात् कन्दस्य भेदो मदनध्वजाख्यः ।
अष्टादशस्यैव गुरोर्विभङ्गात् कन्दस्य भेदस्तु जयन्तसंज्ञः ॥ ५१९ ॥

भङ्गाद् गुरोः सप्तदशस्य वेद्यः कन्दस्य भेदो मधुपाभिधानः ।
गुरोर्विभङ्गे न तु षोडशस्य शुकाभिधानः खलु कन्दभेदः ॥ ५२० ॥

भङ्गाद्गुरोः पञ्चदशस्य चैव कन्दप्रभेदः खलु सारसाख्यः ।
चतुर्दशस्यैव गुरोर्विभङ्गात् केकयाह्वयः स्यादिह कन्दभेदः ॥ ५२१ ॥

त्रयोदशस्यैव गुरोर्विभङ्गात् कन्दस्य भेदो हरिनामधेयः ।
स्याद् द्वादशस्यैव गुरोर्विभङ्गात् कन्दस्य भेदो हरिणाभिधानः ॥ ५२२ ॥

एकादशस्यैव गुरोर्विभङ्गात् कन्दस्य भेदः खलु हस्तिसंज्ञः ।
गुरोस्तु भङ्गाद्दशमस्य वेद्यः कादम्बसंज्ञः खलु कन्दभेदः ॥ ५२३ ॥

गुरोस्तु भङ्गान्नवमस्य वेद्यः कन्दस्य भेदः खलु कूर्मसंज्ञः ।
गुरोस्तु भङ्गेन किलाष्टमस्य कन्दस्य भेदो नयनामधेयः ॥ ५२४ ॥

गुरोस्तु भङ्गादिह सप्तमस्य कन्दस्य भेदो विनयाभिधानः ।
षष्ठस्य भङ्गेन गुरोर्निरुक्तः स्याद्विक्रमाख्यः खलु कन्दभेदः ॥ ५२५ ॥

स्यात् पञ्चमस्यापि गुरोर्विभङ्गादुत्साहनामा किल कन्दभेदः ।
गुरोश्चतुर्थस्य च भञ्जनेन धर्माभिधानः खलु कन्दभेदः ॥ ५२६ ॥

गुरोस्तृतीयस्य विभञ्जनेन त्वर्थाभिधानो भवतीह कन्दः ।
गुरोर्द्वितीयस्य विभञ्जनेन कामाभिधानः खलु कन्दभेदः ॥ ५२७ ॥

भङ्गस्त्विहाद्यस्य गुरोर्न कार्यः कन्दप्रबन्धे भवतीति वेद्यः ।
छन्दोविशेषस्य निबन्धनेन निर्युक्तसंज्ञोऽयमिह प्रबन्धः ॥ ५२८ ॥

मेलापकाभाववशात् त्रिधातुः पदैश्च तालैर्बिरुदैर्निबन्धात् ।
त्र्यङ्गो भवेद्भावनिकाख्यजातिः कन्दप्रबन्धस्त्विह लक्षितोऽयम् ॥ ५२९ ॥

— ॥ तुरङ्गलीलाप्रबन्धः ॥ —

अथोच्यतेऽयं सह लक्षणेन तुरङ्गलीलाख्य इह प्रबन्धः ।
तुरङ्गलीलाह्वयतालकेन निरूप्यते सात्र तुरङ्गलीला ॥ ५३० ॥

विरामशीर्षात् त्रितयद्रुतात्तु द्रुतद्वयं स्यात्तु तुरङ्गलीला ।
तालो मतस्तत्सहितः प्रबन्धस्तुरङ्गलीलेति मता द्विधा सा ॥ ५३१ ॥

गद्योद्भवा पद्यभवेति चैव पद्योद्भवा तत्र चतुर्विधा स्यात् ।
पूर्वार्धमेवेप्सिततालयुक्तं यदा तदा स्यादिह चाद्यभेदः ॥ ५३२ ॥

तत्रोत्तरार्धे किल तालयुक्ते भेदो द्वितीयो हयलीलकायाः ।
अर्धद्वयं चैव हि तालयुक्तं यदा तदा तत्र तृतीयभेदः ॥ ५३३ ॥

भेदत्रये तत्र विशेषितः स्यादार्यात्रयेणैव पुनर्निबद्धः ।
आद्यं दलं चेत् सपदैः सतालं स्वरैस्तथैवारचितं यदि स्यात् ॥ ५३४ ॥

तथोत्तरार्धं बिरुदैः सतालैर्विरच्यते चेत् स चतुर्थभेदः ।
एवं भवेयुर्हि तुरङ्गलीलागद्योद्भवा चापि चतुष्प्रकारः ॥ ५३५ ॥

स्याच्छन्दसा तत्र तुरङ्गलीलानाम्ना निबन्धं तुरगादिलीलाम् ।
प्रबन्धमाहुस्तुरगादिलीलाच्छन्दोऽभिधास्ये सह लक्षणेन ॥ ५३६ ॥

पादे यदीये नगणस्तथाद्यो भवेद् द्वितीयो जगणस्ततश्च ।
पुनश्च तद्वद्भगणो यदि स्याद्भवेद् द्वितीयो जगणस्ततश्च ॥ ५३७ ॥

पुनश्च तद्वद्भगणो लगौ च त्वेकादशे द्वादशके यतिः स्यात् ।
वृत्तं तदेतद्धयलीलमुक्तमेतत्प्रणीतं हयलीलमाहुः ॥ ५३८ ॥

तुरङ्गलीलाह्वयकस्य भेदः संहृत्य सम्यङ् नवधा निरुक्तः ।
एषां नवानामपि ताल एकस्तुरङ्गलीलाभिध एव वेद्यः ॥ ५३९ ॥

आर्यानिबन्धस्य तुरङ्गलीलाच्छन्दोनिबन्धस्य च वस्तुनो वा ।
गद्यस्य चाद्यावयवस्तथैवमुद्ग्राहरूपेण हि कल्पनीयः ॥ ५४० ॥

सर्वेषु चैतेषु तदुत्तराङ्गो ध्रुवात्मना चैव हि कल्पनीयः ।
आभोगकॢप्तिस्तु पदैरिह स्यात्तद्वर्णनाम्नाङ्कनवाद्भिरेव ॥ ५४१ ॥

अतस्त्रिधातुश्च भवेत् प्रबन्धस्तालादिनैयत्यवशेन सोऽयम् ।
निर्युक्तनामा च पदैः स्वरैश्च तालैर्निबन्धाद्बिरुदैश्च सम्यक् ॥ ५४२ ॥

स दीपनीजातियुतो हि वेद्यो यतः प्रबन्धश्चतुरङ्गबन्धः ।
तालैः पदैश्चापि निबध्यमानस्तारावलीजातियुतोऽपि वेद्यः ॥ ५४३ ॥

— ॥ गजलीलाप्रबन्धः ॥ —

तुरङ्गलीलां निपुणं निरूप्य गजादिलीलामथ वर्णयामः ।
निबध्यते या गजलीलकेन तालेन सेयं गजलीलका स्यात् ॥ ५४४ ॥

विरामशीर्षं हि भवेल्लघूनां यस्मिंश्चतुष्कं स गजादिलीला ।
छन्दो विनास्मिन् किल वेदनीयं तुरङ्गलीलावदशेषमन्यत् ॥ ५४५ ॥

— ॥ द्विपदीप्रबन्धः ॥ —

निरूपयामो द्विपदीप्रबन्धं तालेन या स्यात् कारुणाह्वयेन ।
विरच्यते सा द्विपदी प्रतीता तालश्च सोऽयं गुरुणैककेन ॥ ५४६ ॥

चतुर्विधेयं गदिता चतुर्धा खण्डा च मात्रादिरथापि पूर्णा ।
पादे यदीये छगणो यतः षण्मात्रायुतः स्युर्भगणाश्च पञ्च ॥ ५४७ ॥

अन्ते गुरुः स्याज्जगणं तु षष्ठद्वितीयकौ चैवमिहान्यपादाः ।
पादद्वयं ते प्रवदन्ति चान्ये स्वरप्रयोगं द्विपदीप्रबन्धे ॥ ५४८ ॥

चतुर्षु पादेषु भवेदिहाद्ये पादद्वयं चेन्नियतं हि लक्ष्म ।
तथोत्तरे चानियतं हि पादद्वये तदा स्यादियमेव खण्डा ॥ ५४९ ॥

स्थाने गुरुः षष्ठगणस्य यत्र मात्रादिसंज्ञा द्विपदी निरुक्ता ।
शुद्धैव पूर्णा गुरुणाधिकेन विरच्यते या प्रतिपादमेषः ॥ ५५० ॥

एवंविधा सा द्विपदी चतुर्धा सा मानवी तत्र भवेदिहाद्या ।
सा चन्द्रिका तत्र भवेद् द्वितीया धृतिस्तृतीयाप्यपरापि तारा ॥ ५५१ ॥

षण्मात्रिकेण च्छगणेन पादाश्चतुष्कलायुक् च गणद्वयेन ।
कृते भवेयुर्यदि मानवी सा तां चन्द्रिकामप्यथ लक्षयामः ॥ ५५२ ॥

तत्पञ्चमात्रौ यगणौ च यस्या वर्णात्मकः स्यान्नगणस्ततश्च ।
अन्ते लघुश्चापि गुरुस्तथैव पादेषु सोक्ता खलु चन्द्रिकेति ॥ ५५३ ॥

आदौ यदि स्याच्छगणस्त्रयश्च गणाश्चतुर्मात्रतया प्रतीताः ।
पादेषु यस्या धृतिरीरितासौ यस्याः पुरस्ताच्चरणस्ततश्च ॥ ५५४ ॥

चत्वार उक्ता यगणास्तथान्ते गुरुश्च पादेष्वियमेव तारा ।
यद्यप्यसौ पादचतुष्टयीयुक् तथा विवादः क विवक्षयार्धे ॥ ५५५ ॥

संलक्षणीया द्विपदित्वमाप्नेत्यष्टौ द्विपद्यः कथिताः क्रमेण ।

— ॥ चक्रवालप्रबन्धः ॥ —

निरूप्य चैवं द्विपदीप्रबन्धं स चक्रवालोऽपि निरूप्यतेऽथ ॥ ५५६ ॥

वर्णव्रजो यः खलु पूर्वपूर्वपदावसाने परिवर्तमानः ।
आदौ स्थितोऽसौ यदि चेत् पदस्योत्तरोत्तरस्यैष तु चक्रवालः ॥ ५५७ ॥

उद्ग्राहखण्डे ध्रुवके च वर्णवृत्तिष्वियं स्यान्नियमेन कार्या ।
आभोगखण्डेऽनियतेन चेयं स चक्रवालो द्विविधो मतोऽसौ ॥ ५५८ ॥

गद्योद्भवः पद्यभवस्तथासौ मेलापकाभाववशात् त्रिधातुः ।
तालादिनैयत्यवशात्तमेवानिर्युक्तसंज्ञां भजते प्रबन्धः ॥ ५५९ ॥

पदैश्च तालैश्च निबद्धभावात्तारावली जातिरसौ निरुक्तः ।

— ।। क्रौञ्चपदप्रबन्धः ।। —

निरूप्य चैवं खलु चक्रवालं क्रमात्ततः क्रौञ्चपदं वदामः ।। ५६० ।।

उद्ग्राहखण्डो गदितः स्वरैश्च ध्रुवाख्यखण्डस्तु पदैर्निबद्धः ।
लघुद्रुतद्वन्द्वसमन्वितेन यस्मिन्निबद्धः प्रतितालकेन ।। ५६१ ।।

उद्ग्राहमारभ्य भवेत् स्वरेषु न्यासो मतः क्रौञ्चपदाभिधोऽसौ ।
स च द्विधा क्रौञ्चपदाभिधोऽसौ स्याच्छन्दसा तद्रहितो द्वितीयः ।। ५६२ ।।

निरूप्यते क्रौञ्चपदाभिधस्य वृत्तस्य लक्ष्मास्य निवेदितं तत् ।
आदौ प्रयुक्तौ भगणस्तथैव पादे निरुक्ते मगणस्ततोऽन्यः ।। ५६३ ।।

सभौ गणौ स्तो नगणाश्च यत्र चत्वार उक्ताश्च गुरुस्तदन्ते ।
छन्दो मतं क्रौञ्चपदाभिधं तदाभोगक्लृप्तिस्तु पदैरिह स्यात् ।। ५६४ ।।

मेलापकाभाववशात् त्रिधातुस्तालादिनैयत्यवशात् प्रबन्धः ।
निर्युक्तसंज्ञश्च पदैः स्वरैश्च तालैर्भवेद्भावनिकाख्यजातिः ।। ५६५ ।।

— ।। स्वरार्थप्रबन्धः ।। —

एवं क्रमात् क्रौञ्चपदं निरूप्य ततः स्वरार्थाह्वयमामनामः ।
स्वराक्षरैर्यत्र मतः समस्तो विवक्षितोऽर्थः प्रतिपादितः स्यात् ।। ५६६ ।।

यस्मिन् स्वरार्थः स निगद्यतेऽत्र प्रबन्ध एवं द्विविधो निरुक्तः ।
आद्यस्तु शुद्धः खलु मिश्रकोऽन्यः शुद्धस्वरार्थं प्रतिपादयामः ।। ५६७ ।।

शुद्धस्वरैः स्याद्ग्रथितः स एष शुद्धस्वरार्थो मुनिभिर्निरुक्तः ।
स्वरैस्तु वर्णान्तरमिश्रितैश्चेत् कृतः स्वरार्थः स हि मिश्रनामा ।। ५६८ ।।

उद्ग्राहके तत्परिपूर्तिरिष्टा भवन्ति तस्यैव तु सप्त भेदाः ।
एकस्वरश्चैकपदं स आद्यः स्वरद्वयं त्वेकपदे द्वितीयः ।। ५६९ ।।

स्वरत्रयैकत्वपदे तृतीयश्चतुष्टये चैकपदे स्वराणाम् ।
भेदश्चतुर्थः कथितो हि पञ्चस्वरे पदे पञ्चम एष भेदः ।। ५७० ।।

पादे मतः षट्स्वरके तु षष्ठः सप्तस्वरे चैव तु सप्तमः स्यात् ।
शुद्धे स्युरेवं किल सप्त भेदा मिश्रेऽपि तावन्त इमे भवन्ति ।। ५७१ ।।

ते द्विस्वराद्यास्तु षडेव शुद्धा मिश्राश्च तद्वच्च षडेव ते स्युः ।
इमे पुनर्द्वादश च क्रमेण तथैव च व्युत्क्रमतो भवन्ति ।। ५७२ ।।

अनेकभेदा इह शुद्धमिश्रद्वयस्य चैकस्वरकस्य किं तु ।
अनुक्रमव्युत्क्रमयोरभावादेकस्वरे नास्ति हि भेदलेशः ॥ ५७३ ॥

गेयाविहैवं नियमेन चैवोद्ग्राहध्रुवौ तत्र पुनः पदैः स्यात् ।
आभोगकॢप्तिस्तु मता ततश्च त्रिधातुकोऽयं भवति प्रबन्धः ॥ ५७४ ॥

तालाद्यनैयत्यवशेन सोऽयं भवेदनिर्युक्त इति प्रतीतः ।
पदैश्च तालैश्च निबध्यमानस्तारावलीजातिरियं प्रबन्धः ॥ ५७५ ॥

स्वरप्रयोगे खलु वाचकत्वात्तेषां च नैव स्वरबन्धभावः ।
स्वरार्थमुक्त्वैवमिह प्रबन्धं निरूपयामो ध्वनिकुट्टिनीं ताम् ॥ ५७६ ॥

— ॥ ध्वनिकुट्टिनीप्रबन्धः ॥ —

उद्ग्राहतालो भवतीह भिन्नो ध्रुवे तु तालस्तदुभावपीमौ ।
मण्ठाच्च कङ्कालकतो विभिन्नौ तालौ भवेतां समसंख्यकोऽसौ ॥ ५७७ ॥

मात्रासु जायेत यतिश्च मेलापकस्तु तत्र क्रियतां न वायम् ।
ज्ञेयस्तु सोऽयं ध्वनिकुट्टिनी तु मेलापकाभाववशात् त्रिधातुः ॥ ५७८ ॥

तालस्य नैयत्यवशेन सेयं निर्युक्तरूपा ध्वनिकुट्टिनी स्यात् ।
तारावली स्यात् पदतालबन्धादित्येवमुक्ता ध्वनिकुट्टिनीयम् ॥ ५७९ ॥

निरूप्य सम्यग्ध्वनिकुट्टिनीं तामार्याप्रबन्धं प्रतिपादयामः ।

— ॥ आर्याप्रबन्धः ॥ —

अर्थस्य यद्वा चरणस्य चान्ते न्यस्येत् स्वरांस्तान् सरिगादिरूपान् ॥ ५८० ॥

आर्याभिधच्छन्दस एव तत् स्यादर्धद्वयं द्विः खलु गेयमाद्यम् ।
अर्धं द्वितीयं सकृदेव गेयं तत्रायमुद्ग्राहमुशन्ति चाद्यम् ॥ ५८१ ॥

अर्धं द्वितीयं ह्यपखण्डमाहुराभोगखण्डे पुनरत्र खण्डे ।
निबन्धनीयानि च गातृनेतृप्रबन्धनामानि हि गातृमुख्यैः ॥ ५८२ ॥

न्यस्येत्तथोद्ग्राहसमाह्वखण्डे स्वार्याभिधानो यदिह प्रबन्धः ।
षड्विंशतिस्तस्य भवन्ति भेदा लक्ष्म्यादयस्तत्र वदामि लक्ष्मीम् ॥ ५८३ ॥

आर्यास्वरूपं तु निरूपयामस्तदर्थमादौ प्रथमे यदर्धे ।
गणा भवेयुर्यदि सप्त पूर्वमन्ते गुरुः स्यान्नियमेन चेज्जः ॥ ५८४ ॥

षष्ठो यतः स्याज्जगणोऽथवास्मिंश्चत्वार एवं लघवः पृथग्वा ।
इत्येवमार्याप्रथमार्धलक्ष्म चार्धे द्वितीयेऽपि गणस्तु षष्ठः ॥ ५८५ ॥

एको लघुः स्यान्न परस्तथा च स्यात् षष्ठमात्रे यगणोऽपि स स्यात् ।
प्राधान्यतः स्यादिह लक्ष्म तस्यां षष्ठे गणे नाम ततो विशेषः ॥ ५८६ ॥

तेनार्धयुग्मे तु विना विकारं गणस्य षष्ठस्य गणान्तरेषु ।
सन्तो विकारा यदि ते तु भेदलक्ष्माणि तच्चैतदुदीरयामः ॥ ५८७ ॥

प्रत्येकमस्यां गुरुयुक्तसप्तगणात्मनः पूर्वपरात्मनोश्च ।
अन्ये गणात् षष्ठगणात् किल द्वादशैव तत्रापि गुरुद्वयं चेत् ॥ ५८८ ॥

गणे गणे स्याद्गुरवो भवेयुरेवं चतुर्विंशतिरेव तस्याः ।
तत्राधिकेनापि गुरुद्वयेन षड्विंशतिस्ते मिलिता भवन्ति ॥ ५८९ ॥

तेनैव सर्वे गुरुभिर्गणैः स्यात् षष्ठं गणं तत्र विनैव लक्ष्मीः ।
आद्यस्य भङ्गेन गुरोस्तु बुद्धिरार्याप्रबन्धस्य किलातिरेकम् ॥ ५९० ॥

भङ्गेन बुद्धिस्तु भवेदिहाद्यद्वितीययोरक्षरयोस्तु गुर्वोः ।
भङ्गे गुरूणां भवति त्रयाणां लीला चतुर्णां पुनरत्र भङ्गे ॥ ५९१ ॥

लज्जाथ भङ्गे गुरुपञ्चकस्य क्षमा तु षण्णामपि भञ्जनेन ।
दीर्घा भवेत् सा खलु सप्तभङ्गे स्यादष्टभङ्गे खलु तत्र गौरी ॥ ५९२ ॥

राजी नवानां भवतीह भङ्गे ज्योत्स्नात्र भङ्गे तु भवेद्दशानाम् ।
एकादशानामपि भञ्जनेन च्छाया मही द्वादशभञ्जनेन ॥ ५९३ ॥

त्रयोदशानामपि भञ्जनेन कीर्तिर्भवेदत्र चतुर्दशानाम् ।
विभञ्जनेनैव मनोरमा स्यात् पञ्चोत्तराणां दशभञ्जनेन ॥ ५९४ ॥

रोहिण्यभिख्या कथिता दशानां भवेद्विशालात्र षडुत्तराणाम् ।
सप्तोत्तराणां वसुधा दशानां विभञ्जने स्यादिति वेदितव्यम् ॥ ५९५ ॥

अष्टादशानामपि भञ्जनेन शिवा भवेदित्यवधारणीयम् ।
नवोत्तराणां हरिणी दशानां विभञ्जने स्यादिति वेदितव्यम् ॥ ५९६ ॥

तथा गुरूणामिह विंशतेस्तु विभञ्जनेन प्रथिता हि चक्रा ।
भङ्गादिहैकस्य च विंशतेश्च सा सारसी नाम भवेदिहार्या ॥ ५९७ ॥

द्वाविंशतेरप्यथ भञ्जने स्यादार्या कुरर्याह्वयनामधेया ।
हंसी त्रयोविंशतिभञ्जनेन वधूश्चतुर्विंशतिभञ्जने स्यात् ॥ ५९८ ॥

पञ्चोत्तराया अथ विंशतेश्च भङ्गे क्षमा नाम भवेदिहार्या ।
नैवान्तिमस्यापि गुरोर्विभङ्गः पथ्यादिकायाः खलु सन्ति ताश्च ॥ ५९९ ॥

छन्दोविचित्यां परिशीलनेन निरूपणीयाः खलु नैपुणेन ।
मेलापकाभाववशात् त्रिधातुर्नियुक्तनामा नियमात्तथैव ॥ ६०० ॥

स्याच्छन्दसस्तालपदस्वरैश्च निबन्धनाद्भावनिकाख्यजातिः ।

— ॥ गाथाप्रबन्धः ॥ —

इत्येवमार्या विहिताथ वक्ष्ये गाथाप्रबन्धं च यथाक्रमेण ॥ ६०१ ॥

आर्यैव चेदुक्तविधोपपन्ना पदं पुनः प्राकृतमाश्रयन्ति ।
सुगीयते सा जगति प्रतीता गाथा ततः संस्कृतलक्षणार्या ॥ ६०२ ॥

अन्यत् पुनर्लक्षणमत्र सर्वं ज्ञातव्यमार्यागतमेव सम्यक् ।
नेच्छन्ति भाषागतमेव लक्ष्म केचित्तु ये जन्मत एष भेदः ॥ ६०३ ॥

गाथा भवेत् पञ्चपदी तथा त्रिपदी भवेत् सा खलु षट्पदी वा ।

— ॥ द्विपदप्रबन्धः ॥ —

गाथाभिधां तां विनिरूप्य सम्यक् ततः प्रवक्ष्ये द्विपदप्रबन्धम् ॥ ६०४ ॥

यश्छन्दसा स्याद् द्विपथाह्वयेन तं वर्णयन्ति द्विपदप्रबन्धम् ।
तं दोधकं वृत्तमुदीरयन्ति गुरुद्वयात् प्राग्भगणत्रयं चेत् ॥ ६०५ ॥

न्यासं च सोऽयं लभते स्वरेषु सतालको वाथ वितालको वा ।
चतुर्विधः स प्रथमस्तु तत्रोद्ग्राहध्रुवाख्ये खलु खण्डयुग्मे ॥ ६०६ ॥

स्वरैर्निबन्धो भवति द्वितीयः पुनः प्रयोगैर्लभते निबन्धम् ।
स्वरप्रयोगद्वितयेन बन्धो भवेत्तृतीयोऽथ भवेत्तुरीयः ॥ ६०७ ॥

ताभ्यामुभाभ्यामभितस्तु तत्रोद्ग्राहध्रुवौ तत्र पदैर्निबद्धौ ।
आभोगक्लृप्तिस्तु पदैरिह स्यात् स्यात् प्राकृते दोहपदाभिधेयः ॥ ६०८ ॥

स संस्कृते स्याद् द्विपदाभिधानो लभेत वा दोधकनामधेयम् ।
सत्येव चैतस्य नव प्रभेदास्तेषु ब्रुवे सारसमाद्यभेदम् ॥ ६०९ ॥

यस्मिंश्च युग्मे प्रथमे तृतीये पादे च मात्रा दश तिस्र एव ।
समे द्वितीये चरणे चतुर्थे मात्रास्तथा द्वादश सारसोऽयम् ॥ ६१० ॥

पादद्वये चेद्विषमे भवन्ति मात्राश्चतस्रो दश चापि तत्र ।
समे तु पादद्वितये पुनर्द्वादशैव मात्राश्च यदा भवेयुः ॥ ६११ ॥

तदा द्वितीये भ्रमराभिधानख्यातः प्रबन्धो भवतीति वेद्यः ।
मात्रा यदा पञ्चदशासमे स्युस्त्रयोदश स्युश्च समे तदायम् ॥ ६१२ ॥

हंसस्तृतीयो भवति प्रबन्धस्त्रयोदश स्युर्विषमे यदीमाः ।
तदा प्रतीतः कुररश्चतुर्थो मात्राः पुनः पञ्च समे दशापि ॥ ६१३ ॥

यत्र प्रबन्धे विषमे तु पादे समे पुनर्द्वादश ता भवन्ति ।
स चन्द्रलेखः खलु पञ्चमः स्यात् पादे यदि स्युर्विषमे तु मात्राः ॥ ६१४ ॥

दशापि तिस्रश्च समे भवन्ति दशैव पञ्चापि च कुञ्जरोऽसौ ।
अङ्घ्रौ यदा स्युर्विषमे तु पञ्चदशापरस्मिन् हि चतुर्दशैव ॥ ६१५ ॥

मात्रा भवेयुस्तिलकाख्य एष स्यात् सप्तमोऽयं खलु वेदितव्यः ।
त्रयोदश स्युर्विषमे यदाङ्घ्रौ समे पुनः षोडश सन्ति मात्राः ॥ ६१६ ॥

सोऽयं प्रबन्धः कथितस्तु हंसक्रीडोऽष्टमोऽसाविति वेदितव्यः ।
एषां पुनर्दोहपदाभिधानमन्तेऽर्धयोः पञ्च लघुः शिखा चेत् ॥ ६१७ ॥

शिखादिमं तं द्विपदं वदन्ति प्रपन्धनिर्माणविधानदक्षाः ।
मयूरकश्चाप्ययमेव बोध्यः शिखादिमासु द्विपदीषु चैषु ॥ ६१८ ॥

यावत्य एषा विषमाङ्घ्रिमात्राः समे च पादे खलु ता भवेयुः ।
याश्चैव मात्राः समपादनिष्ठा भवेयुरेतद्विषये च पादे ॥ ६१९ ॥

पादस्य चैषां प्रथमस्य गानं सकृद्विधेयं द्विपदाभिधानाम् ।
द्विरेव गानं भवतीतरेषां तथा द्विरङ्घ्रेः प्रथमस्य गानम् ॥ ६२० ॥

सकृत् परेषामपि रीतिभेदाद्भेदास्त्वमीषां बहवो भवन्ति ।
प्रसिद्धिवैधुर्यवशात्तु लक्ष्ये नास्माभिरेते कथिता विशेषात् ॥ ६२१ ॥

मेलापकाभाववशात् त्रिधातुर्नियुक्तनामा नियमात् पुरोक्तात् ।
स्वरैश्च तालैश्च पदैश्च बन्धात् त्र्यङ्गो भवेद्भावनिकाख्यजातिः ॥ ६२२ ॥

कश्चिच्च तारावलिकाख्यजातिर्निबध्यमानः पदतालमात्रात् ।

— ॥ कलहंसप्रबन्धः ॥ —

एवं निरुक्तो द्विपदाभिधानस्ततः प्रवक्ष्ये कलहंससंज्ञम् ॥ ६२३ ॥

निबध्यमानः कलहंसनामच्छन्दोविशेषेण निबध्यमानः ।
अन्ते स्वरैश्चापि समन्वितश्चेत् पदैः स्वरेषु न्यसनं तदा चेत् ॥ ६२४ ॥

झम्पाख्यतालेन युतश्च सोऽयं कथ्येत विज्ञैः कलहंसनामा ।
द्वेधा त्वयं वर्णगणेन तद्वन्मात्रागणेनापि निबध्यमानः ॥ ६२५ ॥

यद्येष गद्येन विरच्यमानस्तदा स्वराङ्गं प्रथमं प्रगाय ।
ततः परं गेयमिति क्रमोऽयमुक्तं तथाद्ये भरतेऽस्य लक्ष्म ॥ ६२६ ॥

पदाक्षरैर्द्वादशभिः समेते क्रमाद् द्वितीयश्च तुरीयषष्ठौ ।
स्यात् सप्तमोऽयं दशमस्तथा द्वादशोऽयमेते गुरवो यदि स्युः ॥ ६२७ ॥

छन्दस्तदा स्यात् कलहंससंज्ञं तस्यानुवादावधि च स्वराः स्युः ।
खण्डेषु च न्यासविधिर्निरुक्तस्तालश्च झम्पा हि तथोपदिष्टः ॥ ६२८ ॥

झम्पाख्यताले तु विरामशीर्षद्रुतद्वयं चापि लघुद्वयं च ।
झम्पाख्यतालेन समानमात्रा तालान्तरं वात्र पुनर्विधेयम् ॥ ६२९ ॥

स च द्विधा वर्णजमात्रिकौ च भेदेन पद्यैरिह वर्णजः स्यात् ।
गद्येन चेन्मात्रिक एष उक्तो मात्राख्यसंख्यासदृशी च यान्या ॥ ६३० ॥

स्यादुत्तरार्धं ध्रुवखण्डमस्मिन् पदैरिहाभोगकृतिः पृथक् स्यात् ।
प्रबन्ध एषोऽपि भवेत् त्रिधातुर्नियुक्तसंज्ञा नियमाद् द्वयोश्च ॥ ६३१ ॥

तालस्य च च्छन्दस एष उक्तः स्वरैः पदैर्बन्धनतोऽपि तालैः ।
त्र्यङ्गो भवेद्भावनिकाख्यजातिरिति प्रबन्धः कलहंसनामा ॥ ६३२ ॥

— ॥ तोटकप्रबन्धः ॥ —

इत्येवमुक्ते कलहंससंज्ञे ततः परं तोटकमीरयामः ।
यश्छन्दसा तोटकनामकेन प्रगीयते तोटकमाहुरेनम् ॥ ६३३ ॥

तत्तोटकच्छन्द इति प्रतीतं यत् स्याच्चतुर्भिः सगणैरुपेतम् ।
पादस्य चान्ते भवति स्वरेषु न्यासान्वितस्तोटकनामधेयः ॥ ६३४ ॥

वृत्तप्रबन्धान्ननु वक्ष्यमाणात् पृथङ् न वाच्यं पुनरुक्त एषः ।
सत्यं यदि स्यादिह वृत्तशब्दसामन्यतश्छन्द इहाभिदध्यात् ॥ ६३५ ॥

येषां मतेऽयं खलु वृत्तशब्दो वृत्ताभिधं छन्द इहाभिधत्ते ।
तेषां मतेऽयं पुनरुक्तिदोषो नास्तीति तल्लक्षणमीरयामः ॥ ६३६ ॥

कृत्याह्वये छन्दसि यस्य पादे पूर्वं गुरूणां जगणान्वितानाम् ।
भवेत्तदा विंशतिरक्षराणां वृत्ताह्वयं छन्द इदं वदन्ति ॥ ६३७ ॥

एवं निवार्या पुनरुक्तिरार्याकन्दादिकानां च पुरोदितानाम् ।
पूर्वार्धमेतस्य हि तोटकस्योद्ग्राहो ध्रुवं चापि तथोत्तरार्धम् ॥ ६३८ ॥

आभोगकॢप्तिश्च पदैरिह स्यात्तस्मादयं चापि भवेत् त्रिधातुः ।
स्याच्छान्दसोऽयं नियमेन युक्तो नियुक्तनामा भवति प्रबन्धः ॥ ६३९ ॥

स्वरैश्च तालैश्च पदैर्निबद्धस्त्र्यङ्गो भवेद्भावनिकाख्यजातिः ।

— ॥ घटप्रबन्धः ॥ —

इतीरितस्तोटकनामधेयो घटप्रबन्धं प्रतिपादयामः ॥ ६४० ॥

आलिक्रमाख्येषु पुनः प्रबन्धेषूद्देशको नैव विवक्षितः स्यात् ।
इत्येव संदर्शयितुं क्रमं तमुल्लङ्घ्य वृत्तिं घटमीरयामः ॥ ६४१ ॥

अत्राद्यमेतत् खलु तेन्नकैः स्यादर्धद्विपद्या च पुरोक्तया स्यात् ।
स्यात्तेन्नके चैव समाप्तिरेष घटाभिधानो भवति प्रबन्धः ॥ ६४२ ॥

अनुक्तमन्यत् खलु धर्मजातं सर्वं द्विपद्यामिव बोध्यमेतत् ।

— ॥ वृत्तप्रबन्धः ॥ —

इत्येवमुक्त्वात्र घटप्रबन्धं वृत्तप्रबन्धस्य तु लक्ष्म वक्ष्ये ॥ ६४३ ॥

यच्छन्दसा स्वाभिमतेन येन केनापि तालेन तथैककेन ।
प्रगीयते वृत्तमिदं च तस्य पादस्य चान्तेऽप्यथ वृत्तकाले ॥ ६४४ ॥

स्वरप्रयोगो भवतीति केचित्तद्धीनमेवेति वदन्त्यथान्ये ।
वृत्ताभिधे छन्दसि चाहुरेके तल्लक्ष्म पूर्वं कथितं समस्तम् ॥ ६४५ ॥

समादयो वृत्तभिदाः समस्ताश्छन्दोविचित्यामिह वेदनीयाः ।

— ॥ मातृकाप्रबन्धः ॥ —

वृत्तप्रबन्धं प्रतिपाद्य सम्यक् तां मातृकां संप्रति लक्षयामः ॥ ६४६ ॥

एषां पदानामिह मातृकाया एकैकवर्णः पुनरानुपूर्व्यात् ।
आदावकारादितया निबद्धस्तन्मातृकाख्यं हि विदुः प्रबन्धम् ॥ ६४७ ॥

सा च त्रिधा स्यात् प्रथमात्र दिव्या स्यान्मानुषीति प्रथिता द्वितीया ।
सा दिव्यमानुष्युदिता तृतीया तासां च लक्ष्म प्रतिपादयामः ॥ ६४८ ॥

या संस्कृतैरेव पदैर्निबद्धा स्यान्मार्गतालैरपि गीयमाना ।
दिव्यैव सान्या तु पदैः क्रियेत या प्राकृतैः स्यादपि देशितालैः ॥ ६४९ ॥

सा मानुषी स्यादुभयोस्तु योगाद्या संस्कृतप्राकृतयोस्तु वाचोः ।
या मार्गदेश्योरपि तालयोः स्यात् सा दिव्यमानुष्युदिता मुनीन्द्रैः ॥ ६५० ॥

एकैककेनाप्यवधेः पदेन भवेत् प्रयोगो बहुधा विभिन्नः ।
खण्डे ध्रुवे संस्कृतशब्दमार्गतालद्वयस्यापि सहप्रयोगात् ॥ ६५१ ॥

तथैव च प्राकृतशब्ददेशीतालद्वयस्यापि सहप्रयोगात् ।
तयोर्द्वयोरेकतरप्रयोगाद्भवन्ति भेदा बहवस्तथापि ॥ ६५२ ॥

भवेद् द्विधासौ कथितः प्रबन्धः पुनर्निबद्धश्च तयोस्तु पूर्वः ।
गद्यैर्विरच्येत पुनर्निबद्धः पद्यैः कृतो यः खलु सोऽपि चान्यः ॥ ६५३ ॥

प्रबन्धवर्गेष्वखिलेषु सोऽयं भवेत् प्रशस्तः खलु देवहृद्यः ।
पदैरकारादिभिरेव तत्रोद्ग्राहो भवेत् षोडशभिः प्रतीतः ॥ ६५४ ॥

तथा ककारादिभिरेव पञ्चत्रिंशत् पदानि ध्रुवखण्डमाहुः ।
आभोगकॢप्तिस्त्विह बोधनीया दिव्यादिभेदाननुसृत्य शब्दैः ॥ ६५५ ॥

संस्कृत्रिमाद्यैश्च पदैस्तु गातृनेतृप्रबन्धाङ्कनयैव कार्यम् ।
तेन त्रिधातुः कथितस्तथैव तालादिनैयत्यवशेन सोऽयम् ॥ ६५६ ॥

निर्युक्तनाम्ना पदतालबन्धात्तारावलीजातिरिहैष वेद्यः ।
इत्येवमुक्तः खलु मातृकाख्यप्रबन्ध एष प्रथितानुभावः ॥ ६५७ ॥

— ॥ रागकदम्बप्रबन्धः ॥ —

निरूप्यते रागकदम्बनामा गातृप्रसिद्धो द्विपदप्रबन्धः ।
तत्रादिमः स्यात् प्रथितस्तु नन्द्यावर्ताभिधः स्वस्तिकनामकोऽन्यः ॥ ६५८ ॥

आद्यस्य लक्ष्माकलये चतुर्भिर्व्यक्तैश्च तालैर्बहुभिश्च रागैः ।
निबध्यमानः किल तत्र नन्द्यावर्ताभिधानो भवति प्रबन्धः ॥ ६५९ ॥

कार्यश्च सोऽयं प्रतिवृत्तभिन्नस्तालस्तथासौ प्रतिवृत्ततालम् ।
प्रत्यर्धकं वा प्रतिपादकं वा विभिन्नरागः परिकल्पनीयः ॥ ६६० ॥

तालस्य वृत्ते खलु योजितस्य न्यासस्तथा वृत्तियुगेन कार्यः ।
उद्ग्राहखण्डेऽप्यथ वा समाप्तिर्गद्यात्मकं केचिदिमं वदन्ति ॥ ६६१ ॥

अथोच्यते स्वस्तिकलक्षणं तु स्यादष्ट वृत्ताः पुनरष्ट तालाः ।
स्यात् स्वस्तिकश्चाष्टभिरेव रागैर्मतान्तरे तस्य भिदास्तु तिस्रः ।। ६६२ ।।

स्यादब्जपत्रश्च ततोऽब्जगर्भ आम्रेडितः स्याद्भ्रमरादिरन्यः ।
वृत्तैः पुनः षोडशभिश्च तालैस्तत्संख्यतालैः पुनरब्जपत्रः ।। ६६३ ।।

द्वात्रिंशता तत्र च वृत्तरूपैस्तालैश्च रागैः पुनरब्जगर्भः ।
वृत्तैश्चतुःषष्टिमितैश्च तालै रागैश्च तावद्भिरिहान्तिमः स्यात ।। ६६४ ।।

एते त्रयः स्वस्तिकवस्तुभेदास्तेषां च खण्डादिभिदां वदामः ।
पूर्वार्धमुद्ग्राह इहोपदिष्टः स्यादुत्तरार्धं ध्रुवखण्ड एषु ।। ६६५ ।।

द्विधातवश्चैक इह प्रबन्धो महाप्रबन्धावयवत्वमाप्तः ।
महाप्रबन्धाङ्कितया निरुक्तः पुरातनै रागकदम्बसंज्ञः । ६६६ ।।

यथा प्रतिज्ञादिभिरङ्गपादैर्न्यायो महावाक्यमिति प्रसिद्धः ।
आभोगको यद्यपि चात्र नास्ति तथापि वृत्ते पुनरन्तिमे तु ।। ६६७ ।।

खण्डः पदैः कैश्चन गातृनेतृप्रबन्धनामाङ्कयुतश्च कार्यः ।
उद्ग्राहमुख्येषु च वर्णितं न स्वरादिमाङ्गं चयकल्पनं तु ।। ६६८ ।।

तस्मात् स्वराद्या अपि कर्तुरिच्छावशाच्च लक्ष्यानुमतैश्च कार्याः ।
इच्छावशेनैव षडङ्गक्लृप्त्या स्यान्मेदिनीजातिरयं प्रबन्धः ।। ६६९ ।।

भवेदनिर्युक्तकनामधेयस्तालाद्यनैयत्यवशेन सोऽयम् ।

— ।। पञ्चतालेश्वरप्रबन्धः ।। —

इतीरितो रागकदम्बनामा तं पञ्चतालेश्वरमीरयामः ।। ६७० ।।

यस्मिन् पुरा तालविवर्जितः स्यादालापने पञ्चपदानि पञ्च ।
तालेन चच्चत्पुटनामकेन गेयानि च द्विः पुनरेव तेन ।। ६७१ ।।

तालेन गेयाः स्वरपाटवर्णाः मानेन चच्चत्पुटयोर्द्वयस्य ।
पाटाक्षरैः स्यात् पटहोद्भवैस्तु यद्यन्तरश्चाचपुटेन पञ्च ।। ६७२ ।।

पदानि तालेन ततो द्विवारं गेयान्यथो चाचपुटेन तेन ।
स्वराश्च पाटाश्च भवन्ति गेया मानद्वयाच्चाचपुटश्च पश्चात् ।। ६७३ ।।

हौडुक्कतालः क्रियतेऽन्तरोऽथ स्यात् षट्पितापुत्रकनामतालात् ।
पदानि पञ्चैव पृथग्द्विवारं गेयानि तेनैव पुनः स्वराश्च ।। ६७४ ।।

पादानि गेयास्तदनन्तरस्तु स्यात् षट्पितापुत्रकनामयुग्मात् ।
तैः शङ्खपाटैः कथितोऽन्तरस्तु प्रगीयतेऽसौ तदनन्तरं तु ॥ ६७५ ॥

पादानि षट् चैव पदानि संपक्केष्टाकतालेन तथा स्वरश्च ।
पाटाश्च गेयाः खलु मानयुग्मात्तस्यैव पश्चात् क्रियतेऽन्तरस्तु ॥ ६७६ ॥

कांस्योद्भवैरेव च तालपाटैरुद्घट्टनाम्नः पुनरत्र तालात् ।
पादानि षट् चैव तथा स्वराश्च पाटाश्च गेया अथ मानयुग्मात् ॥ ६७७ ॥

तस्यैव पश्चान्मुरजोद्भवैस्तु पाटैर्विधेयोऽन्तरखण्ड एषः ।
मानेन पश्चादविलम्बितेनाभोगश्च कार्यः पुनरत्र खण्डः ॥ ६७८ ॥

प्रबन्धनाम प्रथमं तु गेयं ततः परं नायकनामधेयम् ।
प्रगेयमाशीर्वचनं ततः स्यादनन्तरं स्यात् खलु वाक्यरूपे ॥ ६७९ ॥

मेलापके स्याद्बहुलप्रयोगे न्यासश्च सोऽयं द्विविधः प्रबन्धः ।
वीरादिमः स्यात्तिलकस्तथाद्यो वीरे रसे चेद्विनिबध्यतेऽसौ ॥ ६८० ॥

शृङ्गारसंज्ञे तु रसे निबद्धः शृङ्गारपूर्वस्तिलकोऽवसेयः ।
स्युः पञ्चतालेश्वरगीतिमात्रात् सर्वेऽपि देवाः परितोषभाजः ॥ ६८१ ॥

एवं प्रबन्धः कथितस्तु पञ्चतालेश्वरो नाम ततः परं तु ।

— ॥ तालार्णवप्रबन्धः ॥ —

तालार्णवं संप्रति वर्णयामो निबध्यतेऽसौ बहुभिश्च तालैः ॥ ६८२ ॥

द्वेधा च सोऽयं भवति प्रबन्धः स्याद्द्व्यजः पद्यजनामकोऽन्यः ।
तालार्णवः सम्यगुदीरितोऽसावित्थं सभेदं चतुरीरितास्ते ॥ ६८३ ॥

— ॥ अथ विप्रकीर्णप्रबन्धाः ॥ — ॥ श्रीरङ्गप्रबन्धः ॥ —

विशिष्य पश्चादिह विप्रकीर्णप्रबन्धवर्गं प्रतिपादयामः ।
षट्त्रिंशदेते कथितास्तु पूर्वं श्रीरङ्गमत्रादिममामनामः ॥ ६८४ ॥

तालैश्चतुर्भिश्च तथैव रागैश्चतुर्भिरेवेह विरच्यते यः ।
अन्ते पदेनापि समन्वितश्च रसादिषु प्राक्कथितेषु चान्ते ॥ ६८५ ॥

स्वरप्रयोगः प्रतिरागमत्र कर्तव्य एवेत्यवधारणीयम् ।
उद्ग्राहखण्डादिविभागक्लृप्तिस्तथा प्रबन्धादिमनामधेयम् ॥ ६८६ ॥

सर्वं त्विदं रागकदम्बक्लृप्त्या ततो द्विधातुः कथितः प्रबन्धः ।
तालाद्यनैयत्यवशेन सोऽयं भवेदनिर्युक्त इति प्रतीतः ॥ ६८७ ॥

पुरा निरुक्तो नियमश्च संख्यासमाश्रयो नैष तु तालरूपे ।
षड्भिस्तथाङ्गैर्विनिबध्यमानः स्यान्मेदिनीजातिरयं प्रबन्धः ॥ ६८८ ॥

अन्यानि चाङ्गानि तु वाञ्छितेन क्रमेण योज्यान्युदितप्रबन्धे ।

— ॥ श्रीविलासप्रबन्धः ॥ —

श्रीरङ्गसंज्ञं प्रतिपाद्य तु श्रीविलासमेतं प्रतिपादयामः ॥ ६८९ ॥

समान्वितः पञ्चभिरेव तालै रागैस्तथा पञ्चभिरेव युक्तः ।
अन्ते स्वरैश्चोपनिबध्यते यः स श्रीविलासो भवति प्रबन्धः ॥ ६९० ॥

अनुक्तमत्राखिलपूर्वमुक्तं श्रीरङ्गवत् स्यादिति वेदितव्यम् ।

— ॥ पञ्चभङ्गिप्रबन्धः ॥ —

तं श्रीविलासे प्रकथय्य पञ्चभङ्गिप्रबन्धं प्रतिपादयामः ॥ ६९१ ॥

रागद्वयेनापि च तालयोस्तु युगेन युक्ते युततेन्नकोऽन्ते ।
स्यात् पञ्चभङ्गिः प्रथितः प्रबन्धः पञ्चाननं चापि निरूपयामः ॥ ६९२ ॥

— ॥ पञ्चाननप्रबन्धः ॥ —

यो रागयोरेव च तालयोश्च द्वयेन युक्तो भवति प्रबन्धः ।
पाटैस्तथान्ते सहितस्तमेनं पञ्चाननं प्राञ्च उदीरयन्ति ॥ ६९३ ॥

— ॥ उमातिलकप्रबन्धः ॥ —

वक्ष्याम्यथोमातिलकप्रबन्धं त्रिभिश्च रागैस्त्रिभिरेव तालैः ।
तथान्त्यभागे बिरुदान्वितश्चेत्येते हि सर्वाङ्गयुताः प्रबन्धाः ॥ ६९४ ॥

श्रीरङ्गमुख्याः खलु वेदितव्यास्ततः परं तु त्रिपदीं वदामः ।

— ॥ त्रिपदीप्रबन्धः ॥ — तालात् ।

आद्याविहाङ्घ्री गणयोर्द्वयेन पादस्तृतीयस्तु गणैश्चतुर्भिः ॥ ६७४ ॥

तयोर्गणानां त्रितयेन युक्त एवं किलैकादश वै गणाः स्युः ।
एकादशस्वेषु गणेषु मध्ये षष्ठो गणः स्याद्दशमस्तथैव ॥ ६९६ ॥

गणेन युक्ता रतिसंज्ञकेन त्वन्ये गणा मान्मथसंज्ञकास्ते ।
अथास्य गाने नियमेन गीत्वा गीत्वाद्यपादौ प्रथमं ततश्च ॥ ६९७ ॥

पादस्तृतीयः खलु किंचिदूनो गेयः समग्रस्त्वथवा क्रमेण ।
ततश्चतुर्थश्चरणश्च गेयः कर्णाटभाषाग्रथिता च सेयम् ॥ ६९८ ॥

त्वया च यासौ त्रिपदी निरुक्ता तस्याश्चतुर्भिश्चरणैर्युतत्वात् ।
त्रिपद्यभिख्या घटते कथं वा तस्योत्तरं संप्रति वर्णयामः ॥ ६९९ ॥

तत्राद्यपादद्वितयस्य योगे नवैकपादत्वगता प्रतीतिः ।
तत्राद्यपादद्वितयं भवेदुद्ग्राहो ध्रुवाख्यस्तु तृतीयपादः ॥ ७०० ॥

ओव्यादिमानां च ततश्चतुर्णामाभोगराहित्यमुदीरितं यत् ।
पादैरिहाभोगविधा विधेया तस्मात् त्रिधातुस्त्रिपदी किलेयम् ॥ ७०१ ॥

गणैश्च कर्णाटकभाषया च निर्युक्तनामा नियमेन सोऽयम् ।
स्वरप्रयोगो द्विपदीवदेवं तारावली व्यक्ततया प्रबन्धः ॥ ७०२ ॥

— ॥ चतुष्पदीप्रबन्धः ॥ —

इत्थं त्रिपद्यां प्रतिपादितायां चतुष्पदीं साधु निरूपयामः ।
द्वितीयतुर्यौ चरणौ च यस्याः समन्वितौ षोडशमात्रिकाभिः ॥ ७०३ ॥

आद्ये तृतीये चरणे च पञ्चदशैव मात्राश्चरणाश्च यस्मात् ।
यदर्धयोर्द्वौ यमकावभिन्नार्थकौ वदन्त्येव चतुष्पदीं ताम् ॥ ७०४ ॥

भिन्नार्थकानामपि यत्पदानां वर्णैकरूप्यं यमकं तदाहुः ।
तस्यां स्वराः स्युस्तदनन्तरं च न्यासो भवेत्तेन्नकनाम चान्ते ॥ ७०५ ॥

निर्युक्तसंज्ञैश्च पदैः स्वरैश्च तेन्नैरयं भावनिकाख्यजातिः ।

— ॥ षट्पदीप्रबन्धः ॥ —

अथोच्यते संप्रति षट्पदी सा षष्ठस्तृतीयस्त्रिगणश्च पादः ॥ ७०६ ॥

पादाः परे द्विद्विगणा भवन्ति बाणो गणः षष्ठतृतीयकान्ते ।
कामः परे कामगणोपपन्ना कर्णाटभाषारचिता विताला ॥ ७०७ ॥

स्थायिस्वरे न्याससमन्विता च सा षट्पदी नाम बुधैर्निरुक्ता ।
चतुष्पदी षट्पदिकेति ते द्वे वेद्ये परं स्वार्थकनामधेये ॥ ७०८ ॥

पूर्वं तु पादक्रममत्र चोक्तमुद्ग्राहसंज्ञं ध्रुवमुत्तरं स्यात् ।
आभोगक्लृप्तिस्तु पुरेव वेद्या तस्मादियं स्यात् कथिता त्रिधातुः ॥ ७०९ ॥

भाषागणानां नियमान्निरुक्तैर्निर्युक्तसंज्ञो भवति प्रबन्धः ।
तारावलीजातिरियं च वेद्या प्रपञ्चिताङ्गा च पदस्वराभ्याम् ॥ ७१० ॥

— ॥ वस्तुप्रबन्धः ॥ —

वस्तुप्रबन्धं त्वथ वर्णयामश्चाद्ये तृतीयेऽपि च पञ्चमे च ।
पादैः स्थिताः पञ्चदशैव मात्रा द्वितीयके द्वादश ताश्चतुर्थे ॥ ७११ ॥

स्वराश्च पाटाः प्रथमार्धकान्ते द्वितीयतुर्यान्तजुषः स्वराः स्युः ।
तेन्नास्ततो लक्षितदोधकश्च न्यासश्च तेन्ने स तु वस्तुसंज्ञः ॥ ७१२ ॥

अङ्गैर्निबद्धा बिरुदातिरिक्तैः पञ्चाङ्गकानन्दिनिकाख्यजातिः ।

— ॥ विजयप्रबन्धः ॥ —

विवेचयामो विजयप्रबन्धं राज्ञां च यः स्याद्विजयाभिधायी ॥ ७१३ ॥

तेन्नैः स्वरैः पाटपदैश्च बद्धस्तालेन युक्तो विजयाह्वयेन ।
न्यासश्च तेन्ने विजयप्रबन्धः स कीर्तितो याष्टिककोहलाद्यैः ॥ ७१४ ॥

प्लुतो गुरुः स्याद्विजयाभिधाने पुनः प्लुतश्चैव लघुद्वयं च ।
निर्युक्तसंज्ञः कथितस्त्रिधातुरानन्दिनी स्याद्बिरुदस्य पाठात् ॥ ७१५ ॥

— ॥ त्रिपथप्रबन्धः ॥ —

ततो वदामस्त्रिपथप्रबन्धमाद्यस्तु पाटैश्चरणो निबद्धः ।
स्वरैर्द्वितीयश्चरणश्च बद्धः पादस्तृतीयो बिरुदैर्निरुक्तः ॥ ७१६ ॥

पादास्त्रयो यत्र भवन्ति चैवं प्रकीर्तितोऽयं त्रिपथीप्रबन्धः ।
भवेदनिर्युक्त इह त्रिधातुरानन्दिनी तेन्नकवर्जितेन । ॥ ७१७ ॥

— ॥ चतुर्मुखप्रबन्धः ॥ —

चतुर्मुखं संप्रति लक्षयामो वर्णस्वरैः स्थायिनि चाद्यपादः ।
आरोहिणि स्यादपरस्तु पाटैः पदैस्तृतीयस्त्ववरोहिवर्णे ॥ ७१८ ॥

तुर्यस्तु संचारिणि तेन्नकस्य न्यासो ग्रहे यस्य चतुर्मुखोऽयम् ।
भवेदनिर्युक्त इह त्रिधातुरानन्दिनी स्याद्बिरुदैर्व्यपेतः ॥ ७१९ ॥

— ॥ सिंहलीलप्रबन्धः ॥ —

संकीर्तयामस्त्वथ सिंहलीलं यः सिंहलीलेन च तालकेन ।
स्वरैश्च पाटैर्बिरुदैश्च तेन्नैर्विरच्यतेऽसौ खलु सिंहलीलः ॥ ७२० ॥

आद्यन्तयोर्यस्य लघुर्हि मध्ये द्रुतास्त्रयोऽसौ खलु सिंहलीलः ।
निर्युक्तसंज्ञः कथितस्त्रिधातुः स्यान्मेदिनीजातिरयं प्रबन्धः ॥ ७२१ ॥

— ॥ हंसलीलप्रबन्धः ॥ —

अथोच्यते संप्रति हंसलीलो यो हंसलीलाह्वयतालकेन ।
पदैर्निबद्धश्चरणः किलाद्यः पाटैर्द्वितीयो भवति प्रणीतः ॥ ७२२ ॥

स हंसलीलः कथितः प्रबन्धो निर्युक्तसंज्ञः कथितः प्रवीणैः ।
तालेन पाटैश्च पदैश्च बद्धस्त्र्यङ्गो भवेद्भावनिकाख्यजातिः ॥ ७२३ ॥

— ॥ दण्डकप्रबन्धः ॥ —

संलक्ष्य चैवं किल हंसलीलं निरूप्यते संप्रति दण्डकाख्यः ।
यश्छन्दसा दण्डकनामकेन पदैः स्वरैश्चापि निबध्यते च ॥ ७२४ ॥

स दण्डकाख्यः कथितः प्रबन्धस्तस्य प्रभेदास्तु निरूपणीयाः ।
ते चण्डवृष्टिप्रमुखाः समस्ताश्छन्दोविचित्यां चतुरं निरुक्ताः ॥ ७२५ ॥

निर्युक्तसंज्ञः कथितस्त्रिधातुस्त्र्यङ्गोऽपि तालेन पदैः स्वरैश्च ।
निबद्ध एतैरुदितैर्विशेषैः सोऽयं भवेद्भावनिकाख्यजातिः ॥ ७२६ ॥

— ॥ झम्पटप्रबन्धः ॥

वक्ष्यामहे झम्पटलक्षणं तच्छन्दोविचित्यां हि निरूपितं यत् ।
वृत्तेन यो झम्पटनामकेन क्रीडाख्यतालेन च यः प्रबन्धः ॥ ७२७ ॥

तं झम्पटाख्यं जगदुः प्रबन्धं क्रीडाख्यतालस्य वदामि लक्ष्म ।
द्रुतद्वयं चैव विरामशीर्षं क्रीडाख्यतालं कथयन्ति सन्तः ॥ ७२८ ॥

उद्ग्राहमाद्यं चरणद्वयं च तृतीयपादं ध्रुवमामनन्ति ।
आभोगक्लृप्तिस्तु यथापुरं स्यात् त्रिधातुमेतं कथयन्ति तस्मात् ॥ ७२९ ॥

छन्दोविधानस्य च तालकस्य निर्युक्तनामा नियमात् स एषः ।
तालैः पदैश्चापि निबध्यमानः स्याद्भावनीजातिरयं प्रबन्धः ॥ ७३० ॥

— ॥ कन्दुकप्रबन्धः ॥ —

ततः परं कन्दुकनामधेयं प्रबन्धमत्र प्रतिपादयामः ।
पदैस्तु पादः प्रथमो द्वितीयः पाटैस्तृतीयो बिरुदैश्च यस्य ॥ ७३१ ॥

स कन्दुको नाम भवेत् पुरेवोद्ग्राहादिभेदो व्यवधारणीयः ।
अयं ह्यनिर्युक्त इति प्रतीतः स्याद्दीपनी च स्वरतेन्नहीनः ॥ ७३२ ॥

तत् सिंहलीलादिषु पञ्चसु स्यादुद्ग्राहके न्यास इहोपदिष्टः ।
अनीरितन्यासपदेषु चान्येषूद्ग्राहके न्यासविनिर्णयः स्यात् ॥ ७३३ ॥

— ॥ त्रिभङ्गिप्रबन्धः ॥ —

इतीरितः कन्दुकनामधेयस्ततस्त्रिभङ्गिं प्रतिपादयामः ।
स्वरैश्च पाटैश्च पदैश्च गेयस्त्रिभङ्गिसंज्ञः स च पञ्चधा स्यात् ॥ ७३४ ॥

त्रिभङ्गितालेन भवेदिहाद्यस्त्रिभङ्गिवृत्तेन ततो द्वितीयः ।
तालैस्त्रिभिश्च त्रिभिरेव रागैस्त्रिभङ्गिसंज्ञस्य तृतीयभेदः ॥ ७३५ ॥

छन्दोभिरेष त्रिभिरन्वितश्चेत् त्रिभङ्गिसंज्ञस्य चतुर्थभेदः ।
देवत्रयस्य स्तुतिसंयुतश्चेत् त्रिभङ्गिभेदः खलु पञ्चमः स्यात् ॥ ७३६ ॥

निर्युक्तकोऽयं कथितस्त्रिधातुः स्याद्दीपनी तेन्नकवर्जनेन ।

— ॥ हरविलासप्रबन्धः ॥ —

त्रिभङ्गिमुक्त्वा क्रमशः प्रबन्धं हरादिकं वच्मि विलासमेनम् ॥ ७३७ ॥

पदैश्च बद्धो बिरुदैश्च पाटैस्तेन्नैर्हरादिस्तु विलासकः स्यात् ।

— ॥ सुदर्शनप्रबन्धः ॥ —

पदैश्च युक्तं बिरुदैश्च तेन्नैः सुदर्शनाख्यं खलु निर्दिशन्ति ॥ ७३८ ॥

स च स्वराणां बिरुदस्य चैवाभावान्निरुक्तश्चतुरङ्ग एषः ।
न्यादीपनीजातिरयं प्रबन्धस्ततः स्वराङ्कं प्रतिपादयामः ॥ ७३९ ॥

— ॥ स्वराङ्कप्रबन्धः ॥ —

उद्ग्राह एकोऽत्र पदैस्तथैकस्तालो मतो यत्र भवेत् प्रगेयः ।
स्वरैश्च तालद्वितयेन बद्धो मेलापकाख्यः खलु यत्र गेयः ॥ ७४० ॥

त्रिभिश्च तालैर्बिरुदैश्च बद्धो ध्रुवाख्यखण्डः खलु यत्र गेयः ।
न्यासःस्वरैः स्यादिह मालवश्रीसंज्ञेन रागेण च यस्य गानम् ॥ ७४१ ॥

मेलापकोऽन्यत्र विशेषरीत्या नोक्तोऽत्र मेलापक एव च स्यात् ।
न्यायोऽयमन्यत्र तथा प्रबन्धो निबन्धनीयः सुधिया स्वराङ्कः ॥ ७४२ ॥

आभोगखण्डस्तु पुरेव कार्यस्तस्माच्चतुर्धातुरयं प्रबन्धः ।
निर्युक्तसंज्ञः खलु रागबन्धान् स्यादीपनी तेन्नकपाटवर्जः ॥ ७४३ ॥

— ॥ श्रीवर्धनप्रबन्धः ॥ —

इति स्वराङ्कं प्रतिपाद्य सम्यक् श्रीवर्धनं चाथ निरूपयामः ।
निबध्यमानो बिरुदैश्च पाटैः पदैः स्वरैस्तालयुगेन युक्तः ॥ ७४४ ॥

श्रीवर्धनाख्यः स मतः प्रबन्ध उद्ग्राहकोऽस्मिन् बिरुदैश्च पाटैः ।
ध्रुवाख्यखण्डस्तु पदस्वराभ्यामन्यत्ततः स्यात् सुगमं प्रबन्धे ॥ ७४५ ॥

— ॥ हर्षवर्धनः ॥ —

श्रीवर्धनं चापि निरूप्य सम्यग्घर्षादिमं वर्धनमीरयामः ।
पदैर्निबद्धो बिरुदैः स्वरैश्च पाटैश्च हर्षादिमवर्धनं स्यात् ॥ ७४६ ॥

— ॥ वदनप्रबन्धः ॥ —

हर्षादिमं वर्धनमीरयित्वा ततो वदामो वदनप्रबन्धम् ।
स च द्विधा स्याद्वदनं त्विहाद्यं तथोपपूर्वं वदनं द्वितीयम् ॥ ७४७ ॥

वस्त्वादिमं स्याद्वदनं तृतीयं तेषां च लक्ष्म प्रतिपादयामः ।
आदौ च यस्याश्छपयोर्द्वयं स्यात्ततो निरुक्तो दगणश्च पादे ॥ ७४८ ॥

उद्ग्राहसंज्ञं त्विदमेव यस्याः स्वरैश्च पाटैश्च युतं द्वितीये ।
छपद्वयं दश्च हि तत्र खण्डे तच्चान्तराख्यं भजते विकल्पम् ।। ७४९ ।।

आभोगखण्डश्च पदान्तरैः स्यात्तच्चोपपूर्वं वदनं द्वितीयम् ।
तदेव यत्र स्वरपाटबद्धं स्याच्छद्वयेनाथ दतान्वितं च ।। ७५० ।।

तदेव यत्र स्वरपाटबद्धं यदि च्छयुग्माद् दचछैरुपेतम् ।
तद्वस्तुपूर्वं वदनं वदन्ति षण्मात्रकोऽत्र च्छगणो निरुक्तः ।। ७५१ ।।

गणश्चतुर्मात्रक एव चः स्यात् त्रिमात्रकस्तो दगणो द्विमात्रः ।
इत्युक्तमेव स्मरणीयमत्र चाभोगक्लृप्तिस्तु पदान्तरैः स्यात् ।। ७५२ ।।

त्रिधातुकोऽयं कथितः प्रबन्धो मतो ह्यनिर्युक्ततया तथैव ।
विवर्जितत्वाद्बिरुदैश्च तेन्नैश्चतुर्विधाङ्गः खलु दीपनी च ।। ७५३ ।।

— ।। चच्चरीप्रबन्धः ।। —

इतीरयित्वा वदनप्रबन्धं तां चच्चरीं संप्रति लक्षयामः ।
हिन्दोलको रागवरश्च यस्मिंस्तालस्तथा चच्चरिकाह्वयः स्यात् ।। ७५४ ।।

पादास्तथा षोडशमात्रिकाः स्युः पादावनुप्रासयुतौ तथा द्वौ ।
सा चच्चरी नाम बुधैर्निरुक्ता सा प्राकृतैरेव पदैर्निबद्धा ।। ७५५ ।।

गेया वसन्तोत्सव एव सैषा प्रबन्धवर्या खलु चच्चरी स्यात् ।
केचित् पुनश्चच्चरिकाह्वयेन स्याच्छन्दसा चच्चरिकेति चाहुः ।। ७५६ ।।

क्रीडाख्यतालेन च केचिदाहुश्छन्दोऽन्तरेणाप्यपरे वदन्ति ।
बद्धं तु यच्छन्द इहास्य नाम प्रबन्धनामापि निरूपणीयम् ।। ७५७ ।।

पूर्वार्धं उद्ग्राह इहोपदिष्टः स्यादुत्तरार्धं ध्रुवसंज्ञकं च ।
आभोगक्लृप्तिस्तु पदैरिह स्यात्ततस्त्रिधातुः कथितः प्रबन्धः ।। ७५८ ।।

तालादिनैयत्यवशेन सोऽयं निर्युक्तसंज्ञः पदतालबन्धात् ।
तारावलीजातिरिहाङ्गयुग्मवतीति चच्चर्यभिधा निरूढा ।। ७५९ ।।

— ।। चर्याप्रबन्धः ।। —

चर्याप्रबन्धं प्रतिपादयामः पुराविदां गीतविदां मतेन ।
या पद्धटीराहटिकाग्रगण्यच्छन्दोविशेषेण समन्विता च ।। ७६० ।।

पादान्तगप्रासविशेषरम्या चाध्यात्मसंबोधिपदैरुपेता ।
चर्येति नाम्ना कथिता तदीयो द्वितीयसंज्ञः पुनरत्र तालः ।। ७६१ ।।

अन्योऽथ वा तत्सममात्रतालः सा च द्विधा स्यादिह वृत्तपूर्त्या ।
पूर्णा त्वपूर्णा तदपूर्तितः स्याच्चर्याद्वयश्चैव पुनर्द्विधा स्यात् ॥ ७६२ ॥

समध्रुवा स्याद्विषमध्रुवान्या तत्रादिमायाः खलु लक्ष्म वक्ष्ये ।
आवृत्तिभाजो यदि सर्वपादाः समध्रुवा सा कथिता मुनीन्द्रैः ॥ ७६३ ॥

ततो द्वितीया ध्रुवखण्डमात्रस्यावृद्धितस्सा विषमध्रुवाख्या ।
आभोगक्लृप्तिस्तु पृथक्पदैः स्यात् त्रिधातुकस्तेन मतः प्रबन्धः ॥ ७६४ ॥

निर्युक्तसंज्ञः पदतालबन्धात्तारावलीजातिरयं निरुक्तः ।

— ॥ पद्धटीप्रबन्धः ॥ —

चर्याप्रबन्धं प्रतिपाद्य सम्यङ्निरूप्यते पद्धटिकाप्रबन्धः ॥ ७६५ ॥

पादान्तगप्राससमन्विता या स्यात् पद्धटीच्छन्दसि चैव बद्धा ।
स्यात् पद्धटी नाम बुधैर्निरुक्ता तस्या विभागं प्रतिपादयामः ॥ ७६६ ॥

आद्यं त्विहार्धं बिरुदैर्विधाय स्वरान् प्रयुञ्जीत तथा द्वितीयम् ।
अर्धं च गीत्वा बिरुदैस्ततश्च पाटान् प्रयुञ्जीत च गीतविज्ञः ॥ ७६७ ॥

उद्ग्राहकः सस्वरमादिमार्धं सपाटमन्यार्धमिह ध्रुवश्च ।
आभोगक्लृप्तिश्च पदैर्विधेया तस्मादियं स्यात् कथिता त्रिधातुः ॥ ७६८ ॥

निर्युक्तसंज्ञो गततेन्नकः स्यादानन्दिनीजातिरयं प्रबन्धः ।
उक्त्वेत्यमुं पद्धटिकाप्रबन्धं तां राहडीं संप्रति लक्षयामः ॥ ७६९ ॥

— ॥ राहडीप्रबन्धः ॥ —

यस्यां भवेद्वीररसेन सम्यक् संग्रामवृत्तस्य परिष्टुतिश्च ।
पादेषु भूरिष्विह केचन स्युरुद्ग्राहसंज्ञास्त्वपरे ध्रुवाख्याः ॥ ७७० ॥

आभोगसंज्ञश्च पृथक्पदैः स्यात्तस्मादयं संकथिता त्रिधातुः ।
धुता ह्यनिर्युक्ततया पदैश्च तालेन तारावलिजातिरेषः ॥ ७७१ ॥

— ॥ वीरश्रीप्रबन्धः ॥ —

उक्त्वेत्यमुं राहडिकाप्रबन्धं वीरश्रियं संप्रति लक्षयामः ।
उद्ग्राह एकस्तु पदैर्यदीयो ध्रुवस्तु खण्डो बिरुदैर्निबद्धः ॥ ७७२ ॥

वीरश्रियं तां विबुधा वदन्ति पदैस्तदाभोग इह क्रियेत ।
भवेदनिर्युक्त इह प्रबन्धस्तालेन बन्धाद्विरुदैः पदैश्च ॥ ७७३ ॥

त्र्यङ्गो भवेद्भावनिकाख्यजातिः स्यान्मङ्गलाचारमथामनामः ।

— ॥ मङ्गलाचारप्रबन्धः ॥ —

यः कैशिकीसंज्ञकरागयुक्तो निःसारुतालेन तथा निबद्धः ॥ ७७४ ॥

अन्ते स्वरैश्चापि समन्वितो यस्तं मङ्गलाचारमुदीरयन्ति ।
स च त्रिधा स्यादिह वृत्ततो वा गद्येन वा स्यादथ वोभयेन ॥ ७७५ ॥

स्यात् कैशिकी नाम भवेत्तु भाषा शुद्धस्य रागस्य तु पञ्चमस्य ।
विरामशीर्षं तु लघुद्वयं स्यान्निःसारुताले मुनिभिः प्रणीतम् ॥ ७७६ ॥

स्वरप्रयोगोऽपि भवेदिहाङ्घ्रेरन्तेऽथ वार्धस्य तथावसाने ।
स्वरैः समेतः प्रथमार्धमात्रोद्ग्राहो ध्रुवः सस्वरमुत्तरार्धम् ॥ ७७७ ॥

आभोगखण्डः पृथगेव कार्यस्तेन प्रबन्धोऽयमिह त्रिधातुः ।
भवेदनिर्यक्त इह स्वरैस्तु पदेन तालेन च भावनी स्यात् ॥ ७७८ ॥

— ॥ धवलप्रबन्धः ॥ —

ततो वदामो धवलप्रबन्धं स च त्रिधा स्यात् प्रथमा तु कीर्तिः ।
ततो द्वितीयो विजयस्तृतीयः स्याद्विक्रमो लक्ष्म वदामि तेषाम् ॥ ७७९ ॥

कीर्तिश्चतुर्भिश्चरणैर्निबद्धा तथैव षड्भिर्विजयोऽङ्घ्रिभिः स्यात् ।
स्यादष्टभिर्विक्रम एष पादैस्तेषां च मात्रानियमं वदामः ॥ ७८० ॥

आद्ये तृतीये चरणे तु कीर्तेः षण्मात्रिका सा छगणावुभौ च ।
तुर्ये द्वितीये नगणोऽधिकः स्यात्तथाधिकः स्याद्गणोऽथ वा चेत् ॥ ७८१ ॥

कीर्त्याख्यमेतं धवलं वदन्ति तथा वदामो विजयस्य लक्ष्म ।
आद्ये चतुर्थे च तथैव षष्ठे पादे द्वितीये दगणावुभौ स्तः ॥ ७८२ ॥

कीर्तेस्तु पादादधिकौ भवेतां शेषस्तृतीयोऽपि च पञ्चमोऽङ्घ्रिः ।
षण्मात्रकेण च्छगणेन वा स्यात्तथाधिकौ तौ पगणेन वा स्तः ॥ ७८३ ॥

अथोच्यते विक्रमलक्षणं तु पूर्वस्य पादे चगणास्त्रयश्च ।
अनन्तरं स्याद्गणस्तथैव ततस्तृतीये दगणास्तथैव ॥ ७८४ ॥

तुर्ये च पादे च गणास्त्रयो दास्तथा द्वितीये दगणास्त्रयश्च ।
षष्ठेऽष्टमेऽङ्घ्रौ दगणा निरुक्ताश्चत्वार एते खलु विक्रमोऽयम् ॥ ७८५ ॥

सोऽयं च गेयो धवलस्त्विहाशीर्वादेन सम्यग्धवलेन शब्दैः ।
यदृच्छया वा धवलप्रबन्धो लोकप्रसिद्धो निपुणेन गेयः ॥ ७८६ ॥

भवेदनिर्युक्त इह त्रिधातुस्तारावली स्यात् पदतालबन्धात् ।

— ॥ मङ्गलप्रबन्धः ॥ —

अथोच्यते मङ्गलनामधेयो गेयः स शुद्धस्य तु पञ्चमस्य ॥ ७८७ ॥

कैशिक्यभिख्ये भवतीह भाषारागेऽथ वान्यत्र तु बोट्टरागे ।
पदैर्युतो मङ्गलवाचकैश्च विलम्बितेनैव लयेन गेयः ॥ ७८८ ॥

यद्वा भवेन्मङ्गलनामकेन यच्छन्दसा साधु विरच्यते सः ।
तच्छन्दसो लक्षणमीरयामो भवेयुरस्मिन् भगणाश्च पञ्च ॥ ७८९ ॥

प्रत्यङ्घ्रि चेत् स्युर्भगणा चतुश्च ततो गुरू मङ्गलवृत्तमेतत् ।
उद्ग्राहमुख्यं त्विह पूर्ववत् स्यादुक्तं प्रबन्धस्त्विह मङ्गलाख्यः ॥ ७९० ॥

— ॥ ओवीप्रबन्धः ॥ —

ओवीप्रबन्धः कथितस्तथैव तस्मिंश्च भेदा बहवो भवन्ति ।
पादत्रयस्यापि च पूर्वपादावावृत्तिभेदात् प्रतिपादमेव ॥ ७९१ ॥

प्रासैस्तथाद्यान्तिममध्यभाग्भिश्छन्दोभिरोव्यो बहवो वदन्ति ।

— ॥ डो(लो)लीप्रबन्धः ॥ —

डो(लो)लीप्रबन्धं प्रतिपादयामः स्थाने यदोवीति पदस्य युक्त्या ॥ ७९२ ॥

डो(लो)लीति शब्दं विनिवेश्य सम्यग्गायन्ति चेत् प्राकृतभाषया च ।
डो(लो)लीप्रबन्धं तमुदीरयन्ति वक्ष्यामहे संप्रति डोल्लरीं ताम् ॥ ७९३ ॥

— ॥ डो(ढो)ल्लरीप्रबन्धः ॥ —

डोलीपदं चेत् प्रविहाय तस्याः स्थाने प्रयुज्येत च डो(ढो)ल्लरीति ।
या डो(ढो)ल्लरी सा खलु लाटवाचा गेया निरुक्तेति हि डो(ढो)ल्लरीयम् ॥ ७९४ ॥

— ॥ दन्तीप्रबन्धः ॥ —

दन्तीप्रबन्धं प्रतिपादयामः पूर्वोदिता या खलु ढो(ढो)ल्लरीति ।
तस्या अनुप्रासयुते निधानं पदत्रयान्ते खलु दन्तिनाम्नः ॥ ७९५ ॥

पदप्रयोगात् प्रभवन्ति दन्तिसंज्ञं प्रबन्धं भरतागमज्ञाः ।
आभोगखण्डस्त्विह येषु नोक्तास्तेषां पदैस्तत्परिकल्पनं स्यात् ॥ ७९६ ॥

चत्वार ओवीप्रमुखाः प्रबन्धा आभोगहीना इति वेदितव्याः ।
मेलापकाभोग विवर्जितत्वाद् द्विधातवस्ते कथिताः प्रबन्धाः ॥ ७९७ ॥

उद्ग्राहकस्त्वादिमखण्डयुग्मं खण्डस्तृतीयो ध्रुवसंज्ञकः स्यात् ।
एते ह्यनिर्युक्ततया निरुक्ताः साङ्गद्वयाः स्युः पदतालबन्धात् ॥ ७९८ ॥

एवं निरुक्ताः खलु विप्रकीर्णाः षट्त्रिंशदेते सह लक्षणेन ।

— ॥ सालगसूडलक्षणम् ॥ —

प्रबन्धजातं प्रतिपाद्य तत्रानुद्दिष्टपूर्वाः किल ये प्रबन्धाः ॥ ७९९ ॥

वक्ष्यामि तान् सालगसूडसंज्ञान् प्रबन्धभेदान् सह लक्षणेन ।
सूडप्रबन्धो विविधोऽत्र शुद्धश्छायालगश्चेत्यवधारणीयम् ॥ ८०० ॥

अष्टाविहैलप्रमुखाः प्रबन्धाः प्रोक्ताः प्रवीणैः किल शुद्धसूडाः ।
शास्त्रोक्तनैयत्यसमन्वितत्वं शुद्धत्वमित्याहुरिह प्रवीणाः ॥ ८०१ ॥

छायालगः सालग इत्युभौ च पर्यायभावं भजतश्च शब्दौ ।
छाया तु सादृश्यपदाभिधेया शुद्धस्य या तां लगतीति योगात् ॥ ८०२ ॥

छायालगाख्यः किल शब्द एष व्युत्पादितोऽसौ विशदं मुनीन्द्रैः ।
ध्रुवं समारभ्य किलैकतालीं यावद्भवेत् सालगसूडसंज्ञः ॥ ८०३ ॥

षाड्जीमुखा जातय एव शुद्धा जात्या तु तासां खलु ये श्रयन्ते ।
एलादयः सालगनामधेयाः शुद्धत्वमेषां कथमत्र चोक्तम् ॥ ८०४ ॥

अत्रोच्यते शास्त्रनियन्त्रितत्वरूपस्य धर्मस्य समानभावात् ।
षाड्जीमुखानामिव शुद्धतैषां मेलादिमानामुपचारतः स्यात् ॥ ८०५ ॥

ध्रुवादिमानां किल सालगत्वं शास्त्रोक्तनैयत्यविवर्जनात् स्यात् ।
षाड्ज्यादयोऽष्टादश जातयश्च कपालगानं किल कम्बलं च ॥ ८०६ ॥

ते ग्रामरागाश्च तथोपरागा रागा विभाषान्तरभाषिकाश्च ।
एते तु शुद्धाः कथिताः प्रवीणैः शास्त्रोक्तनैयत्यसमन्वितत्वात् ॥ ८०७ ॥

— ॥ ध्रुवलक्षणम् ॥ —

गेयो हि तुल्यस्वरगुम्भयुक्तौ खण्डाविहोद्ग्राहपदाभिधेयौ ।
स्यादन्तराख्यः किल खण्ड एकः स्यादीषदुच्चस्वरगुम्भयुक्तः ॥ ८०८ ॥

खण्डत्रयं द्विः खलु गेयमेवं खण्डद्वयेनाथ समन्वितस्तु ।
आभोगखण्डः पुनरत्र कार्यस्तत्राद्यखण्डः पुनरेकधातुः ॥ ८०९ ॥

द्वितीयखण्डः पुनरत्र खण्डद्वयात्मकस्तत्र किलाद्यखण्डः ।
स्यादीषदुच्चस्वरगुम्भयुक्तस्त्वेतादृगाभोगपदाभिधेयः ॥ ८१० ॥

स्यान्नेतृनामाङ्कित एव कार्यो मतान्तरेष्वेष विशेष उक्तः ।
उच्चैकखण्डात्मक एव सोऽयमाभोगनामावयवः किलेति ॥ ८११ ॥

उद्ग्राहकस्यादिमखण्ड एव न्यासो भवेदस्य समस्तमेतत् ।
ध्रुवस्य सामान्यमिदं हि लक्ष्म वक्ष्यामहे षोडश तद्विशेषान् ॥ ८१२ ॥

जयन्तनामा प्रथमः किलैको दशाक्षरोदञ्चितखण्डयुक्तः ।
स्यादादितालेन समन्वितश्च तथैव शृङ्गाररसे च गेयः ॥ ८१३ ॥

श्रोतुश्च गातुश्च तथैव नेतुरायुष्यसंपत्प्रद एष उक्तः ।
स्याच्छेखराह्वानयुतात् परो द्वादशाक्षरोदञ्चितखण्डयुक्तः ॥ ८१४ ॥

निःसारुतालेन समन्वितश्च वीराभिधाने च रसे च गेयः ।
श्रोतुश्च गातुश्च तथैव नेतुः सौभाग्यऋद्धिप्रद एष उक्तः ॥ ८१५ ॥

उद्ग्राहसंज्ञः स तु यस्य खण्डे त्रयोदश स्युः पुनरक्षराणि ।
हास्यो रसः स्यात् प्रतिमण्ठतालो नेतुश्च वंशर्द्धिकरश्च सोऽयम् ॥ ८१६ ॥

भवेत्तुरीयो मधुरोऽस्य खण्डे चतुर्दश स्युः पुनरक्षराणि ।
तालेन युक्तो ह्यलीलनाम्ना भोगप्रदोऽयं करुणे च गेयः ॥ ८१७ ॥

स्यान्निर्मलाख्यं खलु निर्मलोऽस्य खण्डो भवेत् पञ्चदशाक्षरीभाक् ।
क्रीडाख्यतालः प्रथमो रसश्च प्रथां विधत्ते पुनरेष नेतुः ॥ ८१८ ॥

स्यात् कुन्तलः षोडशवर्णयुक्तः खण्डस्तु तालो लघुशेखरस्य ।
ताले लघुः स्याल्लघुशेखराख्ये विरामशीर्षः पुनरेक एव ॥ ८१९ ॥

रसोद्भटा नेतुरभीष्टदायी स्यात् सप्तमः कोमलनामधेयः ।
खण्डो भवेत् सप्तदशाक्षरीयुक्तालस्तु झम्पाख्य इहोपदिष्टः ॥ ८२० ॥

झम्पाख्यताले तु विरामशीर्षं द्रुतद्वयं चापि लघुस्तथैव ।
शृङ्गारभेदे किल विप्रलम्भे गेयो रसे शीलकरश्च नेतुः ॥ ८२१ ॥

चाराभिधानः पुनरष्टमोऽष्टादशाक्षरीरञ्जितखण्डयुक्तः ।
निःसारुतालोऽत्र च वीरसंज्ञे रसे च गेयोऽधिकहर्षदायी ॥ ८२२ ॥

स नन्दनो यस्य च खण्ड एव चैकोनिता विंशतिरक्षराणि ।
वीरे च शृङ्गाररसे निरुक्तस्तथैकताल्या युत इष्टदश्च ॥ ८२३ ॥

चन्द्रादिमः शेखर एष तस्य खण्डे तथा विंशतिरक्षराणि ।
शृङ्गारहास्यौ च तथैव वीरो रसश्च तालः प्रतिमण्ठनामा ॥ ८२४ ॥

नेतुस्तथैवेष्टफलप्रदायी स कामदो यस्य तु खण्डकेऽस्मिन् ।
एकाधिका विंशतिरक्षराणि तथैव तालः प्रतिमण्ठनामा ॥ ८२५ ॥

शृङ्गारनामात्र रसश्च नेतुः श्रोतुस्तथैवेष्टफलप्रदायी ।
ध्रुवस्य भेदो विजयोऽस्य खण्डे द्वाविंशतिश्चैव तथाऽक्षराणि ॥ ८२६ ॥

हास्यो रसस्तस्य तु ताल एष द्वितीयकश्चायुरभीष्टदश्च ।
कंदर्पसंज्ञः पुनरत्र खण्डे भान्ति त्रयोविंशतिरक्षराणि ॥ ८२७ ॥

शृङ्गारहास्यौ करुणो रसश्च स्यादाततालः स हि भोगदश्च ।
नृणां तथायं शिवसंमतश्च निरूप्यतेऽसौ जयमङ्गलोऽस्य ॥ ८२८ ॥

खण्डे चतुर्विंशतिरक्षराणि क्रीडाख्यतालः प्रथमो रसश्च ।
जयप्रदो मङ्गलदश्च नेतुरुत्साहदायी भवति प्रबन्धः ॥ ८२९ ॥

ध्रुवस्य भेदस्तिलकोऽस्य खण्डे पञ्चोत्तरा विंशतिरक्षराणि ।
तथैकताल्या रचितश्च वीरशृङ्गारयोरेष भवेत् प्रयोगः ॥ ८३० ॥

ध्रुवस्य खण्डो ललितोऽस्य खण्डे षडुत्तरा विंशतिरक्षराणि ।
तालेन युक्तः प्रतिमण्ठनाम्ना शृङ्गारयोगः स हि शीलदः स्यात् ॥ ८३१ ॥

उक्तस्त्वयं वर्णविधिः प्रबन्धे खण्डद्वये वा निखिले च खण्डे ।
वेद्योऽस्य गाने किल शास्त्ररीत्या शतक्रतूनां फलमामनन्ति ॥ ८३२ ॥

— ॥ मण्ठप्रबन्धः ॥ —

ध्रुवप्रबन्धं प्रतिपाद्य पश्चान्मण्ठप्रबन्धस्य च लक्ष्म वक्ष्ये ।
उद्ग्राहखण्डं यदि युग्मयुक्तं यद्वैकयत्यान्वितमेव कार्यम् ॥ ८३३ ॥

द्विर्गेयमस्मात् परतो ध्रुवाख्यं वैकल्पिकं चैक ततोऽन्तराख्यम् ।
ध्रुवाख्यखण्डं पुनरेव गीत्वाभोगाख्यखण्डः सकृदेव गेयः ॥ ८३४ ॥

न्यासो ध्रुवे यत्र स मण्ठनामा प्रोक्तः स मण्ठाभिधतालयुक्तः ।
षोढा भवेदेष च तद्विधासु जयप्रियाख्यः प्रथमो निरुक्तः ॥ ८३५ ॥

वीरे रसे यो जगणात्मकेन तालेन मण्ठेन समन्वितश्च ।
शृङ्गारसंज्ञे भगणात्मकेन मण्ठेन चेन्मङ्गलको द्वितीयः ॥ ८३६ ॥

शृङ्गारसंज्ञे सगणात्मकेन मण्ठेन चेत् सुन्दरकस्तृतीयः ।
मण्ठेन युक्तो रगणात्मकेन स्याद्वल्लभोऽसौ करुणे नियोज्यः ॥ ८३७ ॥

विरामसंयुक्तगणात्मकेन कलापको हास्यरसे नियोज्यः ।
विरामसंयुग्द्रुतयुग्मकश्च लघ्वात्मना मण्ठपदाभिधेन ॥ ८३८ ॥

स्याददद्भुतेऽसौ कमलस्तु षष्ठो मण्ठप्रबन्धास्तु षडेवमुक्ताः ।
मण्ठाख्यतालस्य च षड्विधत्वान्मण्ठप्रबन्धोऽपि च षट्प्रकारः ॥ ८३९

— ॥ प्रतिमण्ठप्रबन्धः ॥ —

मण्ठप्रबन्धं प्रतिपाद्य सम्यङ् निरूप्यतेऽसौ प्रतिमण्ठसंज्ञः ।
प्रबन्धकस्य प्रतिमण्ठनाम्न उद्ग्राहमुख्यं खलु लक्षणं चेत् ॥ ८४० ॥

सर्वं तु तन्मण्ठवदेव वेद्यं ततो विशेषः प्रतिपाद्यतेऽस्मिन् ।
तालेन गेयः प्रतिमण्ठनाम्ना चतुर्विधः सोऽयमिह प्रबन्धः ॥ ८४१ ॥

आद्यः प्रबन्धस्त्वमराभिधानः शृङ्गारसंज्ञे गुरुणैककेन ।
विरामशीर्षद्रुतयुग्मकश्च लघुद्वयेनैव तु गीयमानः ॥ ८४२ ॥

ताराभिधोऽसौ प्रतिमण्ठभेदा वीरे च रौद्रे च रसे द्वितीयः ।
विरामयुक्तेन लघुत्रयेण गीतो विचारः करुणो रसः स्यात् ॥ ८४३ ॥

अयं तृतीयः प्रतिमण्ठभेदः कुन्दाभिधानप्रतिमण्ठसंज्ञः ।
विराममध्येन लघुत्रयेण स्याददद्भुते चैष रसे नियोज्यः ॥ ८४४ ॥

चत्वार एते प्रतिमण्ठभेदाः शृङ्गारके चेति वदन्ति केचित् ।

— ॥ निःसारुप्रबन्धः ॥ —

निरूप्य चैवं प्रतिमण्ठभेदान्निःसारुकं संप्रति लक्षयामः ॥ ८४५ ॥

तल्लक्षणं चोदितमण्ठवन् स्यान्निःसारुतालोऽत्र भवेद्विशेषः ।
स षड्विधस्तत्र तथाद्य एष वैकुन्दनामाथ च तस्य लक्ष्म ॥ ८४६

द्रुतद्वयाच्चैव लघुद्वयेन स मङ्गले गीयत एष भेदः ।
आनन्दसंज्ञो भवति द्वितीयो विरामशीर्षो द्रुतयोर्युगेन ॥ ८४७ ॥

आनन्दहेतुः स भवेत् प्रबन्धः कान्तारकस्त्वत्र भवेत्तृतीयः ।
स गीयमानः किल विप्रलम्भे लघोः परस्ताद् गुरुणा निबद्धः ॥ ८४८ ॥

भवेच्चतुर्थः समरः स वीरे लघुद्वयेनैव विरामशीर्षः ।
स पञ्चमः स्यादिह वाञ्छिताख्यो लघुत्रयाच्च द्रुतयोर्युगेन ॥ ८४९ ॥

स वाञ्छितानां भवति प्रदाता षष्ठो विशालोऽस्य च लक्ष्म वक्ष्ये ।
संभोगशृङ्गाररसे स गेयो द्रुतद्वयाच्चेल्लघुना निबद्धः ॥ ८५० ॥

एवं निरुक्तः खलु षड्विधोऽयं निःसारुकाख्यो भवति प्रबन्धः ।

— ॥ अड्डुप्रबन्धः ॥

अथाड्डुतालाह्वयवत्प्रबन्धं निरूपयामः सह लक्षणेन ॥ ८५१ ॥

यस्त्वड्डुतालेन निबध्यमानः षोढा भवेदेष किल प्रबन्धः ।
निःशङ्कनामाऽत्र भवेदिहाद्यो लघोर्गुरोश्च द्रुतयोर्युगेन ॥ ८५२ ॥

स विस्मये चैव रसे नियोज्यः शङ्काभिधस्त्वत्र भवेद् द्वितीयः ।
लघोः परस्ताद् द्रुतयोर्युगेन वीरे च शृङ्गाररसे प्रयोज्यः ॥ ८५३ ॥

शीलाख्यभेदस्तु भवेत्तृतीयो विरामशीर्षो द्रुतयुग्मतस्तु ।
एष प्रबन्धो लघुना च शान्ते रसे नियोज्यः खलु शीलनामा ॥ ८५४ ॥

चारो भवेत्तत्र हि तच्चतुर्थो द्रुतद्वयोश्चैव लघोर्गुरोश्च ।
वीरेऽद्भुते चैव रसे नियोज्यश्चाराभिधेयो भवति प्रबन्धः ॥ ८५५ ॥

स्यात् पञ्चमोऽयं मकरन्दनामा द्रुतद्वयाद्यो गुरुणा निबद्धः ।
शृङ्गारसंज्ञे च रसे नियोज्यः षष्ठोऽस्य भेदो विजयाभिधेयः ॥ ८५६ ॥

द्रुतद्वयाद्यो लघुना निबद्धो वीरे रसे यश्च भवेन्नियोज्यः ।
एतस्य तालस्य मताः प्रभेदा निरूपिताः संप्रति लक्षणेन ॥ ८५७ ॥

— ॥ रासप्रबन्धः ॥ —

रासप्रबन्धस्तु निरूप्यतेऽथ यो रासतालेन भवेन्निबद्धः ।
स चादिताले लघुरेव चोक्तः सोऽयं प्रबन्धस्तु मतश्चतुर्धा ॥ ८५८ ॥

आद्यो भवेत्तत्र विनोदनामा चालापकश्चेत् क्रियते ध्रुवान्ते ।
स कौतुके चैव रसे नियोज्यस्तस्य द्वितीयो वरदोऽथ भेदः ॥ ८५९ ॥

आलापकश्चेद् ध्रुवखण्डमध्ये देवस्तुतौ स्याद्वरदाभिधानः ।
नन्दस्तृतीया कथिता भिदाऽस्योद्ग्राहस्य खण्डद्वयसंयुतस्य ॥ ८६० ॥

आलापबद्धं यदि चाद्यखण्डं नन्दाभिधश्चाभ्युदये स गेयः ।
तुर्यः स भेदः खलु कम्बुजाख्यस्त्वालापकश्चेद् ग्रथितो ध्रुवादौ ॥ ८६१ ॥

स कम्बुजाख्यः करुणे रसे स्याच्चतुर्विधोऽसाविति रास उक्तः ।
रासप्रबन्धेष्वखिलेष्वथैषूद्ग्राहो द्विखण्डः परिकल्पनीयः ॥ ८६२ ॥

— ॥ एकतालीप्रबन्धः ॥ —

रासप्रबन्धं प्रतिपाद्य सम्यगथैकतालीं प्रतिपादयामः ।
शुद्धा निरुक्ता हि परैकताली निरूप्यते सालगसंज्ञकैषा ॥ ८६३ ॥

स्यादेकताल्या रचितैकताली त्रिधा मतोऽसौ भवति प्रबन्धः ।
आद्यः प्रभेदोऽस्य भवेद्रमाख्य उद्ग्राहको यद्विरतिद्वयीभाक् ॥ ८६४ ॥

स तूच्चगीतस्तदनन्तरं चान्तराख्यखण्डोऽक्षरनिर्मितश्च ।
एषा रमा नाम मतैकताली श्रोतुश्च गातुर्भवति श्रियै सा ॥ ८६५ ॥

तस्या द्वितीया खलु चन्द्रिका चोद्ग्राहो द्विखण्डो भवतीह यस्याम् ।
आलापरूपः पुनरन्तराख्यो घनद्रुता स्याद्रुतयत्यभिख्या ॥ ८६६ ॥

ज्ञेया घनप्राससमन्विता च सौभाग्यदा सैव तु चन्द्रिका स्यात् ।
अथैकताली विपुला तृतीयोद्ग्राहस्य चालाप इहादिमः स्यात् ॥ ८६७ ॥

आनन्ददा सा विपुला मता स्यादालापलक्ष्माथ निरूपयामः ।
आलप्तिरुक्ता गमकप्रधाना या त्वक्षरेणैव विवर्जिता स्यात् ॥ ८६८ ॥

आलापमेतं प्रवदन्ति सन्तः प्रयोगशब्देन स एव वाच्यः ।
इतीरिताः सालगसूडसंज्ञाः सप्त प्रबन्धाः सह लक्षणेन ॥ ८६९ ॥

— ॥ रूपकलक्षणम् ॥ —

अथ प्रबन्धस्य किलोत्तमादिभेदानशेषान् प्रतिपादयामः ।
व्यक्त्यादिभिर्यत्तु गुणैः समेतं लोकादिदुष्टत्वविवर्जितं च ॥ ८७० ॥

नवं च तद्रूपकमुत्तमं स्यान्नवत्वहेतूनथ वर्णयामः ।
रागस्य धातोश्च तथैव मातोस्तालस्य चैवाथ लयस्य चैव ॥ ८७१ ॥

तथौडुवस्यापि नवत्वयोगात् स्याद्रूपकं नूतनशब्दवाच्यम् ।
स्थायस्य रागांशपदोदितस्य भेदेन रागस्तु नवत्वमेति ॥ ८७२ ॥

रागान्तरस्यावयवस्तु रागे स्यादंशनामा कथितः पुरेव ।
तेषां विभेदेन च धातुभेदे मातोर्नवत्वं त्वभिधीयतेऽथ ॥ ८७३ ॥

वाक्यार्थभेदेन रसप्रभेदैः शब्दार्थतालंकृतिभेदतश्च ।
मातोर्नवत्वं प्रवदन्ति सन्तस्तालस्य नव्यत्वविधान्वदामः ॥ ८७४ ॥

लयप्रभेदाद् ग्रहभेदतश्च तालेन चोक्ता नवता मुनीन्द्रैः ।
हेतुं वदामो लयनूतनत्वे तथाऽस्य विश्रान्तिविधां विहाय ॥ ८७५ ॥

खण्डस्य विश्रान्तिविधान्तरेण तालस्य विश्रान्तिविपर्ययेण ।
अथौडुवस्यापि नवत्वहेतून् सर्वान् वदामो रचनात्मकस्य ॥ ८७६ ॥

छन्दोविशेषाद्गणभेदतो वा न्यासप्रभेदाद् ग्रहभेदतो वा ।
तथा प्रबन्धावयवप्रभेदः स्यादौडुवात्मा रचना नव स्यात् ॥ ८७७ ॥

तन्मध्यकस्यापि च रूपकः स्यात् त्रैविध्यमेवं प्रतिपादयामः ।
आद्यं तु तेषां परिवृत्तमुक्तं पटान्तरं तत्र भवेद् द्वितीयम् ॥ ८७८ ॥

स्याद्भञ्जनीमिश्रमिदं तृतीयं तेषां च लक्ष्म प्रतिपादयामः ।
छाया भवेद्रूपकसंश्रितायाः स्थानान्तरं गच्छति चैतदेव ॥ ८७९ ॥

स्वस्थानकेनाथ नवेन तद्वद्रागेण यस्यां परिवृत्तिरिष्टा ।
तालेन वा तत्परिवृत्तमुक्तं तस्यैव लक्ष्मान्तरमामनामः ॥ ८८० ॥

यत् स्थानकं स्थायिनि यत्र पूर्वं स्याद्रूपके संचरितं तदेव ।
स्वस्थानमुक्तं हि तदन्यभावः स्थायिन्यभिन्ने परिवर्तनं स्यात् ॥ ८८१ ॥

रागाय तस्मिन् परिवृत्ततो वा तालस्य वा तत् परिवृत्तमुक्तम् ।
पटान्तरं संप्रति लक्षयामो रागे च ताले च रसे च बन्धम् ॥ ८८२ ॥

स्थायस्य मातोश्च विचित्रभावाद् गुणैरुपेतं तु पटान्तरं स्यात् ।
तद्भञ्जनीसंश्रितमामनामस्त्वन्येन यद्रूपकधातुतस्तु ॥ ८८३ ॥

तस्य द्वितीयस्त्वनुसारयुक्तः खल्लोत्तरं संप्रति लक्षयामः ।
छाया मता या खलु रूपकस्य स्थानान्तराप्तौ खलु पूर्वकस्य ॥ ८८४ ॥

मात्वन्तरेणैव विरच्यते चेत्तदा खलोत्तारममुं वदन्ति ।
पूर्वत्र रागे च तथैव ताले किंचित्तु धात्वन्तरनिर्मितोऽयम् ॥ ८८५ ॥

तदानुसारः कथितः प्रभेद इतीरिताश्चात्र तु तत्प्रभेदाः ।

— ॥ गीतगुणाः ॥ —

तद्रूपकं च त्रिविधं निरूप्य ततः परं गीतगुणान् वदामः ॥ ८८६ ॥

दशैव ते गीतगुणाः प्रदिष्टास्तेषां गुणानामिह लक्ष्म वक्ष्ये ।
स्फुटैः स्वरैर्व्यक्तपदाभिधेयो गीतस्य चाद्यस्य गुणो निरुक्तः ॥ ८८७ ॥

पूर्णाभिधे रागपदस्वराणां पूर्त्या द्वितीयस्तु गुणो मतः स्यात् ।
प्रसन्नसंज्ञस्तु गुणस्तृतीयो वेद्यस्तथायं प्रकटार्थभावात् ॥ ८८८ ॥

तुर्यो गुणः स्यात् सुकुमारसंज्ञो निरूपितः सुष्ठुतरत्वयोगात् ।
अलंकृताख्यस्तु गुणस्तथान्यः स्थानत्रये चापि समुद्भवत्वे ॥ ८८९ ॥

स्थानस्य वर्णस्य लयस्य चापि समानतायाः समनामकोऽन्यः ।
स्याद्वल्लकीवंशनिनादसाम्ये सुरक्तनामा किल सप्तमः स्यात् ॥ ८९० ॥

नीचोच्चमध्यप्रमुखस्वराणां स्याच्छ्लक्ष्णतायां च गुणोऽष्टमोऽयम् ।
श्लक्ष्णाभिधोऽन्यस्तु विकृष्टनामा चोच्चैस्तथोच्चारणयोगतः स्यात् ॥ ८९१ ॥

अन्यो जनानां च मनोहरत्वे गुणो निरुक्तो मधुराभिधानः ।
इतीरिता गीतगुणा दशैवं गीतस्य दोषान् दश वर्णयामः ॥ ८९२ ॥

— ॥ गीतदोषाः ॥ —

यल्लोकदुष्टं तु तथाद्यदोषः शास्त्रेण दुष्टं तु तथा द्वितीयः ।
अथो भवेन्न्यूनतया तृतीयो दोषो निरुक्तः श्रुतितो विरोधी ॥ ८९३ ॥

निषिद्धकाले खलु गानतः स्याद्दोषो भवेत् कालविरोधिरूपः ।
अन्यस्तु दोषः पुनरुक्तियुक्तं कलाविहीनं तु परोऽस्य दोषः ॥ ८९४ ॥

गतक्रमं सप्तम एष दोषस्तथाष्टमः स्याच्च पदार्थरूपः ।
ग्राम्यं तु यत् स्यान्नवमो निरुक्तः संदिग्धरूपं दशमो मतः स्यात् ॥ ८९५ ॥

गीतस्य दोषा दश ये निरुक्ता यथाक्रमं गायकबोधहेतोः ।
निरूपितोऽस्माभिरिह प्रबन्धाध्यायो बुधानां परितोषहेतोः ॥ ८९६ ॥

इति रघुनाथभूपविरचितायां सङ्गीतसुधायाम्
चतुर्थः प्रबन्धाध्यायः समाप्तः
